

تاملی در بنیان تاریخ ایران

کتاب سوم : برآمدن صفویه

بخش چهارم : مستندات

● مجموعه چهل یادداشت و بلاگي

از ناصر پورپیرار

(۱۶۲ - ۱۲۳)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(تاملی در بنیان تاریخ ایران)

کتاب سوم:

برآمدن صفویه

(بخش چهارم، مستندات)

ناصر پور پیرار

لطفا برای دیدن عکس های رنگی
یا در اندازه های اصلی،
به آدرس های زیر رجوع کنید.
www.naria.ir
[http://naria5. Bologfa.com](http://naria5.Bologfa.com)

فهرست

- یادداشت ۱۲۳، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۱، ۱۱۱۱
یادداشت ۱۲۴، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۲، ۱۱۲۱
یادداشت ۱۲۵، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۳، ۱۱۳۰
یادداشت ۱۲۶، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۴، ۱۱۳۷
یادداشت ۱۲۷، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۵، ۱۱۴۴
یادداشت ۱۲۸، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۶، ۱۱۵۳
یادداشت ۱۲۹، بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۷، ۱۱۵۹
یادداشت ۱۳۰، زمان بلوغ خط عرب، ۱، ۱۱۷۵
یادداشت ۱۳۱، زمان بلوغ خط عرب، ۲، ۱۱۹۱
یادداشت ۱۳۲، بررسی کتاب هنر عرب، ۱۱۹۷
یادداشت ۱۳۳، گنبد‌های اسلامی، ۱۲۰۵
یادداشت ۱۳۴، گنبد‌های غیراسلامی، ۱، ۱۲۱۱
یادداشت ۱۳۵، گنبد‌های غیراسلامی، ۲، ۱۲۱۸
یادداشت ۱۳۶، در باب برج طغرل، ۱۲۲۴
یادداشت ۱۳۷، زمان بنای شهر شیراز، ۱۲۳۴
یادداشت ۱۳۸، بررسی کتاب روند شکل‌گیری شهر ...، ۱۲۳۴
یادداشت ۱۳۹، گنبد سلطانی، ۱، ۱۲۵۱
یادداشت ۱۴۰، بررسی کتاب دانش نامه آثار تاریخی فارس، ۴، ۱۲۶۵
یادداشت ۱۴۱، مساجد و مناره‌ها، ۱۲۷۲
یادداشت ۱۴۲، کتاب معماری ایران، ۱، ۱۲۸۱
یادداشت ۱۴۳، کتاب معماری ایران، ۳، ۱۲۹۷
یادداشت ۱۴۴، سفرنامه فلاندن و کوست، ۱۳۰۵
یادداشت ۱۴۵، معماری عصر صفوی، ۱، ۱۳۱۲
یادداشت ۱۴۶، معماری عصر صفوی، ۲، ۱۳۱۹
یادداشت ۱۴۷، مرمت مسجد عتیق شیراز، ۱۳۲۹
یادداشت ۱۴۸، مانده‌های معماری در فارس، ۱۳۳۴
یادداشت ۱۴۹، کتیبه‌های کاروانسراها، نقد کتاب تاریخ تهران، ۱۳۴۹
یادداشت ۱۵۰، جمعیت‌شناسی تاریخی، ۱۳۵۸
یادداشت ۱۵۱، نقد کتاب قحطی بزرگ مجد، ۱۳۶۴

- یادداشت ۱۵۲، خاطرات یدیدیا شوفط، ۱۳۷۳
- یادداشت ۱۵۳، معماری اسلامی در ماوراءالنهر، ۱۳۸۵
- یادداشت ۱۵۴، معماری اسلامی در منطقه، ۱۳۹۱
- یادداشت ۱۵۵، لوگوهای کنیسه و کلیسایی، ۱۴۰۱
- یادداشت ۱۵۶، کاشی کاری مساجد ایران، ۱، ۱۴۰۶
- یادداشت ۱۵۷، کاشی کاری مساجد ایران، ۲، ۱۴۱۵
- یادداشت ۱۵۸، کاشی کاری مساجد ایران، ۳، ۱۴۲۷
- یادداشت ۱۵۹، مسئله گویش ها، ۱۴۳۸
- یادداشت ۱۶۰، معماری و خط و گویش، ۱۴۴۶
- یادداشت ۱۶۱، گنجینه تهی زبان فارسی، ۱۴۵۵
- یادداشت ۱۶۲، بررسی کتاب صدیق، ۱۴۶۴

۱۲۳. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۱

توسل با هر تمهید و بهانه، به یادداشت های سیاحانی ناشناس، که سراپای ادعاهای آنان با هرگونه حقیقتی نامنتطبق است، برای برپا کردن موجودیت و مترسکی به نام صفویه، چنان که با موارد متعدد آن آشنا شدیم، خود برترین دلیل رد استیلای حکام سلسله ای است که در فواصل مختلف دوران معینی جورچینی شده اند. درواقع بافت افسانه هایی بی بنیان، به قصد ایجاد قبرکی برای حاکمی صفوی، دلیل محکمی بر نبود چنان عالی مقامانی در تاریخ ایران بوده است.

«سه گروه از نویسندگان در ایران شهرت دارند، نخست مصنفان و مؤلفان معروف یونانی، که آثارشان مورد توجه ما اروپاییان نیز می باشد، دوم نویسندگان و مولفان عرب که قرن ها پیش تصنیفات یونانیان را تجزیه و تحلیل کرده اند و بی آن که نوشته های آن ها را تحریف و تبدیل کرده باشند نظرات و آرای خود را بر آن افزوده اند... زبان فارسی دارای ۲۹ حرف است و آخرین آن ها حرف «لا» است که از پیوند دو حرف «ل» و «الف» ترکیب یافته است... در پایان این فصل یاد آوری کنم که نه تنها در ایران بل که در سراسر آسیا هیچ کس به زبان یونانی و لاتین آشنا نیست، اما بعضی از ارباب دانش ایران تا پیش از ظهور اسلام به زبان یونانی آشنا بوده اند ولی پس از طلوع اسلام کسی به آموختن این زبان نپرداخته است». (شاردن، سفرنامه، جلد سوم، صفحات ۹۲۲، ۹۵۴ و ۹۵۸)

شاردن در یادداشت های اش مکررا از تسلط خود به زبان فارسی گفته و با این همه، آخرین نشانه الفبای این زبان را ترکیب دو حرفی «لا» می نویسد، که حتی پی بردن به قصد او نیز ناممکن است! چنان که از غور و تجزیه و تحلیل محققان عرب در آثار مؤلفان یونان دم می زند و درعین حال مدعی است پس از اسلام در مشرق زمین کسی زبان یونانی نمی دانسته است! سبب چنین پریشان بافی ها آن است که کنیسه و کلیسا در پخت چنین ادعاهای تاریخی، ناگزیرچنان آشی بار گذارده اند که با تمام تاملات و تحملات بیماری چون تاریخ ایران سازگاری کند. آنان که دراوراق متعدد ازتراجم کتب یونان به عهد برمکی وامین ومامون وهارون دم زده اند، ناگزیر دراین گونه تمهیدات موازی، روزنی را برای گریز باز گذارده اند.

«از زمانی که شاهنشاهی ایران بر اثر حمله تازیان سقوط کرد تا دوران پادشاهی شاه عباس کبیر، به مدت نه قرن، سر زمین ایران همواره ناآرام و گرفتار ستیز و آویز بوده است. هرچند گاه یک بار پادشاهی می رفت و سلطنت به دیگری می پرداخت. هنگامی که شاه عباس بر اریکه پادشاهی برآمد اوضاع ایران سخت آشفته و نا به سامان بود. کشور تقریبا به بیست قسمت کوچک تقسیم شده بود و بر هر قسمت کسی حکومت می کرد. آنان غالبا با هم در جنگ بودند، گفתי کشوری بیگانه به پیکار کشور دیگری برخاسته است.» (شاردن، سفر نامه، جلد سوم، صفحه ۱۱۵۱)

آن تفسیرفرهنگی بی اساس شاردن بر خط و زبان فارسی و یونانی، با چنین سخن رانی های سیاسی بی پایه تکمیل می شود، که بسیار به لفاظی های کسانی شبیه است که در دوران ما و به عرصه تلویزیون، داستان های تاریخی مناسب کنار ایران رادیاتور به هم می بافند که از قبیل همان اشاره به حمله منهدم کننده تازیان، همان ناآگاهی نسبت به زمان حکومت شاه عباس، همان تقسیم بندی ایران به بیست استان بیگانه و همان قصه پردازی های معمول در باب جنگ های بی پایان داخلی و خارجی، بدون ارائه حتی یک کارد

آشپزخانه است. مورخ با اسلوب خود و برای به هوا فرستادن بخار متعفن این گونه یاوه بافی ها، سئوال های ساده ای آماده دارد، می پرسد اگر به زمان شاه عباس برای عبور مردم دو سوی زاینده رود، چند پل ماندگار و مقاوم در برابر سیل های بهاری آن مسیل عریض لازم شده، پس یکی جواب دهد که مردم دو طرف زاینده رود در دوران پیش از صفوی چه گونه از آن پهن آبه عمیق می گذشته اند؟! همین سئوال مختصر موجب ابطال حضور و وجود شهری مدعی استقرار تاریخی، با نام اصفهان می شود.

«پس از این که (اسکندر بیک) به سلک منشیان بارگاه معلی درآمد، در سال ۹۹۵ هجری که بیست و شش ساله بود، به خدمت سپاهیگری در خطه ی عراق منصوب شد. مجددا در سال ۱۰۰۱ هجری در دارالانشاء به خدمت گمارده می شود و در سلک «منشیان عظام قرار می گیرد. در این منصب اخیر است که افتخار ملازمت دائم و سمت منشی خاصه شاه عباس را پیدا می کند... اهمیت و امتیاز خاص عالم آرای عباسی در این است که مؤلف آن خود شاهد و ناظر و شاید هم دخیل در بسیاری از وقایع و حوادث آن دوران پرهیاهو و هنگامه بود و بالطبع در نقل اخبار و شرح مربوط به آن سوانح اصل صحت و دقت را تا آن حد که مضر به حیثیت و مخالف طبع و نظر شاه نبود، رعایت می کند». (اسکندر بیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، مقدمه، ص شانزده و هفده)

به راستی در پی آن نیستم که پوست از این تاریخ صفویه نویسی تازه باب شده و مرکز اشاعه کنیسه و کلیسایی آن بردارم و اثبات کنم که تمام تدارکات در این باره، همانند غالب دانسته های کنونی ما در باب مسائل تاریخ و زبان و حکمت و ادب ایرانی، بر ساخته هایی از میانه دوران تسلط قاجار است و فعلا صلاح نمی دانم مسوده های سالمی را عرضه کنم تا معلوم شود که حتی دربار و شخص ناصر الدین شاه نیز با کلامی از مکتوبات و مطالبات کنونی ما آشنا نبوده و این بازی ابلهانه را عمدتا از زمان فرنگ بازی شاه زادگان قاجاری و سپس امثال فروغی و نفیسی، در عرصه هویت شناسی ایرانیان به

راه انداخته اند که تعلق خاطرشان به مراکز ایران شناسی و کنیسه و کلیسا اثبات شده است و حتی به این مطلب معمول وارد نمی شوم که این شاهد و منشی عهد شاه عباس، نه از ورود و خروج هیچ سفیر اروپایی به دربار صفوی و نه از آمد و رفت هیچ یک از این همه سیاح آن عهد خبر دارد، که برخی از آنان مدعی داد و ستد جواهرات با دربار صفوی نیز بوده اند!

«فرزند خلف آن حضرت، سلطان سریر هدایت صفی الاصفیاء و برهان الاولیاء شیخ صفی الملّه و الدین است قدس سره که مقامات عالیه و اوصاف متعالیه اش از حیز تعداد بیرون و مرقد منورش مهبط انوار فیض و رحمت قادر بی چون است. بعد از ارتحال والد بزرگوار، والده محترمه اش متکفل پروردن آن فیض پرورد الهی شد و از اوان طفولیت انوار کرامت یزدانی راه یافته فتوحات آسمانی از ناصیه همایون اش لامع و درخشان بود. همیشه امور غریبه مثل کشف قبور و احوال موتی و مثل هذا مشاهده می نمود و به والده اش عرض نموده والده او را به مراتب بلند و درجات ارجمند مژده می داد. مدتی به اکتساب فضایل و کمالات صوری پرداخت و ذوق سیر و سلوک و ادراک مشکلا عالم معنی بر او غلبه کرده قدم در وادی مجاهده و ریاضت نهاد. چون می دانست عروج بر معارج کمال بی ارشاد مرشدی صاحب حال میسر نیست گاه در مزار شیخ فرخ اردبیلی و گاه در مرقد شیخ ابوسعید که این هر دو بزرگوار از مریدان شیخ الطایفه شیخ جنید بغدادی اند به عبادت می گذرانید و گاهی در قبر عارف ربانی شیخ شهاب الدین محمود آمری به سر می برد و طالب مرشد کامل می بود. آوازه ی علو حال و سمو درجات افصال شیخ نجیب الدین بزغش شیرازی شنیده محرک طلب داعیه او را به جانب شیراز در حرکت درآورد. صلاح الدین نام برادری از خود بزرگ تر در کمال ثروت و مکنّت و اعتبار ظاهر در شیراز داشت که در آن جا عقیقه از بنات اشراف به حباله ی خود در آورده به آن تقرب در شیراز مانده بود. شیخ به بهانه ی ملاقات برادر از مادر مهربان اجازه ی سفر حاصل کرد و روانه ی مقصد شد. چون به شیراز رسد شیخ نجیب الدین بزغش از دار دنیا رحلت کرده بود. مشایخ آن دیار را دیدار کرده در فیضی که می خواست بر

روی اش نگشود. در آن اثنا به صحبت مولانا رضی الدین که از علماء صاحب حالا بود رسیده مذاکره ی تفسیر تا سوره اذا زلزله در خدمت او نمود اجازه درس تفسیر یافت. با شیخ مصلح الدین شیرازی صحبت داشت و معاشرت او پسند خاطر شریف اش نیفتاد». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۳)

مورخ بی اعتنا به این همه آمد و رفت و بی واهمه از ذکر انبوه اسامی معاریف و بزرگان تصویری، که هر یک ممهور نمودن دوباره صحت شناس نامه مجهول الهویه ای تا ردیف شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی را قصد کرده اند، برابر معمول خود و بر مبانی بنیان شناسی متعارف می پرسد: اگر کریم خان زند این همه نشانه از خود به شیراز باقی گذارده، پس چه گونه سلاطین و دربارهای پیش از او، کم ترین رد پایی در حاکم سرای شیراز ندارند و این همه آمد و رفت حکومتی بر چه محکومات مادی استوار است؟ و تا رسیدن پاسخ لازم تردید نمی کند تاریخ عالم آرای عباسی نیز کوک دیگری بر وصله ناهم رنگ تازه ای بر این قبای تاریخ ژولیده ایران است.

«آتش فتنه و نزاع اویماقات و گفت وگویی هر دوفریق در درگاه معلی تسکین یافته تا دو سال دیگر حضرت شاه جنت مکانی به کامرانی و اقبال کامیاب دولت بودند تا آن که در سنه سیچقان ثیل مطابق اربع و ثمانین و تسعمائه که دو سال گذشته بود اندک عارضه عارض ذات مبارک شد و در حمام نوره بعضی از اسافل بدن را سوزانیده مجروح ساخت و وجع در زخم به هم رسیده به تب سرایت کرد و اطباء حاذق به معالجه و مداوا پرداختند و بی آن که احدی را گمان بیماری و محرمان و مقربان را مظنه فوت باشد در شب سه شنبه چهاردهم شهر صفر مزاج وهاج از جاده اعتدال منحرف گشته آثار قلق و اضطراب ظاهر گردید وضعف مستولی گشته شاهزادگان نامدار تا نصف شب در خدمت پدر بزرگوار بودند همه را مرخص فرمودند که به خانه های خود روند که مرا تشویشی چنان نیست شاهزادگان سوای سلطان حیدر میرزا که توقف نمود همگی متفرق شدند... قریب به نصف شب آثار ارتحال بر بشره ی همایون اش ظاهر گشته صبح روز پانزدهم طایر روح پر فتوح اش به جانب قدس پرواز نمود». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۲۱)

این هم شرح مرگ شاه طهماسب، که پنجاه و اندی سال، بار سر پرستی سلسله صفوی را به دوش برده بی این که یک نوره کش ماهر تربیت کند تا عمر همایون بر محاسبه غلط مدت زمان کارآیی داروی ازاله موهای زائدش نگذارد.

«اکنون بنا بر وعده سابقه اراده چنان است که در این صحیفه یک قرن سعادت اقتران ازقضایای زمان سلطنت ایران آن حضرت که فی الحقیقه آغاز دولت و سال اول تمکن بر اورنگ خلافت است سال به سال مرقوم قلم وقایع نگار گرداند و با خود اندیشید که اگر به روش اهل تاریخ سنه هجری را که مبدأ آن به عرف عرب اول ماه محرم است منظور دارد اکثر اهل عجم نمی فهمند زیرا که در میانه اتراک و اهل عجم مبدأ سال نوروز سلطانی است که اول بهار عالم آراست و تا انقضای چهار فصل که نوروز دیگر می شود یک سال است و ماه محرم در عرض سال ترکی واقع می شود و تواریخ که ارباب استعداد به جهت وقایع عظیمه روزگار در رشته بلاغت انتظام می دهند با سال ترکی مختلف است بعضی موافق سنه سابق هجری و بعضی مطابق سنه لاحق است یعنی یکی کم است یا زیاد چون ذره حقیر ملتزم است که این نسخه عالم آرا از غوامض و مشکلات بری و عاری بوده عام فهم و خاص پسند باشد نظر از آن که اختلاف پوشیده به سال ترکی که عام فهم تر است قرار داد که هم مستخبران احوال را دانش افزا باشد و هم بر سالکان مسالک جهانداری روشن گردد». (اسکندر بیگ، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۳۷۹-۳۸۰)

مورخ، منظور اسکندر بیگ را از تذکرات بالا درک نمی کند. از ظواهر جملات بر می آید منشی مخصوص شاه عباس، سال شمار هجری را نمی پسندد و قصد دارد وقایع را با سال شمار ترکی و عجمی که اول سال را نوروز سلطانی می دانند، تطبیق دهد. ولی آن چه در تاریخ عالم آرای عباسی می خوانیم، جز انطباق وقایع با روز شمار هجری نیست! با این توضیح بدتر از غموض، تا حدی معلوم می شود که این منشی بلند مرتبه شاه عباس ناشناس، لااقل تفاوت میان سال های شمسی و قمری را می داند و از مبدأ آن ها، یعنی ماه محرم و فروردین، بی خبر نیست. غلو اودر این باب که در آن زمان اکثر عجم

از تقویم هجری قمری چیزی نمی فهمیده اند، مشت این باطله نویس را می گشاید و کار تمسخر تام و تمام این خاخام در پوست منشی بارگاه شاه عباس نشسته را موجه می کند. پس ببینیم در باب آغاز سال های عهد و سلطنت شاه عباس، از ابتدای قرن یازده هجری، که زمان دست یابی او به مقام منشی مخصوص است، چه می دانند؟!

«وقایع سال میمون و ایام سعادت مقرون توشقان ثیل (سال خرگوش) ترکی مطابق الف (۱۰۰۰) هجری سال پنجم جلوس همایون و قضایای آن سال به تقدیر واهب ذوالجلال: چون فصل به نهایت انجامیده و باد بهاری صلاى نزهت و خرمی داده عشرت سرای باغ و بوستان از گل و ریحان آرایش یافت. اعنی نوروز جهان افروز به خرمی و فیروزی در روز ۴ شنبه ۲۵ شهر جمادی الاولی وقوع یافته خسرو چهار بالش سپهر در شرفخانه حمل مقام گرفته گیتی آرای گشت شاه جمجاه همایون بارگاه در باغ سعادت آباد قزوین جشن خسروانه آراسته چند روز در آن ریاض کوثر حیاض به عشرت و شادکامی گذرانیده از حوروشان خورشید لقا کام ستان بودند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۴۳۹).

منشی مخصوص شاه عباس، با ورق زدن تقویم و به عنوان شاهی در برگزاری مراسم نوروز دربار شاه عباس صفوی، نو شدن سال را در چهارشنبه روزی از بیست و پنجم جمادی الاولی سال ۱۰۰۰ هجری می داند. اگر تمام محاسبات ارضی و سماوی و جمله منابع موجود، ۲۵ جمادی الاولی آن سال را نه چهارشنبه، بل سه شنبه، مطابق با دهم اسفند سال ۹۷۰ هجری شمسی و ۲۹ فوریه ۱۵۹۲ میلادی، قریب بیست روزمقدم برسیدن نوروز می شناسد، توضیحی جز این ندارد که با دروغ ساز و دروغ نویس و یا لاقل با نادانی نا متعارف مواجهیم، که مشغول و مأمور به بافتن تاریخ صفوی است.

«سوانح ایام سعادت فرجام لوی ثیل(سال نهنگ)مطابق سنه احدی والف(۱۰۰۱) سال ششم جلوس همایون اعلی شاهی: نوروزمیمنت مآل این سال درروزشنبه سیم شهرجمادی الثانیه اتفاق افتاده چهار ساعت شب شنبه مذکور تخت نشین فلک چهارم از آرامگه دی بیرون

خرامیده بر مسند عز و شرف تمکن یافت اعنی شاهد بهار عالم آرای
با هزاران برگ و نوا چهره نما گشته روشنی بخش فضای روزگار
گردید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۴۴۷)

در این جا با نوع دیگری از ایام شناسی این منشی مخصوص شاه
عباس رو به رو می شویم و همان معترضی را که می نوشت
مردم عهد صفوی با تاریخ هجری قمری آشنا نبوده و تاریخ شمسی
را می شناخته اند، خود گمان می کند پس از ماه دی، نوروز از راه
می رسد و از اسفند و بهمن تا پایان نوروز شناسی اش نامی نمی
آورد! در این جا گرچه حتی ساعت تحویل سال نیز اعلام می شود،
اما شنبه سوم جمادی الثانی سال ۱۰۰۱ هجری را با نو شدن سال
مصادف می داند که در واقع امر با یک شنبه ششم اسفند سال ۹۷۱
هجری شمسی و ۲۵ فوریه ۱۵۹۳ میلادی برابر است.

«وقایع سال مسرت مآل ئیلان ئیل (سال مار) مطابق سنه اثنی و
الف (۱۰۰۲) هجری که سال هفتم جلوس بر اورنگ شاهنشاهی
است: سال گذشته را در دارالسلطنه اصفهان چنان چه سبق ذکر
یافت به عشرت و کامرانی گذرانیده قریب به نوروز عالم افروز
متوجه دارالسلطنه قزوین گشته در دولت خانه مبارکه نزول اجلال
داشتند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۴۵۹)

منشی ما برای نوروز سال ۱۰۰۲ و ۱۰۰۳ مطابق و برابر روز و ماه
شمار هجری قمری نیاورده و به توضیح و توصیف مجردی گذرانده
است که در بالا خواندید، اما از سال ۱۰۰۴ هجری قمری بار دیگر با
برابر نهاده مفصل نوروز مواجه می شویم.

«وقایع سال فرخنده فال قوی ئیل (سال گوسفند) ترکی مطابق
سنه اربع و الف هجری (۱۰۰۴) که سال نهم جلوس همایون اعلی
شاهی است: نوروز این سال جهان آرا در روز یکشنبه دهم شهر
رجب سنه مذکور اتفاق افتاده خسرو انجم و مسند نشین فلک
چهارم اورنگ حمل را بفر طلعت خود آراست و باد بهاری نزهتگاه
چمن را به گونه گون ریاحین پیراست». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ
عالم آرای عباسی، ص ۵۰۶)

در این جا منشی ما با صراحت کامل، انتقال به برج حمل را، که همان آغاز فروردین ماه است، اعلام می کند و آن را برابر با دهم رجب سال ۱۰۰۴ هجری شمسی می نویسد، حال آن که روز مورد اشاره او با دهم اسفند سال ۹۷۴ هجری شمسی و ۲۹ فوریه سال ۱۵۹۶ میلادی برابر می شود.

«آغاز سال همایون فال پیچی ییل ترکی (سال میمون) مطابق سنه خمس و الف (۱۰۰۵) که سال دهم جلوس سعادت مأنوس شاهی ظل الهی است: نوروز عالم آرای این سال میمنت مآل در روز دو شنبه بیست و یکم شهر رجب سنه مذکور اتفاق افتاده بهار دلگشا غم فرسای خاطر پیر و برنا گردید نوعروسان حله ی خاک سر از جیب مفاک برآورده انجمن آرای بزم عشرت و شادکامی گشتند نسیم بهاری از شمیم ریاحین عطر سائی آغاز نهاده افسرده دلان کنج خمول چون عندهلیبان در گلشن جهان به زمزمه نغمه سرایی درآمدند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۱۸)

در این جا نیز نوروز برای منشی شاه عباس به نهم اسفند سال ۹۷۵ هجری شمسی، برابر با ۲۸ فوریه ۱۵۹۷ میلادی، منتقل شده است. این که یک صاحب مقام در جای حساس اداری نشستگی، چون اسکندر بیگ منشی، بهار را در بحبوحه سرمای سخت معروف به چله کوچک به دربار شاه عباس فرا بخواند و بدان سبب جشن و شادمانی رسمی و حکومتی به راه اندازد، علت و امکان و احتمالی جز نبود چنان بهار و دربار و سلطان و منشی ندارد.

«آغاز سال بهجت مآل تخاقوی ئیل ترکی (سال مرغ) مطابق سنه ست و الف (۱۰۰۶) که سال یازدهم جلوس همایون اعلی شاهی ظل الهی است: نوروز طرب افروز این سال همایون فال در روز جمعه ی دویم شهر شعبان اتفاق افتاد شهریار کامکار فلک اقتدار اعنی حضرت اعلی شاهی ظل الهی در دارالسلطنه قزوین اقامت داشتند هوا برخلاف طبع بهار مانند تیره بختان روزگار روی درهم کشیده چشم سحاب لحظه از قطره فشانی خالی نبود. برودت هوا بر مثال فصل شتا اشتداد پذیرفته از کثرت برف و باران که از آسمان

متواتر و متقاطر بود چند روز به لوازم جشن نوروز قیام نتوانستند نمود». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۳۲).

این شرح حال و روز شمار برای نوروز سال ۱۰۰۶ هجری قمری نیز، نه جمعه روزی در دوم شعبان پیشنهادهی منشی ما، بل سه شنبه ای است برابر با ۲۸ فوریه ۱۵۹۸ میلادی و نهم اسفند سال ۹۷۶ هجری شمسی. در این جا معلوم می شود که منشی شاه عباس لااقل تغییرات آب و هوایی را درک می کرده و به طور طبیعی نمی توانسته است بهار را در سرمای دهه نخست اسفند ماه به اصفهان و دربار شاه صفوی وارد کند.

«وقایع سال مسرت مآل ئیلان ایل مطابق سنه اثنی و عشر و الف هجری که سال هفتم جلوس شاهی بر اورنگ شاهنشاهی است: نوروز این سال همایون فال در ..... اتفاق افتاد و حضرت شاهی جم جاه زمستان سال گذشته را در دارالس لطنه اصفهان چنان چه سبق ذکر یافت به عشرت و کام رانی گذرانیده و قریب به نوروز عالم افروز متوجه دارالسلطنه قزوین گشته در دولت خانه مبارکه نزول اجلال داشتند و تخم عدالتدر زمین دل طوایف انام می کاشتند. چون آفت سرمای دی رو به انحطاط آورده مزاج روزگار اعتدال طبیعی گرفت، - یعنی بهار عالم آرابهجت فزای خاطر گشته شمایم گل های بهار و نسایم عنبرآمیز گلزار روزگار در دماغ جهانیان پیچیده بساتین جهان از آثار تربیت عناصر و آخشیجان نزهت و طراوت تازه یافت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۴۸)

این جا هم منشی بلند مرتبه شاه عباس ناشناس، حتی زمان تحویل سال را نمی داند و احتمالا و با تکیه به شرح شاعرانه ای که آورده طراوت و تغییرات فصل دماغ او را ازکارانداخته است. همین قدر که او به تحولات آب و هوایی در فصل بهار مشرف است باید سپاس گزار خداوند بود و وجود این خاخام در پوست منشی بارگاه شاه عباس نشسته را غنیمت شمرد، که سعی جمیل او در سرودن نادرستی های

گوناگون سرانجام آشکار می کند که ساخت مجموعه ی کلان تاریخ عالم آرای عباسی کم ترین ارتباطی با تلاطمات دوران معینی از تاریخ ایران، معروف به عهد صفوی ندارد.

۱۲۴. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۲

مطالبی که در چند یادداشت آینده به مدد الهی عرضه خواهم کرد، از بدیع ترین مباحث ایران و اسلام شناسی است، که به طور قطع هرگز معادلی برای آن دیده نشده است. اندیشمندانی که اراده کنند و مترصد دریافت دانایی های نو باشند، آن ها را منبعی می یابند که بر راه عبور به سوی اتحاد سیاسی و فرهنگی مسلمین، در تمام زوایا نور می تاباند. باید به یاری الهی امیدوار بود و منتظر ماند تا تلاش یهود برای پرده کشیدن بر این مباحثات، سرانجام و به همت نو اندیشان، بی ثمر بماند و روند رسوایی دکان داران قلب فروش در میان مسلمین، شتاب بیش تری بگیرد. بی تردید هضم و جذب مطالب آتی، در مقام و مرتبه و منزلت خود، به صرف دقت و تیز بینی بیش تری نیازمند است. باری، بر اساس بازخوانی کتاب عالم آرای عباسی، معلوم شد صدر منشیان شاه عباس، حتی با تقویم و روز شمار و حالات فصول و زمان انتقال بروج و اسفند و فروردین و مفهوم سال نو آشنا نیست و در این باب، کلیاتی به هم می بافت که مخصوص نظاره گران از دور است. دیدیم که نوروز او به حوالی دهم اسفند منتقل است و خواندیم که نمی داند دهم اسفند هنوز با حس بهار بسیار فاصله دارد و پیوسته در دهه نخست اسفند، که زمان سلطه و سلطنت سرمای خشک و آزار دهنده معروف است، صدای شرشر آب و چهچه بلبل و بوی گل و بهار می شنیده است.

«آغاز سال فرخنده فال تنگوزئیل (سال خوک) مطابق سنه ثمان و الف (۱۰۰۸) که سال سیزده جلوس همایون شاهی ظل الهی است

نوروز عالم افروز این سال مبارک فال روز یک شنبه بیست و سیم شهر شعبان المعظم اتفاق افتاد. یعنی خاقان مشرقی انتساب آفتاب بر مسند بیت الشرف برآمده ساحت جهان را از طغیان لشکر غارتگری پرداخت و به یمن تربیت اش خضارت و خرمی افزوده عالم را رشک گلزار جنان ساخت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۸۹)

این بار نیز در بر همان پاشنه می گردد: اسکندر بیک گمان می کند که نوروز سال ۱۰۰۸ هجری قمری با یک شنبه بیست و ششم شعبان آن سال مصادف بوده، حال آن که ۲۶ شعبان آن سال ۵ شنبه روزی است برابر با ۲۸ فوریه ۱۶۰۰ میلادی و نهم اسفند سال ۹۷۸ هجری شمسی. حال چه گونه در اوائل اسفند، جهان به دیده منشی شاه عباس، از فرط خضارت و سرسبزی و خرمی، رشک جنان می شده و چرا او حتی حساب روزهای هفته را نیز نگه نمی داشته، مطلبی است که به زودی با رموز آن آشنا خواهیم شد.

«آغاز سال خجسته مآل سیچقان نیل (سال موش) مطابق سنه تسع و الف (۱۰۰۹) که سال چهاردهم جلوس سعادت مأنوس همایون شاهی است: نوروز عالم آرای این سال میمنت مآل در روز چهارشنبه پنجم شهر رمضان المبارک اتفاق افتاد. یعنی سلطان سیارگان که فیض بخش عالمیان است با شکوه اقبال بر سریر شرف برآمده لوای بلند نامی برافراخت و نسیم اردیبهشتی ازشمیم گل های بهار عطر سائی آغاز نهاده دماغ روزگار را معطر ساخت شاهدان بهار دلگشا با هزاران زیب و بها از حجله شتا چهره نما گشته سرور افزای خاطر عالمیان گردیدند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۹۸)

منشی اول شاه عباس اول، بار دیگر نظم سال و روز و ماه و فصل را درهم ریخته، با شیرین زبانی معمول شاعران پریشان گو، قصد انحراف عقل خواننده را دارد و نوروز سال ۱۰۰۹ هجری قمری را با چهارشنبه روزی در پنجم رمضان آن سال مصادف می داند. در این جا هم همان حکایت و روال پیشین است، پنجم رمضان سال

۱۰۰۹ هجری قمری، شنبه روزی است مصادف با ۲۸ فوریه ۱۶۰۱ و نهم اسفند ماه سال ۹۷۹ هجری شمسی. این که چه گونه بر اسکندر بیک ترکمان در اوایل اسفند، نسیم اردیبهشتی وزیده و شمیم گل های بهاری شنیده، از معجزات صنعت جعل یهودانه است.

«آغاز سال میمنت مآل اودئیل، (سال گاو) بعضها مطابق سنه مبارک فال روزشنبه شانزدهم رمضان المبارک اتفاق افتاد. خسرو ملک خاور که مربی عالم کون و مکان است از نهان خانه حوت بیرون خرامیده، باشعشعه تیف عالم افروز برتخت فیروزبخت حمل برآمد». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۶۰۹)

آن چه در بالا خواندید، در عمیق و حجیم ترین ظرف مهمل نویسی نیز نمی گنجد. تحویل سالی که دو قسمت است، بخشی در ۱۰۰۹ و بخش دیگر در ۱۰۱۰ هجری قمری قرار می گیرد! اگر ملاک او سال شمار هجری است، پس این گونه اعلام اطلاعات را به چه نیاز ارائه می دهد و با چه سال شماری مقایسه می کند؟! هرچند ظواهر ظهور ایام بهار او نشان می دهد که ملاک اصلی اش سال شمار میلادی است. بی شک خاخام لولی وش بی خود شده ای با این افاضه که چند باردیگر نیز تکرار می شود، قصد افزودن برسرخوشی خویش و تمسخر و تحقیر صاحبان اصلی آن تاریخ نوشته را داشته است. در این جا نیز برج حوت اسکندر بیک منشی در دهم اسفند به پایان می رسد و خورشید بهارین اش در همان روز به برج حمل وارد می شود، زیرا شنبه شانزدهم رمضان سال ۱۰۱۰ هجری قمری که اسکندر بیک منشی برای ورود به برج حمل آدرس می دهد، یک شنبه روزی است معادل با ۲۸ فوریه سال ۱۶۰۲ میلادی و نهم اسفند سال ۹۸۰ هجری شمسی!

«آغاز سال همایون فال بارس ئیل (سال پلنگ) مطابق سنه احدی عشر والف (۱۰۱۱) که شانزدهم جلوس سعادت پیوندست: نوروز عالم افروز در این سال همایون فال در روز پنج شنبه بیست و ششم شهر رمضان المبارک واقع شد مزاج افسرده روزگار که از

علل و امراض بارده شتا از اعتدال افتاده بود به صحت و استقامت گرائید بهار عالم آرا با هزاران خرمی و دلگشایی جلوه ظهور نمود عالم پرتراوت جوانی از سر گرفت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۶۱۹)

باید هنوز حوصله کنید و گام به گام همراه این منشی، که لااقل در موضوع شناخت روزهای هفته و تقویم ماه و سال و زمان انتقال روزگار به بروج مختلف، نادانی تمام عیار است، به راه افتیم تا سر انجام معلوم مان شود که از کدام گوشه جهان و با چه تعلقاتی به رصد تاریخ صفوی و به خصوص دوران شاه عباس اول مشغول است؟ اسکندر بیک در این سال هم وصف بهار و فرا رسیدن نوروز را مصادف با **پنج شنبه** بیست و ششم رمضان سال ۱۰۱۱ هجری قمری می داند که در واقع ایام، **دوشنبه** ای است مطابق با ۲۸ فوریه ۱۶۰۳ میلادی و نهم اسفند ۹۸۱ هجری شمسی.

«وقایع سنه مبارکه توشقان ثیل (سال خرگوش) بعضها مطابق احدی عشر و الف (۱۰۱۱) و بعضها موافق اثنی عشر و الف (۱۰۱۲) که سال هفدهم جلوس همایون شاهی است. نسیم عنبر شمیم بهار چون مشک تتار عطر بیزی آغاز نهاده نکعت رسان مشام خوشدلی و دلگشایی گردید کوس نوروزی صدای بهجت فزای جهان افروزی در ۹ رواق سپهر انداخته صلاى عشرت و شادکامی به عالمیان درداد اعنی خورشید عالم آرا که تخت نشین دارالملک فلک چهارم است در روز جمعه هفتم شهر شوال احدی عشر و الف از آرامگاه حوت به شرف خانه حمل خرامیده لوای شوکت و اقتدارش ارتفاع آسمانی یافت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۶۱۹)

همان درهم ریختگی و دوپارگی سال، در این جا نیز تکرار می شود، که با هیچ اسلوب و استدلالی نمی توان به ساحت ادراک عقلی نزدیک کرد و با شعور آدمی آشتی داد. مهمل بی بهایی است که جز در حالت مستی کامل، که یاوه بافی بی منتها را آسان می کند، بر زبان ها نمی گذرد. چه گونه این سازندگان اسناد قلبی تاریخ برای ایرانیان و

مسلمین، هویت و هستی ما را مسخره و اسباب طرب خویش گرفته اند! به هر حال در این جا نیز خورشید اسکندر بیک در نهم اسفند سال ۹۸۲ هجری شمسی از برج حوت به حمل منتقل می شود که با ۲۸ فوریه سال ۱۶۰۴ میلادی مطابق است.

«وقایع سال فرخنده فال لوی ئیل ترکی (سال نهنگ) بعضها مطابق سنه اثنی عشر و الف (۱۰۱۲) و بعضها موافق ثلث عشر و الف (۱۰۱۳) که سال هیجدهم جلوس سعادت مأنوس عباسی است: سال همایون فال روز یکشنبه نوزدهم شهر شوال ختمت بالخیر و الظفر و الاقبال اتفاق افتاد خسرو سیارگان که قلعه گشای طارم چهارم است بروج مشیده دلو و حوت را سپری ساخته لوی ظفر و اقبال در ساحت دلگشای حمل افراخت و شاه انجم سپاه والجاه و اردوی گردون اشتباه در پای قلعه ایروان نزول اجلال داشتند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۶۵۲)

سرمرستی منشی اعظم شاه عباس اول، گویی تا سال بعد نیز دوام داشته است. اگر فرض را بر این بگذاریم که روزهای آغازین نوروز، مثلاً دومین و یا سومین روز آن، با محرم برخورد کند، که طلوع سال هجری است، شاید در توصیف آن نوروز و نه آن سال، بتوان گفت که نیمی از نوروز فلان سال در این و نیم دیگرش در آن سال هجری رخ داده است، اما مسلم است نوروزی که با شوال شروع می شود در این قاعده نمی گنجد و برای این دو حصه کردن سال هیچ شرح و بسطی نمی توان داد جز آن چه را که در میانه این بحث اشاره خواهم کرد. نیمه شوخی بگویم که احتمالاً آن شاه عباسی که اسکندر بیک می شناخته، در این سال با استفاده از تعطیلات نوروزی سری به خان و مان خویش در ایروان زده است، هرچند منشی او برای گم کردن رد از جنگ گفته باشد.

«وقایع سال میمنت مآل ئیلان ئیل ترکی (سال مار) مطابق سنه اربع عشر و الف (۱۰۱۴) که سال نوزدهم جلوس سعادت مأنوس همایون شاهی ظل اللهی است. نوروز عشرت افروز این سال میمنت

منوال در روز دوشنبه غره شهر ذی القعدة الحرام سنه اربع عشر و الف اتفاق افتاد یعنی نیر اعظم و عطیه بخش عالم که اهتزاز نسایم ریاض جهان و طراوت عالم جان از فیض تربیت اوست به منزل شرف انتقال نموده به یمن حکمت کامله مبدع جهان آرا فسحت سرای جهان و گلشن احوال جهانیان از فیض بهار و لطافت ازار طراوت تازه و نزهت بی اندازه یافت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۶۷۷)

به نظر می رسد اسکندر بیک به عقل برگشته، حواس خود بازیافته و از دو پاره کردن سال ها دست برداشته باشد، اما شوخ طبعی او در بازی با ایام هفته و ماه هنوز برطرف نشده و در این جا نیز می خوانیم که نوروز او در سال ۱۰۱۴ هجری قمری با دوشنبه اول ذی القعدة آن سال برابر است که در محاسبه درست با روز شنبه اول مارس ۱۶۰۶ و یازدهم اسفند ۹۸۵ هجری شمسی مطابق می شود. اگر بپرسیم چه گونه او در این سال خود را دو روز به نوروز واقعی نزدیک تر کرده، پاسخ دهنده ای برای آن نخواهد بود.

«وقایع سال خجسته مآل یونت ثیل ترکی (سال اسب) مطابق سنه خمس عشر و الف (۱۰۱۵) هجری که سال بیستم جلوس اقدس همایون شاهی است و بیان فتح و تسخیر قلعه گنجه و مآل حال رومیان و سوانح آن زمان فرخنده نشان: سلطان سرفراز اقلیم چهارم با کوکبه جنود آسمانی پای عالم آرای بر مسند عز و شرف نهاد یعنی یونس آسا از نهانخانه حوت بیرون خرامیده به طربخانه حمل رفت و نوروز فیروز در روز شنبه پانزدهم شهر ذی القعدة الحرام اتفاق افتاد عالم پیر جوانی از سر گرفت». (اسکندر بیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۷۱۳)

از عجایب کتاب عالم آرای عباسی یکی هم عدم ذکر دولت عثمانی، مگر به تعداد انگشتان یک دست در آن کتاب حجیم است. اسکندر بیک منشی، در سراسر تاریخ نوشته اش همه جا پادشاهان عثمانی را قیاصر رومی و سرزمین شان را روم شناسایی می کند، به طوری که در برابر پنج محل که اشاره ای به افرادی با لقب عثمانی می آورد،

در بقیه کتاب، قریب هزار بار از دولت و قیصر روم و از قبیل این جمله: «بعد از فوت سلطان سلیمان که پسرش سلطان سلیم مالک ملک قیصری و صاحب افسر و دیهیم اسکندری گشت» سخن گفته است. اگر کسی حوصله کند و تطابقی میان مطالب تاریخ عالم آرای عباسی با مجموعه های کنونی در باب تاریخ عثمانیان بجوید، دچار سرخوردگی های عمیق خواهد شد و ناگزیر است هر دو تاریخ را در باب هر دو موضوع ببندد و خود در باب حقایق آن امور اندیشه کند. باری، در نقل بالا نیز منشی شاه عباس اول حلول نوروز سال ۱۰۱۵ هجری را به روز شنبه پانزدهم ذی القعدة کشانده که در تقاویم جاری جهان با چهارشنبه چهارم مارس ۱۶۰۷ میلادی و ۱۴ اسفند ۹۸۵ هجری شمسی برابر می شود! جهش اسکندر بیک منشی به سمت نوروز واقعی در نقل بالا به رکورد تازه ای می رسد و یکباره و بی ذکر دلیل همه چیز را پنج روز به جلو پرتاب می کند!

«وقایع سال همایون فال قوی ٹیل (سال گوسفند) بعضها مطابق خمس و عشر و الف (۱۰۱۵) و بعضها موافق ست و عشر و الف (۱۰۱۶) که سال بیست و یکم جلوس همایون است: نوروز این سال همایون فال در روز چهارشنبه بیست و دویم شهر ذی القعدة الحرام خمس و عشر و الف که اردوی کیهان پوی در پای قلعه شماخی نزول اجلال داشت وقوع یافت و جنود بارندگی و سردی دی از شعشعه تیغ زرین فام آفتاب که قریب به سه ماه در نقاب احتجاب بود انهمام یافته اورنگ چهار پایه فلک چهارم سعادت پذیر شرف و اقبال خسرو افلاک و انجم گردید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۷۳۷)

پریشان خیالی اسکندر بیک منشی و وسوسه اش در بازی با سال شمار معمول، در این جا به اوج تازه ای می رسد، تا آن جا که مردد است کدام تقویم را انتخاب کند و چندمین سال سلطنت شاه عباس اول بشمارد، سرانجام هم سال ۱۰۱۵ هجری قمری را برمی گزیند و بی اعتنا به این که در نقل پیش سال ۱۰۱۵ هجری قمری را سال

بیستم جلوس شاه عباس گفته بود، در این جا همان را سال بیست و یکم شماره می کند و گرچه در نقل قبل، نوروز سال ۱۰۱۵ هجری قمری را با شنبه پانزدهم ذی قعدة برابر گرفته بود، در این جا آغاز نوروز همان سال را در چهارشنبه بیست و دوم ذی القعدة می گوید که همه چیز را درهم و برهم و غیر قابل توضیح می کند! جالب این که افشار، مصحح بزرگوار این گونه کتاب ها، ذره ای به چنین امور، اعتنا نداشته و همان حیوانی را به جلو رانده است که اسکندر بیک به آن سیخونک می زده است، با این بهانه که می خوانید:

«نادرستی های چاپی در متن کنونی عالم آرا کم نیست همان طور که در چاپ سنگی قدیم نیز بوده است... من در موقع استخراج فهرست ها پاره ای از اغلاط ناپسند را تصحیح کردم و امیدوار بودم که اصلاح نامه ای در پایان کتاب به طبع رسانم، اما دریغ که دو سبب مانع این امر خیر شد. یکی این که ناشر محترم در نشر کتاب شتاب داشت و من هم به سبب سفری که بایست بروم مجال درنگ در تهران و تدوین غلط نامه را نداشتم». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، مقدمه جلد دوم، ص دوازده)

چنین است ماجرای تاریخ مظلوم این سرزمین مجروح و مردم از تمام جهات هجوم دیده آن. زیرا پرآوازه ترین مدعیان تصحیح متون، با وقاحت تمام و بدون ذره ای خجالت، اعتراف می کنند که به سبب شتاب ناشر و اهمیت سفر خویش، مجاز دانسته اند تا متنی سراپا غلط و حقه بازی، به همت آنان از سنت چاپ سنگی خارج و به صورت آبرومندانه تر و مردم فریب تری انتشار یابد، زیرا باخبرند اگر بنا را بر تصحیح ماهوی این میراث مکتوب بگذارند تا سطر آخر آن را، به عنوان علیق، باید به خورد چهار پایان داد.

«وقایع سنه پیچی ٹیل (سال میمون) که بعضی موافق ست عشر و الف (۱۰۱۶) و بعضی مطابق سبع عشر و الف (۱۰۱۷) که سال بیست و دویم جلوس اقدس شاهنشاهی است: نوروز فیروز این سال خجسته آغاز سعادت انجام در پنج شنبه سیم شهر ذی

الحجه الحرام به فرخی و فرخندگی اتفاق افتاد طراوت ایام بهار
نزهت بخش گلشن روزگار گردید و عالم پیر که از دم سردی دی
فسردگی یافته بود نشاط جوانی از سر گرفت». (اسکندر بیگ
ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۷۶۲)

باری، سرانجام این منشی بزرگ به قرار معمول خویش باز می گردد
و شمردن پر از غلط های همه جانبه ایام را از سر می گیرد. در این
جا حتی از خیر و شر سال واقعی و مورد نظر خویش در می گذرد و
بدون گزینشی میان ۱۰۱۶ و یا ۱۰۱۷ هجری قمری، مطلب را با ذکر
در این سال درز می گیرد و مرا ناگزیر می کند با مبنا قرار دادن
دیگر سال شمارها، نقل بالا را با ۱۰۱۷ قمری مرتبط بگیرم و اعلام
کنم که **پنج شنبه** سیم ذی الحجه آن سال نه با نوروز، که با سه
شنبه روزی برابر با ۲۸ فوریه ۱۶۰۹ و نهم اسفند سال ۹۸۷ هجری
شمسی برابر می شود.

«**وقایع ایت ثیل** (سال سگ) مطابق **ثمان عشر و الف** (۱۰۱۸) و
بعضها موافق **تسع عشر و الف** (۱۰۱۹) که مبدأ سال بیست و
چهارم جلوس اقدس همایون است: چون نیر عالم افروز که سلطان
چهار بالاش افلاک است از طول مکث از قشلاق جدی و حوت ملول
گشته میل بیت الشرف نمود یعنی سال ایت ثیل ترکی به فرخی و
فرخندگی آغاز شد کوس نوروزی در عرصه جهان بلند آوازی
یافت آفتاب جهان تاب در روز **یکشنبه بیست و پنجم شهر ذی**
الحجه الحرام موافق ثمان و عشر و الف (۱۰۱۸) هجری به برج
حمل تحویل نمود و باغ روزگار که از دم سردی دی افسردگی
داشت از مزده شمیم روح بخش بهار عطر سایی آغاز نهاده نزهت
آباد جهان به تازگی خرمی بخش عالم جان گردید». (اسکندر بیگ
ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۰۶)

سرانجام نیز منشی سرگشته شاه عباس اول، از خیر ذکر سال بیست
و سوم سلطنت آن سلطان عظیم الشان در می گذرد و از سال بیست
و دوم به سال بیست و چهارم می پرد و گرچه هنوز به دو پاره
کردن سال ها ادامه می دهد، اما در این جا سال ۱۰۱۸ را با بیست و

چهارمین ایام سلطنت شاه عباس برابر می گیرد و حلول نوروز آن را با یک شنبه بیست و پنجم ذی الحجه آن سال مطابق می داند که با یازدهم مارس ۱۶۱۰ میلادی و نیز ۲۱ اسفند سال ۹۸۹ شمسی همعنان است. همین جاست که پرده از راز این منشی کنار می رود و می بینیم که ناگهان نوروز او یازده روز با شمارش های پیشین به جلو پرتاب شده و چون این شمارش نو و تعیین روز تحویل سال و فرارسیدن نوروز از این پس با این تقویم جدید پیش می رود، پس مورخ وسوسه می شود تا سبب این نواندیشی نزد منشی عالی مقام اعلی حضرت همایون شاه عباس اول صفوی را کشف کند، که حکایت رسوا کننده دیگری است.

۱۲۵. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۳

در یادداشت قبل، با ارائه متون و منقولات لازم، معلوم شد اسکندر بیگ، منشی مخصوص شاه عباس اول، ضمن داده های اش در کتاب «عالم آرای عباسی»، گرچه برآمدن نوروز در سال های ۱۰۰۰ تا ۱۰۱۷ هجری قمری در دربار سلطان صفوی را، با روزهای نهم تا یازدهم اسفند برابر می دانست، ولی ناگهان از سال ۱۰۱۸ هجری، تا پایان دولت و دوران به اصطلاح شاه عباس اول، یعنی ۱۰۳۷ هجری، این انطباق را یازده روز به جلو می کشاند و به نوزدهم تا بیست و یکم اسفند منتقل می کند. اینک برای روشن شدن ابهام ها و شناخت کامل هویت برآوردندگان این گونه اسناد صفوی، انگیزه او در این جا به جایی را جست و جو می کنیم، تا شاید سرنخ محکم تری در این باب بیابیم که تاریخ نویسان آن دوران نیز، همانند کاروان سرا سازان و معماران و دیگر برآوردندگان نمایه های تمدن و سلاطین آن عهد، چنان که اندک اندک اسناد آن بیاورم، بیگانگانی از راه رسیده و در وجه عمده از ارامنه اند!

«وقایع ایت ٹیل (سال سگ) مطابق ثمان عشر و الف (۱۰۱۸) و بعضها موافق تسع عشر و الف (۱۰۱۹) که مبدأ سال بیست و چهارم جلوس اقدس همایون است: چون نیر عالم افروز که سلطان چهار بالش افلاک است از طول مکث از قشلاق جدی و حوت ملول گشته میل بیت الشرف نمود یعنی سال ایت ٹیل ترکی به فرخی و فرخندگی آغاز شد کوس نوروزی در عرصه جهان بلند آوازی یافت آفتاب جهان تاب در روز یکشنبه بیست و پنجم شهر ذی الحجه الحرام موافق ثمان و عشر و الف هجری (۱۰۱۸) به برج حمل تحویل نمود و باغ روزگار که از دم سردی دی افسردگی داشت از مزده شمیم روح بخش بهار عطری سایی آغاز نهاده زهت آباد جهان به تازگی خرمی بخش عالم جان گردید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۰۶)

ناگزیر و برای سهولت در تطبیق، بار دیگر متن مربوط به حلول نوروز در بیست و چهارمین سال سلطنت شاه عباس، ذکر شده در انتهای یادداشت پیشین را، تکرار کردم، تا توجه دهم که اسکندر بیگ منشی، تفاوت بین نوروز سال ۱۰۱۷ هجری، با نوروز سال ۱۰۱۸ هجری را، نه ده روز فاصله معهود و متعارف میان سال میلادی و هجری، که بیست و یک روز می شمارد و با کمال تعجب گرچه نوروز سال ۱۰۱۷ هجری را برابر با سیم ذی الحجه آن سال گفته بود، نوروز سال بعد را، به جای سیزدهم ذی الحجه، ناگهان به بیست و پنجم ذی الحجه، یعنی با ۲۲ روز فاصله از سال پیش منتقل می کند، که با ۱۱ مارس ۱۶۱۰ میلادی و ۲۱ اسفند ۹۸۸ شمسی منطبق است. آیا الگو و علت این دست بردگی عجیب و غیر عادی او چه بوده است؟!

«ب. اصلاح تقویم میلادی: در حدود سال ۱۵۸۲ میلادی، چنین استنباط شد که تقویم عیسوی متداول ده روز اول از سال شمسی پیشی گرفته و احتیاج به تجدید محاسبه دارد. این تقویم که به جای خود اصلاح تاریخ یولیانی بوده به وسیله پاپ گرگوریوس سیزدهم مجدداً مورد اصلاح قرار گرفت و وی ۱۰ شبانه روز از سال ۱۵۸۲

میلادی را از حساب ساقط نمود، بدین معنی که روز بعد از ۴ اکتبر، به جای پنجم، ۱۵ اکتبر به حساب آمد. اصطلاح گرگوریوس در اغلب کشورهای پیرو کیش کاتولیک رومی بلافاصله پذیرفته و اجرا گشت ولی در ممالک پروتستان این کار با آهنگی کند پیش رفت و در بریتانیای کبیر و مستعمرات آمریکایی آن اصلاح فوق تا سال ۱۷۵۲ میلادی اجرا نشد و دلیل عمده آن اختلاف نظر پادشاهان انگلیسی با دستگاه پاپ وقت و ایجاد یک کلیسای جداگانه به نام کلیسای انگلستان در حدود سال ۱۵۳۴ میلادی بود. در هر صورت در سال ۱۷۵۲ میلادی که تقویم متداول در انگلستان ۱۱ شبانه روز با تقویم معمول اروپا تفاوت پیدا کرده بود، اصلاح پاپ گرگوریوس را در آن کشور نیز پیاده کردند». (فردینالد ووستفالد و ادوارد ماهر، تقویم تطبیقی ۱۵۰۰ ساله هجری قمری و میلادی، مقدمه، ص پانزده)

یک مورخ مسلمان، که به طور طبیعی، مبنای اطلاعات تقویمی خود را سال شمار هجری قرار می دهد، اگر به نوعی از تصمیمات کلیسا در تغییرات سال شمار میلادی خبردار شود، ذره ای به آن اعتنا نمی کند، مبنای روز شمار هجری خود را با پس و پیش بردن ایام، تغییر نمی دهد و خود را به متابعت از تقویم میلادی مجبور نمی بیند. اما در این جا اسکندر بیک منشی، با حساسیت تمام، آن چه را کلیسا دیکته کرده بود، به تاریخ مسلمین نیز تسری می دهد تا معلوم شود که رجوع و ادراک اصلی زمان نگار تاریخی او مبنای میلادی داشته است!؟ نکته بدیع این که براساس اطلاعات فوق، اسکندر بیک منشی، یک گریگورین و نه مسیحی پروتستان شناسایی می شود، زیرا برای اعمال تغییرات پیشنهادی گریگوریوس در تقویم میلادی، به انتظار تصمیم و پذیرش کلیسای انگلستان، یعنی سال ۱۷۵۲ میلادی نمانده است. بدین ترتیب بر هر خردمندی با وضوح کامل آشکار است این نه منشی دربار شاه عباس در اصفهان، که کشیش گریگوری بی کاره ای است، مشغول و مامور نگارش تاریخ دوران صفوی، به زمانی نامعین و در مکانی ناشناس!

دیرک وان درکرویس، در ابتدای کتاب خود، «شاردن و ایران»، زیر

گراور سمت راست، که در صفحات آغازین تالیف خود آورده، می نویسد: «عنوان نخستین چاپ سفرهای شاردن که بنا بر نسخه اصلی، لندن، موزز پیت، ۱۶۸۶ میلادی، در فرانسه، لیون، توماس آمولری، ۱۶۸۷ میلادی، انتشار یافته است». و در زیر گراور دو برگی سمت چپ نیز اطلاع می دهد: «عنوان چاپ سفرها در آمستردام، ۱۷۱۱ میلادی، با گراور شاردن به صورت تصویر اول کتاب و امضای ژ. گول». بدین ترتیب و از آن که در مجموع اسناد مربوط به حضور شاردن در مشرق زمین، پایان سفرهای او را سال ۱۶۸۰ میلادی می نویسند، پس با دقت در تاریخ های انتشار فوق، که قدیم ترین آن ها فقط هفت سال پس از بازگشت شاردن است، کاملاً درمی یابیم سران کنیسه و کلیسا برای معرفی ایران دوران صفوی به جهان، سخت تعجیل داشته اند! همین بی قراری و عجله در مورد کتاب تاریخ عالم آرای عباسی نیز صدق می کند که بنا بر توضیح ایرج افشار، ۱۶۰ نسخه خطی از آن موجود است که شماری از آن ها به پیش از سال ۱۰۶۰ هجری قمری منتسب است، که فقط چند سال با پایان زندگانی شاه عباس و مرگ اسکندر بیک فاصله دارد!

«آغاز سال فرخ فال تنگوزئیل (سال خوک) بعضها مطابق سنه الف و عشرين (۱۰۲۰) و بعضها موافق احدى و عشرين و الف (۱۰۲۱) که سال بیست و پنجم جلوس اقدس شاهی ظل اللهی

است: نوروز این سال فرخ فال به فیروزی و فرخندگی در روز جمعه ششم محرم الحرام که آغاز عشرين و الف هجری و اول فروردین ماه جلالی بود واقع شد یعنی شاهنشاه فلک چهارم که نیر اعظم و عطیه بخش عالم است از نهانخانه حوت به شرفگاه حمل برآمده فیض بخش عالم عنصر گردید و کوس نوروژی آوازه عالم افروزی در کون و مکان انداخته نورسان گلستان به جلوه گری درآمدند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۲۹)

همان سر درگمی عجیب پیشین، در این تعیین برابری سال هجری، با بیست و پنجمین سال دولت شاه عباس اول نیز برقرار است و کار به جایی می رسد که گرچه اسکندر بیک، بیست و چهارمین سال سلطنت شاه عباس اول را با بیست و پنجم شهر ذی الحجه الحرام، موافق ثمان و عشر و الف هجری (۱۰۱۸) موافق دیده بود، بیست و پنجمین سال سلطنت او، یعنی فقط یک سال بعد را، جمعه ششم شهر محرم الحرام عشرين و الف هجری (۱۰۲۱)، یعنی سه سال بعد شناسایی می کند! و عجیب تر این که بیست و ششم محرم سال ۱۰۲۱ هجری قمری، نه جمعه، که دوشنبه روزی است معادل با ۱۱ مارس ۱۶۱۱ میلادی و ۲۱ اسفند سال ۹۸۹ هجری شمسی، تا بدانیم گرچه تقویم اسکندر بیک در شمارش سال های قمری سرگردان و درهم ریخته پیش می رود، اما در ترتیب سال های میلادی کاملاً دقیق و مرتب است. بدین ترتیب منشی شاه عباس اول صفوی را، همان اندازه نسبت به سال شمار اسلامی کم اطلاع می یابیم که در انطباق تقویم میلادی با دقت و حتی وسواس عمل می کند! برای اثبات نادانی و بی اطلاعی اسکندر بیک نسبت به تقویم هجری، اعم از شمسی یا قمری، رسوا کننده تر از آن نیست که ششم محرم سال ۱۰۲۱ هجری قمری، یعنی ۲۱ اسفند را، در نقل بالا، به صراحت تمام و بدون ذره ای ابهام، با اول فروردین ماه معادل شمرده است! آیا این منشی عالی مقام، مسلماً معنا و موقع فروردین ماه را نمی دانسته است؟!

«آغاز سال بهجت مآل سیچان ئیل (سال موش) ترکی مطابق سنه

احدی و عشرين و الف (۱۰۲۱) که سال بیست و ششم جلوس همایون شاهي ظل اللهی است. نوروز این سال فیروزه در روز سه شنبه شانزدهم شهر محرم الحرام اتفاق افتاد. یعنی آفتاب عالمتاب که مربی عالم و مرتب مایحتاج بنی آدم است به حکمت بالغه الهی از باره حوت به برج حمل تحویل نمود طراوت ایام بهار عرصه جهان را چون دل اخوان الصفا نور و ضیاء بخشید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۵۳)

بدین ترتیب و به دلیلی نامعلوم، ظاهراً سال ۱۰۲۱ هجری، بسیار خوش آیند و مورد پسند منشی شاه عباس اول قرار داشته است، زیرا یک بار ششم محرم آن سال را آغاز بیست و پنجمین سال و در نقل بالا شانزدهم محرم همان سال را آغاز بیست و ششمین سال سلطنت همان شاه می داند! در این جا نیز از آن که ردیف میلادی سال شمار او مرتب است، با خبر می شویم که گرچه او در عرضه تقویم میلادی دقیق است، اما شانزدهم محرم سال ۱۰۲۱ هجری قمری را مصادف با نوروز می داند که در واقع امر، با دهم مارس ۱۶۱۲ میلادی و بیستم اسفند سال ۹۹۰ هجری شمسی برابر است.

«گفتار در قضایای اودنیل ترکی (سال گاو) مطابق سنه اثنی و عشرين و الف (۱۰۲۲) هجری و بعضها موافق ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) که سال بیست و هفتم جلوس همایون اقدس است: نوروز سعادت افروز این سال در روز چهارشنبه بیست و هفتم شهر محرم الحرام سنه ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) اتفاق افتاده خورشید جهان آراء بعد از انقضاء نه ساعت و ده درجه و دوازده دقیقه روز مذکور از برج حوت به منزل عز و شرف یعنی برج حمل تحویل نموده آغاز بهار خجسته آثار شد». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۶۰)

مراتب بی خبری اسکندر بیک، منشی خاصه شاه عباس اول، نسبت به مدارج و مراتب سال هجری، یعنی اساس شمارش ایام در جهان اسلام، در نقل بالا نیز بار دیگر خودی می نماید. در این جا نیز نمی داند که سال هجری را نمی توان دو بخش کرد، برخی از آن را در

یک سال و بخشی دیگر را به سال بعد قمری برد! این نوع تقسیم بندی، که گاه گاه به ذهن اسکندر بیک رسیده نیز، تنها به این صورت قابل توضیح است که او در مقابله سال میلادی با قمری، بخشی از سال میلادی، یعنی همان ده روز متعارف را، در شکم سال بعد دیده است و از آن که برای او مفهوم سال قمری چندان بلیغ نبوده، با چنین شیوه ای، برداشت توأم با حیرت خود را ابراز کرده است. این گمانه که به راستی حتی در باب عقب مانده ای چون اسکندر بیک هم، بسیار بعید می نماید، تنها راه کار توضیح چنین شیرین زبانی های ایام شناسانه او است. در این نقل هم اسکندر بیک بار دیگر دو سال را در یک سال قمری گنجانده و در حالی که بیست و ششمین سال سلطنت شاه عباس را با شانزدهم شهر محرم سال ۱۰۲۱ قمری معادل دیده بود، بیست و هفتمین سال سلطنت او را با بیست و هفتم محرم سال ۱۰۲۳ هجری، یعنی دو سال بعد برابر می داند! با این همه و علی رغم درهم ریختگی تاریخی قمری، تسلسل سال شمار میلادی در تقویم اسکندر بیک در این جا هم به طور صحیح برقرار است، زیرا بیست و هفتم محرم، با هشتم مارس ۱۶۱۳ میلادی و با ۱۹ اسفند سال ۹۹۱ هجری شمسی برابر است. برای من اسباب حیرت تمام است که چهارشنبه مذکور در نقل فوق با ایام هفته در محاسبات صحیح نیز مطابق است! اگر دوشنبه را در ۱۰۲۱ هجری، جمعه فرض کرده است، پس چه گونه در سال ۱۰۲۳ هجری روز درست هفته را اعلام می کند؟ زیرا نادرستی در شمارش ایام هفته علی الاصول باید به اشتباهی ابدی تبدیل شود. تمام این نکات ظریف، پرده از شامورتنی بازی حيله گرانه در تولیداتی برمی دارد که کسان و مراکزی به عنوان تاریخ ایران به مردمی خوش باور قالب زده اند. اگر تا کنون نپذیرفته اید که مدون تاریخ عالم آرای عباسی یک کشیش گریگورین و احتمالا جا خوش کرده در یکی از صومعه های اروپا است، به آن ساعت تحویل دقیق «نه ساعت و ده درجه و دوازده دقیقه» برای زمان تحویل سال توجه کنید، که معلوم می کند

کشیش ما ساعت دقیقه شماری در اختیار داشته که بدون شک در آن زمان نه فقط نزد اسکندر بیک منشی در اصفهان، که در اختیار شخص شاه عباس اول و پادشاه بریتانیا هم نبوده است. اینک باید با خضوع و خونسردی کامل، از اسکندر بیک منشی بخواهیم مفهوم نه ساعت و ده درجه و دوازده دقیقه را برای خوانندگان بیان کند، محتمل ترین حدس این که او برای فضل پراکنی، مدارات جغرافیا را با زمان تحویل سال نو مخلوط کرده باشد.

۱۲۶. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۴

باید هنوز حمله کنید تا چند یادداشت بعد را هم به شناخت بیش تر اسکندر بیک، منشی شاه عباس اول فرضی بگذرانیم. شاید بررسی اطلاعات او در موضوع حلول سال نو و تطبیق آن با روز شمار شمسی و قمری و میلادی تکراری بنماید، اما اشتباهات او چندان متنوع است و چنان از یک ذهن کاملاً بیگانه با موضوع خبر می دهد، که در هرکدام درس و دلیل تازه ای برای اثبات غریبه و غیر مسلمان و ناشناس بودن این روزگار نویس عهد صفویه می یابیم تا آن که ناگزیر بپرسیم اگر روزنامه نویس دربار شاه عباس هم، ظاهراً پس از این همه تمرین نوروز گردانی، جز خیالاتی آشفته، چندان چیزی از ایام و مراسم آن نمی داند، پس در روزگار جمشید و کیانیان، این عید باستانی را در کدام برهه سال قرار می داده و چه سان برگزار می کرده اند؟ و چون برابر معمول برای چنین سئوالات پایه پاسخی وجود ندارد، پس بر اساس آن تردید نمی کنیم که داستان های سر هم بندی و سرگرم کننده موجود در باب سنت های دیرین ایرانی، شاخه دیگری از درخت برگ ریخته ای است که به نام ایران شکوفان پس از پوریم تحویل ما داده اند، تا مرتکبان آن جنایت عظیم علیه تمدن بشر شناخته نشوند و از جمله آن که مورخ بی اطلاعی از

ریاضیات و روز شمار، بی شک صلاحیت و اهلیت ورود به ماهیت و موضوع تاریخ را ندارد و کتاب عالم آرای او را فقط می توان به عنوان حفاظی برای دهانه کوزه های بزرگ به کار برد، نه منبعی برای شناخت تاریخ بی بنیان دوران اصطلاحا صفوی.

«گفتار در وقایع سنه پارس نئیل (سال پلنگ) موافق ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) و بعضها مطابق اربع و عشرين و الف (۱۰۲۴) که سال بیست و هشتم جلوس همایون عباسی ظل اللهی است. چون فصل شتا به نهایت انجامیده کوکبه بهار خجسته آثار و متقلای سپاه خسرو ثوابت و سیار نمایان گردید جنود افسرده دی انهزام یافت و رایت فیروز نوروز در عرصه گیتی افراخته سایه تربیت بر مفارق نو خطان بساتین جهان انداخت یعنی آفتاب عالمتاب در روز جمعه دهم شهر صفر ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) از خلوتکده حوت بیرون خرامیده به ایوان بلند ارکان حمل که خانه شرف و اقبال است برآمد». (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۷۲)

هرچند اسکندر بیک در تخمین یادداشت قبل، نوروز بیست و هفتمین سال سلطنت شاه عباس اول را با بیست و هفتم محرم ۱۰۲۳ هجری مصادف دیده بود، اما اسکندر بیک ما، که ظاهرا حوصله و علاقه ای به کشف رموز روز شمار اسلامی نداشته، در این جا بیست و هشتمین سال جلوس شاه عباس را هم بار دیگر با ۱۰۲۳ هجری و این بار با جمعه دهم صفر آن سال مطابق می داند؟! جمعه دهم صفر ۱۰۲۳ هجری قمری با ۱۱ مارس ۱۶۱۴ میلادی و با ۲۱ اسفند ۹۹۲ هجری شمسی برابر است و نه با نوروز. اسکندر بیک، در نقل بالا نیز میان دو تاریخ ۱۰۲۳ و ۱۰۲۴ هجری قمری سرگردان می نماید و ظاهرا هنوز از بغرنجی سال شمار اسلامی سر در نیاورده است.

«گفتار در وقایع سنه توشقان نئیل (سال خرگوش) مطابق اربع و عشرين و الف (۱۰۲۴) و بعضی خمس و عشرين و الف (۱۰۲۵) که سال بیست و نهم جلوس شاهی ظل اللهی است. در این سال خجسته آغاز بهجت انجام سلطان چهار بالش ایام که مسند نشین تخت چهار ارکان فلک مینا فام است یعنی خورشید جهان آرا از

مسکن افسرده دی میل طرب خانه عز و شرف نموده یازده ساعت شب شنبه بیست و یکم ماه صفر ختمت بالخیر و الظفر برج حمل تحویل نمود نوروز فیروز عالم افروز در روز شنبه اتفاق افتاد بهار دل آرا خرمی افزای گلشن روزگار گذشته مهوشان ریاحین چون سیه چشمان زهره جبین فتنه گری آغاز نهادند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۸۶)

این بار گرچه منشی شاه عباس معین نکرده که ساعت یازده شب شنبه بیست و یکم صفر از چه سنه ای را مصادف با آغاز بیست و نهمین سال اقتدار شاه عباس اول می گوید و چنان که می خوانیم تکلیف او در این نقل نیز با سال های هجری هنوز روشن نیست، اما برای رعایت ترتیب سال ها فرض را بر این می گذاریم که منظور او سال ۱۰۲۴ هجری است، که با یازدهم مارس ۱۶۱۵ و ۲۱ اسفند برابر می شود. آیا تصور نروژ نزد این منشی اعظم چه گونه بوده که در ساعت یازده شب شنبه ۲۱ اسفند حلول سال نو را اعلام می کند؟! گمانه ممکن برای توضیح ابزاردقت او این است که وجود کرونومتری را در جیب او گمان کنیم، هدیه همان رییس جمهور آلمان که قبلاً با او آشنا شدیم.

«آغاز سال مبارک همایون لوی ئیل ترکی (سال نهنک) مطابق سنه خمس و عشرین و الف (۱۰۲۵) که انجام یک قرن سعادت قرین است از جلوس اقدس همایون و توجه آن حضرت به غزای گرجی ها و تأدیب آن بی دینان: موسم خجسته آثار بهار و جنود ریاحین و ازهار چون فتح و نصرت از یمین و یسار استقبال موکب ظفر شعار نمود و در روز سه شنبه دهم ربیع الاول خمس و عشرین و الف (۱۰۲۵) خورشید جهان آرا با شکوه اقبال و طنطنه جاه و جلال به منزل عز و شرف خرامید کوس نروژی صدای فتح و فیروزی در گنبد اخضر انداخت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۸۹۷)

اسکندر بیگ، سال ۱۰۲۵ هجری را، با سی امین سال سلطنت شاه عباس مفروض برابر می گیرد و این مقدار سنه را با گذشت قرنی

مقارن می داند. اختیار او در تعیین میزان قرن و تقلیل آن به سی سال مورد اعتراض ما نیست، الا این که نمی دانیم این آگهی استثنایی را از کدام سنت و سند پیشین و از چه سرزمینی برداشته است! اینک و با نهایت حیرت شاهدیم که همراه این نام گذاری قرن بر گذشت سی سال، منشی ما برای نخستین و آخرین بار به نوروز و فروردین واقعی نزدیک تر شده و عید سال ۱۰۲۵ هجری را با ۱۲ ربیع الاول آن سال مصادف می داند که با ۱۸ مارس ۱۶۱۶ میلادی و ۲۸ اسفند ماه برابر می شود. بدین ترتیب گردش ایام نزد او مدار دل به خواه کوتاه و بلند بی قراری می گیرد و هر چند ممکن است این اشتباه منشی بزرگ در نزدیک شدن به نوروز واقعی را، از آن بدانیم که به مبارکی ورود به قرن دوم اقتدار شاه عباسی، کشیش منشی نمای ما در شرب خمر، زیاده روی کرده بوده است!

«آغاز قرن دوم سنه ثیلان ثیل (سال مار) ترکی مطابق ست و عشرين والف (۱۰۲۶) هجری سال سی و یکم جلوس عباسی است: چون ایام شتا سپری گشته بهار خجسته آثار قدم بر بساط دلگشایی و عالم آرایی نهاد و نوروز فیروز به هزار گونه به جهت و روح فزایی طراوت بخش عالم نشاط گردید یعنی خورشید جهان آرا بعد از انقضاء نه ساعت و چهل و دو دقیقه روز دوشنبه دوازدهم شهر ربیع الاول از سر منزل حوت بیرون خرامیده پرتو سعادت بر برج حمل انداخت.» (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۹۲۰)

از معجزات دیگر ورود سلطنت شاه عباس مفروض به قرن دوم سلطنت خود، یکی هم این است که منشی او از دو پاره کردن سال های هجری دست می کشد و در دوره دوازده ساله بعد، هیچ سال هجری را شقه شده نمی بینیم! تا معلوم شود که کشیش، بی محابا در هر بابی اوهام بافته است. چنان که نوروز او در سال ۱۰۲۶ هجری به قرار قبلی باز می گردد، با دوشنبه دوازدهم ربیع الاول آن سال برابر می شود، که خود مطابق دهم مارس ۱۶۱۷ و بیستم اسفند ماه است. شعف انگیز است که شاه عباس اول و حواشی دربار

او را در نظر بگیریم که روز بیستم اسفند، چشم دوخته به کرونومتر اسکندر بیک، منتظرند تا لحظه حلول نوروز و دقیقه انتقال خورشید به برج حمل و آغاز شکوفایی بهار را اعلام کند!

«وقایع سال یونت ئیل (سال اسب) ترکی مطابق سنه سبع و عشرين و الف (۱۰۲۷) سال دویم قرن ثانی که سال سی و دویم جلوس همایون شاهی ظل اللهی است: نوروز عالم افروز این سال همایون فال در روز چهارشنبه بیست و سیم شهر ربیع الاول مطابق سنه سبع و عشرين هجری (۱۰۲۷) اتفاق افتاد نیر اعظم و مربی عالم یعنی آفتاب عالمتاب در شب چهارشنبه مذکور بعد از انقضاء هفت ساعت و نه دقیقه از سرمنزل حوت به عشرت سرای حمل نقل نمود متغلبان کشوری که دست تطاول و تعدی به یغمای تجملات بساتین جهان گشوده بودند از صولت و سطوت سلطان طارم چهارم یعنی خورشید جهان آرا انهزام یافته سر به زاویه خمول کشیدند عنبرین بوی بهار نقاب حجاب از رخ برگرفته قدم بر بساط دل آرایی نهادند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۹۳۰)

هیچ چیز عجیب تر از این نیست که هفته شمار اسکندر بیک، در این چند سال اخیر با قرینه های درست برابر می شود، زیرا گرچه یک کشیش گریگورین می تواند سال ها را به میل خود جا به جا کند، اما تغییر ترتیب ایام هفته در اختیار پاپ اعظم و خاخام بزرگ هم نیست، بنا بر این جای حیرت بسیار است که منشی ما در حالی که روزهای هفته را تا چهار روز پس و پیش می شمرد، معلوم نیست با بروز چه معجزه ای ناگهان به اعمال دقت در این باب رو کرده است. این که او چه گونه بر این اشتباهات فائق آمده، از اسراری است که نزد خردمند، بی اساسی تمام منقولات به نام اسکندر بیک را برملا می کند. بر مبنای قول فوق، نوروز در سی و دومین سال جلوس شاه عباس، در هفت ساعت و نه دقیقه روز بیست و سوم ربیع الاول سال ۱۰۲۷ هجری حادث می شود که با یازدهم مارس ۱۶۱۸ و بیست و یکم اسفند سال ۹۹۵ هجری شمسی برابر است.

«گفتار در قضایا و سوانح قوی ئیل (سال گوسفند) مطابق سنه ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) که سال سی و سیم قرن ثانی جلوس همایون عباسی است. نوروز سعادت افروز این سنه مبارکه در روز پنج شنبه چهارم شهر ربیع الثانی مطابق سنه ثمان و عشرين و الف اتفاق افتاد یعنی خورشید جهان آرا که نیر اعظم و ضیاء بخش عرصه عالم و مربی نتایج چهار عنصر واخشيجان است نه ساعت و چند دقیقه شب پنج شنبه مذکور از آرامگاه مجاری حوت به عشرت سرای حمل خرامیده طلّیعه نورسان بهار و انتظام بخش حدائق و ازهار گردید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۹۴۴)

اگر منشی شاه عباس تصویری، لحظه ورود به برج حمل را، در نقل و سال فوق سرسری می گیرد و با قید چند دقیقه می گذرانند، احتمال بر آن است که دقیقه شمار کروномتر اهدایی رییس جمهور آلمان به ارباب او از کار افتاده بوده است. چهارم ربیع الثانی سال ۱۰۲۸ هجری، برابر معمول با یازدهم مارس ۱۶۱۹ میلادی و بیست و یکم اسفند سال ۹۹۶ هجری شمسی برابر می شود. گمان می کنم دیگر باید قبول کرد که تخصص اصلی منشی بزرگ دربار صفوی، رعایت دقت و ترتیب در گزارش های میلادی است و بس!

«گفتار در وقایع پیچی ئیل ترکی (سال میمون) مطابق سنه تسع و عشرين و الف (۱۰۲۹) که سال چهارم قرن ثانی جلوس میمنت مأنوس عباسی است. بهار دل آرای این سنه مبارکه به خوشی و خرمی جلوه ظهور نموده مسرت افزایی آغاز نهاد نوروز میمون میمنت مقرون روز جمعه پانزدهم شهر ربیع الثانی موافق تسع و عشرين و الف (۱۰۲۹) هجری اتفاق افتاد سلطان سیارگان یعنی آفتاب عالمتاب بعد از انقضاء پنج ساعت از روز مذکور از نهانخانه حوت بیرون خرامیده در تختگاه حمل تمکن یافت. عرصه جهان از عطر شکوفه و ازهار چون حبله نوعروسان بهار مشک بار گردید». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۹۴۸)

روال امور در بیان سال شمار و ظهور نوروز و حلول برج حمل در

سال های باقی مانده از سلطنت شاه عباس، مندرج و معرفی شده در مکتوبات این گونه مورخین ناآگاه از مسائل ایران، چنان که با نمونه اعلای آن آشنا شدیم، از این پس نیز بر همان سان می گذرد، مگر این که منشی ما دوباره در چند سالی روز شمار هفته را گم می کند، پنج شنبه را جمعه و حتی سه شنبه را در سال ۱۰۳۵ هجری، شنبه می شناساند. چنین امر نامعقول و ناممکنی چنان روشنگر است که تنها بر مبنای آن می توان بی حوصلگی مطلق سازندگان این گونه اسناد تاریخی و از آن هم اهانت بار تر بی باری روشن فکری نوظهور ایران را در ارزیابی ناقدانه این مبطلات، اثبات کرد. در متن بالا نیز، نوروز سال ۱۰۲۹ هجری در نزد اسکندر بیک منشی، با پنج ساعت گذشته از روزجمعه پانزدهم ربیع الثانی آن سال موافق است، که با دهم مارس سال ۱۶۲۰ میلادی و بیستم اسفند ۹۹۷ هجری شمسی برابر می شود.

«ذکر وقایع تخاقوی ٹیل (سال مرغ) مطابق سنه ثلاثین و الف هجری (۱۰۳۰) که سال پنجم از قرن ثانی دولت روز افزون عباسی است. در این سال نیر اعظم که به حکم دادار جهان آفرین واسطه نظام عالم است در روز شنبه بیست و پنجم شهر ربیع الثانی بعد از انقضاء نه ساعت و یازده دقیقه از منزلگاه حوت به نزهتگاه حمل نقل نمود و از فروغ خدا آفرین ظلمت افسرده دی را از اشعه انوار الهی روشنی داده سریر آرای بارگاه شرف و اقبال گشت جنود نباتات را موجب آراستگی و پیراستگی گردید». (اسکندر بیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، جلد دوم، ص ۹۵۷)

ترتیبی را که اسکندر بیک در نام گذاری ترکی برای سال های قرن دوم سلطنت شاه عباس تصویری می آورد، پلنگ و خرگوش و نهنگ و مار و اسب و گوسفند و میمون و مرغ و سگ و خوک و موش و گاو است، که با ترتیب نام گذاری ترکی او بر سال های قرن اول آن سلطنت و نیز با نظمی که حاج شیخ عباس مصباح زاده می آورد، مختلف و مغایر است. این گونه امور گرچه منبع معتبر قابل استناد ندارد که بتوانیم با اصل آن مقابله و مقایسه کنیم، اما آشنایی اسکندر

بیک با این نام های ترکی، آن گاه که ماه شمار دقیق عربی و هجری شمسی را هم نمی داند، تدوین عالم آرای عباسی را به حوزه همکاری دیگری می کشاند که به خواست خداوند در یادداشت های آتی از آن سخن خواهم گفت. در این جا نیز حلول نوروز سال پنجم از قرن دوم سلطنت موهوم شاه عباس اول را با پنج ساعت و یازده دقیقه گذشته از روز شنبه بیست و پنجم سال ۱۰۳۰ هجری مطابق می داند، که با نهم مارس سال ۱۶۲۱ میلادی و نوزدهم اسفند سال ۹۹۸ هجری شمسی موافق است. جای خوشوقتی و خرسندی بسیار است که به نظر می رسد دقیقه شمار کرونومتر منشی کبیر ما در نوروز این سال، دوباره به کار افتاده است.

۱۲۷. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۵

زمان فرا رسیدن نوروز، در تاریخ عالم آرای عباسی، برای باقی مانده سال های سلطنت اصطلاحاً شاه عباس کبیر، یعنی تا سال ۱۰۳۷ هجری هم، بر سبیل تکرار همان اشتباهات قبلی مضبوط است و به نظر می رسد اسکندر بیک ناشناس، در طول ۳۸ بار انتقال زمستان به بهار، نه از مسیر نجوم و ریاضیات و آگاهی از تقاویم و نه حتی از راه ادراک حسی و دیدار از طبیعت، سرانجام در نمی یابد که دهم و یا حتی بیستم اسفند ماه، هنوز زمان ارائه توصیفات زیر از عینیات روزگار نرسیده است.

«ذکر وقایع اودئیل ترکی (سال گاو) مطابق سنه اربع و ثلثین و الف (۱۰۳۴) که سال نهم از قرن دوم ایام سلطنت همایون عباسی است: خورشید جهان پیرا با هزاران فر و شکوه در عرصه گاه عز و شرف جلوه نمایی کرده لوای جهانبانی افراخت یعنی در روز پنجشنبه دوازدهم شهر جمادی الثانیه ده ساعت و هفده دقیقه از روز گذشته به برج حمل تحویل نموده سعادت افزای منزل معهود

گشت از لطف هوا دیده نرگس بازگشته به موافقت روزگار فتنه آغاز نهاد». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۰۲۳)

چنان که در این نمونه نیز، دیده نرگس بی هنگام باز می شود و گرچه به طور رسمی و درست برابر اصطلاحات کلامی امروز، از **تحويل سال**، آن هم در جزییات و دقایق می گوید، اما پنج شنبه ای که در این نوشته دوازدهم جمادی الثانی سال ۱۰۳۴ اعلام می شود، در واقع ایام، نه با نوروز، که با جمعه یازدهم مارس ۱۶۲۵ میلادی و ۲۱ اسفند سال ۱۰۰۳ هجری شمسی مطابق است. از نحوه اعلام ساعت و دقیقه، یعنی ذکر «ده ساعت و هفده دقیقه از روز گذشته» و یا «هشت ساعت و هفده دقیقه از شب گذشته»، در تحويل سال ۱۰۳۶ هجری، معلوم می شود که منشی شاه عباس بر مبنا و با نظر بر صفحه ساعت شمار اعلام انقضای سال کهنه نمی کند، زیرا اصولاً گذشت ده ساعت و هفده دقیقه از روز و یا هشت ساعت و هفده دقیقه از شب، یک اعلام سنتی است و با نظر بر عقربه های ساعت به دست نمی آید، آن گاه او چه گونه بدون ابزار لازم، گذشت دقایق را با این همه دقت اعلام می کند؟! به گمانم تا همین جا و با نمایش گوشه ای از ناشیگری های این منشی مخصوص دربار، که حتی شامل ساده ترین وظایف یک وقایع سلطنتی درباری، یعنی مراقبت از تقویم درست بود، مسلم شد صحنه گردانی ها در تاریخ عالم آرای عباسی هم، سند سازی برای یکی دیگر از سلسله های حکومتی در ایران است که در حقیقت امر، جز سرپرستان اجرای مقاطعه هایی در یک پروژه شهر و سرزمین سازی نمایشی، پس از ویرانی های وسیع حاصل پوریم، نبوده اند.

«آغاز سال پرمالال لوی ٹیل ترکی (سال نهنک) مطابق سنه سبع و ثلثین و الف (۱۰۳۷) که سال دوازدهم قرن ثانی زمان فرمانفرمایی عباسی است: زمانه عالمیان را غم آباد بود و از بزرگ ترین وقایع روزگار غافل و خبردار نی. بالجمله در روز دوشنبه سیزدهم شهر رجب مطابق سنه سبع و ثلثین و الف (۱۰۳۷) دو ساعت و بیست

دقیقه از روز گذشته نیز اعظم از مقام حوت دلگیر گشته به شرفگاه حمل خرامید و حضرت اعلی شاهی ظل الهی مرحمت بر مفارق عالمیان مبسوط داشته در مازندران بهشت نشان و قصبه دلگشای اشرف که در این سال دلگشا نبود و منازل فرح بخش دلارا که اثری از دلارایی نداشت و باغات و بساتین خلد آسا خصوصا باغ و عمارت بهجت فزای عباس آباد که از بهجت خالی می نمود به لوازم جشن نوروزی پرداختند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۰۷۲)

این آخرین شرح نوروز گذاری اسکندر بیک منشی، حاوی یکی از خنده دار و خجلت آورترین گاف های تاریخی موجود در تاریخ عالم آرای عباسی است و به گمانم پس از خواندن چند سطر زیر بر هر صاحب اندیشه ای که مفهوم نور آفتاب و آب چشمه ها را دریابد و به عمرش بوی گندم شنیده و لقمه ای نان معطر و یا خوشه انگوری خورده باشد، معلوم می کند که لااقل سراپای مستندات مکتوب درباره آن سلسله ظاهرا فحیمه، جز تولید جعلیاتی در پستوهای معمول کنیسه و کلیسا نیست و برای مورخ به قدر دانه خشخاشی ارزش استناد ندارد، زیرا خواندیم که اسکندر بیک گرچه همان حلول نادرست سال نو را در قصبه دلگشای اشرف و باغ و عمارت بهجت فزای عباس آباد، به سبب درگذشت شاه عباس اول در حوادث آتی، که کسی احتمال آن را نمی داده، دلگشا و بهجت افزا ندیده، ولی با این همه، سلطان بی خبر و غافل از مصائب روزگار را در آن بستان سرای بهشتی مشغول عیش و پرداختن به لوازم نوروزی نشان داده است. مطلب قابل اشاره در نقل فوق، یادآوری آن اشتباه تکراری نیست که نوروز سال ۱۰۳۷ هجری را با وصفی مطول، در دوشنبه سیزدهم شهر رجب آن سال طالع کرده، که باز هم با ۱۰ مارس سال ۱۶۲۸ میلادی و بیستم اسفند سال ۱۰۰۵ هجری شمسی برابر می شود، بل دقت در حوادث و سوانحی است که در صفحات بعد برای سال ۱۰۳۷ هجری برمی شمرد:

«ذکر انتقال حضرت شاه والا جاه از خاکدان دنیا به جنت اعلی و

اتصال روح مطهرش به روحانیان عالم بالا: آه و صد آه از گردش چرخ بی مدار و ستیزه کاری فلک کج رفتار. هیچ نهالی از جویبار اقبال بالا نکشید و به ثمره مراد و کامرانی بارور نگشت که عاقبت از تند باد اجل از پای درنیامد و کوکبی از افق جاه و جلال ندرخشید که عنقریب در مغرب فنا غروب و افول نکرد... مجملا اسباب اجل فراهم آمده ضعف و ناتوانی قوت تمام گرفت معالجات اطباء تاثیری نمی کرد و روز به روز ضعف ازدیاد می پذیرفت. خلاق از مشاهده این حال در قلق و اضطراب افتاده غرق لجه حیرت بودند. خواتین معظمه و پرده نشینان سرادق اقبال از واهمه وقوع این واقعه هایل به دیده گریان و سینه سوزان لحظه ای از ناله و افغان نمی آسودند و ارکان دولت و مقربان بساط عزت از بیم این مصیبت، مدهوش وار سرمایه عقل از دست داده در بادیه حیرانی سرگردان و از تصور این فتنه جان گداز بر خویش ترسان و لرزان بودند، تا آن که در تاریخ پنج شنبه بیست و چهارم شهر جمادی الاولی حال بر آن حضرت متغیرگشته آثار موت از بشره همایون لایح گردید. هنگام صبح داعی حق را لبیک اجابت گفته طایر روح پر فتوح اش از قفس بدن پرواز نموده به عالم قدسی شتافت». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۰۷۶)

بدین ترتیب شاه عباس اول، در حالی نوروز را در دوشنبه سیزدهم رجب سال ۱۰۳۷ و در باغ و عمارت بهجت افزای عباس آباد گذرانده، که برابر اعلام بالا، **قریب پنجاه روز قبل از سیزدهم ماه رجب**، یعنی در بیست و چهارم جمادی الاولی آن سال طایر روح اش از قفس بدن پرواز کرده بود!! آیا منشی مخصوصی دقیق تر و امین تر از اسکندر بیگ سراغ کرده اید که حتی تاریخ مرگ ارباب اش را نیز نمی داند و آیا باز هم باید در غریبی کامل این منشی مخصوص، با مراتب سال شمار اسلامی و عمده ترین موضوعات مربوط به دولت ساختگی صفویه مطلب تازه بیاورم؟ ما با مشاهده بیگانگی اسکندر بیگ با مظاهر و ظواهر مادی اصفهان نیز در می یابیم که او مشغول تاریخ نویسی از راه دور بوده است، زیرا مثلا تا انتهای دوران شاه عباس اول، هنوز پل های بزرگ بر زاینده رود را به نام نمی شناسد و از

چنین پل هایی خبر درست نمی دهد، که اعلام اتمام بنا و افتتاح هر یک، برای برکشیدن هر جوجه سلطانی در تاریخ کفایت می کند، چنان که با در بوق کردن بنای سنگی نیمه تمام و مخروبه مضحکی با نام موهوم تخت جمشید، امپراتوری بزرگ هخامنشیان ساخته اند که گویی هیچ شخصیتی، از میان هیچ ملتی، در سراسر جهان کهن، دماغ خود را بی کسب اجازه از آنان، نمی خارانده است!

«شیخ لطف الله طیسی مشهور از محال مقدس نبیره شیخ ابراهیم طیسی است که از فضایی متبحر و فقهای عصر بوده مولد شریفش موضع تیس جبل عامل است. در اوایل سن شباب احرام زیارت امام ثامن ضامن علیه التحیه والثناء بسته مدتی مدید در آن آستان ملایک آشیان به تحصیل علوم روزگار گذرانیده از برکات صحبت مولانا عبدالله شوشتری و سایر علمای مشهد مقدس بهره کامل در علم فقه یافته و در زمره مدرسین سرکار فیض آثار انتظام یافت و در زمان حضرت اعلی شاهی ظل الهی منصب والای خادمی نیز علاوه تدریس گشته از آن سرکار موهبت آثار موظف بود در فترت اوزبکیه از آسیب آن طایفه نجات یافته بدرگاه معلی آمده مدتی در قزوین به درس و افاده مشغول بوده حسب امرالاعلی از آن جا به دارالسلطنه اصفهان نقل نموده در جوار مسجدی که در برابر دولتخانه مبارکه نقش جهان احداث کرده معمار همت والا همت شاهی ظل الهی متوطن و در آن جا به امامت خلق و درس فقه و حدیث و طاعت و عبادت مشغول است و از اوقات سرکار خاصه شریفه آن حضرت موظف است و جمعی کثیر از اقامت نماز فریضه به او اقتدا می نمایند». (اسکندریبگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۱۵۷)

این مطلبی است که اسکندر بیک منشی از احوال شیخ لطف الله و مراتب و درجات و ارتفاعات او در بحث از «ذکر مشایخ گرام و علمای عظام» در زمان شاه طهماسب اول می آورد، که انقضای سلطنت او را ۹۸۳ هجری گفته اند و آخرین سال زمان و زمامداری او هنوز با ابتدای استیلای فرضی شاه عباس اول هم ۱۴ سال فاصله دارد. در این جا و از زبان اسکندر بیک، با شیخ لطف الهی آشنا می

شویم که در حکومت شاه طهماسب هم معمّری دارای مقامات عالیّه بوده، به دعوت شاه طهماسب به اصفهان آمده و در برابر دولت خانه میدان نقش جهان، یعنی عمارت عالی قاپو، درست در مکان کنونی، در مسجدی پرداخته به همت شاه طهماسب اول، به امامت خلق مشغول شده است. اگر این یادداشت اسکندر بیک را در باب میدان نقش جهان و عمارت عالی قاپو و بنای مسجد شیخ لطف الله قبول کنیم، پس باید انبوهی کاغذ سیاه شده قدیم و جدید، که ساخت میدان نقش جهان و عمارت عالی قاپو و مسجد شیخ لطف الله را، به شاه عباس اول، از جمله در همین تاریخ عالم آرای عباسی نسبت داده اند، دور بریزیم.

«در آن اثنا خبر طغیان و عصیان محمد کره که در ایام دولت سلاطین زاده های ترکمان داروغه ابرقوه بود و خاقان سلیمان شان ایالت ابرقو را به او عنایت فرموده درحینی که آن حضرت به تسخیر رستمدر مشغول بودند به مسامع جلال رسید که او ایلغار یزد آورده علی الغفله خود را به شهر انداخته حاکم آن جا را به قتل آورده رایت نخوت و گردنکشی برافراخته نهضت همایون به جهت تادیب آن متمرّد بی باک بصوب دارالعباده یزد واقع شد و تا مدت دو ماه به محاصره شهر و قلعه پرداخت و عاقبت آن مخذول بی عاقبت از محافظت شهر و ستیز عاجز گشته به ارک متحصن شد و بالاخره عساکر فیروزمند بر آن حصار مستولی شده محمد کره را در برج بلندی که نقاره خانه ارگ بود گرفته در قفس آهنین محبوس گردانید، دیگران به جزا و سزا رسیدند و عاقبت در میدان نقش جهان اصفهان شعله غضب قیامت لهیب خاقان سلیمان شان التهاب یافته جسد او را نیز به دستور جد امیر حسین کیای جلادی در همان قفس به آتش قهر سوخته و در این یورش به قوت قاهره یزدانی بقیه سرکشان ملک عراق به تسخیر شحنه سیاست از پای در آورده ساحت آن ولایت را از خس و خاشاک ارباب خلاف و ظغیان پاک کردند». (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۳۰)

این هم توضیح و یاد دیگری از میدان نقش جهان، آن هم به زمان شاه اسماعیل اول، که می گویند نخستین زمام دار صفوی است

و زمان سلطه فرضی او در ۹۳۰ هجری، قریب ۶۵ سال پیش از شاه عباس اول، منقضى می شود و از آن که کسی از ساخت میدان نقش جهان به زمان او چیزی نگفته و در این باب ادعایی وجود ندارد، پس بر مبنای این نقل می توان احداث میدان نقش جهان را به پیش از ظهور صفوی هم منتقل کرد، که در این صورت همه چیز درباره آن دوران به پودر تبدیل شده، با باد می رود!

«ذکر بنای جامع کبیر دارالسلطنه اصفهان به توفیق پروردگار عالمیان: در اوایل این سال فرخنده آغاز خجسته انجام شهریار ظفر قرین نصرت فرجام را نیت خیر امنیت به اسطرلاب فکرت بدان مقصور و معطوف گردید که در حوالی نقش جهان اصفهان به بنای مسجد عالی بنیان که در بلاد ایران بل معموره جهان مثل آن نشان نتواند داد پردازند و چون دارالسلطنه اصفهان را از عمارت عالی و منازل مرغوبه دلگشا و باغات عنبر شمیم روح افزا و انهار و بساتین نمونه خلد برین گردانیده اند اگر چه مسجد عالی و مدرسه در جانب شرقی و شمالی میدان نقش جهان ترتیب داده بودند اما آن ها در برابر همت بلند آن حضرت پست می نمود و مکنون ضمیر انور بود که همچنان که آن بلده جنت مثال از عمارت عالی و باغات و قیصریه و خانات و اسواق رشک بلاد و مصدوقه «ارم ذات العماد التی لم یخلق مثلها فی البلاد» است مسجد عالی اساس و مدارس و بقاع الخیر آن حضرت نیز ارفع مساجد و بقاع ایران و در زینت و صفا از بیت المعمور و مسجد اقصی نشان دهد بعد از ملاحظه اطراف میدان نقش جهان جانب جنوبی میدان را که خانی بزرگ در آن جا ترتیب یافته بود اختیار فرمودند و عمارت خان مذکور را کنده در ساعت سعد که اهل تنجیم از زایچه طالع میمون همایون استخراج نمودند معماران حاذق و مهندسان مدقق که در اعمال هندسی و دقایق کار هر یک چون مرکز پرگار دم از تفرد و یکتائی می زدند طرح مسجد و مقصوره انداخته استادان نادره کار به مبارکی و اقبال شروع در کار کردند». (اسکندر بیگ ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۸۳۱)

گرچه از عنوان این متن، یعنی بنای جامع کبیر، که ضمن شرح بیست و پنجمین سال سلطنت شاه عباس اول در عالم آرای عباسی

آمده، تصور ساخت مسجد جامع اصفهان برداشت می شود، اما از آن که مکان آن در جنوب میدان نقش جهان مذکور است، پس لاجرم باید که منظور را مسجد شاه بگیریم. در این جا هم سخن از بنای مسجد و مدرسه ای در شمال و شرق میدان نقش جهان به زمان شاه عباس اول می رود، که یکی را می توان مسجد شیخ لطف الله گرفت و آن دیگری، جز به مسجد جمعه اطلاق نمی شود که در پس بازار ضلع شمالی میدان نقش جهان قرار دارد. بدین ترتیب جای اجمال و انکار نمی ماند که اسکندربیک، مجموعه ساختمان های حوزه نقش جهان اصفهان را از تاسیساتی می داند که جملگی را در عهد شاه عباس اول برآورده اند.

«کس باصفهان فرستاد به یولی بیک پیغام کردند که مهمان پذیر باشد که اینک به مهمانی او می آییم و به ارسال استمالت نامه ها و خلع پی در پی خاطر او را اطمینان بخشیده روانه آن صوب شدند یولی بیک چون از کشته شدن بیکتاش خان و توجه موکب نصرت نشان خبر یافت چاره به جز اطاعت و انقیاد ندیده قلعه را به معتمدان سپرده خود جریده و سبای به استقبال موکب همایون آمد و مابین کاشان و اصفهان آمده شرف بساط بوس دریافته مورد شفقت های بی اندازه گشت و رخصت یافته جهت سرانجام ضروریات سرکار خاصه شریفه و یراق مهمانی به اصفهان بازگشت و رایات نصرت آیات در ساعت سعد به اصفهان رسیده اهالی آن ملک به لوازم استقبال پرداختند و از دولت آباد که سه فرسخی شهر است تا دولتخانه مبارکه نقش جهان پای انداز انداخته در چند مکان طبق های زرنتار موکب همایون می نمودند و بندگان حضرت اعلی در کمال مسرت و شادمانی داخل شهر شده در دولتخانه نزول اجلال فرمودند». (اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۴۲۶)

اما این شرح که اسکندر بیک در باب سومین سال سلطنت شاه عباس اول آورده و ورود او به اصفهان و اقامت اش در دولت سرای نقش جهان را تصویر می کند، لااقل بنای عالی قاپوی نقش جهان را در سومین سال سلطنت شاه عباس حاضر و آماده می گوید تا معلوم

شود که یا نسبت ساخت و سازها در میدان نقش جهان به شاه عباس اول نادرست است و یا اسکندر بیک نمی دانسته است که نقش جهان نام چه منطقه ای در اصفهان است و در آن جا چه گونه بنایی را در چه زمان ساخته اند!

«بدین نیت صادق و عزم لایق متوجه آن صوب گشته زمستان را به عیش و خرمی در دولتخانه مبارکه نقش جهان گذرانیده اکثر اوقات را به سیر و شکار صرف می فرمودند و شب ها مجالس بهشت آسا آراسته بساط عشرت گسترانیده می شد و ایام بهار عمارات عالی در نقش جهان طرح انداخته معماران و مهندسان در اتمام آن می کوشیدند و از دروب شهر یک دروازه در حریم باغ نقش جهان واقع و به درب دولت موسوم است از آن جا تا کنار زاینده رود خیابانی احداث فرموده چهار باغی در هر دو طرف خیابان و عمارات عالی در درگاه هر باغ طرح انداختند و از رودخانه تا پای کوه جانب جنوبی انتهای خیابان قرار داده اطراف آن را بر امراء و اعیان دولت قاهره قسمت فرمودند که هر کدام باغی طرح انداخته در درگاه باغ عمارتی مناسب مشتمل بر درگاه و ساباط رفیع و ایوان و بالا خانه ها و منظره ها در کمال زیب و زینت و نقاشی های به طلا و لاجورد ترتیب دهند» (اسکندر بیک منشی، عالم آرای عباسی، ص ۵۴۴)

این هم شرح اصفهان سازی دیگری از زبان اسکندر بیک منشی و در باب سال یازدهم جلوس شاه عباس صفوی بر تخت دروغ، به مقیاسی که چیزی به نام شهر اصفهان، مقدم بر این اقدام آباد گرانه باقی نمی گذارد! در این جا گرچه شاه عباس زمستان را در دولت خانه مبارکه میدان نقش جهان، یعنی همان عمارت معروف به عالی قاپو می گذراند، اما در عین حال نقشه می کشد که عمارات عالی را در بهار آن سال در همان میدان بالا برد و پیشاپیش معماران و مهندسان را به اتمام آن تشجیع می کند. اگر بر مبنای این نقل، شاه عباس طرح عمارات میدان نقش جهان را در سال یازدهم سلطنت خود می ریزد، پس آن دولت خانه که شیخ لطف الله در مقابل آن به زمان شاه طهماسب اول مسجد ساخته و شاه عباس اول در سومین

سال جلوس اش در آن نزول اجلال کرده بود و این تولیدات ثانوی شاه عباس، در کجای میدان نقش جهان قرار می گرفته است؟!

۱۲۸. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۶

بدین ترتیب مراتب حضور و گذر روزگاران شاهان و مسائل دوران صفوی، بر زبان سیاحانی گذشت، که فرق میان مرده و زنده را نمی دانستند و از قلم مورخینی جاری شد، که زمستان و بهار و شنبه و یک شنبه و محرم و رجب را هم نمی شناخته اند و این هنوز وصف فاضل ترین آن هاست که می گویند منشی مخصوصی بوده است، ناظری از نزدیک بر اوضاع آن زمان!

«فی الجمله چون از اخبار سلف و سیر پسندیده این پادشاه جم جاه را که در عرض نمادی ایام ملازمت، به رای العین مشاهده نموده بودم، چون از مرشد عقل و پیر همت رخصت یافتم در کفه میزان خرد نهاده به آثار سلاطین ماتقدم که فضایل دانشور و مورخان بلاغت گستر در نشر محامد و بسط وقایع ایشان چندین کتب مبسوطه به عبارات غریب و استعارات عجیب ساخته و پرداخته و داد سخنوری داده اند سنجیدم، سیر هیچ یک از کشور گشایان والا قدر را با آن برابر نیافتم و به خاطر آوردم که چون به شرف غلامی این پادشاه والا جاه سرافراز شده می خواهی که به فنون کمالات از ارباب استعداد ممتاز باشی، چرا طوطی طبع سخن سرای را در مقابل این آیینه گیتی نمای به گویایی درنیاوری...» (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، دیباچه، ص ۲)

می خواهم به منطق و مبحثی وارد شوم که نه تنها کتاب تاریخ عالم آرای عباسی را از عرصه مراجع و منابع صفویه اخراج می کند، بل اشاره به عواملی دارد و مشت هایی را می گشاید که در نهایت از خودگذشتگی و البته در غایت ناشیگری، همانند ممتازترین گریموورها کوشیده اند بر چاله چوله رخسار این کتاب بی بنیان، اسباب بزرک

بمالند و این عجوزه و وجیزه فرهنگی را به وجاهت عروس اقبال صفوی درآورند. جملات بالا را از دیباچه تاریخ عالم آرای عباسی برداشته ام که در آن اسکندربیک می نویسد با مراجعه و مطابقه گفتار پر از عبارات غریب و استعارات عجیب مورخین گذشته، بی اشاره به موردی معین، با نمادهای ایام ملازمت دولت شاه عباس، شرف غلامی سلطان را در این دیده است که طوطی طبع سخن سرای خویش را، با نوشتن مجملی در باب اخلاف صفویه و بیش تری در موضوع تاریخ ایام دولت شاه عباس، به گویایی درآورد.

«ایامی در این اندیشه به سر کردم و با مزاج بهانه جو و طبع سرکش در کشاکش بودم. عاقبت رای دوربینم بدین قرار یافت که رموز احوال گرامی این آراینده دیهیم خسروانی را بی آن که به سلاست عبارات و الفاظ مناسب و آراستگی لفظ و معنی مقید باشم، به طریق مسوده به قید کتابت درآورده در دفتر اندیشه و آمال ثبت نمایم که اگر عمر وفا کند و از مشاغل روزگار که ارباب تعلق را از آن چاره نیست فی الجمله فراغی حاصل آید و فرصتی به دست افتد...». (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، دیباچه، ص ۳)

منشی بزرگ شاه عباس، چنان که خود به قصه و قصد می گوید، پس از ایامی اندیشه کردن و کشاکش با مزاج بهانه جو، عاقبت صلاح را در این می بیند که فعلاً بدون سخت گیری در سلاست عبارات و آراستگی لفظ و معنا، به فیش و یادداشت و نت و برگه برداری از ملاحظات پیش روی بپردازد، موقتاً در دفتر اندیشه و آمال ثبت کند، تا به وفای عمر، از مجموع آن ها، تاریخ عالم آرای عباسی بسازد.

«چون از مرشد عقل و پیر همت رخصت یافتم به گل چینی این باغ شتافتم و کمیت قلم عباسی رقم اندیشه را در میدان سخنوری در جولان درآورده، شروع در تسوید حالات زمان دولت ابد مقرون اش از روز ولادت تا امروز که مطابق سنه خمس و عشرین و الف (۱۰۲۵) است، و سنین عمر شریف اش به چهل وهفت رسیده و هنوز ربعان ایام جوانی و عنفوان بهار دولت و کامرانی است نمودم و آن چه پرتو شعورم بر آن تافته بود بی زیاده و نقصان به قلم درآوردم

و آن چه اطلاعی بر آن نداشتیم ضرورتاً به اقوال ناقلان اعتماد نموده، بی تکلفات منشیانه در رشته تحریر کشیدیم و این شگرف نامه نامی و صحیفه گرامی را به **تاریخ عالم آرای عباسی** موسوم گردانیده از مقتبسات و عبارات مغلق غیر مانوس که ملال انگیز طبایع است، اجتناب لازم دانسته صور خجسته منظر اخبار و شاهد نیکو سیر آثار را به ساده تر لباسی آراسته به جلوه ظهور درآوردیم». (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، دیباچه، ص ۴)

از مجموع داده های صریح اسکندربیک در دیباچه کتاب عالم آرای عباسی، چنین مستفاد می شود که او پس از چندی ملازمت دربار شاه عباس و مقایسه رخ دادهای پیش چشم خویش با زیاده نویسی های مورخین پیشین، ابتدا قصد می کند تا به جمع آوری خوراک و اطلاعات، با زبانی غیر متکلف بپردازد، در اندیشه خود ذخیره و یا مکتوب کند و منتظر فرصت تحریر بماند، تا این که سرانجام در ۱۰۲۵ هجری، به نگارش زندگانی شاه عباس اول از طفولیت تا ۴۷ سالگی او می پردازد، که مقارن با همان ۱۰۲۵ هجری است و آن چه را که خود شاهد بوده عیناً و نادانسته ها را نیز به اعتبار و با اعتماد به اقوال دیگران درهم می آمیزد و از مجموع آن ها، صحیفه اول کتاب عالم آرای عباسی را بیرون می دهد. بدین ترتیب سایه ای از ابهام بر این مطلب باقی نمی ماند و از زمان سنجی ورود اسکندر بیک به خدمت دربار بی نشان شاه عباس، و ارزیابی مدت بلاتکلیفی و جمع آوری منابع برای نگارش عالم آرای عباسی و اعتراف صریح مولف بر می آید که اسکندربیک نگارش و تالیف صحیفه اول **عالم آرای عباسی** را در ۱۰۲۵ هجری تمام کرده است که با سی و یکمین سال سلطنت شاه عباس و به تعبیری دیگر آغاز قرن دوم تسلط فرضی او مقارن است.

«تاریخ عالم آرای عباسی در سال ۱۰۲۵ هجری تالیف شد. مولف در این سال به مناسبت سی امین سال پادشاهی شاه عباس به تالیف کتاب آغاز می کند. هنگامی که به تالیف شروع کرده بوده است کتاب را دراندیشه به سه جلد منقسم می سازد...». (اسکندربیک

ترکمان، عالم آرای عباسی، مقدمه ایرج افشار، ص ۱۷)

هر چند خلاف یادآوری نویسنده است، اما افشار پس از این همه زحمت که برای انتشار نسخه چاپی کتاب عالم آرای عباسی قبول کرده، حق دارد که اعتقاد دیگری داشته باشد و سال ۱۰۲۵ هجری را آغاز تالیف صحیفه اول عالم آرای عباسی بداند.

«الحمد لله والمنه که راقم این ارقام توفیق اتمام صحیفه اول از تاریخ عالم آرای عباسی یافته رقم تسوید پذیرفت و چون مکررا در این صحیفه مرقوم کلک بیان گریده که این نسخه شریفه به تاریخ خمس و عشرين و الف به تحریر پیوست و بعد از آن نیز چند ساله وقایع زمان دولت سعادت پیوند حضرت ظل الهی وقوع یافته را که در مقصد ثانی جلد دوم به تحریر آورده بود، لازم دید که مجملی از آن ها به دستور ضمیمه این مقالات گرداند که خلاصه احوال چهل ساله زمان دولت اش از مطالعه این جلد معلوم گشته متعشان به وادی اخبار را موجب سیرابی گردد». (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۳۷۲)

این سطوری برداشته از پایان مجلد اول عالم آرای عباسی و ختمی است بر شرح سلطنت سلطان محمد خدا بنده، منتهی به ۹۹۶ هجری. چنان که می خوانید این بار نه از شروع و یا حتی ختم نگارش صحیفه اول تاریخ عالم آرا در ۱۰۲۵ هجری، بل سخن از اتمام هر دو جلد کتاب در آن سال است، با این اضافه که به عنوان عنایت و برای سهولت کار خواننده، اسکندر بیک قصد کرده خلاصه ای از مجلد دوم کتاب اش را هم، که قید می کند به تحریر درآورده بود، در انتهای جلد اول آن اضافه کند تا «احوال چهل ساله» زمان دولت شاه عباس را یکجا به کام عطش زدگان آن ریخته باشد! این که اسکندر بیک چه گونه می توانسته در سال ۱۰۲۵ هجری خلاصه ای از دوران استیلای شاه عباس اول بیاورد، که تا سال ۱۰۳۷ هجری به درازا کشیده، از معجزاتی است که نشان می دهد تدارک این گونه جعلیات، حتی برای کارگردانان فرهنگی کنیسه و کلیسا نیز چندان

سهل و ساده نبوده است. با این همه در انتهای صحیفه اول کتاب او آن شرح مختصر وعده داده شده دیده نمی شود، ولی مصحح کتاب که نمی تواند از این همه ابتکار و آگاهی درگذرد، دست به ماجرا تراشی نوینی زده است.

«جلد اول که در سال ۱۰۲۵ تالیف می شود بنا بر آن چه مولف می نویسد شامل یک مقدمه و ۱۲ مقاله است. متأسفانه چاپ قدیم طهران فقط مقدمه و مقاله اول آن را حاوی است و یازده مقاله دیگر را، که در آن ها از روحيات و صفات شخصی و اخلاق خصوصی شاه عباس گفت وگو می شود، فاقد است. علت این امر آن است که مولف در سال ۱۰۲۵ فقط همان مقدمه و مقاله اول را تحریر کرده بوده است و قطعا در آن ایام نسخی از کتاب به همان شکل نیز استنساخ و رایج می شود. این نکته را از این جا دریافتم که در یازده مقاله دیگر مولف به وقایعی اشاره می کند که مربوط به سال های سی و هفتم و سی و هشتم و سی و نهم پادشاهی شاه عباس است. پس قطعی است که مولف این یازده مقاله را پس از سال ۱۰۳۳ نوشته است.» (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، مقدمه ایرج افشار، ص نوزده)

بدین ترتیب بار دیگر همه چیز در هم می ریزد و اصولاً نحوه و زمان و چه گونگی تالیف کتاب عالم آرای عباسی به گرداب سرگردانی می غلطد. افشار که خود را فهرست نویس کتاب معرفی کرده، گرچه پیش تر سال ۱۰۲۵ هجری را آغاز تالیف عالم آرای عباسی گفته بود، در این جا همان سال را زمان پایان تالیف آن کتاب تبلیغ می کند هرچند ناگزیر در دو سطر بعد، همه چیز را به پس از سال ۱۰۳۳ هجری می فرستد. با این همه حتی اگر بپذیریم اسکندر بیک با مهارت خود صحیفه اول کتاب را در ۱۰۲۵ آغاز و هم در آن سال به پایان برده، آن گاه سؤال می کنیم که او چه گونه قصد آن کرده بود که از حوادث سال های پایان سلطنت شاه عباس، یعنی ایام قرین با ۱۰۳۷ هجری، در مقطع سال ۱۰۲۵ مطلب بیاورد؟ با این همه، علی رغم قبول این اشکال، افشار سعی بلیغی برای یافتن

آن یازده مقاله گم شده به کار برده و جای خالی این گاف بزرگ تاریخ نویسی نوع اورشلیمی را، به نحو زیر، پر کرده است.

«اسکندر بیک منشی جلد اول تاریخ عالم آرای عباسی را بر دوازده مقاله تقسیم می کند که متأسفانه در چاپ قدیم طهران فقط مقاله اول از صحیفه اول به چاپ رسیده است و چون چاپ کنونی را هم از روی آن طبع کرده اند لذا فاقد یازده مقاله دیگر بود. اینک که من قبول تهیه فهرس مختلف این کتاب را کرده ام به چاپ قسمت افتاده از روی دو نسخه خطی یکی مورخ ۱۰۸۴ هجری به شماره ۴۱۱ و دیگری غیر مورخ به شماره ۲۶۳ که در کتاب خانه مجلس موجود است، مبادرت می کنم تا رفع نقص کتاب شده باشد. جای این قسمت افتاده پس از مقاله اول است که در صفحه ۳۷۳ سطر ۱۷ به پایان می رسد.» (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۱۰۹۷)

عجیب و مضحک است که افشار این مقالات مفقوده و تازه یافته خود را، که پیش تر احتمال تحریر آن را به پس از سال ۱۰۳۳ هجری داده بود، در پایان جلد دوم نسخه چاپی عالم آرای عباسی نصب کرده و آدرس محل واقعی آن در کتاب عالم آرا را به خواننده می دهد که همان پایان شرح سلطنت سلطان محمد خدا بنده در جلد اول کتاب و زمانی است که اسکندر بیک هنوز به شرح سلطنت شاه عباس اول وارد نمی شود! احتمالاً او از قرار دادن مستقیم این مقالات در آن جای نامناسب به احساس ناخوش آیندی مبتلا می شده و بدین ترتیب خواننده تاریخ عالم آرا را با تفویض وظیفه جا به جایی مطالب، در این گونه جرم های فرهنگی شریک کرده است. ازاین راه، با صاحب اندیشگان و کتاب شناسانی آشنا می شویم که حرفه ای جز وصله پینه کردن دروغ ندارند، چنان که دل نگرانی او تنها در مورد عدم تطبیق متن عالم آرا با فهرست ابتدای آن بروز کرده و دغدغه ای در این باب نشان نمی دهد که جز با کسب مهارت در صنعت جعل و حيله گری، به دست ناآشنایانی با تاریخ و تالیف، مگر می توان به سال ۱۰۲۵ هجری، در باره سال های آخر سلطنت شاه عباس سخنی نوشته شده باشد؟

«بنا بر رفع تناقص در فوق اشاره ای در این معنی شده از تکرار نیاندیشیده در آخر کتاب نیز به تحریر این مدعا پرداخت که مورد اعتراض معترضان نبوده باشد هرچند این فقرات پراکنده ناتمام که فراهم آمده صحرای بی دانشی است آن قدر ندارد که در تلو دراری ارباب سیر و اصحاب اخبار که از بحار فضل و کمال به ساحل ظهور آمده انتظام یابد تا قابلیت تسوید و شایستگی تحریر داشته باشد». (اسکندر بیک ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۳۷۲)

مطلب بالا در زمره آخرین سطور صحیفه اول کتاب عالم آرای عباسی است و بدانید که باید بسی صاحب کرامت و معتاد به ندیده انگاری بود تا شاید از کلمات آن برداشتی میسر شود. گمان آمیخته به هزل من بر این است که اسکندر بیک بدین وسیله از افشار به خاطر یافتن مقالات گم شده او و نصب آن در پایان نسخه چاپی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، تشکر کرده است!

۱۲۹. بررسی کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، ۷

اگر از نادانی های عمومی اسکندر بیک منشی نیز صرف نظر کنیم، که سر به درهم ریزی سال و ماه و روز و هفته می زند، بی ارزشی متن و محتوای کتاب «عالم آرای عباسی» در مراتبی است که تالی دیگری در تالیفات تاریخی هیچ ملتی ندارد.

«اسمعیل میرزا در زمان سلطنت خود نعل مبارک شاه جنت مکان را نقل مشهد مقدس معلی نموده مرتضی قلی خان پرناک حاکم مشهد بدین خدمت به اتفاق علیقلی خان شاملو بیگلربیگی هرات مأمور گشت و او در روضه مقدس حضرت امام الجن و الانس در سه چهار موضع حفر قبر نمود که به مصلحت متولی و خدام هرکدام انسب و به صیانت از اعدا اقرب باشد مدفون سازد چند روز قبور محفوره منظور خلایق بود تا آن که در شبی که اراده دفن داشت به اتفاق میرسید علی مفضل استرآبادی با میرسید علی صدرشوشتری

علی اختلاف الروایتین شیخ حسن حفار مشهدی در حرم مقدس را بسته در جوار ضریح مبارک محل دیگر حفر نموده آن در گران مایه را در صدف آن خاک پاک مخزون ساختند و قبور دیگر را به خاک انباشته در صفا پایین پای مبارک علامت قبر گذاشته شد و حفاظ سر قبر مبارک همیشه در آن مکان تلاوت می نمودند و خادمی که به خدمات سر قبر شاه جنت مکان مأمور بود در آن مکان شمع ها افروخته خدمت می کرد و قبر شاه جنت مکان بین الجمهور در همان صفا و مکان اشتهار یافته بود». (اسکندر بیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۵۲۶)

همین نمایش نامه بی سر و ته که لااقل چهارگونه آن را به صحنه کشانده اند و علامت و آثار جنون در راویان و روایات آن پیداست، که می گوید برای سر درگم کردن مردم برای یک سلطان صفوی چند قبر حفر کرده اند ولی بر بالای گور اصلی شمع افروخته و قرآن می خوانده اند، بی حاصلی این تاریخ نویسی را در درک اساس اقتصاد و سیاست و فرهنگ آن عصر برملا و در انبوهی افسانه های شبه شاه نامه ای غرقه می کند. تا آن جا که تدارک نزاع ها در تاریخ عالم آرای عباسی از دویست فقره تا زمان شاه عباس اول در می گردد و بدانید به همان اندازه که در باب نیمه اول دوران صفوی، تا پایان سلطه ساختگی شاه عباس، هیاهوهای بی بنیان به راه انداخته اند، نیمه دوم حکومت این سلسله در سکوت مطلق تاریخی و تحقیقاتی و تالیفاتی مدفون است و آن گاه که به مقایسه می پردازم و به پیشینه رجوع می کنم، با شباهت عجیب تاریخ نویسی صفوی با صحنه آرای های هخامنشی مواجهم که همین دوگانگی شرح و حتی نام گذاری سران دو سلسله را شامل می شود: سه داریوش در برابر سه عباس با دو طهماسب و دو اسماعیل و با ملاحظه سکوتی که بر سرنوشت شاهان هخامنشی پس از خشایارشا و پس از شاه عباس مسلط است، صدور این اسناد پوسیده در باب تاریخ ایران از مرکزی واحد را مسلّم و قابل درک می کند. به جز نام های مکرر شده ساختگی برای سلاطین صفوی، عالم آرای عباسی انباشته از اسامی

دیگری در درجات مختلف سیاسی و نظامی و مذهبی است، که شناخت تاریخی یکی از آن ها، به هیچ تمهید میسر نیست. چنان که در متن بالا مرتضی قلی خان پرناک را همان قدر نمی شناسیم که دیگر اسامی مندرج در سراسر کتاب عالم آرا را.

«ذکر محاربه خاقان سلیمان شأن با میرزا الوند ترکمان و ظفر یافتن بتوفیق ملک منان.

ذکر محاربه خاقان سلیمان شأن با سلطان مراد و فتح عراق عجم و فارس و کرمان بتوفیق ملک منان.

ذکر تنبیه متمردان عراق و فتح قلاع و فیروزی یافتن آن خسرو آفاق. ذکر نهضت همایون به دفع میرعلاءالدوله ذوالقدر و قضایای دیار بکر و فتح آن دیار به توفیق کردگار.

ذکر توجه موکب همایون به صوب عراق عرب و بیان فتح و تسخیر آن ولایت و قضایای سانحه. آغاز داستان فتح خراسان.

تصمیم شاه اسماعیل به یورش خراسان در نوبت ثانی.

ذکر محاربه خاقان سلیمان شأن با سلطان سلیم پادشاه روم در چالدران بعون الله».

این گزیده اعلام ستیزه هایی است که تاریخ عالم آرای عباسی در بسم الله دولت صفوی و به زمان شاه اسماعیل اول بر پا می کند. نزاع هایی که هر یک از آن ها با شروحات گنج کننده و ناممکن همراه است و تا پایان دوران مدون صفوی، در عالم آرای عباسی، حتی برای یک سال توقف ندارد، خراسان و عراق عرب و کرمان و آذربایجان و مازندران و فارس و خراسان و شیروان و قره باغ و هرات است که در هر حکومت صفوی چندین بار تسخیر و تسخیر مجدد می شود و از شهرهایی که هنوز مسجد و بازار و حمام ندارند لشکریان جراری با داعیه های بزرگ بر می خیزند!

«میرزا الوند جمعی فراهم آورده حرکه المذبحی کرده از ارزنجان عزیمت آذربایجان نمود در هنگامی که رایات نصرت آیات شاهی از راه ترجان متوجه ارزنجان شده بودند به دارالسطنه تبریز رسیده

دست تعدی به رعایا و متمولین درازکرد و از آن جا به **اوجان** شتافت از آوازه قرب و وصول موکب جهانگشایی مجال توقف نیافته از **اوجان** به **همدان** رفت و از آن جا روی توجه به **بغداد** آورد چون ادبار روی به او آورده بود از آن جا نیز به جهت مخالفت قاسم بیک پرناک اقامت نتوانست نمود عزیمت **دیاربکر** کرده به عزم رزم آن حضرت به حدود **همدان** آمد و تا موازی **هفتاد هزار کس** از جنود ترکمان به معرض در آورده **سیصد عرابه با توپ و ضرب زن و یراق** همراه داشت از این جا **خاقان سلیمان** شان با عساکر اقبال ماثر دل بر عنایت الهی و امداد ارواح مقدسه طیبین و طاهرین بسته با موازی **دوازده هزار کس** از طوایف جلیله قزلباش که در رکاب مقدس بودند به مقابله اعدا توجه نمودند، بعون الله توفیقه». (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۲۸)

و این روایت یکی از آن جنگ ها در عالم آرای عباسی است. میرزا الوند نامی، چون پرنده ای، با **هفتاد هزار کس** و **سیصد عرابه توپ** از این سوی این سرزمین و ممالک مجاور به آن سو می جهد و شهرها و اقالیمی را به هم می دوزد که بخش قابل شناخت آن هزار کیلومتر با آن دیگری فاصله دارد تا سرانجام شاه اسماعیل فقط به مدد ارواح مقدسه و با **دوازده هزار قزلباش** شر او و توپ های اش را بکند و ماجرا را خاتمه دهد و هیچ صاحب اندیشه ای به زمان ما از اسکندر بیک منشی نپرسیده است در زمان شاه اسماعیل اول، با **هفتاد هزار کس** و **سیصد ارابه توپ** تسخیر سراسر اروپا نیز ممکن بوده است به شرط این که کسی بگوید این همه جنگ جوی مسلح چرا دائما در گریز بوده اند و فقط صبحانه یک روز خود را از کدام منبع ارزنجان و ترجان و **اوجان** به دست می آورده اند که اگر حتی بتوانیم چنین مراکز تجمع را شناسایی کنیم، در نهایت قصبچه هایی خواهند بود با پنج، شش خانوار گرسنه!

«کشته شدن **بادنجان سلطان روملو**.

جنگ شاملو و تکلو.

ذکر آمدن عبید خان با خواقین اوزبکیه مرتبه سیم به خراسان و

توجه موکب همایون شاهی و محاربه نمودن در خسروچرد جام و ظفر یافتن حضرت شاه بامداد حضرت ذوالجلال و الاکرام. ذکر جنگ شاه طهماسب با عبید خان پادشاه اوزبک. انهزام لشکر قزلباش و شکست خوردن میمنه و میسره لشکر. غلبه سپاه قزلباش و انهزام اوزبک. رفتن شاه طهماسب به خراسان به عزم گوشمال عبید خان پادشاه اوزبک.

نهضت شاه طهماسب به سمت خراسان. کشته شدن خلیفه سلطان شاملو. محاصره عبید خان مشهد مقدس را. نهضت شاه طهماسب به عزم تسخیر قندهار. ذکر لشکر کشیدن سلطان سلیمان خواندگار روم به دیار عجم و منازعه او با سریر آرای کسری و جم. فرار کردن القاس میرزا و ملحق شدن او به سلطان روم. فرار سلطان سلیمان از تبریز. غلبه هر یک از امراء شاه طهماسب به امراء سلطان سلیمان. هزیمت اسکندر پاشا.

شرح تسخیر ولایت شیروان و به دست در آمدن آن مملکت موفور المنفعت نزهت نشان به اقبال شهریار جهان. ذکر فتح و تسخیر ولایت قندهار و زمین داور و گرمسیرات کنار هیرمند و برخی از احوال سابقه ی آن ولایت. ذکر نهضت همایون شاه جنت مکان به دارالخلافه بغداد و خوزستان و دفع سرکشان به الطاف پروردگار جهانیان. شرح آمدن سلطان بایزید بن سلطان سلیمان فرمانفرمای روم به درگاه قهرمان زمان و فرمانروای ایران. ذکر آمدن سلاطین چنگیزی به درگاه سعادت دستگاه.

گفتار در فتح و تسخیر گیلانات و لشکر فرستادن برسرخان احمد والی بیه پیش و به دست در آوردن آن ناعاقبت اندیش.

و این هم فقط گوشه ای از عناوین جنگ های دوران شاه طهماسب اول است. برای خندیدن به این گونه آرایش و نمایش های نظامی، که جز اسکندرنامه و کتاب امیر ارسلان و جنگ نامه فردوسی الگوی

دیگری ندارد، کافی است توجه کنید که اصولاً در تاریخ عثمانیان، صاحب مقامی به نام سلطان بایزید بن سلطان سلیمان وجود ندارد که به دربار شاه طهماسب بیاید. داستانی که اسکندر بیک در باب این سلطان بایزید بن سلطان سلیمان در تاریخ عالم آرای عباسی به هم بافته، می تواند هر مورخ عهد عثمانیان را از کرده خود پشیمان کند و بر سر کار دیگری بفرستد.

«در فوق اشاره به آن شد که در زمان دولت همایون شاه جم قدر ملایک سپاه سلطان سلیمان پادشاه روم به اغوا و افساد مفسدان شقاوت لزوم چهار مرتبه لشکر به دیار عجم کشیده با شاه جم جاه جنت مکان منازعه آغاز نهاد. مرتبه اول به تحریک الامه تکلو، کیفیت این ماجرا بر سبیل اجمال آن که الامه تکلو در زمان حضرت خاقان سلیمان شأن در سلک یساولان انتظام داشت. رفته رفته مراتب نوکری طی کرده به حسن خدمات سپاهیان به رتبه امارت ترقی کرد و در زمان اقتدار و اختیار جوهه سلطان امیرالامراء آذربایجان شده بود. بعد از کشته شدن جوهه سلطان بخار نخوت و غرور به کاخ دماغ او متصاعد گشته اراده نمود که به جای جوهه سلطان وکیل صاحب قدرت و مؤسس مراتب امور دولت باشد چون مقصودش به حصول نپیوست چنانچه مذکور شد تربیت این دودمان را برطاق نسیان نهاده روی از این دولت ابد قرین بر تافته به روم رفت و در آن جا انگیز فتنه کرده خواندگار را به تسخیر ولایت عجم سرگرم ساخت خواندگار در اول حال فیل پاشا را با پنجاه هزار کس بدین صوب فرستاد شرف خان روزکی کرد حاکم تبریس از تابعان این دودمان سعادت تأسیس بود فیل پاشا اول بر سر او رفته او را از آن ولایت بیرون کرد و اراده داشت که لشکر بر سر خطه وان کشد. شاه جنت مکان با فوجی از افواج قاهره بر سر او ایلغار نمودند فیل پاشا از شکوه و هیبت شهریار گردون حشمت تاب مقاومت نیاورده توپ ها را انداخته گریخت بعد از فرار او که رایات نصرت آیات جهت دفع فتنه عبید خان اوزبک به جانب خراسان در حرکت آمده از دارالسلطنه هرات عازم ماوراء النهر بودند الامه متواتر ایلچیان به خدمت خواندگار فرستاده عرض کرد که پادشاه قزلباش از خراسان لشکر به ماوراءالنهر کشیده با جنود اوزبک در پیکار و در آن دیار

مشغول محاربه مغول و تاتار شده و آذربایجان و عراق خالی است. سلطان سلیمان به سخن او از استنبول با لشکر بی کران به صوب آذربایجان نهضت نمود. ابراهیم پاشا وزیر اعظم را با هشتاد هزار کس منقلای گردانیده خود متعاقب در حرکت آمد. ابراهیم پاشا با لاهه پیوسته او را به جانب اردبیل و دیگر پادشاهان به بلاد آذربایجان ارسال نموده اکثر محال را به حیطة تصرف درآوردند. این خبر در النگ نشین به شهریار کیخسرو امین رسیده ترک یورش ماوراءالنهر کرده به طریق ایلغار از خراسان متوجه عراق شد به بیست و یک کوچ به کبود گنبد ری آمدند چون خبر معاودت موکب همایون شاهی به ابراهیم پاشا رسید با وجود کثرت لشکر و وفور جنود تزلزل به احوالش راه یافته به سلطان سلیمان پیغام داد که پادشاه قزلباش از خراسان به بیست و یک کوچ به ری آمده بر سر من ایلغار می آورد نوکران را تاب شکوه پادشاهان نیست.» (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۶۶)

باری دنباله این رزم، که رخسار سازندگان کارتن های کودکانه را کاملاً سفید می کند، به آن جا ختم می شود که ابراهیم پاشا با هشتاد هزار کس از میانه، که تا همین اواخر دهک سوت و کوری بود، می گذرد و به سلطانیه می رسد و شاید هم اشتباهاً به جای تبریز، قصد تسخیر تهران عهد صفوی را داشته است، که ناگهان:

«آن که سر کریمه و الله جنود السماوات و الارض ظهور یافته جنود غیبی به دفع صولت سپاه روم پرداخت و در سیزدهم عقرب در سلطانیه برف عظیم بارید همچنان که کمال اسماعیل گفته است: مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است، اجرام کوه هاست نهان در میان برف در آن جا اجرام خیام لشکر روم در میان برف نهان گردید، خلق بسیار از جنود رومیه در میان برف مانده از سورت سرما هلاک شدند. یکی از شعرا در آن واقعه گفته: رفتم چو به سلطانیه آن طرفه چمن، دیدم دو هزار مرده بی گور و کفن گفتم که بکشت این همه عثمانی را،

باد سحر از میانه برخاست که من». (اسکندریگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۶۶)

اگر به طور قطع آن خاخام و کشیشان شنگول مشغول به نگارش تاریخ عالم آرای عباسی، حین تحریر این مناظر و صفحات بی اختیار و مستانه، به ریش خوانندگان و باور کنندگان این تاریخ، قهقهه می زده اند، بر ماست که بر احوال خویش با همان شدت بگرییم که دو بیت رباعی گونه بس مسخره و مسروقه را در جای اسناد دولت و سلسله صفوی به ما تحویل داده اند!

«ذکر آمدن جلال خان اوزبک به خراسان و به قتل آمدن او به سعی مرتضی قلی خان ترکمان.

ذکر سوانح آذربایجان و شیروان و لشکر فرستادن سلطان روم به آن مرز و بوم و قضایایی که در طی این حالات روی داد.

ذکر توجه شاه زاده مظفر لوا سلطان حمزه میرزا و امراء به جانب قراباغ و شیروان و مظفر و منصور بازگشتن بعون عنایت ملک منان.

ذکر لشکر فرستادن به جانب مازندران بر حسب اراده و رضای ملکه دوران و به دست آوردن میرزاخان والی آن دیار بهشت نشان.

جنگ مرتضی قلیخان حاکم مشهد با علی قلیخان حاکم هرات.

محاربه جمعیت رومیه و تاتار با قزلباش.

گفتار در قضایای آذربایجان و شیروان و گرفتار شدن غازیگری خان تاتار به دست غازیان ظفر نشان به تقدیر ملک منان.

ذکر خروج قلندر در کوه گیلویه و مآل حال آن بد اختر به اقتضای قضای ملک داور.

ذکر توجه موکب ظفر نشان نواب سکندر شأن به جانب خراسان به جهت انطفاء نایره فتنه و فساد خراسانیان.

ذکر توجه موکب همایون به جانب دارالسلطنه هرات و بیان محاربه لشکر عراق و خراسان و غوریان و انهزام لشکر خراسان به تقدیر

خالق کن فکان.

محاربه لشکر عراق و خراسان در غوریان و انهزام خراسانیان.

ذکر توجه موکب همایون شاهی ظل اللهی به صوب خراسان و به

قتل آمدن مرشد قلی خان

ذکر توجه موکب همایون به صوب آذربایجان نوبت دوم و گرفتاری
امیرخان ترکمان و تربیت یافتن علی قلیخان فتح اغلی استاجلو و
مقدمه عصیان و طغیان تکل و ترکمان.

ذکر قضایای آذربایجان و لشکر کشیدن عثمان پاشا سردار روم به
جانب تبریز و تسخیر نمودن آن بلده فاخره جنت نشان و خرابی که
به اقتضای دوران به تقدیر پروردگار عالیمان در آن بلده فاخره
وقوع یافت.

ذکر محارباتی که فی مابین لشکر قزلباش و رومیان به وقوع پیوست.
جنگ دوم و سوم به سرداری شاه زاده ی عالمیان سلطان حمزه
میرزا.

ذکر محاربه قلعه تبریز و سایر قضایا.

ذکر آمدن طایفه ی تکل و ترکمان به تبریز و آن چه در آن روی داد
از ستیز و آویز.

ذکر توجه شاهزاده عالیمان جهت قلع فتنه ارباب طغیان بجانب عراق
و محاربه نمودن با طبقه شقاوت نشان و فیروزی یافتن بعون عنایت
ملک منان.

محاربه نواب جهانبانی با امراء یاغی.

انهزام لشکر استاجلو از حمله سپاه ترکمان.

ذکر توجه نواب جهان بانی به جانب تبریز و آمدن لشکر روم و
توجه ریات جلال به قراباغ و از آن جا آهنگ عراق نمودن.
ذکر واقعه هایل اموت عراق و آذربایجان و کرمان».

و این هم فقط حصه ای از عناوین جنگ هایی که در دولت ده ساله
تسلط فرضی شاه اسماعیل دوم می گذرد. ۲۵ محاربه مهم است از
میان سی شرح جنگ که در کتاب عالم آرای عباسی در آن دوران
کوتاه می گذرد. با این حساب باید که شاه اسماعیل دوم را هم
مصادق دیگری برای سردارانی گرفت که گفته اند شب ها با پالتو و
پوتین می خوابیده اند.

«چون لشکر روم از حیز شمار بیرون بود مقابله و مقاتله با ایشان با
این مایه مردم که در رکاب عالی بودند محال می نمود. دستبرد ی

نمی توانستند نمود و عثمان پاشا کوچ برکوچ تا حوالی شوراب تبریز آمده نزول کرد. چون چشم اهل تبریز بدان لشکر عظیم افتاد خوف و هراس بی قیاس بر ضمایر ایشان مستولی گشت و دو سه مرتبه که رومیه هجوم نموده به حوالی کوچه بند شهر نزدیک دولتخانه آمدند و از این طرف به مدافعه مشغول گشتند فی مابین اندک محاربه به وقوع پیوست رومیه غالب آمده کوچه بندها را با توپ و ضربزن از هم ریخته تا میدان صاحب آباد آمدند و بر سیاهی و رعیت ظاهر شد که دفع آن حادثه مافوق قدرت ایشان است متلاشی گردیده قدرت آن نیافتند که یک جا جمعیت نموده به دافعه مشغول توانند شد. حسین قلی سلطان و پیر غیب خان و هر کس از قزلباش که در شهر بود در همان شب بیرون رفته به موکب عالی پیوستند. چون تبریزیان از مدد قزلباش محروم گشته در شبکه اضطراب افتادند جهت حفظ حال و اهل و عیال کامران بیک اوحدی که قاضی بود و مولانا محمد علی ولد مولانا عنایت که مفتی و شیخ الاسلام بود به استغاثه نزد عثمان پاشا فرستاده اظهار اطاعت و انقیاد کردند. عثمان پاشا در اول اگر چه عتاب و خطاب چند به ایشان کرده بود اما چون جلالت و سپاهیگری اهل تبریز را بسیار دیده بود و ملاحظه و احتیاط تمام داشت به مقتضای عقل و تدبیر ملک گیری پیش آمده اهل تبریز را مستمال ساخته مقرر کرد که به حال خود بوده تفرقه به خاطر نرسانند که من بعد رعیت لشکر خواندگار روم اند. ایشان به شهر معاونت نمودند آن چه دیده و شنیده بودند به اهل تبریز تقریر کردند». (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۳۰۹)

آن سلطان بی آرام دائما در جنگ، در این جا از مقابل سردار عثمانی می گریزد و شهر تبریز و مردم آن را به عثمان پاشا می سپارد. اما در آن گرماگرم شیعه و سنی بازی تازه مرسوم شده، که ظاهرا دو طرف از خوردن خون یکدیگر سیر نمی شدند، دو اهل منبر منطقا شیعه، رای سردار سنی عثمانی را می زنند و او را که در مرکز تبریز بدون دفاع نشسته، از بیم شجاعت مردم شهر مجبور به کوتاه آمدن می کنند، زیرا تبریزیان را همشهری خود و از رعایای عثمانی می شناخته است. حالا مردم آذربایجان و تبریزند که باید تکلیف خود را

با اسکندر بیک معلوم کنند و اگر علاقه ای به شنیدن پایان ماجرای این جنگ را در خود زنده می بینند و از این انبوه موهومات دچار دل زدگی نشده اند، پس به شرح ختم قضایا از زبان این مورخ شهیر نیز توجهی کنند.

«مشار الیه (عثمان پاشا) آخر روز لشکریان را از قتل و نهب منع نموده بقیه السیف تبریز از بیم جان ترک اموال و اسباب نموده دست اهل و عیال گرفته شب از شهر بیرون رفته در مواضع و محال قریبه پراکنده شدند و شهری به آن معموری و آبادانی به دست مخالفان رومیه درآمده تحقیق و تفتیش اموال به نوعی کردند که از چاه های بیست ذری که اثاث البیت را مخزون ساخته بودند خانه و دیوار بر سر آن فرود آورده بودند راه یافته ما فی الچاه را درآورده بودند و این اعمال بر عثمان پاشا مبارک نیامده به مقضای لایرحم الله من لایرحم الناس از اثر آه مظلومان و شیعیان اهل بیت مورد غضب الهی گشته بی آن که بیماری عارض ذات نامبارک او باشد، به مرض خناق گرفتار گشته رخت هستی به باد فنا داد». (اسکندربیک ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ص ۳۰۹)

طوطی شکر شکن شیرین گفتار اسکندر بیک، نهایت یکی دیگر از جنگ های از اساس سینمایی میان عثمانیان و صفویه را، به شرحی که خواندید، چنین روایت می کند که خلاف وعده به منجیان و واسطگان روحانی، عثمان پاشا دستور قتل عام مردم تبریز را می دهد، حتی اموال مخفی شده در چاه ها را که مردم برای اختفای آن بر هر چاهی آوار دیواری را فرود آورده بودند، از اعماق زمین بیرون می کشند و شهر را از نفوس خالی می کنند تا سردار روم به غضب الهی دچار شود، آه شیعیان اهل بیت او را بگیرد، به مرض خناق درگذرد تا شاه اسماعیل دوم نفس راحتی کشد و آن هشتاد هزار نفر همراه عثمان پاشای علی الظاهر بدون جانشین را، به چشم بر هم زدنی ادب کند و از ایران بیرون بریزد!

«گشته شدن مهدی قلی خان حاکم شیراز

ذکر توجه موکب همایون شاهی ضلل اللهی به صوب خراسان و به

قتل آمدن مرشد قلی خان و قضایایی که در آن سفر روی داد.
لشکر کشیدن فرهاد پاشا به قراباغ و تسخیر آن ولایت و آمدن جغال
اغلی از بغداد به قلمرو علیشکر و قلعه ساختن در نهاوند و آن چه
روی داد.

ذکر لشکر کشیدن عبدالمومن خان به خراسان و محاصره نمودن
مشهد مقدس معلی و ظفر یافتن بر آن بلده شریفه به تقدیر پروردگار
جهان.

ناخوش شدن شاه عباس در بلده طهران.

قتل عام نمودن عبد المومن خان اوزبک اهل مشهد مقدس را.
ذکر محاربه بوداق خان و امراء با نور محمد خان و جنود اوزبک نا
ایمان و شکست یافتن به تقدیر کردگار جهان.

گفتار در بیان حالات و محاریبات که در فارس و کرمان و یزد میان
امرای قزلباش به وقوع پیوست.

جنگ یعقوب خان با بیکتاش خان و مغلوب شدن بیکتاش خان.
ذکر توجه موکب همایون به دار الملک فارس و لشکر فرستادن به
کرمان و بعد از انتظام مهام آن ولایت معاودت فرمودن به مقر
سلطنت سعادت بنیان.

کشته شدن یعقوب خان حاکم شیراز و فتنه جویان که با او بودند.

کشته شدن قورخمس خان به دست شاه عباس.

یاغی شدن امیر حمزه خان طالش.

جنگ امیر حمزه خان با الوند سلطان و شکست خوردن او.

کشته شدن امیر حمزه خان در روسیه.

ذکر رفتن فرهاد خان به خراسان و بازگشتن او و آمدن عبدالمومن
خان به خراسان و تسخیر قلعه اسفراین و بعضی محال به اراده ملک
ذوالجلال.

کشته شدن عظماء طایفه بیات به امر عبدالمومن خان.

تسخیر عبدالمومن خان قلعه اسفراین را و کشته شدن ابومسلم خان.
ذکر فتح مملکت گیلان به توفیق پروردگار عالیمان.

جنگ فرهاد خان با سپاه احمد و شکست خوردن سپاه او.

ذکر توجه رایات فیروزی آیات به جانب خراسان و فتوحات که در

آن سفر خیر اثر روی داد و بیان بعضی حالات اوزبکیه.

گفتار در محاربه امرای افشار لشکر کرمان با امرای اوزبکیه در تون

خراسان و ظفر یافتن به توفیق ملک منان.

ذکر لشکر کشیدن عبدالله خان به خوارزم و آمدن عبدالمومن خان پسرش بخراسان و قضایائی که در اور گنج و خراسان به وقوع پیوست.

ذکر توجه موکب نصرت نشان بجانب لرستان و بیان قضایا که در آن سفر میمنت اثر به تقدیر خالق بشر به وقوع پیوست.

جنگ کردن اغورلو سلطان بیات با شاه ویرد خان حاکم لرستان.

ذکر دفع ضاله ملاحده که در این سال به تقویت شریعت روی داد.

ذکر محاربه که در ازغند ترشیز میانه امرای قزلباش و یتیم سلطان اوزبک و برادران وقوع یافت و انهزام قزلباشیه.

ذکر عصیان و طغیان علی خان در گیلان و لشکر فرستادن بر سر او و گرفتاری آن مخدول و جمعی از مفسدان به نیروی دولت ابد بنیان.

ذکر لشکر فرستادن به خوزستان و عربستان به سرکردگی اعتماد الدوله و فرهادخان و انتظام مهمات آن طرف بر حسب فرمان شهریار جهان.

ذکر نهضت رایات ظفر آیات به صوب خراسان و فرار نمودن عبدالمومن خان از سر قلعه اسفراین و سبزوار از صولت سپاه موکب نصرت نشان.

قتل عام نمودن عبدالمومن خان مردم سبزوار را.

ذکر یاغیگری جمعی از فتنه جویان گیلان لاهیجان و خروج حمزه و به قتل رسیدن او با بعضی بی دولتان از اقتضای زمان.

ذکر تسخیر ولایت مازندران بهشت نشان به توفیق پروردگار عالیمان و تفویض حکومت و دارایی آن دیار نزهت بخش طراوت نشان به فرهاد خان.

ذکر رفتن فرهاد خان به لاریجان و گرفتاری ملک بهمن به نیروی اقبال کیخسرو زمان.

کشته شدن بابا خان وزیر برادر زاده حاجی محمد خان.

ذکر منازعه که در این سال میانه مهدیقلی خان شاملو حاکم شوشتر و طایفه افشار و میر مبارک والی عربستان حویزه به ظهور آمد. و رفتن الله ویردیخان حسب فرمان قضا جریان به کوه گیلویه و مآل حال بخت برگشتگان افشار از تقدیر پروردگار.

ذکر آمدن جنود اوزبکیه ازخراسان به تاخت دارالعباده یزد و محاربه

نمودن علی قلی خان شاملو و جماعت قزلباشیه و مغلوب شدن اوزبکیه به توفیق پروردگار جهان.

ذکر تسخیر ولایت رستمدار و به دست در آمدن قلاع و ملوک آن ولایت به عنایت حضرت آفریدگار.

ذکر دفع و تسخیر ولایت کجور و گرفتاری ملک جهانگیر.

ذکر ایلغار نمودن حضرت اعلی شاه‌ی ظل‌اللهی بر سر شاه ویردی خان حاکم لرستان و به دست در آوردن او و تفویض ایالت به حسین خان پسر خال او.

ذکر گرفتاری علی خان گرایلی و معاقب شدن او به کفران نعمت ولی نعمت خود.

آغاز داستان فتح خراسان و بیان حالات که در خلال این احوال به اراده ملک متعال روی نمود.

ذکر محاربه حضرت شاه جم جاه با دین محمد خان اوزبک و ظفر یافتن بعون عنایت حضرت الله.

ذکر قتل فرهادخان و بیان بعضی قضایا که در آن اوان دست داد و انتظام مهمات خراسان به توفیق ملک منان.

شرح رفتن نور محمد خان با جنود قزلباش به مرو و تمکن او و حاجی محمدخان والی خوارزم بر سریر حکومت ملک موروث و به دست در آمدن محمد ابراهیم سلطان به نیروی اقبال شاهنشاه آفاق و مراجعت موکب ظفر نشان به صوب عراق.

ذکر توجه موکب همایون شاه‌ی به صوب استرآباد و تنبیه متمردان بد نهاد و تعمیر قلعه رفیع بنیاد مبارک اباد.

ذکر به دست در آوردن **دیو مازندرانی** و توجه موکب نصرت نشان به صوب مازندران و نظم و نسق آن ولایت بهشت نشان.

ذکر نهضت رایات ظفر آیات به جانب ابیورد و مرو شاه‌ی جان و تسخیر آن ولایت و به دست آوردن نور محمدخان اوزبک.

این ها که خواندید، فقط شرح داد و سندهای نظامی و فرو نشانندن آتش های تمر در چهارده سال نخست تسلط شاه عباس اول و در گوشه و کنار سرزمینی است که همان سلطان، در آن مشغول ساختن نخستین کاروان سرا و بازارها است! بر این فهرست صد و ده جنگ دیگر در بیست و شش سال بعد بیافزایید که ذکر عناوین آن به واقع

فراتر از حوصله و آرامش آدمی است تا مجموع جنگ های دوران
چهل ساله شاه عباس به یکصد و پنجاه فقره بالا جهد و اگر گمان
دارید این ها ستیزه های جدی نبوده است، پس چند عنوان دیگر آن
را هم بخوانید:

«ذکر تسخیر ولایت بحرین که در این سال به نیروی اقبال شهریار

کامران به سعی الله ویردی خان ظهور یافت.

ذکر یورش جهان گشای شاهی به جانب آذربایجان و فتوحات

عظیمه قلاع و بلاد که در این سال روی داد.

توجه شاه عباس به سمت تبریز و عزم تسخیر ممالک آذربایجان.

ذکر توجه موکب همایون به جانب نخجوان و ایروان و فتح قلاع آن

جا به یمن عواطف ملک منان.

ذکر رفتن الله ویردی خان بیگلریگی فارس حسب فرمان بر سر

بغداد و مراجعت نمودن به درگاه فلک بنیاد.

ذکر آمدن ازروان احمد و جنود بغداد قلمرو علیشکر و محاربه

نمودن امراء عظام آن سرحد با او و ظفر یافتن امراء.

ذکر قضایای گرجستان و شیروان و محاربه کستندیل خان با

رومیان و ظفر یافتن به نیروی اقبال شاهنشاه زمان.

ذکر لشکر فرستادن بر سر ارز روم به سرداری قرچغای خان

سپهسالار ایران و از آن جا به جانب خطه وان.

لشکر فرستادن بر سر فرنگیه پرتکالیه هرموز.

ذکر یورش جهان گشای همایون به صوب عراق عرب و ادراک

زیارت روضات مطهرات ائمه معصومین علیهم السلام و فتح آن

ولایت بعون عنایت ملک علام.

ذکر آمدن لشکر موصل به کومک بغداد و رفتن فوجی از افواج قاهره

بر سر آن طایفه و استقبال ایشان به تقدیر ملک منان».

بر این اساس است تمام صفحات تاریخ عالم آرای عباسی. شرح

جنگ های بی شمار با عناصر و اشباحی که علت تمرد و مبنای

توانایی های آنان معلوم نیست. مثل قارچ از پستوی تاریک تاریخ

صفوی بیرون می زنند و پیایی جای خود را به یکدیگر می سپارند.

برای ادراک بی ارزشی تاریخ عالم آرای عباسی، به حملات پیایی

شاهان آن سلسله برای تسخیر آذربایجان و تبریز توجه کنید که جز خنده دار، لایق عنوان و عکس العمل دیگری نیست.

«از سلاطین گرجستان سمیون خان که همیشه دولت خواه این طرف بود و مکررا با رومیان محاربات قوی نموده در این هنگام فرهاد پاشا با او ابواب ملایمت مفتوح داشته او را به مواعید دل پسند و هدایای ارجمند فریفت و مشارالیه نیز که مرد عاقل کاردان بود و اوضاع قزلباش را بر نهج دل خواه مشاهده نمی نمود و از مدد کمک این طرف مأیوس بود علت به طبیعت داده پهلوی از مخالفت رومیان که فی الحقیقه مقدورشان نبود خالی کرده به رومیان راه داده بر کنار نشست. فرهاد پاشا خاطر از کار او جمع کرده به فراغ بال از مضایق گرجستان گذشته قدم به ولایت قراباغ نهاد و محمد خان که در همان ایام به رتبه ایالت رسیده هنوز استقامتی نیافته بود مضطرب گردید و از امراء قراباغ نظر سلطان قزاقلر با ایل خود رو گردان شده به رومیان پیوسته مرتبه پاشایی یافت طایفه قاجار و ایل و اویماقات قراباغ به نوعی به هم بر آمدند که مطلقا سامان و سرانجام جمعیت نیافتند و مقاومت با آن لشکر نیز مقدورشان نبود دست از مملکت کشیده در کمال اضطراب و پریشانی کوچ کرده از آب ارس عبور نموده به ارسبار آمدند و پریشانی و اختلال تمام به احوال آن جماعت راه یافته بسیاری از اموال و اسباب ایشان عرضه نهب و غارت گشت و فرهاد پاشا چند روز در بلده گنجه رحل اقامت انداخته قلعه در کمال حضانت و متانت ساخته و پرداخته مردان کار و آلت کارزار و آذوقه ویران بسیار استحکام داده مراجعت نمود جعفر پاشا که در قلعه تبریز بود چون اطراف و جوانب آن ولایت در دست قزلباش بود به عزم تصرف آن محال بیرون آمده عزیمت اردبیل نموده تا سراب آمده چون قدرت پیش آمدن نداشت از آن جا بازگشت.» (اسکندر بیگ ترکمان، عالم آرای عباسی، ص ۴۰۶)

این هم شرح یکی از جنگ های سال دوم سلطنت پر از خیال پردازی شاه عباس اول. هزار بار هم که بخوانید درنخواهید یافت چه کسی با چه کس دیگر و به چه منظور به ستیزه مشغول بوده و سرانجام آن چه شده است!

۱۳۰. زمان بلوغ خط عرب، ۱

هنگامی که برای پوشاندن رد پای مرتکبین و عاملین قتل عام پوریم، نگارش تاریخ دروغینی را برای مردمی فاقد آگاهی و جامعه ای بدون آثار روابط اجتماعی، ضروری شناختند، از آن که شرح مقنعی بر مبنای تجمع و تمدن و تولید و توزیع ممکن نبود، پس ناگزیر مانند اسکندر بیک همه را به جان هم انداختند و سینمای تاریخی پر هیجان ساختند، چنان که تاریخ هخامنشی را با نبردهای موهوم تسخیر مصر و یونان و حبشه پر کرده اند، اشکانیان کاری جز بیرون راندن چهارصد ساله یونانیان نداشته اند، ساسانیان از ابتدا تا انتها با رومیان جنگیده اند، اعراب و یعقوب لیث و آل طاهر و محمود غزنوی و چنگیز و تیمور و هلاکو و ترک و ترکمان، فقط به اطراف تاخته و خون ریخته اند و سرانجام نیز شاهد شدید که سران ناپیدای دولت صفوی، در قریب ۲۰۰ سال تاریخ قلبی مدون و موجود شان، دو صد بار با هرجنبنده ای در ایران و اطراف، از جمله بارها با تبریزیان جنگیده اند و برای طبیعی وانمودن این اطوارها، مقدمات صاحب شاه نامه ای شده ایم که بر مبنای آن از اعماق غیر قابل تعیین تاریخ، تا طلوع اسلام، یکسره از چپ و راست و شمال و جنوب، به جنگ با آسمان و زمین مشغول بوده ایم!

بدین ترتیب هرچند به اختصار، اما به میزان لازم، در باب بی ارزشی و ساختگی بودن اسناد صفوی، از راه بررسی عمده ترین منابع اطلاعاتی آن، یعنی محتوای سفرنامه ها و کتاب تاریخ عالم آرای عباسی، مطلب ارائه شد و ابطال کامل وقایع آن ها با ارائه قرینه های فراوان و مکمل، در حجم لااقل دو هزار برگ هم میسر است که انجام آن به علاقه مندان آتی این مباحث محول می شود. در مجموع، هر یک از یادداشت هایی که با عنوان کلی «ایران شناسی بدون دروغ»، با مدد خداوند ارائه داده ام، به سادگی استعداد تبدیل به کتابی را دارد و اگر تخمه و بذر هر یادداشتی در این وبلاگ را، در زمین و

زمینه یک تحقیق کامل و آزاد و بی مزاحم بکاریم، درخت سایه گستر و پرثمر تنومندی از حقیقت برخواهد رست و در جای علف های هرزی خواهد نشست که اینک چمنزار هستی مردم ممتاز منطقه ما را در تمام سطوح آن، زهرآلود کرده است.

با این همه آن چه را تاکنون در این وبلاگ و یا مجموعه «تاملی در بنیان تاریخ ایران» و یا هر کجای دیگر در باب مسائل ایران و اسلام نوشته ام، در مقابل مطالبی که در چند یادداشت آتی عرضه خواهم کرد، به شدت رنگ می بازد والکن می نماید و درآغاز ورود به مدخل در پیش، تذکر این مطلب ضرور است که گشودن این مبحث نسبتا شتاب زده، قصد فراهم کردن فضا و فرصت بازتری برای گذر به مقصد وحدت اسلامی را دارد، وحدتی که در زیر حجم عظیم کتاب های محصول اورشلیم و موجب تفرقه ای له شده، که بر مبنای اسناد موثق ارائه شده در این بررسی نو، پیش از قرون اخیر، مطلقا امکان نگارش برگی از آن ها فراهم نبوده است.

در حال حاضر، با سر به راهی تمام، جدی ترین مسائل مرتبط با تاریخ و فرهنگ ایران و اسلام را سرسری گرفته، به گمانه و پندار گذرانده و به هدایت متن هایی هویت شناسی ناشده به بی راهه های بی انتها رفته ایم، زیرا گواهان موجود، از بقایای اسناد مکتوب هزاره نخست اسلامی، که از جنبه اصالت قابل دفاع اند، دانسته های عمومی و کنونی ما، از تاریخ و تألیفات آغازین سرزمین های اسلامی و به خصوص ایران را تأیید نکرده و برگرفته از منابع نامعتبری می داند که اینک سرفصل فرهنگ اسلامی شناخته می شوند.

«مانی دارای هفت کتاب است که یکی به فارسی و شش به سوری، زبان سوری، بوده و از آن جمله است: کتاب سفرالاسرار، مشتمل بر چندین باب. باب ذکر الدیسانیین. باب شهاده بستاسف علی الحبيب. باب شهاده ... علی نفسه ليعقوب. باب ابن الارمله، که نزد مانی همان مسیح مصلوب است که یهودیان به دارش آویختند. باب شهادت عیسی علی نفسه فی یهودا. باب ابتداء شهاده آدم علی عیسی. باب

السقاط عن الدين. باب قول الديصانيين فى النفس و الجسد. باب الرد على الديصانيين فى نفس الحياه. باب الخنادق الثلاثه. باب حفظ العالم. باب الايام الثلاثه. باب الانبياء. باب القيامه. اين بود محتويات كتاب سفرالاسرار. كتاب سفر الجبابره مشتق بر... كتاب فرائض المساعين. باب فرائض المجتبيين. كتاب الشابرقان - مشتمل بر باب انحلال المساعين. باب انحلال المجتبيين. باب انحلال الخطاه. كتاب سفرالاحياء - مشتمل بر... كتاب فرقاطيا-مشتمل بر...» (ابن نديم، الفهرست، ص ۵۹۸)

دریافت کنونی، از ابزارهای فهم تاریخ و فرهنگ اسلام، راهی خلاف درک عالمانه و درست پیموده است، چنان که با خواندن متن عامیانه بالا به جای تشکیک در صحت آن و گماشتن ظن جعل بر شخص و کتاب ابن ندیم، معصومانه همین گفتار پریشان و بی اساس را، موجب و مستند وجود مانى گرفته ایم! اگر مقرر بر عقل و نقد بود، باید به کم می پرسیدیم مگر در عهد مانى، خط و زبان فارسی سراغ کرده ایم که او کتابی به آن نمط بیاورد و سؤال کنیم که این همه الفاظ عربی مبهم و فاقد معنا، که ابن ندیم عناوین کتاب های مانى قرار داده، به عهد او، یعنی بر طبق شایعات رایج در بازار جعل، ۴ قرن مقدم بر طلوع اسلام، چه گونه و با چه شگردی مکتوب شده که اندک نشانی از هرگونه نگارش، به خط و لفظ و لسان عرب یا فارس، از آن زمان ندیده ایم؟!

«ابوعبدالله جابر بن حیان بن عبدالله کوفی، معروف به صوفی، که مردم درباره او اختلاف دارند، شیعیان وی را از بزرگان خود می شمارند و او را یکی از ابواب و از کسانی دانند که در مصاحبت جعفر الصادق علیه السلام و از مردم کوفه بود. گروهی از فلاسفه وی را از خود و صاحب تصنیفاتی در منطق و فلسفه دانند و کیمیا گران و اهل صنعت طلا و نقره برآند که او در زمان خود بر آن ها ریاست داشت و کارش پنهان بوده و عقیده دارند که برای بیم و ترس از دولتیان همیشه از شهری به شهر دیگر می رفت، و در جایی استقرار نداشت. و به قولی او در دستگاه برمکیان و پیوسته به آنان بوده، و به جعفر بن یحیی بستگی داشت و این گروه گویند مراد وی

از آقای ما جعفر، همان برمکی است و شیعیان گویند، وی در این گفته نظر به جعفر الصادق دارد... جابر گوید یک هزار و سیصد کتاب در فلسفه، و یک هزار و سیصد کتاب در حیل، به پیکره کتاب تقاطر و یک هزار و سیصد کتاب در صنایع مجموعه و آلات حرب، تألیف کرده ام. پس از آن، دو کتاب بزرگ در طب، و کتاب ها و رساله های بزرگ و کوچک، تألیف کرده ام و در طب در حدود پانصد کتاب تألیف دارم، مانند کتاب المجسمه و التشریح، سپس در منطق بر پایه نظریه ارسطو کتاب هایی دارم و پس از آن، کتاب الزیج اللطیف را در سیصد ورق، کتاب شرح اقلیدس، کتاب شرح المجسطی. کتاب المرایا. کتاب الجاروف، را تألیف کرده ام. و این کتاب را متکلمان رد کرده و گویند که مولفش ابوسعید مصریست. پس از این ها در زهد وموعظه، و در عزائم تألیفات زیادی دارم، و در رد بر فلسفه پانصد کتاب، و در کیمیا - کتابی به نام کتاب الملک، و یک کتاب به نام - الرياض - تألیف کرده ام». (ابن ندیم، الفهرست، ص ۶۳۶ و ۶۴۰)

خردمندان شیعه، برای حفظ اعتبار مذهب خود، از آسیب چنین زیاده نویسی ها، که موجب شده تا کسانی اساس تفکر و مکتب تشیع را بر مجهولات و موهومات بگویند، ضرور بود از چنین انتسابی تبری جویند و نپذیرند که در اواخر قرن اول هجری، زمانی که حتی برگ نوشته ای آزاد از قرآن نیز به جای نمانده، مولفی که او را به شیعیان چسبانده اند، با طول عمر معمول آدمی، پنج هزار جلد کتاب در حوزه علوم و فنون و فلسفه و طب نوشته باشد که ۱۳۰۰ جلد آن در شرح و ۵۰۰ جلد دیگر در رد فلسفه بوده است! اما اوضاع کنونی چنین است که به نام این پرمدعای گزافه باف، کارخانه داروسازی و تالاری در کتاب خانه ملی داریم، کسانی «فهرست ماقبل الفهرست» فراهم کرده اند و کسان دیگری از مکتوبات شیعه تا قرن سوم هجری، به تعداد اعجاب آور، فهرست نوین ساخته اند، بی این که تاکنون به پهنای ناخنی از این همه کتاب، عین قابل دیداری به دست آمده باشد! مباحث تکمیلی در باب متون و منظورسازندگان این کتاب ها، که تنها سهم الفهرست و ابن ندیم، بالاتر از سی هزار نسخه تا قرن چهارم و

هزاران مولف تا همان ایام است، در فضای متعصب کنونی، جز هدر بی حاصل عمر، در جدل های بی پایان، ثمری ندارد. پس مختصراً نگاهی بر این فرقه بیاندارم که آیا نوشتن و ساخت کتاب، به طور کلی و در بحث جاری، به خط و زبان فارسی و عربی، از چه زمان میسر شده است؟ خروج خردمندانه از این مدخل و مقدمات، شاید به اسارت کنونی و عمومی ما در تار و پود مطالب و سطور کتاب هایی پایان دهد، که علی الاصول و بر مبنای احکام و قرینه های موجود، به شرحی که بیاورم، تا زمانی بس دراز، قابل نگارش نبوده است.

«برگه شناس نامه کارگاه سازنده را بر هر رول پاپيروس می چسبانده اند که به نسبت اصل رول از جنس ضخیم تری تهیه می شد. گاه نیز رول های پاپيروس را میان محفظه ای محکم از جنس شیشه یا سفال قرار می دادند و یا میان برگه هایی از پوست می پیچیدند. به گفته پلینی در دوران رومیان و اعراب، هر رول پاپيروس شامل بیست برگ بود... رول پاپيروس گران بود. در قرن سوم هجری بهای هر رول ۱.۵ دینار بود، در حالی که اجاره سالیانه یک فدان (یک قطعه زمین زراعی) یا یک باب مغازه، یک دینار بود. پس مردم عادی قادر نبودند از پاپيروس استفاده کنند و کاتبان، متن را بر یک سمت برگه می نوشتند و چون گاه متن روی پاپيروس ارتباطی با سمت دیگر آن ندارد، احتمالاً گیرنده نامه، جواب آن را در سمت دیگر می نوشته که البته تا حدودی بی نزاکتی محسوب می شد. نویسندگانی که ناگزیر پاسخ را بر سمت دیگر می نوشتند، چنان که در نمونه ۹۲ آمده، با نوشتن عبارت «عذرنا فی القرتاس» از گیرنده نامه عذر خواهی می کردند، این پوزش طلبی به آن معنا بود که پاپيروس نانوشته در اختیار نبوده است.» (جفری خان، پاپيروس ها، ص ۳۵ و ۳۳)

با دقت در متن بالا، بدون اندک ابهامی روشن می شود که منظور از قرتاس در زبان عرب و در قرآن مبارک، نه کاغذ، که پاپيروس است و در واقع، لغت پاپيروس فارسی، برداشتی از پاپیری لاتین است که هر دو را در برابر قرتاس عرب گذارده اند. شرح فوق، که به دنبال

تصویر ۱. نمونه ای از یک رول پاپیروس برگرفته از همان منبع

توضیح عمل آوردن پاپیروس آمده، حکایت آموزنده ای است برای ذکر علت گرانی قطعه ای پاپیروس، که در تجارت خانه، در مکاتبات خصوصی دارندگان توان مالی و فرهنگی و در حوزه حکومت، کار برد داشته است. در آن اقلیم اسلامی و غیر اسلامی، که پاپیروس روئیده نمی شد، تا قرون متمادی، بر پوست می نوشته اند، که فراهم آوردن آن نیز، با نظیر همین گلایه و گفتار قرین است.

«برای آماده کردن پوست ابتدا به آن نمک می زدند تا از فساد آن جلوگیری کنند، سپس تمامی چربی و گوشت های باقی مانده بر پوست را می تراشیدند و در ماسه یا شن می خوابانند و سپس با نیروی تمام از همه سو می کشیدند و خشک می کردند... از آن که پوست به عمل آمده گران بود، صحاف به روش خاص از کناره های پوست نیز استفاده می کرد.» (فرانسیس دروش، سبک عباسی، ص ۱۷)

این شرح آماده سازی و عمل آوری دشوار برگه ای از پوست، که بتوان بر آن قلم دواند، گرانی بیش از حد رقعۀ ای از آن را موجه و در عین حال معلوم می کند که سخن ابن ندیم در باب آن همه مولف و کتاب، تازمان او، یعنی قرن سوم هجری، از جمله تدارک پنج هزار مجلد، از جانب جابر ابن حیان، کم ترین امکان فنی و مادی نداشته است، زیرا اگر بهای ماده اولیه هر بیست برگ پاپیروس و یا پوست نوشته ۱.۵ دینار بوده است، پس تدارک فقط یک نسخه از ۵۰۰۰ جلد کتاب، با حجم معمول هر جلد یکصد برگ، به تسعیر امروز، میلیاردها

تومان هزینه مواد اولیه می برده، که تأمین آن حتی برای کیمیاگری چون جابر بن حیان نیز ممکن نبوده است!

تا امروز، موثق و مفصل تر از دو منبع و مرجع بالا، یعنی کتاب سبک عباسی و کتاب جفری خان، درباره قطعه نگاری های قرآنی و غیرقرآنی، تا قرن ششم هجری، که با نمونه و شواهد همراه باشد، لااقل به فارسی، تالیفات دیگری نداریم. تاملی در داده های قابل تأیید این دو منبع، قاطعانه ادعای هر نوع کتاب نویسی اسلامی، لااقل تا قرن هفتم هجری را، به شرحی که بیاید، ابطال و عمده ترین منابع تاریخ اسلام و مدارک و مستندات فرقه های آن را نیازمند بازنگری دیگری می کند. کتاب «پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها»، ۲۶۰ قطعه نویسی مصری را شناسانده که تمام پاپیروس های یافت شده از قرون نخست اسلامی در گنجینه خلیلی را شامل می شود. در میان این یادگارهای گران بها، گرچه مطالب فراوانی است که به فهم درست تر از اوضاع اجتماعی و فرهنگی و تاریخ اسلام نیز کمک می کند، اما قصد من از طرح مسئله در این مبحث نه این گونه بررسی ها که کنجکاو فنی است. حقیقت مسلم و بی تردید این که گذر از مقدماتی برای رفع خامی از خط عرب، تدوین قواعد صرف و نحو، نقطه و علامت گذاری بر حروف، تا حدی که بتوان قرآن را برای ده ها ملت متنوع غیرعرب از صورت محفوظات به مکتوبات قابل قرائت بدل کرد، تنها با تلاش طاقت فرسا و طولانی ممکن شده و قرون متمادی زمان برده است.

این مطلبی است که علاوه بر اعتراف کافه محققین، نمونه های به جای مانده از خط عرب در قرون نخست اسلامی نیز، نه فقط تأیید می کند، بل زمان این بلوغ را، لااقل تا اواخر هزاره نخست اسلامی، به درازا می کشاند.

«خطاطان و خوش نویسان تا اواخر قرن چهارم، قرآن را به خط کوفی می نوشته اند و خط زیبای نسخ در اوایل قرن پنجم جای خط کوفی را گرفت. از این قرن به بعد در خط قرآنی، تمام نقطه ها و

نشانه هایی که هم اکنون، کم و بیش، معمول و متداول است. نوشته می شد». (محمد باقر حجتی، تاریخ قرآن کریم، ص ۴۸۴)

بدین ترتیب، گرچه بر مبنای تحقیقات ناکافی کنونی، بلوغ خط عرب را در میانه قرن چهارم هجری گفته اند، اما این نوشته به دنبال ارائه اسنادی است تا ثابت شود چنین بلوغی تنها پس از قرن هفتم و بل هشتم هجری حاصل شده است. درباره قرآن نویسی در گذر قرون، به قدر نیاز این بحث، به خواست خدا، در یادداشت بعد مطلب خواهم آورد، اما اینک به کتاب «پاپيروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها» می پردازم که انحصار به پاپيروس نوشته ها دارد که در غالب آن ها، زمان کتابت قید نشده و نمونه های تاریخ دار آن بر دو دسته است: یا برابر روش مصطلح امروز، بی اعلام واحد سده، مثلاً به صورت سال چهل و هشتم آمده، که جز به حدس و گمان نه چندان محکم، سده گذاری بر آن ها به طور دقیق ممکن نیست و نمی دانیم چنین دست نوشته های فاقد سنه، از کدام قرن به جای مانده و یا این که پاپيروس نوشته، به تاریخ کامل ماه و سال و روز اشاره دارد، که دورترین آن متعلق به شنبه روزی از ماه شوال سال ۱۰۴ هجری است.

سند ۱

سند ۲

«این دو سند به یک نفر با نام عبدالله بن حنان مربوط می شود. سند اول درباره وصول ۱۳ میش شیرده است. (سند ۱) بسم الله الرحمن الرحيم. سند ترک دعوای عبدالله بن حنان از بابت ۱۳ میش شیرده سلیمان بن کلب العلوی. میش های شیرده را جریر بن نمیر برای سلیمان بن عطیه آورده است. صبر بن... مسلم بن ابویلا و عبدالرحمن بن ابویلا، دو عامل او شاهد بودند. در تاریخ شنبه سال ۱۰۴ هجری نوشته شد.

دومین سند، رسید دریافت است. گویا عبدالله بن حنان نامی مبلغی از شخصی که اینک فوت کرده، قرض گرفته و یکی از وارثان به نام سلیمان بن احوض الحذرمی مدعی سهم خود شده و گویا وارث دیگر به نام حریت بن سربیع الحذرمی هم مرده و وارثی باقی نمانده و عبدالله از باقی مانده بدهی بری الذمه شده است: (سند ۲) بسم الله الرحمن الرحيم. این سند برائت عبدالله از بدهی است که به عهده او بوده است. سلیمان بن احوض الحذرمی آن را دریافت کرده و عبدالله، بری الذمه است. عبدالله بن سلیمان و سلیمان بن احوض و عبدالملک بن ایوب شاهد بودند و در شنبه سه روز [مانده از؟] شوال سال ۱۰۴ هجری نوشته شد. پس از کلمات «ثلاث ایام» کلمه ای حذف شده و معلوم نیست منظور نویسنده سه روز اول یا آخر ماه شوال بوده است. پس تاریخ ثبت سند احتمالا یا سوم یا بیست و ششم ماه شوال سال ۱۰۴ هجری است». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۲۷۸)

تفسیر مولف کتاب از تاریخ نگارش سند نادرست است، زیرا که ماه شوال سال ۱۰۴ هجری ۲۹ روزه است، از یک شنبه آغاز و به شنبه نیز ختم می شود، پس با قول قوی، کاتب سند در معرفی روز دچار سهو شده، زیرا سه روز مانده به شوال پنج شنبه و سه روز پس از شوال سه شنبه است. در مجموع و از آن که غالب این برگ نوشته های پاپیروسی درگذر زمان آسیب بسیاری دیده، غالب تفسیرهای متن آن ها، به خصوص در جزئیات، مبنای احتمال دارد، اما به هر حال نمونه های بالا قدیم ترین سند تاریخ خورده در میان اسناد پاپیروسی تاکنون یافت شده پس از اسلام در آن گنجینه است، که روشن می

کند کاتبان و نام بردگان در ماجرا، با عنایت به زمان و اسامی، عرب اند، زیرا می توان پذیرفت در آن مقطع، یعنی قرن دوم هجری، هنوز فرهنگ و خط و نگارش عرب در میان مصریان قبطی، در حد کتابت و نثر این گونه اسناد مکتوب ممکن نبوده است.

«روی پاپیروس: باقی مانده سیاهه ای است که طبق آن اجاره ماه محرم سال ۲۸۴ هجری به نصر بن اسحاق پرداخت شده است. (سند ۳) «دفع الی نصر بن اسحاق ارزاقه الجاریه له للمحرم سنه اربع و ثمنین و مأتین». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۲۸۵)

سند ۳

سند ۴

لااقل یک پایه داد و ستدها در غالب این اسناد پاپیروسی، با عنایت به اسامی دخیل، یهودی می نمایند و اگر جدای از این کنکاش فرهنگی و فنی، زمانی فراغت لازم برای برداشت های تاریخی و حتی دینی، از این پاپیروس ها میسر شد، شاید بتوان قبول کرد که طرف های قراردادهای دولتی و رسمی نیز غالباً یهودیان بوده اند.

«متن پاپیروس به این شرح است: (سند ۴)

بسم الله الرحمن الرحيم. شاهد بودم که میان یعقوب بن اسحاق بن اسماعیل البغدادی و هارون، بنده آزاد شده اسحاق بن اسماعیل البغدادی قراری بود و آن بنده، ۹۰ دینار به یعقوب بدهکار است. در

ذی القعدة سال ۲۳۰ هجری از من شهادت خواستند». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۳۲۶)

درباره این سند جزییاتی قابل ذکر است که پس از این ارائه خواهم داد، اینک فقط بگویم کثرت نسبی نمونه های باقی مانده از چنین اسنادی، در دست نوشته های پاپیروسی، و فور عمل به آن توصیه قرآن را نشان می دهد که داد و ستدها را به قید کتبی، معتبر و موثق تر می داند. در این میان نمونه های دیگری است که در مجموع تاثیر عمیق آموزه های قرآن بر ضوابط رفتاری و سلوک اجتماعی را نیز، به نحو احسن منعکس می کند.

سند ۵

«روی پاپیروس: نامه راجع به یک موضوع خانوادگی است: (سند ۵) «بسم الله الرحمن الرحيم. خداوند عمر طولانی و با عزت و سربلندی به تو عطا کند و در دنیا و آخرت مشمول رحمت و مغفرت و فضل او باشی. چندی است نامه ای از تو دریافت نکرده ام و... نگران شده ام. امیدوارم با سلامتی یکدیگر را ملاقات کنیم که خدا بر همه چیز قادر است. اما بعد، خداوند لطف اش را شامل حال تو کند - آن قدر گرفتار بودم که نتوانستم برایت نامه بنویسم. امیدوارم به سلامت بازگردم. برایم نامه بنویس و مرا از حال راصه - خدا حفظ اش کند - و مادرت و امین و عباس - خدا حفظ شان کند - با خبر کن.

برایت یک روسری خریده ام. فقط یکی یافتیم. از خودتان خبر بده که ان شاءالله از شنیدن خبرهاتان خوش حال خواهم شد. فقط یک ماه و تا پایان طوبه از شما دور خواهم بود. امیدوارم با سلامتی همدیگر را ملاقات کنیم. ان شاءالله بسته ام به دست ات می رسد. سلام مرا به راصه - خدا حفظ اش کند - مادرت و خواهرت و عباس برسان. **احوال صاحب خانه یهودی را هم برایم بنویس**». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۱۹۷)

سرریز احساسات انسانی و توجه به مبانی و مهربانی، تنها نشانه هایی نیست که از این نامه نمایان است. تاثیر نحوه بیان و بلوغ کلام، که سایه فصاحت و وصایای قرآن را بر الفاظ آن گسترده می بینیم، تاریخ نگارش این نامه را، گرچه تصریحی در آن نیست، اما منطقاً به پس از قرن سوم هجری منتقل می کند، که بیان قرآن به جان مسلمان مصری رخنه کافی داشت و نگارش چنین نامه غنی از کلمات به زبان عرب را بر آن مردم میسر کرده بود. در پایان این نامه نیز، باز هم کرایه بگیر و صاحب خانه، یهودی معرفی شده است.

روی سند ۶، نوشته بر طول پاپیروس

پشت سند ۶، نوشته بر عرض همان پاپیروس

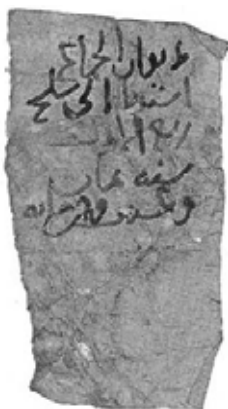
«روی پاپیروس: رسید دریافت مبلغ ۵ و پنج ششم دینار است: (سند ۶). «بسم الله الرحمن الرحيم. از ابوالخریل حصیر فروش. ۶ دینار، یک ششم کم تر، دریافت کردم. این مبلغ را ابوالرفیع و ابراهیم ابن محمد العلایی در جمادی الآخر سال ۲۸۵ به من رساندند. این رسید را محمد بن عبدالجبار با دست خود نوشت».

پشت پاپیروس: آغاز یک رسید است که با عبارت «الذی قبض یوم الاربعاء»، به این معنا که روز چهارشنبه دریافت شد...». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۲۸۹)

اگر اجاره بها را ملاک بگیریم و به متن های صریح تر دیگری نیز عنایت کنیم، گاهی بوی روابط ربوی، در اشاره به مبالغ کلان نیز، از این اسناد به مشام می رسد، که سوی وام دهنده آن نیزیهودی است.

«روی پاپیروس: بنا بر متن، خراج تا آخر ماه ربیع الاول سال ۵۲۸ هجری پرداخت شده. (روی سند ۷) «دیوان الخراج استوفا الی سلخ ربیع الاول سنه ثمان و عشرين و خمس مائه».

پشت پاپیروس: رسید رسمی مالیات بر اراضی. پس از یادداشت های اولیه مربوط به ثبت رسید در محضر رسمی و بسم الله، متن با عبارت «صح ل...» آغاز و حروف به صورت گرد و منحنی نوشته شده است». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه ها، صورت حساب ها و قبالة ها، ص ۵۴۴)

روی سند ۷

پشت سند ۷

تشکیک در صحت و اصالت این دست نگاشته های پاپیروسی، جز معدودی، موجه نیست، زیرا ابراز تردید در چنین اسناد بی آزاری که سود و زیان فرهنگی، سیاسی و اقتصادی متوجه سازنده آن ها نمی کند، موردی ندارد، به خصوص که دنبال کردن مکاتب و مکان های نگارش آن ها، نشان می دهد که با انتقال اطلاعاتی کهن مواجهیم. منظور من از ارائه این چند نمونه، توجه دادن به نوع نوشتار خط عرب، حتی در میان دارندگان کفایت نگارش، در فاصله دراز قرن دوم تا ششم هجری بوده است. کشیدگی بشقاب وار حرف نون، شباهت کامل قاف های آخر با حرف واو کنونی، نمایش د و ذ و ر و ز به صورت یکسان و فقط با رسم یک خط شبه عمود، فرم انتهایی حرف یای آخر و بسیاری علل و عوارض دیگر، تفهیم می کند که نگارش به خط عرب، تا شش قرن پس از طلوع اسلام، هنوز اسلوب معینی نداشته، تغییر واضحی نکرده و در حد نیازهای محلی متوقف مانده است. اگر کاتب دستگاه استیفای خراج، به قرن ششم هجری، در مصر اسلامی نیز به شمایل سند شماره ۷ کتابت کرده، پس واضح است خط عرب تا آن زمان خود را نیازمند مکتبی در تسهیل قرائت و انضباط نگارش نمی دیده که نخستین ابزار کتاب نویسی، گسترش فرهنگ اسلامی و توزیع مکتوب فرامین قرآن در خارج از حوزه زیستی اعراب بوده است! با این اشاره، ادراک مسائل فرهنگی قرون نخست اسلامی برپایه قطوری قرار می گیرد که توجه می دهد گستردگی نگارش و آماده سازی خط عرب برای عرضه کتاب، به صورتی که هر مسلمانی در هر حوزه جغرافیایی، به خصوص شرق جهان اسلام، توان قرائت و برداشت از آن را داشته باشد، به قرن ها پس از روزگار ابن مقله و ابن بواب ناشناسی منتقل می شود که امروز بر آن ها باور داریم و می گویند در قرن چهارم خط نسخ ساخته اند. حاصل ثانوی که از غور در این گفتار برداشت می شود، این که مسلمین تا قرون متمادی، به استعانت و بهره وری از قرآن

بسند کرده و غث و ثمین خود را تنها در آن متن گوهرین و تا ابد کامل و شامل بسته اند.

اگر در جهان عرب نیز نوع نگارش حروف تا قرن ششم هجری به وجهی است که در نمونه های این پاپیروس ها می بینیم، آیا چه گونه ایرانیان این همه تاریخ و تفسیر و سیره و مغازی در قرون نخست اسلامی نوشته اند؟ به راستی اگر عرب در قرن ششم و آن هم در مرکز مصر و در میان صاحبان فن و فرهنگ و افزارمندان رسمی حکومت، هنوز برای کاف و قاف و نون و واو خود اسلوب معین و امروزی نگارش را ندارد، پس مسلم است فارسیان که وام دار خط و حرف نویسی عرب اند، اگر در قرن چهارم هجری، شاهنامه داشته اند باید از حروف بومی و سنتی بی علامت و نقطه و نظم عرب بهره برده باشند، که برای غیر عرب و آن فارس های ادعا شده شاه نامه خواه و آن شاعر فردوسی نام شاه نامه سرا، به هیچ صورتی قابل استفاده و ادراک نبوده است!

این مطلب صراحتاً بدان معنی است که قلم به دست فارس، ابتدا باید منتظر این تحول در نحوه نگارش عرب می ماند، تا بداند بر دندانهای، نقطه ب و ت و ث را در کجا و به چه تعداد بگذارد، سپس نگارش به خط فارسی را آغاز کند که گرده برداری از خط و حرف عرب است. با این نگاه ادعای وجود خط و زبان فارسی، لااقل تا قرن هفتم هجری، به شوخی دل خراشی بدل می شود و این برداشت سالم را بدیهی می کند که زبان فارسی همراه مهاجرانی صفوی نام گرفته، به ایران رسیده است، زیرا هیچ زبان واقعا مستقری قادر نیست نگارش به لفظ خود را تا زمان دریافت الفبا از همسایگان خود متوقف کند و به تعویق اندازد! مختصر این که ایستایی فن و فقدان نمایشات تکامل خط، در این نمونه های پاپیروسی و نیز نحوه نگارش در سکه های اسلامی اعلام می کند که تا قرن ششم هجری، کاتب دولتی مصر و سر سکه ساز خلیفه، هنوز با اسلوب خط نسخ و رقاع و غیره آشنا نبوده، بدون شک قرآنی نگاشته با شیوه نسخ را

ندیده و حروف نگاری با علامت گذاری و هویت کامل کنونی را نمی شناخته و این نشانه روشنی است که تاریخ تدوین خط بالغ عرب را، لااقل به قرن هفتم هجری منتقل و امکان کتاب نویسی به زبان فارسی و عرب را قرون قابل توجهی به زمان ما نزدیک تر می کند.

آیا چه تفاوت میان حروف و الگوی نگارش دو سکه بعد، با چهار صد و چهل سال فاصله زمان می بینید؟ به طور اصولی هیچ! آیا آن پاپيروس ها و این سکه ها از توقف بلوغ در خط عرب، در مقیاس و محدوده فرهنگ بومی خبر نمی دهد، که بی شک ما را در قبول نگارش

سند ۸. پشت و روی یک سکه اموی از اواخر قرن اول هجری. برگرفته از ص ۲۰۱ کتاب نخستین سکه های امپراطوری اسلام.

سند ۸. پشت و روی سکه المستظهر بالله از سنه عشرين و خمسة مائه، قرن ششم هجری. برگرفته از ص ۴۱۹ کتاب گنجینه سکه های نیشابور.

این همه کتاب، به خط و زبان اعراب و فارسیان، در قرون اول و دوم و سوم و چهارم و پنجم و ششم، که منبع اصلی اختلاف و فرقه سازی در بین مسلمین است، دچار بدگمانی می کند؟ زیرا اگر اعراب در اندیشه گسترش فرهنگ مکتوب اسلامی به جهان بوده اند، مقدم بر همه باید ابزار نگارش، یعنی خط شان را به شایستگی و بالندگی مناسب این آرمان می رساندند، تا مراجعه به اندیشه آنان را تسهیل کند. این تصور که در زمان المستظهر بالله خط نسخ فراهم آمده باشد

و خلیفه سکه اش را به قیاس نگارش قرن نخست هجری ضرب کند، نه فقط سالم نیست که ناممکن است، به ویژه آن که ظاهر این دو سکه نیز گواهی می دهد دستگاه خلفای عباسی، که ادعا می شود علوم یونانیان را نیز به بغداد کشانده اند، پس از قریب ۵ قرن در صنعت سرسکه سازی و ضرب درست آن نیز به قهقرا رفته اند! اگر زمانه اندکی دیگر فرصت دهد در یادداشت بعد به خواست خداوند ثابت خواهم کرد که مسلمان عرب، تا قرون متمادی جز قرآن را ننوشته و تکثیر هیچ متنی را برتر و ضرورتر از آن نانگاشته است.

۱۳۱. زمان بلوغ خط عرب، ۲

بدین ترتیب بیش از دو راه در برابر مترصدین دریافت حقیقت قرار ندارد: یا صحت این پاپیروس نوشته های مصری را رد کنند و یا بار دیگر به باورهای فرهنگی و فرقه ای خویش، که می گویند از میان کتاب های قرون اولیه اسلامی تراوش کرده، نظری دوباره بیاندازند و از جمله بپرسند اگر در میان این همه برگ نوشته های پاپیروسی، هنوز قطعه نوشته ای به قدمت نامه آن شوهر دلتنگ روسری خریده نیافته ایم که برآن، قطعه حدیث و تاریخ و سیره و شرح غزوه و یا سطری از مضمون فلسفه یونان باستان و یا هر کتاب دیگر نوشته شده باشد، پس فرصتی است تا تکرار کنم تدارک سرپای مکاتب فلسفی کهن، از اسلامی و غیر اسلامی و دنباله آن را، یهودیان به قصد درهم ریزی پایه های تفکر آرام و سالم خدا شناسانه، در دوران اخیر پرداخته اند تا به هرگونه تشکیک، فرصت پناه بردن به باغی از کلام دهند که لابیرنت های گیج کننده بی مخرجی از شمشادهای زبان بازی فاخرانه و نامانوس دارد.

«برای حدود چهار هزار سال، پاپیروس عنصر اصلی نگارش در میان مصریان بود. مصریان پاپیروس را، که در زبان عرب قرطاس

می گویند و برگرفته از خرطاس یونانی است، که آن هم ریشه در کلمه آرامی قرطیس دارد، از گیاه بومی سیپروس پاپیروس در درجات مختلف کیفیت و ضخامت تهیه می کردند و استفاده از آن را بر لوحه های گلین و چوب و پوست ترجیح می دادند، زیرا که کاربرد آن ها سهل تر بود. بررسی مانده های ترد و پوسیده کنونی پاپیروس ها، برای کشف ماهیت اولیه و فیزیکی آن ها، منتج به فایده نیست، زیرا پاپیروس ها در زمان تولید، به رنگ روشن و سطح آن محکم و صیقلی و قابل رول کردن بوده است. پیشینه کاربرد پاپیروس به سه هزاره پیش از میلاد مسیح می رسد. تاثیر پاپیروس در رشد تمدن مصر باستان به آن حد بود که مردم مصر سفلی، در چهار هزار سال پیش از میلاد مسیح، نقش گیاه پاپیروس را به عنوان نشانه ملی خود برگزیدند. دست کم در حدود یک هزاره پیش از میلاد، استفاده از پوست برای نوشتن در دنیای باستان رایج شد، لکن در سراسر دوران پس از اسکندر، مصریان هنوز از پاپیروس استفاده می کردند. زمانی که در قرن اول هجری اعراب اسلام را به مصر بردند، استفاده از پاپیروس تا قرن چهارم هجری در نزد آنان متداول بود، اما از آن که تهیه کاغذ در مقایسه با پاپیروس مقرون به صرفه تر بود، کم کم پاپیروس جای خود را به کاغذ داد». (جفری خان، پاپیروس ها، نامه، صورت حساب و قباله ها، ص ۲۱)

برای دخالت دادن نمونه و بازمانده های قرآن نگاری در این مدخل، یعنی بازیابی آغاز دوران تولید کتاب در جهان اسلام، که انتقال نقل فوق به آغاز آن ضروری بود، پیشاپیش باید به چند نکته مقدماتی و مهم توجه دهم. نخست این که غالب یافته های کنونی از متون قرآنی، بر پاره پوست نوشته و به صورت لت های آزاد است. تنوع خطوط که حتی دسته بندی آن ها را ناممکن می کند، به علت تعلق این رقعات آزاد به نیازآموزشی افراد در اقالیم مختلف است: تازه مسلمانان غیر عربی که برای به یاد سپردن آیاتی از قرآن، در زمانی که هنوز قرآن کاملی جز در سینه هزاران مومن عرب نوشته نبود، مرجعی برای باز خوانی فراهم می کرده اند. درواقع این لت نویسی ها را باید قرآن های

شخصی و نه رسمی و تدارک یادداشت هایی برای ایجاد امکان تکرار کلمات، تا اندازه سپردن کامل به حافظه شناخت، که مبحث کامل تر آن را در بخش دوم کتاب پلی بر گذشته آورده ام. عجیب این که هنوز پاره قرآن نوشته ای بر پاپیروس نیز نیافته ایم که نشان می دهد احتمالاً کاتبان قرآن، نگارش بر پوست را فاخرتر و ماندگارتر، با قابلیت مراجعه مکرر و آسیب ناپذیرتر می دیده اند.

«بیش ترین قرآن های پیش از قرن چهارم هجری، که در دسترس ما قرار دارد، به شکل رقعاتی است که اغلب شامل یک تک برگ و یا حتی قسمتی از آن است. در اکثر موارد این برگ های مخدوش و آسیب دیده متعلق به قرآن هایی است که یا به علت گسستگی شیرازه و یا منسوخ شدن خط آن ها قابل استفاده نبوده، از دسترس عموم خارج شده بود. احترام خاصی که مسلمانان از ابتدا برای قرآن و به ویژه کلمه «الله» قائل بوده اند، مانع پراکندگی و نابودی این دست خط ها شد. از این رو این برگه ها را در مکان مخصوصی در مسجدها نگاه می داشتند تا نسبت به آن ها بی حرمتی نشود. همین امر موجب شد که تعداد بسیاری نمونه لت نویسی از نابودی کامل نجات یابد». (فرانسیس دروش، سبک عباسی، ص ۱۲)

این تصور که رقعات به دست آمده، برگه هایی از قرآنی شیرازه گسیخته باشد، از نظر فنی درست نیست. زیرا پوست نوشته های قرآنی قدیم، که تاکنون نمایش داده اند، صفحات تا خورده ندارد و آثاری از عبور سوزن صحافی بر عطف لت ها دیده نمی شود. دومین مطلب توجه به این نکته است که خلاف پاپیروس نوشته ها و سکه ها، که با ذکر تاریخ نگارش و اسامی اشخاص همراه است، بر قرآن نوشته های قدیمی، به صورت لت و یا حتی کتاب کامل، نام خطاط و ذکری از تاریخ و محل نگارش نیست. ظاهراً این امر ادای حرمتی است خاشعانه و سنت عامی است از سوی کاتبان، که خود را در برابر عظمت کتاب خدا گم نام شمرده و خواسته اند.

«تعداد بسیار کمی از قرآن ها و تک برگ های متعلق به اولین چهار سده هجری دارای نوشته هایی است که محل وقف آنها را مشخص

می کند. این گونه وقف نویسی های قدیمی ممکن است دقیقا زمان پایان نگارش قرآن و یا مدتی پس از آن را آشکار کند. که گاه در تک برگهای اول و یا آخر قرآن های مخدوشی که در دمشق کشف شده، نوشته هایی کهن، چون زمان تولد یا مرگ دیده می شود، اما فهم و درک صحت این اشارات و تاریخ ها و ارتباط واقعی آن ها با زمان نگارش دست نوشته، همچون وقف نویسی ها بسیار مشکل است. متاسفانه چیزی که حالا با عنوان شناسنامه کتاب می شناسیم در آن زمان متداول نبوده و حتی بیش تر همین اشاره های محدود و محدود نیز جعلی است. شواهد و مدارکی که مکان خلق این آثار را به ما بگوید، حتی از مدارک تاریخ نگارش آن ها نیز نایاب تر است. به ویژه تک برگ های باقی مانده را نمی توان به شهری خاص نسبت داد و تعیین و تضمین نگارش و تذهیب آن ها، به ویژگی های هنری شهری خاص، تقریبا ناممکن است». (فرانسیس دروش، سبک عباسی، ص ۱۴)

سند ۲. قطعه قرآن نگاری دیگری که زمان نگارش آن را اواخر قرن چهارم هجری حدس زده اند.

سند ۱. قدیم ترین قطعه نگاری قرآنی، که زمان تحریر آن را اواخر قرن اول هجری حدس زده اند.

پس خلاف پایپروس نوشته ها، که محقق را لااقل به نام و محل و تاریخ نگارش برخی از قطعات ره نما می شد، در باب پاره قرآن نویسی های باقی مانده، تعیین تکلیف با این گونه آگاهی ها را، از محل و نام و زمان نگارش و نگارنده، باید به حدس و گمان سپرد. مثلا در این جا مولفین کتاب سبک عباسی، نمونه سند اول را بازمانده ای از اواخر قرن نخست هجری و تک لت سند دوم را، متعلق به قرن

چهارم هجری دانسته اند. بی هیچ تعارفی چنین تعیین و تشخیص هایی مبتنی بر گمانه ها و توهمات و عمدتا بر اساس قیاس پیشرفت علامات و اعراب و نقطه گذاری و نظم بیش تر صورت ظاهر حروف بوده است، بی این که بتوانند به درستی تعیین کنند زمان واقعی آغاز این تحولات نگارشی در چه دوران و به کدام دلیل بوده است. زیرا اگر درهمین دونمونه، با ۳۰۰ سال فاصله نیز، جز تفاوت بس ناچیزی در نگارش و نصب نقطه و اعراب نمی بینیم، پس وجود یک مکتب آموزشی پی گیر برای ارتقاء نحوه تحریر خط عرب، که کار تالیف و برداشت ازمتون اسلامی را برای سراسرجهان اسلام ساده کند، خود زاییده تصوردیگری است، زیرا درسند ۲، هرچند برخی علامات جدید به کار رفته، اما ظاهرحروف، ناباورانه، حتی از سند ۱، که متعلق به اواخرقرن اول هجری گفته اند، تربیت ندیده و معیوب تر است!

بنابراین اگر در این گونه لت نگاری های شخصی، عرض اندامی از کاتب و محل وزمان نگارش ندیده ایم، ازآن باب است که محرر گمان خلق اثر ماندگاری را نداشته و به برآوردن نیازهای فردی خویش مشغول است. نبود همین اطلاعات درقرآن های کامل و نسبتا جدید، که بازهم زمان و مکان کتابت و نام کاتب آن را نمی دانیم، جزبا تفسیر کرنشی در مقابل قرآن بیان شدنی نیست. حاصل کلام این که با بررسی لت های قدیم قرآنی، از هیچ طریق قادر نخواهیم بود به زمان دقیق و قابل اطمینان ایجاد تغییرات در خط عرب، پی ببریم که نیاز مبرم نگارش عمومی و غیر قرآنی، از قبیل تاریخ و سیره و حدیث و تفسیر و فلسفه و غیره بوده است، زیرا در نمونه های مورد بررسی تعیین و تصریح و قیدی برای زمان نگارش دیده نمی شود و چون از راه توجه به پاپیروس نوشته های مصری لااقل می دانیم چنین تحول و تکمیلی در خط عرب، تا قرن ششم هجری رخ نداده، پس رد کتاب نویسی اسلامی تا قرون متمادی پس از اسلام، دشوار نیست.

گرچه محققین و مولفین کتاب «کارهای استادانه»، لت قرآنی سند شماره ۳ را، که برگی از جزو هشتم یک قرآن سی جزوی، با خط

کامل و سخت پخته و ظریف محقق و علامت گذاری و آرایش کامل و رنگ اندازی و حتی تذکر تعداد حروف دال در سراسر قرآن است، از قرن ششم هجری گفته اند، اما در مقابله و مقایسه با خط سکه های

سند ۳. برگی از قرآن که تاریخ آن
سند ۴. نمایی از مسجد جامع عتیق، که از
را قرن ششم هجری حدس زده اند.
قرن سوم هجری تشخیص داده اند!

اسلامی و پاپيروس های همان زمان، ناگزیریم عمر این نمونه را چند
قرنی تغییر دهیم و نگارش چنین قرآنی با خط بالغ و پاکیزه و تربیت
شده و نوپیدای محقق را، در همان قرنی نپنداریم که سکه خلیفه و
رسید رسمی ادارات را با حروفی کاملاً فاقد اسلوب می نوشته اند! و
اگر کسانی در شیرازی که پیش از زمان زندیه بر صحنه تاریخ و
جغرافیا نبوده، با ارائه کاشی هایی با خطوط جدید، چنان که در سند
شماره ۴ می بینیم، مسجد زمان یعقوب لیث به قرن سوم هجری بنا
کرده اند، جز فریب کارانی مشغول بازی با تاریخ و دین ملی و
تحمیق عوام نبوده و نیستند. آن گاه وجود قرآن هایی با ترجمه
فارسی کامل و با تمام علامات امروزی در گنجینه ها، که به قرن
سوم و چهارم هجری و زمانی منسوب کرده اند، که خط عرب هم
هنوز نقطه و اعراب ندارد، پس آشکاری شود که جاعلین تاریخ ایران

و اسلام و سازندگان فرق مذهبی، بی رعایت حرمت، هر حربه ممکن را علیه وحدت اسلامی به کار برده اند. بدین ترتیب مدعی می شوم که ظهور بلوغ در خط عرب، حتی برای نگارش نسخه ای از قرآن اعراب و نقطه دار، که اصلی ترین متن برای مسلمانان بوده و هست، لااقل مقدم بر قرن هشتم هجری میسر نبوده است، چه رسد به این همه کتاب، که مثلاً ابن ندیم تالیف آن ها را به قرون اول و دوم هجری کشانده است!

اینک باید حاصل این سطور را توسعه و توجه دهم که اگر در مسجد و امام زاده ای کتیبه ازاره و کاشی نوشته ای به خط بالغ شده نسخ یا محقق یا رقاع و غیره با نقطه و اعراب کامل و حروف منظم دیده شد، یا باید کتیبه و کاشی تاریخ خورده را، از دوران جدید بدانیم و یا تاریخ بنای مسجد را به ماقبل قرن نهم هجری نکشانیم. بی شک این مدخل نوگشوده هنوز به فراخی و فرض های بیش تری نیازمند است تا مگر سرانجام دریابیم نشت داده های نادرست بسیار، از کتاب های تاریخ و تفسیر و سیره و مغازی و حدیث و روایت، که بی امکان و اصالت تولید، از تالیفات قرون نخست اسلامی شمرده اند، اندک اعتبار و حجت استنادی ندارند و جز با قصد ایجاد اختلافات فرقوی و انحراف توجه مسلمین از متن اصلی قرآن فراهم نکرده اند.

۱۳۲. بررسی کتاب هنر عرب

هنوز هم اسناد غیر قابل انکاری در دست است که اثبات می کند تنظیم و تکمیل فنی خط عرب، تا آن جا که قابلیت تالیف کتاب هایی را بپذیرد که در سراسر جهان اسلام امکان قرائت و استخراج معنا بیابد، امری است که عمر دست یابی به آن، لااقل ۶۰۰ سال از زمان اعلام شده کنونی، یعنی قرن چهارم هجری، به ما نزدیک تر است. انستیتوی هنر فرانسه، بیش از دو قرن پیش، زمانی که هنوز دوربین

عکاسی نبود، از بیم نابودی کامل، هیئتی از هنرمندان گرافیست و آرتیست های رسّامی را به سرزمین های اسلامی فرستاد، تا از نمونه های باقی مانده معماری، آرایش داخلی، کار بر چوب و فلز و گچ و مرمر و سنگ و کاغذ و شیشه، کپی های کامل و دقیق بردارند. حاصل این اقدام اعجاب آور، تدوین کتابی شد با دویست تابلوی رسّامی، که قریب ۱۲۰ سال پیش، برای نخستین بار، با نام *هنر عرب* در فرانسه به چاپ رسید. هیئت هنرمندان فرانسوی به ایران و ترکیه نرفتند، که معنای ویژه خود را می گیرد، تنها سرزمین اعراب را جست و جو کردند و چنان که در مختصر نمونه های زیر می بینید، این کپی ها چنان استادانه آماده شد، که برخی از آن ها در نمایش جزییات، از برداشت های عکاسان زمان ما امین تر عمل کرده است. در سال ۱۳۷۶ این اثر بی مانند با سرپرستی و نظارت من، در انتشارات کارنگ تجدید چاپی ماهرانه شد. همان زمان نیز به ما اجازه ندادند تا کتاب را با عنوان اصلی آن، یعنی *هنر عرب* به بازار بفرستیم و از آن که در مفهوم عام تفاوت چندانی نداشت، لاجرم پذیرفتیم کتاب را «*معماری و هنر سرزمین های اسلامی*» بنامیم و بدین ترتیب معلوم شد که سرمایه گذاری یهود برای درهم شکستن امکان هرگونه نزدیکی و ایجاد دشمنی خشن و کورمیان اقوام مسلمان، بی هوده و بدون حاصل و سود نبوده است.

بی تردید تصاویر بعد، که به نسبت اصل و اریژینال آن بارها کوچک شده، نمی تواند زیبایی، دقت و رعایت امانت در کار خالق این رسّامی ها را به خصوص در جزییات منتقل کند، اما نگاهی به همین نمای کلی کاملاً معلوم می کند که نمایش مراتب سایه ها در این کارهای قلمی، امین تر و دقیق تر و برتر از عدسی دوربین عکاسی عمل کرده است. این سخن را به عنوان هنرشناسی در سطوح فوق ممتاز و مدعی آشنایی در حد اعلا با فن عکاسی و معماری اسلامی عرضه می کنم که: هر یک از ۲۰۰ تابلوی موجود در کتاب «*هنر عرب*» از شاه کارهای رسّامی جهان است که بررسی آن ها از زوایای گوناگون به

سند ۱

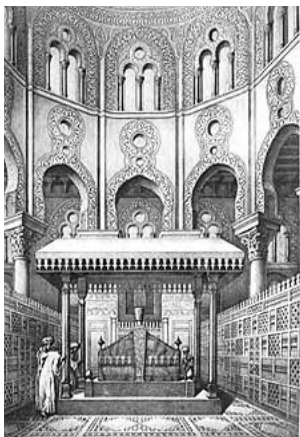

سند ۲

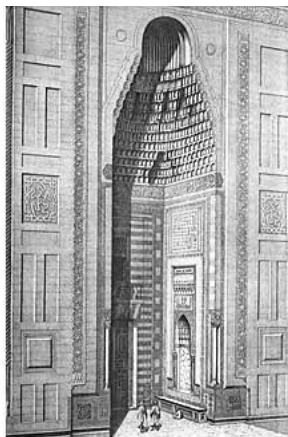
کشف رازهای هنر اصیل و انحصاری عرب کمک می کند. نمونه های ارائه شده در متن آن کتاب، متأسفانه توضیحات کافی ندارد و مثلاً شرحی که بر سند ۱ در صفحه ۴۷ آمده، جز یک جمله نیست: «مسجد قایتابای. جزییات داخلی و محراب، قرن ۱۵ میلادی». در مورد سند ۲ نیز، در صفحه ۲۵ کتاب، به اختصار آمده است: «تکیه شیخ حسین صدقه، پنجره های بزرگ گنبد. قرن چهارده میلادی». بعدها بر کتاب، جزوه ای افزودند که توضیح جغرافیایی و فنی بیش تری برای هر اثر ارائه می داد که اینک در اختیار کم تر کسی است.

دو رسّامی مافوق عالی بالا نیز، شاهدان دیگری بر هیبت و اهمیت و دقت نظر هیئت فرانسوی در انجام ماموریت خویش اند و نیز نشان می دهند یک معماری اصیل اسلامی، بی زرق و برق کاشی معرق و آیینه کاری ومقرنس سازی وطلا اندازی های اضافی، حتی شکوه وجلال بیش تری دارند، چنان که پیوسته در نظرم یک پوست نوشته ساده قرآنی بسی اصیل تر و زیبا تر از نسخه های طلا پوش قرآن هایی بوده است که در چهار سده اخیر آماده کرده اند، چنان که بر مقابر وگنبد وگلدسته بزرگان مذاهب، احتمالاً به قصد اجرای سفارش قرآن به دوری از گزافه گزینی، ورقه ای از زر کشیده اند، بی این که

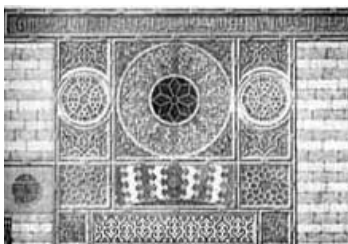

سند ۳

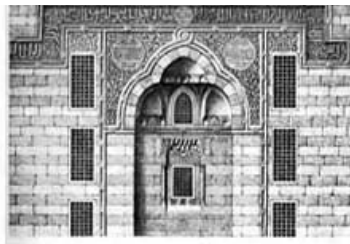

سند ۴

بانیان این گونه امور بدانند چنین زرافشانی ها، از ویژگی های نمایشات کلیسایی است، نه اسلامی. باری، ذیل تصویر سند ۳، در کتاب هنر عرب آمده است: «مسجد سلطان حسین، درب بزرگ، قرن ۱۴ میلادی»، و ذیل سند ۴ نوشته شده: «مقبره سلطان قلاوون، قرن چهاردهم میلادی». توجه کنید که این تصاویر نمونه هایی از معماری اسلامی است که لااقل چند قرنی مقدم بر صفویه اجرا شده است. من با نگاه به صحن مقبره سلطان قلاوون در تصویر بالا، حسرت کشانه آرزو کردم کاش شاه عباس صفوی نیز چنین مقبره ای برای خود در اصفهان با همان کاشی کاری هایی ساخته بود که رد پا و سابقه بومی نداشته اند؟!

سند ۶

سند ۵

کتاب هنر عرب، در صفحه ۴۹، دو نمای بالا را نیز قسمت هایی از آرایه های خارجی اقامتگاه قایتابای، از قرن پانزدهم میلادی معرفی

کرده است. در مجموع این ابنیه را، که ده ها نظیر دیگر به همین سبک در آن کتاب دارد، می توان به ترین نمونه های معماری اسلامی شناخت و از هویت و منطق بی خدشه ای برخوردار است که تلفیقی استثنایی و بی بدیل از **عظمت** و **آرامش** را عرضه می کند، پدیده ای که تنها در سنت معماری اسلامی قابل دیدار است و لاغیر.

ما با چنین نمایی حتی در طبیعت نیز بر نمی خوریم که با قانون تغییر ناپذیر همخوانی و همراهی **عظمت** با **هراس** توام است، چنان که در ماهیت آتش فشان و سیل و بهمن گریزنده و امواج دریا و کوه های بلند و جنگل انبوه و دیدار از درندگان باشکوه می بینیم، قانونی که فقط و فقط در معماری اسلامی اصیل شکسته می شود و البته نه در آن چه دولت سعودی با صرف هزینه های بسیار قصد توام کردن کهنه و نو را داشته و مجموعه گیج و نازیبای کنونی را در مکه مکرمه بر پا کرده است. در یک مجموعه هماهنگ و متناسب اسلامی، گویی استقرارگاه بس حجیم یک جرز و پایه ستون، در شبستان وسیع مسجدی را، عامدانه برای تکیه زدن مومنی ساخته اند تا با احساسی از آرامش مغشوش ناشدنی و حمایت شده، در ستایش خداوند خویش غرقه شود. این تنها اشاره به گوشه کوچکی از معجزه معماری اسلامی است که فضای عرضه شده در آن را، هیچ مجموعه مذهبی و سیاسی- اداری و کاخ های اشرافی جهان و لوکس گرایی های مسکونی جدید ارائه نمی دهند.

اگر آن احساس آزادی و تعلقی را که یک مومن وارد شده بر نمازگاه مسجدی، که گویی بی هیچ تشریفات و آرایشی، به خانه پدر وارد می شود، با آن محیط خشک و مودب و رسمی و فکل زده و طلا پوشیده کلیساها مقایسه کنید که کشیش را در جای مکتب داری ترکیه به دست قرار می دهد و ارگ ادای صدای بال فرشتگان در پرواز را در می آورد، به سادگی درخواهید یافت که در یکی سایه سلیم و آسان گیر خداوند و در دیگری دستگاه صدقه گیر و صحنه ساز تسلط صلیب حاکم است.

اینک به این چند نمای نزدیک توجه کنید که هر یک قسمت بزرگ شده از برخی بناهای مورد اشاره در تصاویر بالا است. در این جا می توانید مهارت حیرت انگیز رسّام را دریابید که با امانت تمام همراه هر قطعه آجر و سنگ و هر منحنی پیچک های گچی، در بدنه های پر کار بنا به راه افتاده و نقش آن را بر کاغذ زیر دست خویش نشانده

است. در این تصاویر کاملاً معلوم است که هنرمند فرانسوی با حرکات حروف در خط عرب آشنا نبوده و رد هریک از آن‌ها را چون خطوط در هم گل بوته‌های گچی دیوار دنبال کرده است. اما از تمام این مقدمات و با بررسی کامل تابلوهای کتاب هنر عرب، به دو نکته اشاره آورم که چشم را بر چنان رموز و زمینه‌هایی باز می‌کند که در نظر اول جز سیاهی چیز دیگری دیده نمی‌شد. نمونه‌های معماری اسلامی در سرزمین‌های عرب، گرچه عمری هم‌دوش و یا کهن‌تر از معماری مساجد عهد صفوی دارد، اما از هیچ جانبی، نه طراحی‌های زیر بنایی، نه استفاده از مواد اولیه، نه پرداخت نقوش و سطوح و نه کاربرد نوع خط و به خصوص نه در استفاده از کاشی‌های تزیینی، توافقی با معماری اجرا شده در ایران عهد صفوی ندارد. در این جا از آن ازاره‌های کاشی‌نوشته و آن خطوط محقق و نسخ و معقلی خبری نیست و در قرن هشتم و نهم هجری شاهدیم که کتیبه‌های قرآن نویسی مساجد سرزمین‌های اسلامی عرب زبان، بدون معرق‌کاری‌های مساجد نو بنیاد اصفهان و گوشه‌های دیگری از ایران، از جمله قم و کاشان و شیراز و خراسان، فقط در حال گذر از گام‌های نخست در نمایش حروف تربیت شده خط عرب است.

سند ۷

سند ۸

سند ۹

سند ۱۰

اینک به این نمونه های قرآن نویسی، در کتاب هنر عرب توجه کنید:
شرح کوتاه بر متن های مربوطه در صفحات ۲۰۶ به بعد آن کتاب به
ترتیب چنین آمده است:

سند ۷. قرآن، تذهیب صفحه نخست، قرن هفدهم میلادی.

سند ۸. قرآن، صفحه ی تذهیب شده، قرن هفدهم میلادی.

سند ۹. قرآن، شمال آفریقا، قرن هجدهم میلادی.

سند ۱۰. قرآن، مغرب، قرن هجدهم میلادی.

اواخر قرن هیجده میلادی، اوائل حکومت قاجار در ایران و به زمان
ما بسیار نزدیک است و از این که هیئت هنرمندان فرانسوی، در
ابتدای قرن نوزده به شرق اسلامی فرستاده شده اند، پس این قرآن
ها در زمره آخرین تولیدات شمال آفریقا در زمینه قرآن نویسی
فاخرانه و پرکار محسوب می شود.

حالا به این درشت نمایی خطوط قرآن های فوق، فراهم آمده در قرن هفده و هجده میلادی نگاهی بیاندازید تا مجاب شوید که نسخه برداران این قرآن ها بی شک حتی کلامی در باب وجود خط نسخ و محقق و رقاع و غیره نشنیده اند که ساخت ابن بواب و ابن مقله در قرن چهارم هجری می گویند و می نماید از آن اسلوب های نگارش، هشت قرن پس از عرضه آن، آگاهی نداشته اند. اگر از این طریق قبول کنیم که نوگرایی های معماری و کاشی پزی های فوق عالی و معرق های کم نظیر و نگارش با خطوط ممتاز تزیینی، منحصر به ایرانیان بوده که مبدعان و بنیان گزاران آن در دو قرن اخیر ظهور کرده اند، آن گاه همان سئوال اهل تشکیک بار دیگر سربرمی آورد که: این نخبگان هنر و صنعت و این معماران و موجدان دگرگونی در فرهنگ عمومی و تولیدات عام المنفعه، در سرزمینی که سنت و سابقه ساخت یک قاشق یا کاسه غذا خوری، در پی قتل عام پوریم تا قرون اخیر را ندارد، چه گونه و از چه راه برآمده و در کدام مراکز بومی و قومی و ملی، آموزش دیده و استاد شده اند؟!

۱۳۳. گنبد های اسلامی

مختصر این که رجوع به نمونه های موجود از خط دیرین عرب، ظهور صاحب نظر و تالیف، در این یا آن زمینه و مبحث را، با خوش

بینانه ترین فرض، به نیمه دوم دوران اسلامی منتقل و هرگونه ادعای کتابت در هشت قرن نخست هجری، در این یا آن مقوله را، ابطال می کند. چنین ادعایی با این نشانه درست نیز تصدیق و تایید می شود که بی تردید یافتن عین هر کتاب و یا قرآن نوشته ای، با **خط بالغ و قابل و کامل شده عرب**، که عمری دورتر از قرن هشتم و نهم هجری داشته باشد، ممکن نیست. یافته های کهن تر، نخست منحصر به اوراق آزاد قرآنی با خط سنتی عرب و به صورت پوست نوشته های صحافی ندیده و سپس اسناد و اوراق شخصی و غالباً نوشته بر پاپيروس است، که با نمونه های تاریخ خورده و دوران دراز استفاده از آن ها آشنا شده ایم. اگر این قضاوت را به عرصه زبان فارسی نیز بکشانیم ناگزیر به این اعترافیم که یافتن نوشته ای به خط و زبان فارسی، به هر مقدار و با هر متن و بر هر مواد و ماتریال، که عمری درازتر از سیصد سال پیش داشته باشد، غیر ممکن است. در این صورت قضاوت در باب کتاب های عربی و فارسی، که تالیف و تهیه آن ها را به قرون نخست اسلامی برده اند، با خواننده ای است که در راه وصال و وصول به حقیقت، از کس و چیزی نمی هراسد، دلواپس نام و نان خویش نمی شود و تعصب و توقف بر نادانی را گناه می شمرد.

در صفحه ۱۶۷ متن اصلی تاریخ اسلام آکسفورد، با نمایش تصویر سند۱ نوشته اند: «عبدالرحمان الصوفی کتاب **المجستی** را در قرن سوم هجری تالیف کرده و این تصویر برگی از رونویس آن است که برای شاه زاده الغ بیک بن شاهرخ در قرن هشتم هجری و به عهد تیموریان فراهم کرده اند». این تحقیقات می خواهد کسانی را وادارد تا از خویش و یا مخترع این موهومات بپرسند حضور عبدالرحمان صوفی در قرن سوم هجری چه گونه اثبات می شود، چنین مولفی به آن دوران با آموزش در کدام مکتب و مدرسه و نزد کدام استاد نجوم آموخته، با چه خطی کتاب نوشته، این نسخه کامل و با جمال و پخته و غمزه دار، چه گونه و با مراجعه به کدام منبع اصلی و در چه

سند ۲

سند ۱

زمان فراهم شده و اصولاً چرا تمام کتاب های مسلمین را که به عهد ما علنی می کنند، بی استثنا با اصل دست نوشته و زمان تالیف ادعا شده، قرن ها فاصله دارد؟! چنان که در ابتدای قرن سوم، برابر سند ۲، مندرج در صفحه ۱۸۶ کتاب تاریخ اسلام آکسفورد، صاحب الخوارزمی بزرگ شده ایم، مولف کتاب **الجبر و المقابلة** که با قضاوت درباره خط آن، ممکن نیست این نسخه را زود تر از قرن هشتم و نمی دانیم از روی کدام اصل بازنویسی کرده باشند. آیا عجیب نیست از آغاز اسلام تا قرن ششم هجری پوست نوشته قرآنی و پاپيروس نوشته های رسمی و غیررسمی، با خط خام عرب فراوان داریم ولی از تالیفات بزرگان صاحب کتاب در شرق و غرب جهان اسلام، به قدر پشت ناخنی اصل نوشته نیست، تا لااقل بدانیم خط آن ها چه گونه بوده است؟!

به همین سیاق و سان، در صفحه ۱۹۹ همان تاریخ اسلام آکسفورد، با نمایش تصویر سند ۳، کتابی از یحیی النحوی را معرفی می کنند که ظاهراً در زمان عمر و عمروعاص مقالات پزشکی جالینوس را ترجمه و با تصاویری از پزشکان یونانی با نام های به وضوح ساختگی، چون جالینوس و مارینوس و افلاغورس و بوتاغورس و حتی

سند ۴

سند ۳

ابراقلیدوس به سیمایی که در فوق ملاحظه می کنید، منتشر کرده و اگر هوس دارید از یک قرائت خانه قرون وسطای اسلامی دیدار کنید، پس در سند ۴، تصویری از کتاب خانه های بغداد را در مقامات حریری ببینید، که گنجینه ای از کتاب های تا قرن ششم هجری را، برابر دیدگان قرار می دهد که با جلد های چرمی ناب، چون خشت بر روی هم در قفسه ها چیده اند تا شاید فراموش کنیم در همان قرن، صاحب منصبی در اداره مالیات قاهره، درست نوشتن دال و را و ق و نون و کاف عرب را نمی دانسته است. بدین ترتیب از نظر سازندگان و باور کنندگان این اباطیل قلابی، تولید و تالیف کتاب، در قرون نخست اسلامی، به تدارک پول هنگفت برای تهیه اوراق پوستی گران قیمت و خطی مناسب کتابت عام نیاز نداشته، بل برای اثبات وجود کتاب و کتاب خانه، به خط عرب و با مفاد و محتوایی که خود نیاز داشته اند، فقط ارائه یک نقاشی کودکانه را بسنده دیده اند!

اینک زمان آن است که به مبحث نهایی در شناخت نیروهایی وارد شوم، که در عهد معروف به صفوی، آگاه و ناآگاه، بی خبر از گردش ایام و تحولاتی که زمانه ناگزیر می کند، مهر خود را در همه جای این سرزمین کوبیده اند و زمینه هایی فراهم کرده اند که اینک با یقین کامل تری از هویت اصلی آنان با خبر شویم و خردمندان بی تعصب را

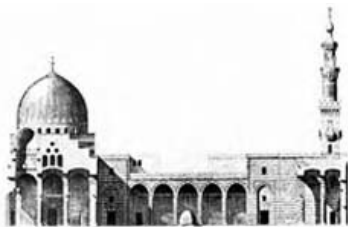
سند ۶

سند ۵

بخوانیم تا در باب دولت و سلسله صفوی با حوصله و آرامش و کنکاش بیش تری بیاندیشند. اگر کسی در پایان این مبحث نو و پس از دیدار علائم و آگاهی از دلائل در پیش، هنوز در ادای حق مطلب درباره صفویه و اقرار به نادرستی اطلاعات کنونی در موضوع آنان ابا کند، او را به حال خود بگذارید تا در گهواره خام خیالی تاریخی کنونی، که با دست یهود می جنبد، تاب خورد و موی سپید کند.

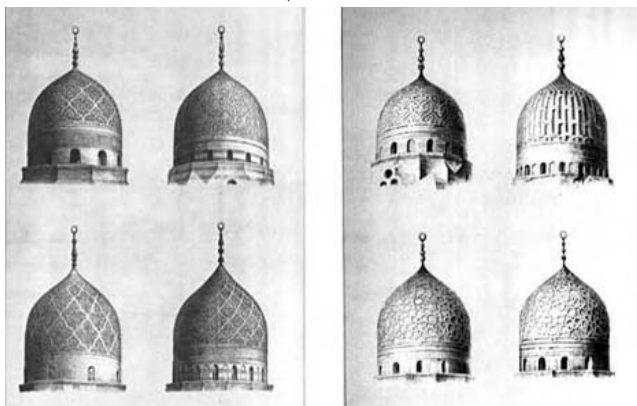
دو رسّامی بالا را نیز از همان کتاب هنر عرب برداشته ام که در توضیح سند ۵ در صفحه ۴۵ کتاب آورده است: «گنبد و مناره مسجد خیریک، قرن شانزدهم» و ذیل سند ۶ در صفحه ۴۴ نیز نوشته اند: «مقبره منسوب به محمود جانوم بک، قرن شانزدهم میلادی». در هر دو نمونه با اسلوب و اساس واحدی مواجهیم و در آن ها، مگر به تعبیه های الحاقی و جدید، آرایه های کاشی ندیده ایم.

سند ۷، نمایش دو جبهه مختلف از بنای آرامگاه سلطان برقوق

حکم فوق در این جا نیز جاری است. رسّامی بالا نمایش دو جبهه از

مقبره ای است که در صفحه ۳۳ کتاب هنر عرب «آرامگاه سلطان برقوق، قرن چهاردهم میلادی» معرفی شده است. بر این مقبره نیز سه گنبد با طراحی مخصوص مکان های اسلامی، اعم از مساجد و مقابر می بینید، که بدون استثنا از فرم یکسانی تبعیت کرده اند.

سند ۸. نمایش گروهی از الگوی واحد گنبدهای اسلامی در کتاب هنر عرب

همان بیان و بنیان را در این هشت نمونه می بینید، که در صفحه ۵۶ و ۵۷ همان کتاب و بدون توضیح بیش تر، عرضه شده که در تمام مراتب تبعیت از هویتی یکسان را بی نیاز از اشارات فنی ارائه می دهد: پایه هایی با بلندای نه چندان زیاد، که فضا و فرصتی برای دخول نور و امکان کوران و تخلیه هوا و در عین حال تکیه گاهی قدرتمند برای استقرار حباب پیازی شکل سنگین فراز خود را فراهم می کند.

سند ۱۰

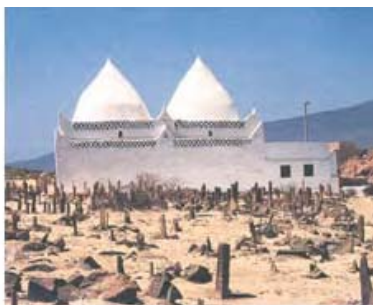
سند ۹

پیروی از فرم ماندگار و مقاوم برای بنای گنبدها، در سراسر جهان اسلام، بی دخالت سرکشانه بومی دنبال شده که درنمای مخصوص

آن پیام ویژه ای در عبودیت نسبت به خداوند و تاکید بر «وله ملک السموات والارض» خفته است. این مرکز ثقل عجیب، که انعکاسی از تمامی کائنات و کاسموس است، بر پا شده بر مزار بزرگان اسلامی و بر شبستان مساجد بزرگ، بیننده ای را که از ذیل مجوف آن به بالا می نگرد، در اختیار عظمتی می گذارد موجد ذهنیتی مسحور به گستردگی جهان و اقتدار خداوند رحمان. چنان که قبول استقرار این تندیس گونه ی واحد، از تاج محل در هند (سند ۸)، تا گور امیر تیمور در آسیای میانه (سند ۹)، به یکسان ارائه شده است.

سند ۱۱

سند ۱۰

قانون و قدرت بیان قوی گنبدها، چون شعاری مکرر، از مسجد کوچکی در مرتبط عمان، (سند ۱۰)، تا مقبره شیخ احمد یساوی در ترکستان، (سند ۱۱)، به یکسان حکمرانی می کند. هنوز به گمان من در باب معماری اسلامی و به خصوص بنای مساجد و مقابر، هیچ تحقیق قابل تاملی صورت نگرفته و هنوز به بن مایه های تفکر و بازتاب آن از طریق بالا بردن فرم های بس انحصاری، در مقابر و مساجد اسلامی، ورودی انجام نگرفته و مطلب درخوری ننوشته اند.

۱۳۴. گنبدهای غیر اسلامی، ۱

می توانم ادعا کنم که منابع اصلی موجود در باب معماری و هنر اسلامی را دیده و یا در اختیار دارم. در سراسر آن ها، بر شبستان

مرکزی ابنیه عبادی و مقابر عمده اسلامی، همان گنبد شلجی شکل شناخته شده ای بر پاست که از استوار و دشوار ساخت ترین تکنیک های معماری در تمام جهان است و بر اساس بازبینی این منابع، با اطمینان تمام، مدعی می شوم هرگز بر هیچ بنای اسلامی، از آفریقا تا چین و هند، تصویری ندیده ام که برفراز مسجد و مقبره ای، جز همان گنبد آشنای مورد بحث ما، فرم دیگری را برافراخته باشند.

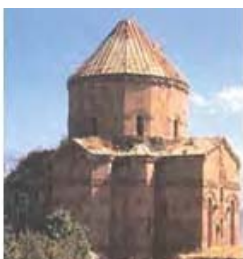

سمت راست: مسجد کبیر دمشق

سمت چپ: مسجد صحرایی به نام هژو در استان گانسوی چین

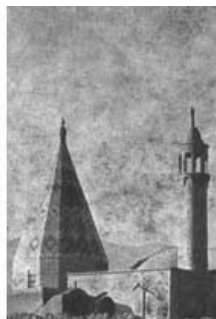
بی تردید دو عکس بالا را می توان حجت نهایی در بحث جاری گرفت و گنبدهای پیاپی شکل را، که در اساس انواع متنوعی ندارند، هویت انحصاری و اختصاصی برای شناخت مراکز عبادی و زیارتی و مقبره های اسلامی گرفت. اگر اندکی دقت کنید درخواهید یافت که میان بنا و فرم گنبد این دو مسجد، با بیش از ۱۳۰۰ سال و هزاران کیلومتر فاصله، تفاوت ماهوی نمی بینیم.

برای پرهیز از اطاله و نیز به دلیل تنوع بسیار زیاد، در یکی دو صفحه بعد، نمایش تصاویر معدودی از معماری گنبد در کلیسای مسیحیان را کافی می دانم، که جز برخی کلیساهای بسیار مدرن و جدید، نحوه اجرای آن، با تغییرات مختصری در ظاهر، پیوسته یکسان بوده است و نشان می دهد که بر مراکز عبادت مسیحیان، یعنی کلیساها، چنان که انواع آن را در همین نمونه ها می بینید، فرم اختصاصی دیگری از معماری و نمای گنبد برپاست که عمدتاً چند وجهی و هرمی و یا به شکل کلاه بوقی و در ماهیت اجرایی خود، نمایی از ناقوس است.

مشاهده تعداد بی شماری از گنبدهای هرمی و اجراهای متنوع آن، با وجود اینترنت برای هرکسی میسر و سهل است. با مراجعه به بنای کلیساهای شرقی و نمونه هایی از آن در چند تصویر بالا، قاطعانه با فرم گنبد در بناهای مذهبی مسیحیان نیز آشنا می شویم که نشان می دهد نه در نما و نه در پیام، اندک ارتباط و تشابهی با گنبد های اسلامی ندارد، هویت مخصوص دیگری را اعلام می کند و شاید به عنوان برقراری تمایزی عامدانه، به صورتی در آورده اند که قابل اختلاط با بناهای اسلامی نباشد و گرچه به زحمت می توان بنای کلیسایی را در جهان غیر مسیحی، به ماقبل طلوع اسلام کشاند، اما از نظر دوران شناسی شاید بتوان پذیرفت که موجدان و مبتکران گنبدهای اسلامی نیز، قصد ایجاد این تفاوت و تمایز آشکار را داشته اند.

با مراجعه به چند نمونه از مقابر و معابد شناخته شده قوم یهود نیز، با تفاوتی اندک، باز هم با همان فرم هرمی و چند وجهی مواجهیم که بیش تر صورت پلکانی و دالبری دارد. در ایران امروز قریب ۸۰ مقبره و امام زاده باقی است که برابر فهرست زیر و تصاویر، بر آن ها گنبد کلیسایی قرار داده اند: امامزاده عبدالله شوشتر. امامزاده علی بن جعفر قم. امامزاده عیسی در ساری. امامزاده قاسم آمل. امامزاده قاسم در الیگودرز. امامزاده قاسم بابل. امامزاده قاسم قائم شهر. امامزاده کمال قزوین. امامزاده محمد بابل. امامزاده محمود نور. امامزاده زاهد گیلانی. امامزاده هادی همدان. امامزاده هارون بن موسی کاشان. امامزاده یحیی زنجان. امامزاده یحیی ساری. امامزاده آقا شاه بالو سواد کوه. امامزاده ابراهیم بابلسر. امامزاده ابراهیم نور. امامزاده عباس احمد قم. امامزاده احمد تهران. امامزاده احمد رضا کریم آمل. امامزاده اسحاق گرگان. امامزاده پیرداوود کاشان. امامزاده جعفر بروجرد. امامزاده حوا خاتون اراک. امامزاده خاک فرج قم. امامزاده زید بن موسی بیرجند. امامزاده زین العابدین ساری. امامزاده سلطان سید علی نایین. امامزاده سلطان محمدشریف

قم. امامزاده سلطان محمد طاهر بابل. امامزاده سلطان مطهر بومهن. امامزاده سلیمان و موسی و فضل در ساوه. امامزاده سید سربخش قم. امامزاده سید سه تن آمل. امامزاده سید علی کیا سلطان کجور. امامزاده شاهزاده ابراهیم قم. امامزاده شاهزاده ابراهیم شهرضا. امامزاده شاهزاده محمد قم. امامزاده شاهزاده قاسم قم. امامزاده شاهزاده اسماعیل ابیان. امامزاده شاهزاده اسماعیل قم. امامزاده شاهزاده جعفر قم. امامزاده شاهزاده حمزه قم. امامزاده شاهزاده هارون ساوه. امامزاده شاهسواران کاشان. امامزاده شاه هادی نراق. امامزاده صالح ساری. امامزاده طاهر مطهر کجور. امامزاده عباس ساری. امامزاده عبدالقهار کرج. امامزاده عبدالله تهران. امامزاده عبدالله دماوند. امامزاده علی قزوین. امامزاده یحیی تهران. امامزاده شیرمرد نورآباد. امامزاده بابا افضل کاشان. امامزاده شاهزاده ابراهیم کاشان. امامزاده سلطان امیر احمد کاشان. **آرامگاه بایزید بسطامی.** مقبره عمادالدین قم. امامزاده شاهزاده محمد ساری. امامزاده شیخ زاهد گیلانی. امامزاده شاهزاده سلطان حسین کاشان. امامزاده میرنشان کاشان. امامزاده قریه نوش آباد کاشان. **بقعه ابولولو کاشان.** امامزاده سلطان میر احمد کاشان. مقبره ابوحمید نطنز. پیر علمدار دامغان. مقبره علاءالدین ورامین. امامزاده عبدالله دماوند. گنبد سبز قم. امامزاده سلطان محمد طاهر بابل. امامزاده ابراهیم آمل. امامزاده یحیی ورامین. مقبره ابواحمد نطنز. مقبره منتسب به یعقوب

لیث. این‌ها لیست و تصاویر ناقصی است از امام زاده‌هایی که با اسلوب معماری کلیسایی و گنبد‌های غیر اسلامی ساخته شده و عمدتاً از زمان زندیه به بعد، تدریجاً و به ویژه در عصر قاجار، به عنوان تعمیرات، بر آن‌ها کاشی و کتیبه اسلامی با تواریح درهم و برهم و آشکارا مجعول چسبانده‌اند و جای تعجب نیست اگر تمام این گونه بناها را، که پیشینه و نیز دنبال دارند، ساخته شده در دوران معینی می‌بینیم و اگر مراجعه به این امام زاده‌های به ظاهر اسلامی، برای معرفی و شناخت درست آن گروه مقاطعه کاران غالباً ارمنی، که با نام صفویه به تاریخ ایران معرفی کرده‌اند، کافی نیست، پس به توضیحاتی توجه کنید که به دنبال این یادداشت به مدد خداوند خواهم آورد.

مقبره مولانا در قونیه

نگاهی به این مقبره مولانا در قونیه بیاندازید که نه فقط گنبد، بل کلاhek گلدسته‌های آن هم بر سبیل معماری کلیسا و کنیسه هاست و اضافه کنم در سراسر جهان اسلام، بناهای مقابر با نمای گنبد‌های کلیسایی، فقط در ایران و ترکیه دیده شده، که مقابر نوین ابن سینا و غیره را نیز شامل می‌شود!

۱۳۵. گنبدهای غیراسلامی، ۲

رد پای تغییرات عمده، حاصل حضور هر قوم و جمعی، برصحنه تاریخ باقی می ماند و آمد و رفت بی صدای پدیده های تعیین کننده در روند حیات اجتماعی هیچ ملتی میسر نبوده است. چنان که اینک چینیان و هندیان و بابلیان و ایلامیان و مصریان و یونانیان و رومیان و بومیان آمریکای مرکزی و جنوبی را بر اساس یادگارهای گویایی می شناسیم و قضاوت می کنیم که حضور موزه ای و یا نشانه های مادی کهن و بر زمین مانده آنان، همانند دیوار بزرگ و کتاب خانه های سنگی چینیان، معابد هندیان، زیگورات و نقوش و اسفنجس و مخروبه های اکتشاف شده شرق میانه، بقایای قصرها و ابنیه رومیان، مجسمه های بس ظریف تراش یونان و معابد عظیم و مقابر اهرام شکل مصریان، تایید می کنند. در مورد ایران قضایا بدین سان است که دارایی های دوران حیات درخشان و پیش از پوریم مجموعه اقوام بومی ساکن این نجد را، له شده و سوخته و بی صاحب مانده، زیر تل های متعدد خاک می یابیم و اسف بار تر از این نیست که در دهه های اخیر، کشف گاه به گاه علائم حضور گوشه ای از توانایی های صنعتی و هنری قتل عام شدگان چند هزاره پیش این سرزمین را، کارگزاران بخش فرهنگی حکومت ها، یا بدون درنگ و بی هیاهو، دوباره مخفی کرده اند و یا به سود سلسله های دست ساز و جاعلانه هخامنشی و اشکانی و ساسانی به مزایده گذارده اند! بازی زشت روزگار در باب ساکنان کهن این نجد چنین رقم خورده است که در پوریم به دست یهودیان منهدم شوند و ۲۵۰۰ سال بعد نیز، بازمانده های گران بهای هستی و هویت آنان، باز هم بر اثر مساعی پادوها و پشتیبانان و نان خوران ایران شناسی یهود زده موجود، اجازه تجدید حیات و حضور موزه ای را نیز، با نام اصلی و تاریخی صاحبان و سازندگان خود نیابند.

«بولدوزرها به جان تاریخی ناشناخته دردل زمین می افتند و ناگهان

کتابی پاره روبه روی آن ها با صدای بلند خوانده می شود. زمزمه ها در شهر می پیچد و بار دیگر همچون همیشه، پیش از آن که نیروی انتظامی و کارشناسان میراث فرهنگی برسند، دیگران خبر دار می شوند و برخی از اشیا به غارت می رود. پس از آن که آثار تاریخی رامهرمز کشف شد. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری اعلام کرد تمامی آن چه توسط حفاران غیرمجاز برده شده بود، برگردانده شد و چند نفر هم دستگیر شدند. بررسی های میراث خبر نشان داد از آن چه امروز با نام گنجینه رامهرمز یاد می شود، ۴۸۸ قطعه و شی طلا، سفال، فلز، سنگ مرمر و بسیار آثار دیگر شماره گرفت و ثبت شد. گنجینه ای که امروز در فرمانداری رامهرمز قرار دارد، اکنون بر سر دوراهی تهران و اهواز مانده، در اهواز بماند یا به موزه ملی برده شود. تعداد اشیای گنجینه رامهرمز بیش از هر چیز دامن شایعات را گستراند و این شایعات از سکوت مسئولان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در برابر خبرنگاران و بایکوت خبری آن چه در روستای جوبجی رامهرمز اتفاق افتاده بود، جان گرفت. تعداد اشیای کشف شده مهم ترین سؤال مطبوعات و افکار عمومی بود. دامنه شایعه ها، تعداد آثار را بین ۳۰۰ تا ۸۰۰ اعلام کرد اما تا به امروز هیچ یک از مسئولان سازمان میراث فرهنگی حاضر به اعلام دقیق تعداد آن ها نشدند... هر چند آرمان شیشه گر که امروز سرپرستی هیات کاوش در این منطقه را به عهده گرفته و به دستور روسای خویش حاضر به گفت و گو با هیچ خبرنگاری به ویژه خبرنگار میراث خبر نیست، خط بطلان روی نظرات سایرین می کشد و تنها بزرگ ترین حلقه را به عنوان حلقه موسوم به حلقه قدرت معرفی می کند... آخرین اشیای یافت شده در تابوت حاکمی ناشناخته متعلق به عیلامی نو است که به ناگهان سر برآورده و تاریخ قطعه قطعه اش را به رخ کشانده است» (نشریه محلی روزان، ۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۶، شماره ۹۶۷).

بار دیگر و این بار در رامهرمز شاهد می شویم که بولدوزورها وظیفه دستگاه پت و پهن و پر سر و صدای میراث فرهنگی را به عهده گرفته و گوشه ای از گذشته ایران کهن پیش از پوریم را، بی اجازه مسئولین آن اداره، به نمایش گذارده اند. این تصاویر تنها بخش بسیار

کوچکی از دارایی های یکی از اقوام کهن ایران ماقبل پوریم و در روزگار ما ناشناس را نشان می دهد که بازهم به تصادف از دل خاک بیرون مانده است. اگر تکه سنگ منقوش و یا ته ستونی نوساز را در بیابانی بیابند، بلادرنگ روزنامه های رسمی و غیررسمی این روزگار

را به سورچرانی می خوانند تا کشف یک مرکز اقتدار و پایگاه تمدن هخامنشی را به خوانندگان عوام خود بخوراند، امری که نمونه بس مضحک و از روی نادانی آن را در ماجرای کتیبه خارک شاهد شدیم، اما اگر خرواری از این گونه شاهکارهای صنعتی و هنری و علائم اقتدار فنی و فرهنگی بومیان ایران ماقبل پوریم، به مدد باد و باران و

سیل و زلزله و ماشین آلات راه سازی و مساعی حفران غیر قانونی، از دل خاک بیرون بریزد، آن گاه یا دوباره و به سرعت در پستوی دیگری پنهان می کنند، یا به دست دلالان بین المللی عتیقه می سپارند تا از این سرزمین دور کند و برای محکم کاری، خبرنگاران را از اطراف ماجرا کنار می زنند، از انتشار تصاویر آن اکتشاف به تصادف انجام شده درمی گذرند و تمام امور مربوطه را در سکوت کامل فیصله می دهند، تا یهودیان مطمئن شوند که برگه ای از جنایات آن ها در ماجرای پلید پوریم برملا نشده، کسی نپرسد این اشیاء به جای مانده و ممتاز به چه قوم ایرانی و از چه زمان تعلق داشته و بر سر آن قوم چه آمده است؟!

استادان این حرفه می دانند که ساخت آن گردن آویز میانی، در ردیف سوم، که در عین ضخامت همانند رسن نازکی با قوس های کوچک انعطاف پذیر دیده می شود، در سراسر جهان امروز نیز به آسانی میسر نیست! اینک به تک تک این اشیاء با دقت کافی نگاه کنید، به آن سر عصای طلا و دبوس زرین حاکم بنگرید و به طراحی و ارزش اجرایی آن زینت آلات زنانه دقیق شوید و از خود بپرسید نصب آن همه تکه طلایی بر لباس چه جماعتی، در کدام روابط اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی ممکن می شده، این انبوه نمایشات دانایی و توانایی پیش از هخامنشی، به کدام مردم، با چه نام و فرهنگ و در چه رتبه ای از قدرت تولید و تمدن تعلق داشته و کدام حادثه موجب انهدام آنان شده است؟! این بقایا بی تردید مانده هایی از یک امپراتوری در حد اکثر گسترش اندیشه هنری و صنعتی زمان خویش بوده است، آیا چرا به بازیابی و در حقیقت بازربایی همین چند قطعه طلا در شناخت آن تمرکز مهم و کهن قناعت می کنند؟! کافی است سازمان میراث اراده کند تا برای جست و جوی حوزه و پهنای اقتدار سیاسی و اجتماعی دارندگان این اشیاء بودجه گذارد، محدوده این کشف غیرمنتظره را توسعه دهد، تا شاید بررسی های فنی و رسمی ویافته های نو، لااقل پاسخ بخشی از این سئوالات هویت

شناسانه را فراهم کند، اما مسئولین و اداره کنندگان میراث، با درجات و جدیت بیش تری نسبت به زمان پهلوی ها، می کوشند تا نمایی از ایران کهن به روی صحنه نرود، جلوه دروغین و جاعلانه ایران هخامنشی مخدوش نشود و از هراس یافتن جیرفت دیگری، به حقوق بگیران خود دستور می دهند تا به هر نحو بر مسئله سرپوش گذارند، به کنجکاوی ها میدان و فرصت بروز ندهند و ماجرا به نام اکتشافی تصادفی و بی صاحب در دهکده ای دور افتاده پایان پذیرد. بدین ترتیب ما علنا و آشکارا با دشمنان تمدن ایران کهن و خدمت گزاران ایران باستان دروغین و یهود ساخته مواجهیم.

باری، به دنبال مطالب پیشین روانه شوم و این پرسش ساده بی پاسخ مانده را تکرار کنم که اگر چنان که نمایش می دهند، به میزان کافی علائم حضور زندیه در شیراز و صفویه در اصفهان باقی است، پس معمولی ترین نشانه های صاحبان اقتدار ماقبل این دو سلسله را چه گونه و در کجای این دو شهر و یا در سراسر ایران بباییم؟! و اگر سؤال را باز هم ساده تر کنم، آن گاه می پرسم اگر فرض را بر نبود نقش جهان و چهار باغ و عالی قاپو و مساجد و چهل ستون و پل های اصفهان و ارک و بازار و حمام وکیل در شیراز بگیریم، آیا ادعای حضور سازندگانی برای آن ها به نام صفویه و زندیه، مدرک دیگری دارد؟ یقینا خیر! پس آثار استقرار شهری به نام اصفهان و شیراز، از روزگاران دورتر از اصطلاحا صفویه و زندیه را، اگر وجود داشته، کجا پنهان کرده اند؟!

اینک مسلّم ترین دلیل حضور وسیع مسیحیان و ارامنه و یهودیان را، در دوران معینی از تحرک تاریخی - اجتماعی ایران، با نمایش هشتاد کلیسای کوچک و یا مقبره آنان، در نقاط تجمع معینی به دست داریم و بی توجه به ظاهر سازی های اسلام نمایانه اعمال شده بعدی، به صورت تدارک گور و کاشی نوشته های کنونی، به دلایل متعدد، که اندک اندک ارائه خواهم داد، مدعی می شوم که ارامنه و مسیحیان، با سرمایه و راه نمایی یهودیان، به عنوان مجریان پروژه اختفای آثار

قتل عام پوریم، از طریق تولید نمایشی نمایه های تمدن، از قبیل کاروان سرا و مسجد و بازار و پل و حمام، به ایران وارد شده و تا پایان ماموریت اجرایی خویش، لااقل دو قرن در نقاط معینی از این سرزمین زیسته اند، بی محابا و مزاحم، در برپا کردن و به جای گذاردن مظاهر جمعی و عقیدتی و زیستی خود، محدوده ندیده اند، چنان که در حوزه های تجمع و تعلق و تدارکات حرفه ای و زیستی خویش، کلیساهای کوچک ساخته و تا مقیاس کلیسای مرکزی و مجلل جلفا، در اصفهان، یعنی اصلی ترین شهر احداثی و مکان اجتماع مرکزی سران خود، ابراز وجود کرده اند!

اینک با دنبال کردن رد جغرافیایی آن ظاهراً امام زاده های با گنبد کلیسایی، بر حقایق بی تردید و پنهان مانده و دیده نشده ای در شناخت تاریخ به اصطلاح صفوی مسلط و واقف می شویم. در این نگاه نو، بر مجموعه ابنیه غیر اسلامی آن دوران در می یابیم که به استثنای نمونه های نسبتاً فراوانی در خوزستان و خراسان، که توضیح ویژه خود را دارد، تمام این گونه ابنیه کلیسایی را، برابر نقشه و راه نمای بالا، در خط سیر مستقیمی، از کناره های دریای خزر تا حوزه اصفهان و در مازندران و تهران و قزوین و قم و کاشان بالا برده اند و در نواحی دیگری چون آذربایجان و کردستان و فارس و کرمان و یزد، نمونه های فراوانی از آن ها را نمی بینیم. اگر بر طبق اعلام کنونی این بازمانده های معماری کلیسایی را مقابری برای امام زادگان بدانیم، پس چاره ای جز این تشخیص نمی ماند که این امام زادگان به جای مرز غربی، از راه دریای مازندران به ایران وارد شده اند! تعقیب این رد پا به آسانی حوزه معینی را از سراسر ایران جدا می کند و به تجمع معینی می بخشد که در منطقه ای نه چندان پهناور، به طور موقت زیسته اند و چون زمان این گونه بناها را در محدوده دورانی یافته ایم که جاعلان تاریخ ایران، عصر صفویه نام داده اند، پس بی شک باید به دنبال ارتباطاتی میان این ابنیه و تغییرات پیش آمده در آن عصر بگردیم.

۱۳۶. در باب برج طغرل

امیدوار بودم آن تحرکات مضحکی که اخیراً به قصد یادگار و آثار تراشی برای سلاسل و امپراتوران بی نشان ایران باستان، رایج و باب شده بود، در همان اوج تفسیرهای مجنونانه بر کتیبه خارک، پیدا شدن آن کشتی اشکانی در عمق هفتاد متری دریایی که فقط چهل متر عمق دارد و برقراری سرویس هوایی قالیچه پرنده در ایران، متوقف بماند و آن ذوق زدگی های عوامانه بی مرز را ممکن بود آخرین حد

پریشان بافی در ایران شناسی نوع یهودی آن بدانیم؛ اما ظاهراً داستان غریق و حشیش در باستان شناسی بنگاه مسافر کشی میراث و متخصصان آن، پیایی مصادیق مضحک تر و متنوع تری می یابد و مثلاً در عین رفتار بی تفاوت با یافته های شگفت انگیز رامهرمز و بالا بردن سد سکوت در برابر آن ها، این جا و آن جا چنان مضحکه و معرکه های تازه ای برای اثبات حضور ناممکن امپراتوران ناپیدی ایران باستان بر پا کرده اند که اعلام اعجاب در آن ماجراهای پیشین را کهنه و غیرمنصفانه می کند.

نمونه اشیاء خارج شده در اهواز، حین حفاری مترو
و تجمع سراسیمه مسئولین و خبرنگاران برای حفاظت میراث ساسانیان

به دو عکس بالا توجه کنید: سمت راست، اشیایی است که در حین خاک برداری تونل متروی اهواز یافت شده و عکس سمت چپ غوغا و تجمع غیرتمندانه گروهی از متخصصان میراث و مسئولین مربوطه است، تا مگر یادگارهای یک شهر ساسانی به نام هرمز اردشیر حفاظت شود! روزنامه محلی ندای بهبهان در شماره ۸۰۵، در شرح این اشیاء، زیر تیتر بزرگ «یادگارهای امپراتوری ساسانی»، آن ها را «مقادیروی سفال، استخوان، لایه های تمدنی، ظروف و سطوح لعاب دار» نامیده است که در عکس، فقط قطعاتی از سفال و استخوان دیده می شود. بی تردید توجه به همین چند پاره سفال نیز از دیدگاه قدمت شناسی زیستگاه های انسانی کاملاً ضروری است، اما نادیده گرفتن آن همه دست ساخته های صنعتی و هنری کهن در رامهرمز و تدارک چنین هیئتی برای بررسی چند قطعه سفال در اهواز، آن هم به گمان

یافت شدن پاره سندی برای حضور سلسله قلابی و دست ساخت ساسانی، خود حکایت روشن اقتدار جریانی در میراث فرهنگی کشور است، که نه تنها به هستی کهن ایران نابود شده در ماجرای پوریم اعتنائی ندارد، که دائماً در تدارک ایجاد فضای تعارض با آن است.

«معاون حفظ و احیای سازمان میراث فرهنگی خوزستان در گفت و گو با ندای بهبهان در خصوص این که چرا عده ای از متولیان شهر تاریخی هرمز اردشیر منکر می شوند گفته بود نمی دانم چرا کسانی که متخصص باستان شناسی نیستند به خودشان اجازه می دهند درباره باستان شناسی حرف بزنند و وجود شهر هرمز اردشیر را منکر شوند... وی به تاثیر پیدایش شهر هرمز اردشیر پرداخت و بیان داشت: شهر هرمز اردشیر در دوران باستان مهم بوده و پایتخت محسوب می شده است». (روزنامه محلی ندای بهبهان، شماره ۱۰۶، چهارشنبه ۱۹ دی ۱۳۸۶، ص ۲)

بدین ترتیب شهر هرمز اردشیر دارای چنان مدافعانی می شود که اگر اجازه بیابند با همین چند تکه سفال و استخوان تقاضا می کنند تا نام اهواز را به هرمز اردشیر برگردانیم، پایتخت را به همان ایستگاه نیمه ساخت مترو منتقل کنیم و موزه ای اختصاصی برای آن سفال های مصرفی عهد اردشیر بسازیم. اما اگر به چنین متخصصانی که یک شهر ساسانی را با دیدن چند قطعه سفال شناسایی می کنند، آن نمونه های بی مانند رامهرمز را نشان دهیم، شاید بگویند این اشیاء را راهزنان قدیم رامهرمزی در عهد اردشیر از دربار ساسانیان در فارس و یا هرمز اردشیر ربوده و به رامهرمز برده اند! پیشنهاد دارم برای آرامش و دل خوشی چنین متخصصانی، پس از اتمام متروی اهواز، در محل یافت شدن این سفال ها، ایستگاه اختصاصی بسازند و نام آن را «ایستگاه سفال های هرمز اردشیر» بگذارند!

«۲۳ روز پس از این که اشیایی تاریخی در عمق ۴ متری مشاهده شد، تنی چند از اعضای انجمن دوستداران میراث فرهنگی تارینا خوزستان، کارشناسان سازمان میراث فرهنگی خوزستان و خبرنگاران در کنار مسئولین قطار شهری نشسته و در خصوص

تاریخی بودن و یا نبودن مسیر قطار شهری به بحث و بررسی پرداختند... سخن گوی انجمن دوست داران میراث فرهنگی با اشاره به این که توجه به توسعه شهر اهواز که از محروم ترین کلان شهرهای دنیا محسوب می شود، یک ضرورت اجتناب ناپذیر است، شروع عملیات اجرایی قطار شهری اهواز را از ابتدا فاقد مطالعات باستان شناسی ارزیابی کرد و عنوان نمود که سازمان قطار شهری و میراث فرهنگی خوزستان در بروکرسی اداری خود بی توجه به تاریخ شهر اهواز، شهر ساسانی هرمز اردشیر را از دم تیغ گذرانده اند... پس از گزارش انجمن دوست داران میراث فرهنگی تاریرانا خوزستان به میراث فرهنگی کشور مبنی بر این که مقادیری شیء تاریخی در کارگاه قطار شهری میدان خلیج فارس مشاهده شده است، پنج متخصص باستان شناسی از سازمان میراث فرهنگی کشور به اهواز آمده و پس از بازدید از مسیر مترو به همراه دو تن از نمایندگان سازمان میراث فرهنگی خوزستان بر تاریخی بودن محوطه تاکید ورزیدند. در توافق نامه ای که بین هفت تن از کارشناسان سازمان میراث فرهنگی و دو تن از مسئولین قطار شهری و یک نماینده پیمان کار در قطار شهری منعقد شد مقرر گردید که با توجه به مشاهده لایه های تاریخی در مسیر احداث تونل مترو اهواز و احتمال برخورد با لایه های تاریخی شهر باستانی هرمز اردشیر در ایستگاه میدان دروازه همکاری مستمری بین سازمان میراث فرهنگی و قطار شهری برقرار گردد». (ندای بهبهان، شماره ۱۰۶، پنج شنبه ۲۰ دی ۱۳۸۶، ص ۳)

چنین رخ دادهای نویی، که کسانی را بی محابا و به بهای بی آبرویی خویش، دائما در جست و جوی نشانه های هستی ایران باستان می بینیم و با اظهار نظرهایی چون ماجرای کتیبه خارک و مطلب زیر خود را شاخص سهل انگاری و بی خبری از تاریخ و تمدن معرفی می کنند، برای مشتاق حقیقت جز یک پیام ندارد: «اگر حضور سیاسی این یا آن سلسله در عهد باستان محتاج چنین داستان های بی مایه ای است، پس امپراتوران و سلسله های ایران باستان نشانه های تاریخی و تمدنی قابل عرضه و ملاحظه ندارند و علم شده هایی

محوطه ی ظاهرا کشف شده در نورآباد ممسنی

به وسیله مورخین یهودند تا خلاء هستی و سکوت کامل ناشی از فاجعه پوریم را بپوشانند.

«۴۰ متر از ایوان هخامنشی نورآباد فارس نمایان شد. «چهل متر از ایوانی متعلق به دوره هخامنشی پس از ۲۵۰۰ سال از دل خاک بیرون آمد. حدود ۲۰ روز پیش بخش هایی از این ایوان به همراه پایه ستون ها و پلکانی شبیه پلکان های تخت جمشید توسط باستان شناسان استرالیایی و ایرانی کشف شده بود که در حال حاضر همچنان کاوش ها در این منطقه ادامه دارد. خبرگزاری میراث فرهنگی، گروه میراث فرهنگی، حسن ظهوری - ادامه کاوش باستان شناسی در نورآباد ممسنی فارس، منجر به بیرون آمدن ۴۰ متر مربع از کف ایوان ستون دار هخامنشی و یک ردیف پلکان شد که احتمالا به کاخی از دوران هخامنشیان تعلق دارد. سرپرست ایرانی هیئت باستان شناسی ایران و استرالیا با اعلام این خبر به CHN گفت: تاکنون موفق شده ایم حدود ۴۰ متر مربع از کف ایوان هخامنشی را از دل خاک بیرون آوریم. این ایوان سنگ فرش شده و عرض آن حدود چهار متر است. وی در ادامه افزود ارتفاع این ایوان از سطح زمین حدود یک و نیم متر است». (سایت خبرگزاری میراث)

و این هم نمونه دیگری از تلاش جگر خراش و بی آبروی باستان شناسان خودی و بیگانه، برای آباد نشان دادن گورستان ایران پس از پوریم. آن ها به هر نحو در برابر تابش تازه انوار حقیقت بر تاریخ شرق میانه، پرده دود می سازند و آسان خود را در معرض تمسخر

صاحبان دانایی و خرد قرار می دهند. بار دیگر به تصویر بالا نگاه کنید و به ریش چنین مبلغان امپراتوری هخامنشی بخندید. اگر این پله ها را از نوع هخامنشی شناسایی می کنند، پس در جهان هیچ نمونه پله ای جز نوع هخامنشی آن نداریم!

اگر کسانی برای زنده کردن امپراتوران و سلسله های دروغین ایران باستان حتی به تبلیغ درباره این جور چینی حيله گرانه نیز نیازمندند، که ایوان شاهانه آن ها چند آجر هم اندازه نیز ندارد، پس تحقیقات جدید درباره حقیقت تاریخ شرق میانه، چندان در بیداری لایه ای موثر بوده، که مهار عقل و دور اندیشی را از کف مخالفان آن خارج کرده است. به راستی دیدار از آن دو پایه ستون در به در شده ای که در این مجموعه، بسی بی جا و غریبه و بدون جلا نشسته، سخت دل سوزی آور است.

اینک و در آستانه یکی از اصلی ترین مباحث صفوی، ناگزیرم با نمایش نمونه هایی از تحریفات در معماری ایران، زمینه های مدخلی نو و روشنگر را آماده کنم و بار دیگر مدعی شوم که حتی کلامی داده قابل اعتنا و غیر مجعول در هیچ عرصه ای از تاریخ و فرهنگ و ادب ایران، لااقل تا عصر قاجار وجود ندارد و با یقین کامل و از طریق مستندات محکم غیر قابل تردید می توان به عرضه این مدخل پرداخت که از زمان رخ داد پوریم تا ظهور ناگهانی قاجارهای مطلقا ناشناس، کم ترین نشانه هستی ملی، ارتباط اجتماعی و دولت مرکزی در ایران قابل رد یابی نیست و این نکته عجیب را نیز بیافزایم که عمده ترین تالیفات مورخین نان خور کلیسا و کنیسه، مصروف جا انداختن پر تزویر سلسله های از نظر تاریخی و تمدنی مفقود ایران شده و مثلاً در حالی که در باب صفویه و حتی نادر شاه افشار تالیفاتی تدارک دیده اند، از آن ها نوشته معتبری در موضوع سلسله قاجار ندیده ایم، زیرا قالب زدن دولت قاجار نیازی به همت لفاظانه آنان نداشته و درست از همین زمان، برای نخستین بار مورخین خودی چون عبدالرزاق دنبلی نیز پدیدار و وارد بازار کار شده اند!

عکس بالا را آنتوان سوروگین، عکاس مشهور روس، در اواخر قرن نوزدهم از بنایی گرفته است که اینک با نام برج طغرل در شهر ری می شناسیم و در شرح آن می نویسد:

«برج طغرل و یا برج مغول، در شهر ری، حوالی تهران. این برج را در ۱۸۸۲ میلادی تعمیر اساسی کردند و این تصویر به پیش از تعمیرات متعلق است. درباره این برج اغلب می گویند آرامگاه سلطان طغرل سلجوقی از قرن دوازدهم میلادی است، امری که اطمینانی بر آن نداریم.» (ایران از نگاه سوروگین، ص ۱۳۹، متن انگلیسی)

سوروگین راه از آن که متولد تهران است، روزگار نوجوانی را در ایران گذرانده و به جز سالیان معدودی که برای فراگیری فن عکاسی به روسیه بازگشته، تقریباً تمام عمر را در این سرزمین گذرانده و مشهورترین آلبوم اش، عکس های مرتبط با مسائل اجتماعی و آثار تاریخی ایران است، می توان یک عکاس ایرانی معرفی کرد که با

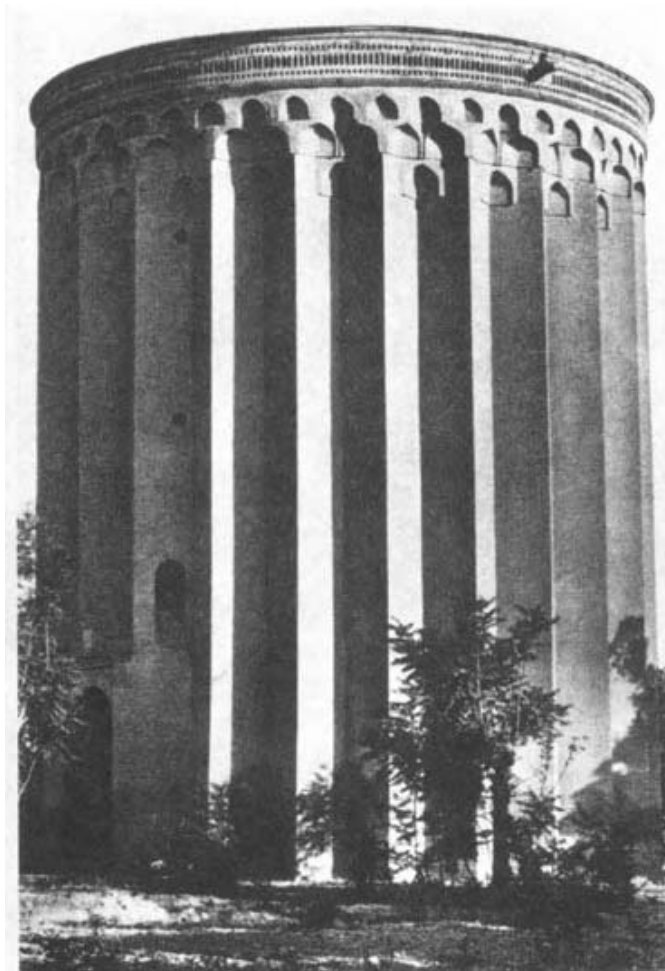
زویای زندگی و مناظر این سرزمین آشنایی کامل داشته و با تاریخ و زیر و بم های مربوط به آن غریبه نبوده است. بنا بر این، انتساب این برج به طغرل سلجوقی که حضور و وجود تاریخی او را از طریق همین مقبره معرفی می کنند، یکی دیگر از پازل های سلیطه و پاچه ورمالیده تاریخ ایران است: برج را بدون عرضه هیچ نشانه و دلیل، به طغرل سلجوقی می بخشند تا از آن راه صاحب سلسله ای به نام سلجوقیان شویم و دلیل وجود طغرل سلجوقی را نیز همین گور آجری او در شهر ری می گویند؟! رفتار حقه بازانه با تاریخ ملتی از این آشکارتر و بی آبروتر میسر نیست.

«در حدود سال ۱۸۷۰ سوروگین و برادران اش کولیا و امانوئل به ایران آمدند و در تبریز سکونت کردند. آن ها پس از مدتی در خیابان فردوسی تهران یک استودیوی عکاسی گشودند... از آن جا که سوروگین سال ها در تهران زندگی کرده و همسر او ارمنی ایرانی بود، موفق گردید تا به طبقات مختلف جامعه دست یابی پیدا کند. او همیشه به خاطر مهارت تخصصی اش مورد قدرانی قرار می گرفت. سوروگین به خاطر تک چهره های خوبی که می گرفت، عکاس عالی رتبه دربار ناصر الدین شاه و جانشینان اش تا رضا شاه گردید.» (ایران از نگاه سوروگین، ص ۱۰)

من عامدا تصویری که سوروگین از برج طغرل در قریب ۱۲۵ سال پیش گرفته را، بدون تغییر در اندازه اصلی آورده ام تا دقت در اجزاء آن ممکن شده باشد و بد نیست به تصویر همان برج در شهر ری و پس از تعمیرات توجه کنید که پوپ تحت عنوان تصویر ۹۰ در کتاب «معماری ایران» آورده است.

چه قدر تشابه میان برج طغرل و آن چه سوروگین در عکس خود ثبت کرده، می بینید؟ اگر برابر ادعاهای کنونی، این تغییرات را حاصل مرمت بدانیم، آیا مرمت کار اجازه دارد چنین قلب ماهیتی، تا حد تغییر فرم ورودی و سقف و محیط بنا را مرتکب شود؟! و موضوع این گور زمانی در ردیف دیگر شوخی های مصطلح و معمول در باب

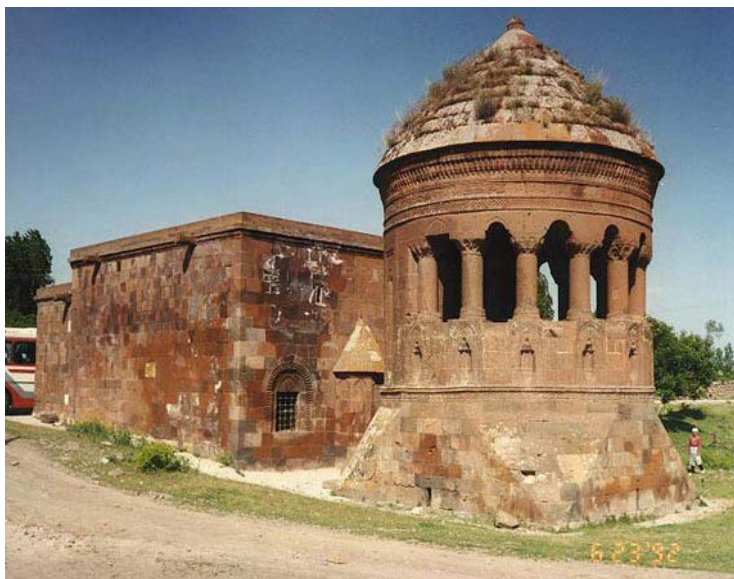

تاریخ و فرهنگ و ادب ایران قرار می گیرد که جای دیگر می خوانیم:

«برج طغرل شهر ری، بنای آجری عظیمی با بلندی حدود بیست متر است. بدنه این برج ترک ترک است. این برج که در وسط محوطه ای قرار گرفته باید مدفن طغرل اول پادشاه سلجوقی باشد. ضمن تعمیری که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در این برج به عمل آمد، کلیه آثار و علائم تاریخی و معماری، از قبیل کتیبه کوفی و نقش و نگار آجری سبک سلجوقی آن را، از بین بردند و اکنون این برج

تاریخی که در عداد بناهای نیمه اول قرن پنجم هجری است، به صورت بنای تازه ای درآمده است». (سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، فهرست بناهای تاریخی و باستانی ایران، ص ۱۶۶).

هیچ تاریخ دان و صاحب اندیشه و دستگاه دولتی موظف، تاکنون در این باب تفحصی نکرده که در ۱۳۰۰ هجری، زمانی که هنوز باستان شناسی و مرمت آثار باستانی ایران، شکل رسمی نداشته، چه کسانی و با چه قصد و اختیاری بر این برج برای تغییر هویت آن تاخته اند؟! و اگر این برج بی چاره چنین سرنوشتی را از سر گذرانده، پس بر چه اساس آن را مقبره سلطان طغرل سلجوقی می شناسیم و اصولاً از کجا می دانیم که سبک و آرایه های نخستین آن چه گونه و متعلق به چه زمان بوده است؟! اگر تغییر هویت یک بنا در شهرری برای گروهی در ۱۲۵ سال پیش اهمیت اجرایی داشته، پس از این طریق نیز با جدی بودن موضوع تدوین تاریخ نادرست و اسناد مجعول برای ایرانیان آشنا می شویم.

برج طغرل در اخلات ترکیه

برای آشنایی بیش تر با فاجعه ای که به نام تدوین تاریخ منطقه ما آفریده اند، به بنای با سبک کلیسایی پیش نیز نظری بیاندازید، که برج طغرل دیگری در ترکیه است، با این تفاوت که اگر نوع آجری آن در ایران گور طغرل سلجوقی است، جای آن دارد که این مجموعه سنگی خوش استیل و لوکس با ضمیمه دژ مانند جنب آن را حمله گاه عروسی او بدانیم! حکایات غریبی از نهایت شیادی، که فقط با نمایش همین چند بنای بی هویت و نام گذاری اختیاری برآن ها برای ایران و ترکیه سلسله توانا و مقتدر سلجوقی و غیره ساخته اند!

۱۳۷. زمان بنای شهر شیراز

گرچه ممکن است بحث جاری، در باب بازمانده های کنونی معماری، که جاعلانه بر آن ها مهرهای تاریخی متعدد کوبیده اند، اندکی مطول بنماید؛ اما از آن که سرانجام پرده از راز بناهایی بر می دارد که این جا و آن جا به نام این و آن سلسله و شخص، تا عمق هزار سال پیش، ثبت شده و دست آویز کسانی است که انهدام مطلق بومیان ایران کهن در قتل عام پوریم و نبود تحرکات اجتماعی در ایران پس از طلوع اسلام تا عهد معروف به صفویه را نمی پذیرند؛ پس اثبات بی اساسی ادعای قدمت در این بناها، نور تابان دیگری بر این مدخل خواهد افکند که: درایران هیچ گونه بازتاب تجمع و تمدن و تولید، در هیچ مقیاسی، از زمان وقوع پوریم تا دو سه قرن پیش قابل بازیافت نیست و از کاسه ای سفالین، تا مقبره ای به بلندای برج طغرل را، که زمان بندی تاریخی پس از پوریم دارد، جعل مطلق بدانید؛ چنان که هر ساکن تهران می تواند با صرف نیم روز وقت و چند تومانی هزینه، به دیدار برج طغرل در شهر ری برود، تا علاوه بر شهادت تصاویر یادداشت پیش و ادامه آن در این یادداشت، با چشم خویش ببیند و قانع شود که برج و بنا و قبر آن طغرلی که گویا امپراتوری

سلجوقیان را در ۱۰۰۰ سال پیش بنیان گذارده، حتی یک آجر قدیمی ندارد و به طور کامل و از پایه، در ۱۲۵ سال پیش بالا برده اند! چنین رشادت هایی در شایادی، از سوی مداخله کنندگان در تاریخ واقعی شرق میانه، غالباً از دو بابت جنایت فرهنگی نامیده می شود: نخست نوسازی به قصد جعل و بدتر از آن تخریب مانده ای کهن تر، که شاید حکایتی از حقیقتی در خود نگه داشته بود. چنان که اینک دیگر نمی دانیم آن بنایی را که درعکس سوروگین دیده می شود، دارای چه مشخصات و شناسنامه تاریخی بوده و از بازشناخت آن ابنیه خشتی تخت جمشید هم، که تماماً برچیده و تخریب کرده اند، بازمانده ایم.

اگر همین اواخر و در مقابل دیدگان ناظران معاصر و با وجود دولت مرکزی ظاهراً مقتدر ناصرالدین شاهی، کسانی چنین بنای بلند بالا را، بی برخورد با پرسنده و مزاحمی سر پا کرده و حالا مقبره سلطانی ازده قرن قبل می گویند، پس تصورکنید مقاطعه کاران زمان اصطلاحاً صفوی، در چند قرن پیش، هنگامی که در سراسر ایران، هنوز جز قلعه نشینان مهاجر بی خبر از یکدیگر نبوده اند، با چه آزادی بی مرزی ساخت و ساز خویش را آغاز و با نمایش مجموعه ای از ابنیه سرگردان و بی صاحب، در عین پاک کردن نسبی بقایای هنوز در ملاء پوریم و پایه ریزی چند شهرک کوچک و متوسط، چون اصفهان، و قم و کاشان و قزوین، با چسباندن چند کاشی و آجر به نام این و آن، بر این برج و آن منار تازه ساز و حتی بدون این گونه مظاهر قلابی، سلاطین و سلسله هایی را به تاریخ ایران تنقیه و تزریق کرده اند که همانند طغزل و قابوس وشمگیر و آن ستون بی صاحب و نام کاشمر، برج و منار و مدفنی دربیابانی دارند که در اطراف آن، تا فرسنگ ها، دیوار شکسته یا علامتی از تجمع انسانی دیده نمی شود! احتمالاً این سلاطین و حاکمان قدر قدرت قلابی، شبانه روز و شخصاً بر سر این مناره ها دیده بانی می کرده اند تا مگر آدمی زاده دیگری را در آن حوالی و در چشم انداز بلند خویش ببابند و به امضای شهادت نامه حضور خود در تاریخ وادار کنند.

در این جا بار دیگر آن عکس سوروگین از بنایی که اینک تقلید دوری از آن را برج طغرل می نامند، در پهنای اصلی آن آورده و قصدم این است تا به چشم انداز سمت چپ آن توجه کنید که مخروطه های دیگری را نمایش می دهد. مخروطه هایی که سوروگین درمتن انگلیسی ذیل عکس چنین معرفی می کند: «عکس درب جنوبی برج را نشان می دهد و در زمینه سمت چپ آن خرابه های ابن بابویه دیده می شود». اگر این عکس و موقع یابی آن را برابر توضیح سوروگین قبول کنیم، پس بی شک در تجدید بنای کنونی برج، جهات جغرافیایی و محل آن را نیز تغییر داده اند، زیرا ابن بابویه کنونی نه در مغرب برج، چنان که تصویر گواهی می دهد، بل عمود بر درب شرقی آن قرار دارد!

«دروازه قرآن: در ورودی جاده اصفهان به شیراز، در نزدیکی تنگ الله اکبر و در میان کوه های بابا کوهی و چهل مقام واقع شده است... این دروازه شامل یک طاق مرتفع از نوع طاق کجاوه ای در وسط دو طاق با ارتفاع کم در دو طرف است. این طاق در زمان حکومت عضالدوله دیلمی در فارس ساخته شد». (دانش نامه آثار تاریخی فارس، ص ۲۵۱)

مقطعی از تاریخ ایران نداریم که در زرورق دروغ پیچیده نباشد و خشتی را بر خشت نهاده در این ملک نمی بینیم، که برای آن افسانه پریان ساخته نشده باشد که یکی از سخیف ترین آن ها همین حکایت دروازه شیراز است و از این که این شهر را می توان گنجینه و مرکز تدارکی برای انحراف اذهان از حقایق تاریخ و فرهنگ این سرزمین دانست، پس اینک که فرصتی فراهم است، می خواهم این پایتخت دروغ های مختلف تاریخی و ادبی را به نحوی بررسی کنم که خردمند را به تامل جدی وادارد!

«سلسله آل بویه به دست سه برادر به نام علی و حسن و احمد فرزندان **بویه ماهی گیر** تشکیل شد. آل بویه از سلسله های معتبر ایرانی است که بر اثر انحطاط قدرت خلفا ظهور کرد و تا استقرار سلسله ترکان بر ایران تا قرن پنجم هجری دوام داشت. ابتدای قدرت این سلسله را باید از زمان ظهور مرداویش زیاری دانست، زیرا در همین زمان است که به فرمان وی علی ابتدا به حکومت کرج ابودلف منصوب شد و سپس به اصفهان تاخت. برادر دیگر علی یعنی حسن ری و کاشان و اصفهان را تصرف کرد و بر عراق عجم حکومت یافت. احمد برادر کوچکتر بود که پس از تصرف کرمان در سال ۳۳۴ هجری به بغداد حمله برد. **خلیفه وقت مستکفی بالله تسلیم شد** و احمد را به معزالدوله، علی را به عماد الدوله و حسن را به رکن الدوله ملقب گردانید. در حقیقت از این زمان به بعد، خلفای عباسی از هر جهت مطیع پادشاهان آل بویه بودند. بعد از در گذشت معزالدوله و رکن الدوله، آل بویه به سه شعبه تقسیم شد:

۱. دیالمة فارس یعنی جانشینان عمادالدوله.
۲. دیالمة عراق و کرمان و خوزستان یعنی جانشینان معزالدوله.
۳. دیالمة ری و اصفهان یعنی جانشینان رکن الدوله». (عزیزالله بیات، کلیات تاریخ تطبیقی ایران، ص ۱۶۱)

به زمان کودکی ما، در محلات کهنه تهران، نوعی نمایش تصویری و سینمای کوچک دوره گردانه و کسبی سالم در زمره مشغولیات و تفریحی دل چسب برای بچه ها و حتی بزرگ ترها رواج داشت که به

آن شهر فرنگ می گفتند. جعبه فلزی پر آرایش و آینه ای بود، با دو چشمی بزرگ ذره بین دار که تصاویر و نقاشی های رنگینی از عجایب روی زمین و حوادث تاریخی و تابلوهای شاه نامه و به ندرت مجالس مذهبی را نشان می داد. حامل جعبه بر هر صحنه و تصویر، با صدایی مناسب موضوع، شرح پر آب و تاب می گذارد تا کار خود را سمعی و بصری کند و بر جذبه و رضایت مشتری بیافزاید. تا آن جا که به یاد دارم شروح او بسیار مستندتر و قانع کننده تر و ممکن تر از این ماجرای برقراری سلطه فرزندان ماهی گیری از دیلم در شمال ایران، بر جنوب این سرزمین بود که کوچک ترین شان، به خواندن وردی و بر هم زدن پلکی، از کرمان تا بغداد را فتح می کند تا خلیفه او را معزالدوله بخواند! اگر سلجوقیان در ایران و ترکیه دست کم یکی دو میل و مقبره عاریتی دارند، از این دیلمیان آل بویه فقط همین دروازه شیراز مانده است که شرح احتمال و امکان فراهم آمدن آن را در زیر می خوانید:

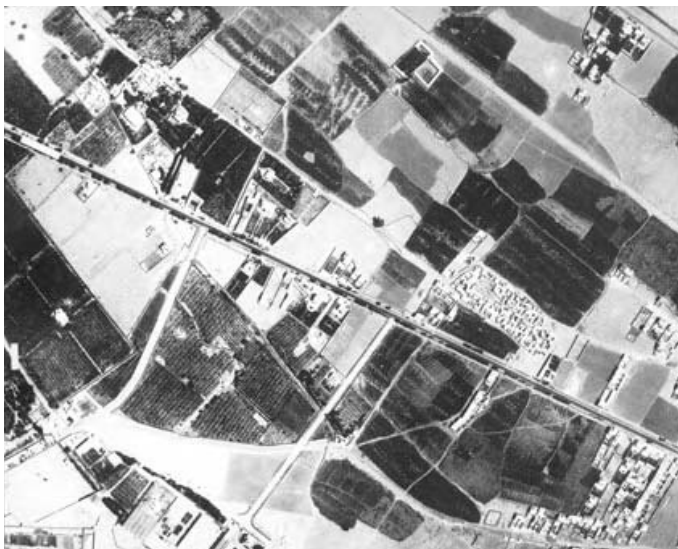
این ورودی ها و نمایی از شمال غربی شیراز، در اوایل عهد رضا خان، در هشتاد سال پیش را از صفحه ۱۰۴ کتاب «به یاد

شیراز» برداشته ام. عکس فصیحی برای بیان سرگذشت تاریخی و مستحادثات و معماری های آن شهر است. تقریباً چسییده به کناره شهر، ارک کریم خان با برج های مشهور آن دیده می شود تا بدانیم ۱۵۰ سال پس از کریم خان، حتی در مناسب ترین سوی آن، بر وسعت آباد شهر به قدر جالیز خیاری هم افزوده نشده، چنان که از آن ارگ تا ابتدای چشم انداز عکس، مزارعی است که بر مسیر راه های آن دروازه قرآنی بر سر راهی دیده نمی شود.

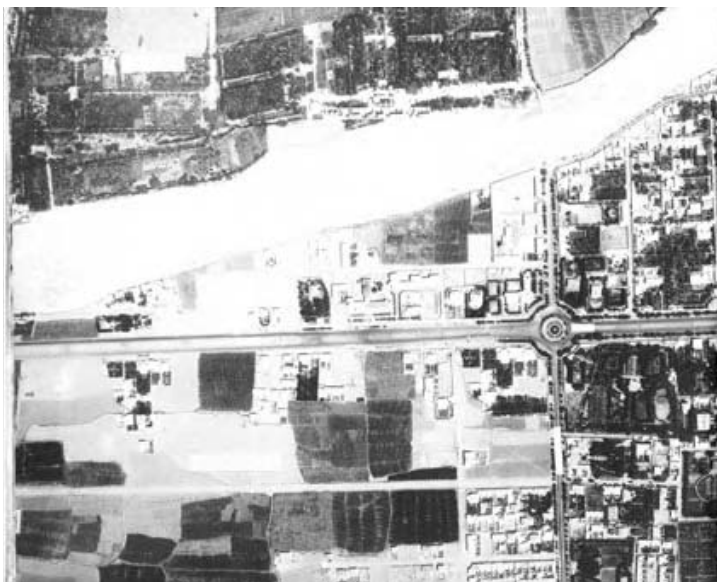

این عکس را هم از صفحه ۱۲۳ کتاب «به یاد گذشته» برداشته ام با چنین شرحی که مولف و مدون کتاب بر آن گذارده است: «آسیاب سه قلو، محل کنونی بلوار چمران، ۱۳۱۳ خورشیدی». دیدن این حوالی غربی شیراز که به مخرج و مدخل قصبچه ای می ماند، آشکارا مقدار و اعتبار جغرافیایی آن شهر را در ۷۰ سال پیش نشان می دهد. عکس بعد را هم از صفحه ۱۲۲ همان کتاب آورده ام با شرحی چنین در ذیل آن: «شیراز، عکس هوایی، سال ۱۳۳۵، خیابان قصرالدشت و باغ های پیرامون آن، حد فاصل چهارراه سینما سعدی امروستا عقیف آباد». آیا در این عکس پنجاه سال پیش، جز مزرعه ترب و گندم و چغندر و آن خیابان نمایشی، آثاری از شهر می بینید؟! اگر آدرس عکاس بر این تصویر را درست بپنداریم، پس در تلفیق با عکس پیشین معلوم می شود پانزده سال پس از رضا شاه هم هنوز عمق

معمور شیراز، از شمال به جنوب، یعنی از ارگ کریم خان تا چهار
راه سینما سعدی کنونی، به یک کیلومتر هم نمی رسیده است!

و این نمای انتهای جنوبی شیراز در سال ۱۳۳۵ شمسی است، که در

صفحه ۱۳۹ همان کتاب چاپ شده و به فلکه ستاد کنونی ختم می شود. تا معلوم شود که شهر شیراز ۲۰۰ سال پس از بنیان گذاری آن، به وسیله کریم خان زند، هنوز از سمت جنوب هم چنان که در نقشه نشان خواهم داد، گسترش به چشم خوری نداشته است!

و این هم رشد شهر شیراز، از جانب شمال غرب، تا ۴۴ سال پیش، چنان که تصویر صفحه ۱۴۴ همان کتاب بیان می کند. در این جا نیز میدان ولی عصر کنونی را طراحی شده در میان بیابان می بینیم و آن گاه با محاسبه و انطباق با باروی زمان کریم خان، چنان که در منابعی ثبت است، در زیر به نقشه شیراز چهل و چند سال پیش، یعنی اندکی بیش از یک دهه پیش از انقلاب ۵۷ می رسمیم. آن چه را که در تصویر بعد، در داخل خطوط منکسر میانی می بینید، که حصارشهر شیراز به عهد کریم خان است، وسعت شیراز در قریب ۲۵۰ سال پیش و در آغاز بنای آن را نشان می دهد و اندک حواشی آزاد و بیرونی اطراف حصار، نمایشی از گسترش بعدی آن در طول

دویست سال و تا اواخر عهد محمد رضا شاه است. هر چند که غالب مساحت همین نقشه را زمین های زراعی پوشانده است. اگر فرض را بر بیرون ریختن آثار معماری مانده از زندیه تا قاجار از شهر شیراز بگیریم، جزیره‌وت دهکده سان کوچکی نمی‌ماند که مکانی برای اطراق شاه شجاع و شاه منصور عهد حافظ ندارد و مسلم است که هزار سال پیش ازین، نیازی به دروازه عضدالدوله دیلمی آن هم کیلومتری دورتر از حصار شهر نداشته، که سازنده آن احتمالا شب های خود در شیراز را کنار جالیزهای خیار و سر نهاده بر پالان الاغ خویش می‌گذرانده است، زیرا یک سلطان مقتدر و عاقل، بدون شک ساختن سرپناهی برای خویش را بر بنای دروازه ای برای عبور مسافرین، در میان بیابان های دور از شهر مقدم می گرفته است! با این توجه که اگر دروازه هزار ساله عضدالدوله به جاست پس خانه اش کجاست؟

برآمدن صفویه، ۱۳۸، بررسی کتاب روند شکل گیری شهر و... در ایران ۱۲۴۳

۱۳۸. بررسی کتاب روند شکل گیری شهر و... در ایران

الگوی جعلیات رایج در باب برج طغرل و دروازه شیراز، بدون استثنا، بر هر بنا و نمای معماری باستانی دیگر ایران، اعم از برج و مقبره و مناره، قابل انطباق است که دست آویز امثال پوپ و مورخان مامور کنیسه و کلیسا، برای القای حضور و وجود روابط و مظاهر سیاسی و اجتماعی و فرهنگی، در دوره معینی از تاریخ ایران بوده اند. این مجموع بررسی ها، با بی اثرکردن تلاش آنان، همچنان اثبات می کند که به سبب وسعت قتل عام پوریم و تخریب مطلق مراکز تمدن شرق میانه، تا زمان ظهور صفویه، نموداری از تجمع متمدنانه و حوزه کوچکی از روابط و مناسبات شهرنشینی در ایران پدیدار نیست و ترسیم تصویری هرچند کم رنگ و تار، از تحرک اقتصادی و سیاسی و فرهنگی، در طول این زمان دراز بیش از دو هزارساله ناممکن است.

«از خصوصیات شهر نشینی شیوه معیشت شهری و دوری روز افزون آن از کشاورزی است، به این صورت که گرچه شهر از نظر اقتصادی همواره به روستا و یا مناطق زیر کشت وابسته است، اما کار اصلی اهالی اکثر شهرها دیگر کشاورزی نیست و صنایع دستی و رشته ها و مشاغل گوناگون خدماتی نوعی شیوه معیشت برای شهر نشین محسوب می شود. به عبارت دیگر از خصوصیات شهر نشینی تنوع شیوه معیشت در آن است. مراکز تولیدی و خدماتی در کالبد شهرها با توجه به موقعیت آن ها بسیار متنوع است. مسکن و محل استراحت به عکس روستاها به تعداد زیاد و بسیار فشرده و با توجه به موقعیت طبقاتی کاملاً متفاوت است». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۴۲)

این شمای تغییر ناپذیر و ثابت نمایه زندگی شهری، از کهن ترین ایام و از کوچک ترین واحد، تا پایتخت های بزرگی است که امروز دیده می شود. هرچند تفسیر و تعریف و توضیح بالا برای مختصات شهر، هنگامی که شیرازیان همان مزارع دهات را به داخل حصار شهر خویش کشیده اند، نیازمند نام گذاری و تعریف دیگری بر شیراز

است؛ اما با این تعریف و تبیین مسلم است که جز خرابه هایی از ایران کهن ماقبل پوریم، که در نقاط مختلف، سوخته و ویران، بر هم انباشته در آوار می یابیم و جز شهر شوش و بقایای چند معبد و زیگورات ایلامی، که از فرط عظمت تخریب کامل آن برای مهاجمان هخامنشی هم میسر نبود، از پس حادثه پوریم تا ظهور صفویه، در هیچ مقیاسی، نشانه ای از تجمع شهری و یا تجمع متمدن انسانی درایران پیدا نمی کنیم و بی هیچ تردید و تامل می توان و باید گفت که نخستین نوسازی اجتماعی و آماده کردن زمینه های گرد هم آیی شهری، به دست مقاطعه کارانی صورت گرفته است که اینک تاریخ ساختگی ما، از آن ها با عنوان صفویه یاد می کند.

«آثار سکونت و شهرنشینی ابتدایی در شوش از هزاره چهارم پیش از میلاد در عمق بیست و شش متری زیر زمین پیدا شده است. از جمله این آثار گورستانی است که اطراف آن را با کاشی های نخودی رنگ به طرز زیبایی آراسته اند و روی آن را با نقوش گیاهان و جانوران و فرم های هندسی به سادگی تزیین کرده اند. در اواسط هزاره دوم پیش از میلاد شهر رو به تکامل می رود و خانه هایی در مجاورت خیابان های مستقیمی که گاه پهنای آن به نه متر می رسد، ساخته می شود. آثار مکشوفه حکایت از تعدادی مدرسه و تجارت خانه و محل نگاه داری اسناد و مدارک تجاری می کند که اهمیت تجارت به خصوص رونق مبادله کالایی مانند پارچه و اشیاء فلزی را نشان می دهد». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۵۶)

شوش، این کهن شهر ایلامی، که مدارک متعدد دیرین، از جمله تورات، به وسعت امکانات آن اشاره دارد، گرچه مورد غضب باستان شناسی یهود زده جهانی است که بر تمدن ایلام سرپوش می گذارد و هر چند سخت ترین لطمت مکتشفانه را در بقایای آن شهر مرتکب شده و در هستی آن غارت بی حساب صورت داده اند، اما باز هم از اعتراف به عظمت و قدمت و دیرینه بس کهن آن ناگزیرند. شوش تنها شهر قابل شناسایی ماقبل پوریم، با همان مشخصات و نام

برآمدن صفویه، ۱۳۸، بررسی کتاب روند شکل‌گیری شهر و... در ایران ۱۲۴۵

دیرین خود درسراسر ایران است، و بردیگر شهرهای کهنی که هر چند گاه به همت قاچاقچیان عتیقه از دل خاک بیرون می‌افتد، نظیر جیرفت و رامهرمز و حسنلو و مارلیک، ناچار و ناگزیر نام‌های محلی کنونی را گذارده ایم و جز این شهرکهن، هیچ مرکز تجمع دیگر در ایران پس از پوریم تا زمان برآمدن صفویه قابل شناخت نیست که برابر اعلام کنونی، پایه‌های نخستین شهر، به نام اصفهان را، دو هزار سال پس از حادثه پوریم در ایران ریخته‌اند.

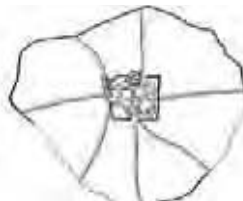
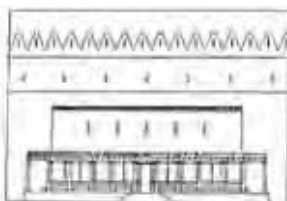
اثبات این مطلب کاملاً بدیهی چندان ساده است که رسیدن به آن حتی از بررسی تالیفاتی به دست می‌آید که با قصد تلقین خلاف این امر تولید شده و کتاب «روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران» یکی از آن‌ها است. کتابی با همان مشخصات و مبهماتی که پیش‌تر در بررسی کتاب «هنر دربارهای ایران» عرضه کردم. در آن‌جا نیز استوارترین باستان پرست ما، یعنی ابوالعلاء سودآور، برای انتقال نمونه‌های هنر ایران اسلامی، از آن‌که موردی برای عرضه نیافته بود، با نادیده گرفتن سلسله‌های متعددی که برآمدن آن‌ها در قرون نخست اسلامی را مدعی می‌شوند، فصل آغازین کتاب‌اش را به معرفی هنردربار مغولان، آن‌هم با نمایش چند تابلوی بی‌هویت مینیاتور، اختصاص داده بود! همین ناداری و ناتوانی مطلق، در کتاب سلطان زاده نیز منعکس است و تالیف او را تنها باب سودمند می‌کند که با خواندن آن قاطعانه باورکنیم که در ایران، از زمان رخ داد پوریم تا نوسازی اصفهان، هیچ شهر و مرکز تجمع دیگری برقرار نبوده است.

«بنای اصلی پارسه تخت جمشید بوده و مردم در خیمه‌های اطراف آن ساکن بوده‌اند... در مرکز شهر، ارگ سلطنتی و در کنار آن محله‌های درباری قرار داشت. پادگان نیز در ارگ قرار داشت... فضای داخل ارگ به اندرونی و بیرونی تقسیم می‌شد که بیرونی در ارتباط با باغی بود که جشن‌ها و برخی از مراسم خاص در باغ و عمارت قصر که در آن بود، انجام می‌شد». (حسین سلطان زاده، روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۷۵ و ۷۶)

سلطان زاده بی توجه به داده های قبلی خود، برای شناسایی شهر، یعنی تنوع شیوه معیشت و وجود مراکز تولید و خدمات، با توصیف بالا، عمارات نیمه کاره تخت جمشید را شهر هخامنشی شناخته، که ساکنان اطراف آن خیمه نشین بوده اند! اینک که باخبریم آن ابنیه در هیچ زمانی جز مخروبه ناتمامی نبوده و پاسارگاد را در چهل سال پیش بالا برده اند، تردیدی در صحت این یافته نو باقی نمی ماند که از امپراتوری هخامنشی هیچ یادگار تاریخی قابل اشاره، جز آثار انهدام هستی ایران کهن در ماجرای پوریم و در همدستی با یهودیان، باقی نمانده است.

«پارتیان شهرهای زیادی بنا کرده اند که طرح عمومی اکثر آن ها به علت اوضاع سیاسی بحرانی آن دوره دایره ای شکل است که در وسط ارگ و کاخ و مراکز اداری و سپس محله های مسکونی و پس از آن حومه کشاورزی شهر قرار داشته، که یکی از دلایل مهم انتخاب شکل دایره و یا چیزی شبیه آن، آسانی دفاع از شهری به این شکل است و چنان که روشن شده تعدادی از شهرهای پارتی در آغاز برای مقاصد نظامی ساخته شده و سپس در اثر توسعه تبدیل به شهر می شدند». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۸۳)

اگر سلطان زاده لااقل همان تخت جمشید نیمه ساخت را برای نمایش شهرهای هخامنشی در چننه دارد، اما برای دوران اصطلاحاً پارتی، گرچه می نویسد آن ها شهرهای بسیار ساخته اند، اما نمونه هایی که عرضه می کند، چندان توأم با خیال بافی خام است، که خردمند را مطمئن و قانع می کند که یافتن اثر و یادگاری از پارتیان برای او غیر ممکن بوده است.

برآمدن صفویه، ۱۳۸، بررسی کتاب روند شکل گیری شهر و... در ایران ۱۲۴۷

سلطان زاده در زیر تصویر سمت راست در صفحه ۸۱ کتاب اش نوشته است: «نقشه شهر مرو در زمان پارتیان. در وسط، شهر سلوکی آنتیوخوس مشاهده می شود». هرگز تاریخ ملتی چنین تمسخر و مردم آن این گونه تحقیر نشده اند که محقق از میان آنان، چنین نقشه ای را عرضه کند و در برابر چشمان این همه عقل و اندیشه و نظر، دو شهر، یکی از آن سلوکیان و دیگری شهری پارتی به نام مرو را در درون هم فرو برد! احتمالا سلطان زاده دریافته است که با چاپ این نقشه و شرح آن، تمام رشته ها در باب روابط میان پارتیان و سلوکیان در تالیفات تاریخی موجود را پنبه کرده و به سخره گرفته است، زیرا دیگر معلوم نیست این دو دشمن تاریخی در حالی که شهرهایی چنین دست در آغوش هم ساخته اند، دیگر با چه بهانه و درچه باب، ۲۰۰ سال تمام با یکدیگر می جنگیده اند؟ با این همه آن چه را که سلطان زاده زیر عکس سمت راست آورده، نسبت به آن دیگری بسیار مستند و قابل قبول می نماید، زیرا در توضیح عکس سمت چپ می خوانیم: «نمای یک دژ پارتی». این که سلطان زاده چنین دژی را کجا یافته و چرا و چه گونه آن را پارتی تشخیص داده، برابر معمول پرسشی خارج از موضوع شناخته می شود!

«آثار و بناهای قابل توجهی از عهد ساسانیان باقی مانده که به طور عمده عبارت از کاخ و آتشکده است. مصالح این بناها محلی است و تقریباً به بناهایی مثل آثار هخامنشیان بر نمی خوریم که مصالح آن را از جای دور آورده باشند. گنبد که در عهد پیش مورد استفاده قرار می گرفت، در این دوره برای پوشش به کار می رفت. البته برخی از بناهایی را که به ساسانیان منسوب کرده اند، متعلق به پارتیان است و در آن زمان ساخته شده است». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۹۲)

ناگزیرم قضاوت کنم که این حضرات، حتی با موضوع تالیف خود نیز آشنا نبوده، از آن سر در نمی آورده و از بنیان با تحقیق خود بیگانه بوده اند، زیرا لااقل در مورد تخت جمشید با قطعیت تمام می

توان گفت تمام مصالح آن بومی است، از جای دور نیامده و از سنگ های همان کوه رحمتی است، که مجموعه را در دامنه آن ساخته اند. سلطان زاده که بر مبنای عنوان کتاب اش باید مراتب شکل گیری شهر در ایران را توضیح دهد، در باب ساسانیان، گرچه قاطعانه نمی داند چه بنایی را به کدام سلسله منسوب کند، در وانفسای نبود شهری از آن زمان، ناچار به شمردن نام چند اصطلاحاً آشکده و کاخ قناعت می کند، تا ساسانیان کتاب او به کلی دست خالی نمانند.

«در ایران از قرن سوم تا ششم در اثر گسترش و رونق بازار های داخلی و خارجی شهرنشینی از توسعه سریعی برخوردار بود و اکثر شهر های مهم دارای صدها هزار نفر جمعیت بودند. توصیفی که در فضایل بلخ از این شهر، اندکی قبل از حمله مغول صورت گرفته، شامل بسیاری از شهرهای مهم می شود که در آن ها قیمت یک گز زمین به هزار درم رسیده بود و ابوهارون کاتب می گوید: «عدد مساجد در آن وقت هزار و هشتصد و چهل و هشت، مدارس آبادان چهار صد با هزار و دویست مفتی مصیب، نهصد دبیرستان معتبر با پانصد و بیست ادیب ماهر، پانصد حمام آبادان، چهارصد گنبد یخبندان، سیصد حوض سبیلی و یک هزار و دویست سردابه در نفس شهر داشته است». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مذاکز مذهبی در ایران، ص ۱۲۱)

حالا سلطان زاده به دوران اسلامی وارد شده، قول مالیخولیا بافی به نام عبدالله بلخی، در کتاب فضائل بلخ را، بدون اندک تاملی به جای حقیقت امور برداشته، به خورد خواننده خود می دهد و احتمالاً نمی داند که ۱۸۴۸ مسجدی که بلخی فقط در شهری آدرس می دهد، هم امروز نیز در کل سرزمین های اسلامی احصاء نمی شود! اگر به اسلوب معمول و مصطلح، برابر هریک از این مجموع ابنیه عام المنفعه شهر بلخ، از مسجد و مدرسه و حمام و آب انبار و حوض و سردابه و یخچال و با کمال تعجب دبیرستان، که به ۵۵۴۸ واحد سر می زند، نفوس بهره بردار معقولی قرار دهیم، تنها مساجد آن برای رفع نیاز شهری با چندین برابر جمعیت و وسعت تهران کنونی کافی است، که

برآمدن صفویه، ۱۳۸، بررسی کتاب روند شکل‌گیری شهر و... در ایران ۱۲۴۹

مساجد صاحب نام آن، هنوز به سیصد فقره هم نمی‌رسد! این که محققان ما عادت ندارند پیش از چنین نقل‌هایی، در باب صحت و سقم آن تفکر و تدقیق کنند، به سادگی از آن باب است که در ورای اندیشه خویش آرزومندند که کاش شهرهایی با چنین مشخصاتی را صاحب بودند! بدین سبب اگر این مدعیان را مورد سؤال قرار دهیم که آثار و مانده‌های این همه ابنیه عمومی در چه نقطه بلخ امروز دیده می‌شود، که هنوز هم جز شهرکی نیست، به ظن غالب پاسخ می‌دهند تمامی آن‌ها به دست مغولان خراب و آوارشان با کامیون‌های سنگین مغولی به بیابان‌ها منتقل شده است!

«رونق داد و ستد در بازارهای داخلی و خارجی در قرون سوم تا پنجم هجری سبب شده بود که پیشه‌وران هر شهر با توجه به امکانات و مهارت خود، کالاهایی تولید و صادر کنند و از نظر اقتصادی برخی از کالاهای هر شهر که دارای کیفیت خوبی بود، مشهور می‌شد، چنانکه ابن حوقل می‌نویسد. «سوسن جردی که در فسا به عمل می‌آید به تر از مال قرقوب و توج و تارم است... در جهرم جامه‌های منقش عالی می‌بافند، اما گلیم و جاجیم دراز و سجاده نماز و زلالی جهرم که در دنیا به جهرمی معروف است، نظیر ندارند». ابن فقیه نیز محصولات معروف بسیاری از شهرها را نام می‌برد. او درباره محصولات همدان و ری و گرگان می‌نویسد: «مردم همدان راست به ویژه، مهارت در ساختن اقسام آینه و کفچه خوان و بخوردان و طبل‌های مذهب که در ساختن آن بر همه مردم زمین سرند. و مردم ری راست سینی‌های رنگ روغنی و حریر و ابزار بسیاری که از چوب سازند چونان اقسام شانه و نمکدان و کفلچیر. چنانچه آنان راست پوشاک‌های سپید سره و جامه‌های منیره. و گرگانیان راست آن ابریشم که دیگران ندارند و از گرگان به همه شهرها برند. نیز آنان راست جامه‌های ملحم و طاهری و تاخته و راخته و این جز در نیشابور نیست». (حسین سلطان زاده، روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۱۲۵)

ما از مسیر این اباطیل، که درباب شهرهای تا عهد صفوی به هم بافته

اند، می توانیم به قلبی بودن ابن حوقل و ابن فقیه و ابن ندیم و اصطخری و مقدسی و امثال آن ها پی ببریم. اوضاع چنین اموری را در حال حاضر و بنا بر روابط فرهنگی موجود، چنین منظم دارند که نیافتن هیچ نمونه و بقایایی از حمام و بازار و آب انبار و کاروان سرا در ایران ماقبل صفوی را، به آن دلیل قابل اعتنا و بررسی نمی دانند که متونی از قماش بالا، وجود چنین ابنیه عمومی را تایید می کند، نه این که نبود این مظاهر، خدای ناکرده موجب تشکیک و یا ابطال نام مولفین و یا اوراق آن متون شود!

«هر شهری حد اقل یک بازار به صورت خطی داشت که از دروازه ها آغاز و به میان شهر می رسید و سپس پیرامون مسجد جامع شهر، که اغلب در قلب آن جای داشت، امتداد می یافت. در شهرهایی که بارندگی ممکن بود سبب زیان رساندن به مغازه ها و کالا ها شود، سقفی آجری بر روی راسته بازار می ساختند و برای نور گیری و تهویه منافذی در سقف تعبیه می کردند، که در تابستان ها از آزار تابش آفتاب گرم و در زمستان از باران و سرما در امان باشند. در شهرهای کم باران و کوچک از سقف های چوبی که با حصیر پوشانده می شد نیز استفاده می کردند. در دوره رونق شهرها علاوه بر شارستان، ربض هم از بازار جداگانه ای برخوردار بود و چه بسا در برخی جای ها بازار ربض رونق بیش تری از بازار شارستان داشت و یا هر دو آباد بودند... بازار زرنج از دروازه فارس تا دروازه مینا به طور پیوسته در حدود نیم فرسخ است». (حسین سلطان زاده، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، ص ۱۲۶)

مصالح سلطان زاده برای نمایش روند شکل گیری شهر در ایران را، نه با رجوع به بازمانده های قابل اثبات و دیدار، بل از مواد چنین منقولاتی ساخته اند، که جاعلانه بودن مجموعه آن ها را کلمات و آمار هر یک مشخص می کند. عجیب تر از آن نیست که راویان این گونه آبادانی های کاغذین، گرچه از موقعیت قرارگرفتن بازارها نسبت به مساجد جامع و نورگیرهای سقف آن ها سخن می سرایند، اما از این مساجد و بازارهای مستقر، تا پیش از عهد صفوی، جزناکجا

آباد زرنج افسانه ای و دروازه های ناشناس آن نام نمی برند. کتاب سلطان زاده در پی عبور از دروازه های بی کنترل نقل قول ها، سرانجام به عهد صفوی می رسد و ما به جای حرف و اعداد هولناک بی لگام، سرانجام به نشانی هایی بر می خوریم که دارای بقایایی است و اثبات آن ها به ساختن شهرهایی با ۱۸۴۸ مسجد و نهصد دبیرستان و پانصد حمام، در خیال و گمان، نیازی ندارد.

۱۳۹. گنبد سلطانیه، ۱

مداخل و مباحث موجود، که با استدلال و اسناد محکم انکار ناپذیر همراه است و با رعایت اختصار هم، به چند هزار برگ می رسد، در مقابله با حجم عظیم مجعولات تاریخی و ادبی، که همه جا پراکنده اند، مورخ را برای اقناع کامل خواستاران آن، نیازمند رجوع به مراتب متعدد و مختلفی می کند تا معرکه و میدان حيله گری های یهود و شبه یهود توطئه گر و جاعل را، که کم ترین ارزشی برای فرهنگ و هویت دیگران قائل نیستند، از همه سو دور زند و راه گریزی برای نان خوران آن ها باقی نگذارد. توفیق در تاریخی کردن ماجرای پنهان مانده پوریم و تشریح عوارض و عواقب نابودگر آن، که به حذف و ابطال ادعاهای کنونی، در باب حیات سیاسی و اقتصادی و فرهنگی ایران پس از پوریم منجر شد و فعلا تا رد اوراق تاریخ صفوی و شاهان آن فرا رفته و اوج گرفته، انقلاب بزرگی در درک تاریخ بی دروغ ایران و شناخت سالم همسایگان و ملل باستان پدید آورده و به مدد الهی، در آینده، درب مراکز ایران شناسی و دانشگاه های کنیسه و کلیسای مربوطه، در شرق و غرب را، با گل بد بوی بی آبرویی مسدود خواهد کرد.

اینک، خلاف عرف عقل اندیشان، در راس هراس خوردگان از این مباحث نو، صاحبان تالیف و کرسی داران ادبیات و باستان شناسی

و شاخه های منضم به آن نشسته اند، چنان که دیدن مستند تختگاه هیچ کس، یا رو یارویی با سؤال ساده ای که از شیراز پیش از زمان زندیه می پرسد، بی درنگ برق خشم را از چشمان آن صاحب کتابی ساطع می کند که اوراقی در باب اشعار و شخص حافظ سیاه کرده و یا در منقبت سنگ های تخت جمشید، از مبداء تالیفات یهود نوشته پیشین، دو سه برگی کپی کشیده است! تاریخ و فرهنگ بر سر چنین چسبیدگان به ناندانی و حقیقت فروشان به ثمن حقوق ماهانه، کلاه بوقی بی آبرویی خواهد گذارد.

کسانی از صاحبان مناصب و عناوین، در مقوله باستان شناسی و تاریخ، در نشست، به مدخل نبود مطلق حیات اجتماعی در ایران، به دنبال ماجرای پوریم، معترض بودند و نمی دانم چرا به امکان اجرای آن اعتراض داشتند! پرسیدم با چند سایت باز شده از هستی ایران کهن آشنایی کامل دارید؟ به تعدادی از آن ها اشاره کردند. سؤال دادم در این سایت ها، هیچ به لایه بندی های تاریخی برخوردیده اید؟ اعتراف کردند در تمام آن ها لایه های مختلف و متعددی از دوران های بسیار دورتر از زمان هخامنشیان قابل تشخیص بوده، که عمده ترین تغییرات مادی و فرهنگی و هنری حاکم بر جوامع کهن را در هر هزاره معرفی و مشخص می کرده است. پرسیدم آخرین لایه و بالا ترین طبقه، در این حفاری ها متعلق به چه زمانی بوده است؟ جملگی جواب دادند: لایه مقارن با ظهور هخامنشی! سؤال کردم این آخرین لایه را به چه صورتی یافته اید؟ با تمجمج جواب دادند: سوخته و تخریب شده با جنازه ها و ثروت های پراکنده. باز پرسیدم: این آخرین لایه معمولاً در چه عمقی است؟ پاسخ شنیدم که بسیار نزدیک به سطح زمین. سؤال کردم مگر نباید از زمان هخامنشیان تا ۵۰۰ سال پیش، لااقل دو لایه دیگر اجتماعی و تاریخی تشکیل شده باشد، پس فقدان آن، جز توقف مطلق تلاش های اجتماعی پس از دوران هخامنشی، مگر معنای دیگری می گیرد؟ برخی از آن ها فکورانه خاموش شدند و برخی گردن کشانه و احمقانه به هیاهو و حاشیه و

حاشا پرداختند، زیرا ناخودآگاه با قول و زبان خود، به نبود آثار و عوارض حیات جمعی، در ایران پس از هخامنشی و در واقع پس از پوریم، اعتراف کرده بودند!

مقصودم عرضه حقایق آشکار، اما سخت پنهان مانده به مردمی است که درباب خویش جز دروغ و تبلیغ نشنیده و در مردابی از توهّمات غرقه اند که بی آزارترین شان تبعیت از عرفان و معرفت مولانای و فال گیری با دیوان حافظ است! مردمی که دشمن شناسی آن ها بر اساس تلقینات نادرستی در باب مزاحمت های اسکندر و عرب و مغول و اشرف افغان شکل گرفته و به شنیدن افسانه های شاه نامه و قبول جفگیاتی درباره کورش و داریوش وادار شده اند، تا حقایق تلخ در مقابل چشم را نبینند و مدعی مطالبی شوند که هرگز و در هیچ دورانی اسباب تفاخر و مورد قبول هیچ ملتی نبوده است.

در این میان نمونه ها و بقایای معماری، برّنده ترین حربه جاعلین تاریخ ایران ساز بوده است که هر خشت و چینه ناشناس و بی صاحبی را، بی کارشناسی لازم، به محض پدیداری، مدرک حضور مقتدرانه سلسله ای فاقد نشانه های معتبر تاریخی قرار می دهند و در این باب چندان کار را به افراط می کشانند که هنوز هم بی بی سی می تواند با ارائه یک تصویر مسخره و معمول، بی خردانی را به شعف وادارد، از شکاف ساده ای در زمین های گرگان، چند هزار کیلومتریوار بسازد، گوش درازانی را به تعظیم آن بخواند و چینیان و رومیان را در دیوار سازی زیر دست ما قرار دهد!

«تیمی بین المللی از باستان شناسان شواهدی را در ایران کشف کرده اند که نشان می دهد ایرانیان باستان از نظر توان نظامی و مهارت های مهندسی با رومی ها برابری می کرده اند. این تیم از باستان شناسان ایرانی و بریتانیایی، می گویند شواهد تازه از دیوار بزرگ گرگان بینشی اروپایی مدار نسبت به تاریخ جهان را به چالش می گیرد. این دیوار از دیواری که توسط امپراتور آدریان در مرز انگلستان و اسکاتلند احداث شد طولانی تر و از بسیاری از بخش

های دیوار بزرگ چین، بیش از هزار سال کهن تر است. می توان آن را طولانی ترین دیوار آجری جهان کهن تلقی کرد. اما علی رغم تمام این ویژگی ها، کم تر کسی حتی اسم دیوار بزرگ گرگان را شنیده است. کانون این دیوار که به خاطر آجرهای رسی به کار رفته در آن به مار سرخ نیز مشهور است، در ایران امروز واقع شده، اما یک سر آن از مرزهای عراق امروزی آغاز و پس از عبور از استپهای قفقاز در شمال غربی ایران، به آسیای مرکزی و شبه قاره هند در شرق ایران امتداد یافته است».

بی بی سی این عکس را دلیل وجود یک دیوار
لااقل ده هزار کیلومتری در گرگان گرفته است!

این که سرزمین قفقاز استپی برای عبور این دیوار ندارد را، می توان به حساب بی خبری اعلام کنندگان این گونه اخبار دانست، شگفت آن که ایران این انگلیسیان ظاهرا باستان شناس، نه با شاه کارهای مدفون و یا مکتشف بومیان کهن و متمدن و تولیدگر و بس هنرمند پیش از پوریم، بل با این خاک چاک خورده بی پیام شناسانده می شود. اگر ایران شناسی جهان برای اثبات داده های خود ناگزیر به

توسل به این کانال کوچک آب شده تا چون جادوگران با خواندن اوراد، آن را به دیوار چندین هزار کیلومتری بدل کند، پس باید مطمئن بود که تحقیقات تازه در مجموعه «تاملی در بنیان تاریخ ایران» راه درستی را پیموده است. بی شک هیچ ملت دیگری خود را چنان بازیچه نمی پندارد که با نمایش چاله ای ممتد، مدعی ایجاد دیواری از مرز عراق تا ترکستان و هند شود و یقین کنید تبلیغ کنندگان این گونه امور، اگر نظایر همین مطالب را به وادی خودشان نسبت دهید، شما را به دادگاه و یا دارالمجانین خواهند فرستاد. گمان دارم هر صاحب نظر بی تعصبی، تنها با خواندن شرح بالا در بی بی سی، قانع خواهد شد که پشت دانشگاه های کنیسه و کلیسایی و کرسی های ایران شناسی غرب، از برملا شدن حقه بازی های شان در بزک تاریخ ایران به منظور اختفای قتل عام پوریم، به لرزه درآمده و تنها راه علاج را پناه بردن، چنان که روزانه شاهد بروز آنیم، به جفنگیات عجیب تر شناخته اند. آنان خود را به نادانی می زنند و گویا با خبر نشده اند که ایران شناسی چهره دیگری گرفته و اینک دیگر می دانیم مجموعه ابنیه نیمه ساخت تخت جمشید، خلاف افسانه های رایج، تنها از شکست کامل متجاوزان هخامنشی و مزدوران یهود در برابر مقاومت سراسری مردم شرق میانه و توسل آن ها به کودتا و قتل عام خبر می دهد، برج طغرل شهری را در زمان قاجار به سلیقه و برابر طرح مورد نیاز خویش ساخته اند، تا سلسله بادکنکی و بدون نشان سلجوقی، بی علامت حضور نماند، در مجموع اینک نگاه به این گونه مانده های معماری دگرگون شده و در هریک به دنبال مدرکی می گردیم تا نادرستی های موجود در تلقین تاریخ نونوشته ایران، به دست مورخان یهود را برملا کنیم. این نگاه نو به بقایای معماری مانده از پس انهدام هولناک پوریم، جز سه دوره ساخت و ساز را معرفی نمی کند: نخست ابنیه مهاجران و گریختگان از یونان، چون سروستان و فیروز آباد و تیسفون و معابد هلنیستی پراکنده ای در قم و نهاوند و غیره، سپس معماری قلعه ها، که موج دوم مهاجران

به ایران در دوران اسلامی، به عنوان سر پناه امن و منفرد و قابل دفاع ساخته اند و سپس کاروان سراها و مساجد و پل ها و کاخ های اصطلاحاً عهد صفوی که بی پیشینه و نمونه قبلی ناگهان از زمین ایران و در اصفهان روییده، با سازندگانی که جور کردن ترتیب نصب سنگ های کاروان سراها را، چنان که نمونه آن را عرضه کردم، با حروف یونانی نشانه می زده اند و در حوالی کارگاه های عملیاتی خود قریب یکصد کلیسا و مقبره کوچک و بزرگ ساخته اند؟! بدین ترتیب کاملاً مشخص است که ابنیه دوران به اصطلاح صفوی کم ترین پیوندی با توان بومی ایران نداشته، از ابتدا تا انتها حاصل حضور خبگانی در معماری است که هر کاروان سرا و پل و کلیسایی که ساخته اند، از جهات گوناگون، بر رسوخ کامل تکنیک معماری قرون وسطای اروپا، گواهی می دهد.

«وقتی به معماری از زوایای دیگری مانند اندازه ها، تناسبات، شکل ها و تزیینات نگاه کنیم، معماری دوره قاجار وضع نازل تری را نسبت به دوره های گذشته خود، به خصوص دوره صفوی نشان می دهد. شکل ها استواری و صلابت قبلی خود را ندارند و شکل های جدیدی وارد معماری می شوند، که سطحی و تفننی اند. اندازه ها دقت لازم را ندارند تناسبات در مرتبه پایین تری نسبت به تناسبات موزون و اندیشیده شده دوره های قبلی قرار می گیرند. تزیینات معماری گاه تا حد ابتذال سقوط می کند و بی بند و باری و غلو ناشیانه و هرج و مرج جایگزین تزیینات محدود و با وسواس دوران گذشته می شود». (مهسا جزینی، بازکاوی معماری صفویه تا قاجار، روزنامه ایران، شماره ۳۸۶۷، ص ۱۱)

این ارزیابی درست، اما سرشار از تمجج و تعارف، استشهاد و اعلام دیگری بر نبود دانش و تجربه و سنت و میراث ملی در معماری عهد صفوی است، زیرا سازندگان مساجد و دیگر نمایه های معماری در اصفهان، اگر بهره ای از حکمت معماری بومی داشتند، به طور مسلم دویست سال پس از بنای آن نمونه ها، نه فقط نباید در اندازه ساخت مسجد شاه و مدرسه سپه سالار تهران سقوط کرده باشند، بل

استادان عهد زندیه و قاجار، طبیعتا باید به قدرت ارائه عالی تری رسیده و شاه کارهای برتری خلق کرده باشند، که چنین نبوده است.

«در مدرسه سپه سالار مجموعه گنبد خانه حجم بزرگی را اشغال و تقریبا ضلع جنوبی حیاط مدرسه را به طور کامل پر می کند. از این رو، خلاف دیگر گنبد خانه ها، مثلا در مسجد امام اصفهان، تناسب نامطلوبی را نسبت به طول حیاط پدید می آورد و در تنگنا قرار می گیرد و انتخاب چهار منار به جای دو منار بر این مشکل می افزاید. فرم ها، اندازه ها و تناسبات عناصر این بنا مانند گنبد، ایوان ها، مناره ها، رواق ها و غیره، در مقایسه با نمونه های برجسته مشابه، در دوران قبل، سطح بسیار نازل تری دارد. برای نمونه می توانیم فرم گنبد آن را با فرم گنبد های زیبای مسجد امام و مسجد شیخ لطف الله اصفهان و یا مسجد گوهر شاد مشهد و فرم و تناسبات ایوان اصلی و مناره های آن را با مسجد امام مقایسه کنیم. تزیینات این مدرسه نیز در میان نمونه های برجسته معماری قدیم ایران جایگاه پایینی دارد. یک مقایسه اجمالی میان تزیینات فوق العاده متین و اندیشیده شده مسجد شیخ لطف الله با تزیینات این مدرسه کاملا گویای این مطلب است. با توجه به آن چه که گفتیم به سخن اول باز می گردیم که معماری قاجار و مدرسه سپه سالار به عنوان یکی از نمونه های برجسته و نهایی آن، از نظر خلاقیت و نوآوری فضایی و تکامل الگوهای قدیمی ایران شاخص است و به حق مرحله تکامل معماری قدیم محسوب می شود، اما به علل متعدد از جمله پایین آمدن مهارت و سلیقه معماران و کارفرمایان، بی کیفیت شدن و سرعت نامعقول عملیات ساختمانی، رسوخ نا هنجار فرم ها، تناسب و تزیینات معماری کشورهای دیگر و به خصوص معماری عثمانی و روسیه تزاری، تزیینات آن کیفیت نازل تری نسبت به دوره های قبلی دارد». (مهسا جزینی، بازکاوی معماری صفویه تا قاجار، روزنامه ایران، شماره ۳۸۶۷، ص ۱۱)

رد آثار آن آلودگی به تعارف را، که درابتدا به بررسی جزینی نسبت دادم در نقل فوق می بینید، زیرا در همان حال که فرم گنبد مدرسه سپه سالار را بی قواره و برهم زننده فضای منطقی محیط می داند،

در انتها همان ناهمگونی را علامت تکامل در معماری عهد قاجار گرفته است! متن بالا فقط معلوم می کند که شاگردان و وردستان از قلعه ها پایین آمده آن حاملین معماری رومن و سازندگان پل های اصفهان و کاروان سراها و مساجد بزرگ عهد معروف به صفوی، پس از دویست سال تمرین، به توانی بیش از بنای مسجد جمعه و مدرسه سپه سالار تهران نرسیده اند! و اگر سنت معماری ایران را به ماقبل آن عهد منتقل کنیم، آن گاه تجربه ای لااقل هزار ساله را، در عهد قاجار به هیچ تبدیل کرده ایم که قبول آن ادله قانع کننده خود را می طلبد، زیرا نمی توان توضیح داد بر سر علم و آگاهی و استادی آن معماران و طراحان و آجر و کاشی پزها و مقرنس کاران و گچ بران و حجاران و مصالح ممتاز آن ها چه آمد، که معماران عهد قاجار را، مجبور به تقلید از باسمة های هندی و تزاری، با اجراهای بازاری و بی بها کرده است.

بدین ترتیب چاره ای جز قبول نمی ماند که سازندگان اصفهان چند قرن پیش، مقاطعه کاران و زبده معماران از راه رسیده غریبه و غیر مسلمانی بوده اند که پس از انجام ماموریت کنیسه و کلیسا، در برپایی نمایشگاهی از معماری شهری و تجاری و دکور بندی برای اجرای تأثر نخستین نمایه های تجمع متمدن، در برهوت ایران، غالباً به اقلیم پیشین خویش باز گشته اند.

اینک و هنوز قبل از ورود به مبحث بقایای معماری موجود در ایران، که بر هر یک نام و تعلقی افسانه ای، در سیاست و فرهنگ گذارده، پایه ای از هستی و دانه ای از حلقه مفقوده تمدن ایران پس از پوریم شناسانده اند، به بازبینی یکی از عمده ترین آن ها روانه شوم تا مقدمه ای بر قبول این آگاهی قرار گیرد که ملاحظات و مکاشفات کنونی در باب هیچ یک از آن ها قابل اطمینان نیست و در هر یک مجموعه ای از شگردها و شیادی های گوناگون به کار زده اند تا حقایق قضایا پنهان مانده باشد.

عکس بعد، از نخستین تصاویر بنایی است که اینک مقبره اولجایتوی

عکس ۱

مغول نام داده اند و از طریق دست بردگی های بی شمار در آن و نیز محراب کج قبله گچی و نوساخته ای در مسجد جمعه اصفهان به نام همین اولجایتو و نیز تبدیل گوسفند سرایی در مراغه به رصدخانه ای برزنتی برای او، قصد تلقین اشغال خونین ایران، به وسیله ترکان و مغولان را کرده اند. عکس را از صفحه ۶۰ کتاب مختصر «جغرافیای تاریخی سلطانیه» تالیف مخلصی برداشته ام، که خود در شرح و توصیف بنا آورده است:

«تمامی گنبد مستور از کاشی فیروزه ای رنگ بوده و قسمت تحتانی یعنی گردنی گنبد با خطوط کوفی مربع که حاوی عبارات الله و محمد و علی و تزئینات آن نمادی است از آجر کاری همراه استعمال کاشی فیروزه ای که تماس رنگ روشن فیروزه ای را با آبی پر رنگ گیلویی بزرگ مقرنس ارزش خاصی از لحاظ تاریک و روشن بودن در بردارد. آثار این کاشی کاری تا زمان ناصر الدین شاه، یعنی تقریباً یک قرن پیش باقی بود لیکن از این زمان به بعد مورد غارت و تاراج بلهوسان قرار گرفت و در طول یک قرن از گنبد

نیلگون بنای سلطانیه جز انبوهی آجر چیزی نماند». (مخلص،
جغرافیای تاریخی سلطانیه، ص ۶۳)

توانایی کافی در غیب گویی لازم است تا با دیدن تصویر فوق، چنین تصویری از ذهن آدمی عبور کند و برای تثبیت گمانه های خود، کسانی را به دزدیدن تا آخرین کاشی از گنبدی لغزان بفرستد که دسترسی بدان جز با حمایت سیستم پیچیده ای از داربست ها میسر نیست! در واقع مخلص وصف تغییرات تدریجی وارد آورده بر گنبد، از بنایی مخروبه و بی هویت، به مقبره صاحب منصب بزرگ مغول را، به ذات وهستی نخستین آن نسبت داده است. چنان که در صفحه ۱۳۸ کتاب عکس های سوروگین و عکس زیر، یعنی شماره ۱ در کتاب پرشیای آ. کوستا، نظیر همین تصویر از زاویه ای دیگر آمده که یکی را در اواسط دوران ناصرالدین شاه و دیگری را در عهد رضا شاه برداشته اند و نشان می دهد گنبد سلطانیه از آغاز صرفا بنای آجری و بی آرایه های کاشی، باقی مانده از زمان اصطلاحا صفوی است، با نظایر بسیار دیگری، که به مدد الهی عرضه خواهم کرد.

تصویر عرضه شده در صفحه ۴۵ کتاب پرشیای کوستا، از گنبد سلطانیه، با ردیف کوتاهی از تزیینات برگ شبدری در قاعده گنبد همراه است که درمیان آن ها نقوشی از آجرهای لعاب خورده آبی به شکل الله و محمد دیده می شود و چون زاویه ی برداشت آن با عکس قبل برابراست، پس این تصویر را می توان سندی برآغاز عملیات حقه بازانه در تصرف و تبدیل آن گنبد در حوالی زنجان گرفت.

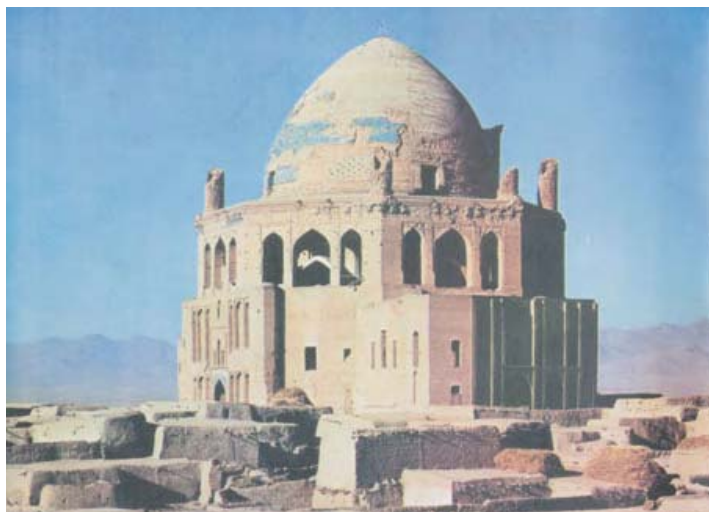

عکس ۳

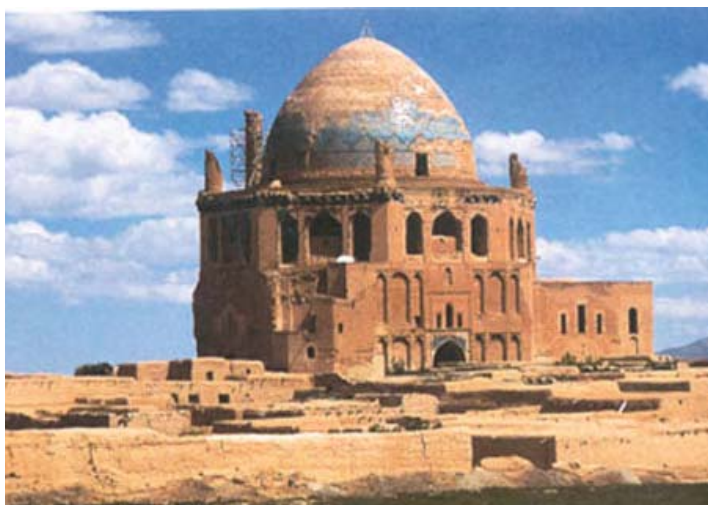
برای رفع خستگی بد نیست به این تصویر نیز نگاه کنید که از صفحه ۹ کتاب مخلصی برداشته ام، تصویری از سلطانیه است نزد فلاندن سیاح قرن نوزدهم که در باب آن شرحی چنین آورده است:

«فلاندن نیز در سیاحت نامه خود از آن به عنوان شهری نیمه ویران یاد می کند و می نویسد: با این که شهر تقریباً رو به ویرانی می رفت اما ویرانه های باقی مانده نیز حکایت از جلال و شکوه و ابهت دیرین می کند». (مخلصی، جغرافیای تاریخی سلطانیه، ص ۹)

آیا چه گمان کنیم؟ فلانندن در هنگام رسامی این تصویر، در سلطانیه بوده و یا در میان شهر رم یکی از کلیساهای قرون وسطای ایتالیا را تماشا می کرده است؟!

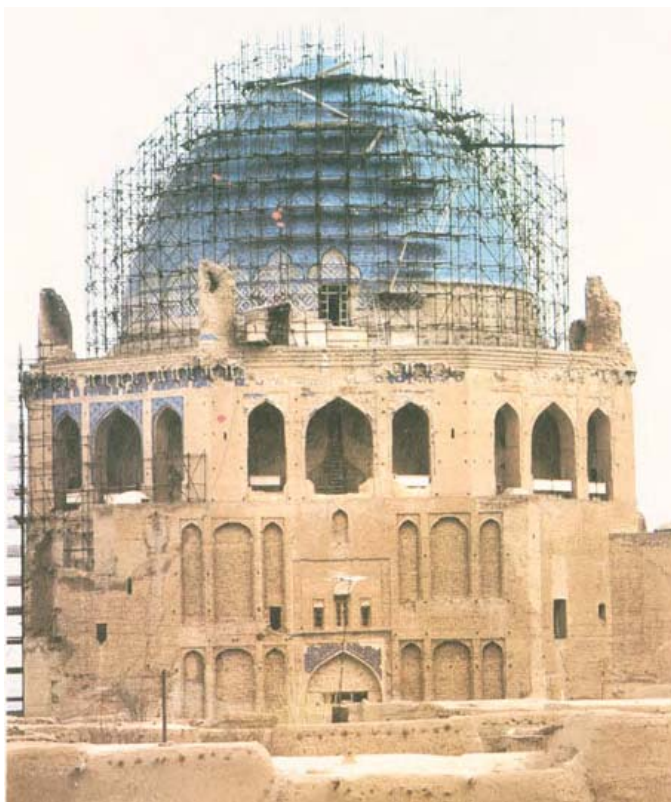

عکس ۴

عکس ۵

در دوعکس صفحه قبل، که ازدو وجه مختلف گنبد برداشته اند، علاوه بر ترمیم تاول های ریخته، بر حوالی آن پلاک های برگ شبدری، چند کاشی فیروزه ای نیز به سبکی چسبانده اند که گویا بقایایی از آرایه ای کهن است، با دیوارهایی که به وضعی معقول آجر چینی دوباره شده و نورگیرهای نوی در اطراف پایه گنبد، که در تصاویر پیشین نبوده است!

عکس ۶

اجازه دهید شناس نامه این چشم بندی ها را، که به نام مرمت انجام داده اند، در همین جا ببندم و از نمایش عکس هایی که این تصرفات

را گام به گام دنبال می کند درگذرم، زیرا با نشان دادن تصویر بالا هر صاحب اندیشه ای به واقع امر پی می برد و به عیان می بیند که کاشی های چسبیده بر در و دیوار گنبد سلطانیه تماما تازه ساز است و عکس فوق از آغاز این کاشی کاری های هدف دار، بر مناره های نیمه ویران اطراف گنبد نیز خبر می دهد، تا معلوم شود کسانی برای تلقین و تزریق تاریخ معینی به کالبد هستی ایرانیان، از اجرای هیچ توطئه و در هیچ مورد و مقیاسی صرف نظر نکرده اند. رسواترین مطلب این نوسازی آن جا بروز می کند که گردش تزیینات برگ شبدری فراز پا گرد گنبد را، گردا گرد و در سراسر ازاره نمی بینیم و تصویر به وضوح تمام گواه است که نوسازان سلطانیه از ادامه آن در نیمه راه منصرف شده اند. هرکس می تواند خود را به پایه گنبد سلطانیه برساند و همانند من به سادگی محاسبه کند تا معلوم شود که اگر این تزیینات برگ شبدری امتداد می یافت، آخرین آن ها نیمه کاره می ماند که اوج مسخرگی در مرمت شیدادانه آثار باستانی ایران بود. تصویر در عین حال به روشنی نشان می دهد که آن کاشی کاری توأم با چرخش آجر را که نام الله و محمد و علی را تکرار می کند، نقشه جدیدی است رسوخ کرده در ذهن مرمت کاران ناشناس گنبد سلطانیه که در یادداشت بعد از آن خواهم گفت.

حالا این گوشه ای از گنبد تی تیش مامانی قبر اولجایتو و یا خدا بنده و یا سلطانیه است. شاه کاری در صحنه سازی و حقه بازی که ذره ای از آن را در تصاویر اولیه گنبد شاهد نبوده ایم!

۱۴۰. گنبد سلطانیه، ۲

اینک به مقدار لازم، برای قانع کردن صاحبان اندیشه، اسناد مستمر و محکم به دست است، تا بر مبنای آن، بر افسانه های تاریخی موجود، در باب ایران پس از پوریم، مهر جعلیات بکویم و تولید کنندگان آن را تابعین شورای جهانی یهود بدانیم. در حال حاضر قاطعانه معلوم است مجموعه ابنیه تخت جمشید را، پس از توسل به قتل عام پوریم، نیمه کاره رها کرده اند، از بقایا و بازمانده های کوچ و مهاجرت و پناه موقت یونانیان به ایران، امپراتوری اشکانیان ساخته اند، کتیبه های ساسانی موجود در جنوب ایران، به خط من درآوردی پهلوی را، قریب ۷۰ سال پیش کوبیده اند، مسائل پس از طلوع اسلام در سرزمین وحی را، به انواع دروغ نویسی ازجمله در باب حمله اعراب به ایران بی سکنه آلوده اند، سلسله های ناپیدای طاهری و صفاری و غزنوی و سلجوقی ساخته اند، مغول ها را ابتدا بر روی کاغذ اختراع و سپس برای انهدام نمی دانیم چه چیز به ایران فاقد تجمع و هستی متمدنانه فرستاده اند و شگفت آور این که، هنگام بروز توانی نو برای جا به جایی آسان در سطح جهان، به سبب باز شدن راه گذر از اقیانوس ها، مجریان پوریم، از بیم برخورد و دیدار کنجکاوان، با برهوت ایران و علت یابی آن، برای باز سازی این سرزمین، عجولانه و جاعلانه ظواهر نمایشی سرزمینی صاحب تکاپوی تاریخی را به صورت مشتی ابنیه گوناگون و پراکنده و بی پیوند با یکدیگر و نیز باز سازی چند شهر و مرکز تجمع برای سکونت کارگزاران و دست اندرکاران این شگرد، دکور بندی کرده اند، که در مجعولات تاریخی

موجود، سلسله و سلاطین صفوی خوانده می شوند. چنان که دیدار آثاری از اصفهان و قم و کاشان و مشهد پیش از صفوی، شیراز و کرمان ماقبل زندیه، تبریز و تهران پیش از اوائل قاجار و رشت و انزلی و لاهیجان پیش از پهلوی، به هیچ صورت و در هیچ اندازه و اشل شهرنشینی ممکن نیست.

اگر پیش از اسلام، برای انتقال حقه بازانه دورانی به دوران دیگر، مثلاً بخشیدن خرابه ها و حجاری های نقش رستم و سروستان و فیروز آباد، به اشکانیان و ساسانیان قلابی، دست مایه ای از بقایای معماری و حجاری و سکه های یونانیان دزدیده اند، برای ایران پس از اسلام، که تا عهد معروف به صفوی، در دشت های آن، یک چینه لرزان خشتی بالا نرفته، ردی از حضور قدرتمند حکومتی در حد کدخدایان ندارد و جز مرعوب شدگان و بهت زدگانی پناه برده در قلاع فراز بلندی ها نمی یابیم، ناگزیر دست به تدارکات نشانه های معدودی، به نام سلاطین ناشناسی زده اند که گرچه می گویند میان بیابان ها و نمی دانیم به چه کاربرد و منظور، چند میل بلند منفرد ساخته اند، اما شهر و مرکز اقتدار و سکونتگاه و حمام و محل عبادتی جز همان میل های میان راه ندارند!

هنگامی که این عکس و عکس بعد را، که اولی را سوروگین در ۱۳۰

سال پیش برداشته، کنار هم قرار می دهیم، با ملاحظه تغییراتی که در اثر مرمت، حتی به زمان ناصرالدین شاه در آن صورت گرفته، به آسانی در می یابیم مقبره سازی برای اولجایتوی مغول، در سلطانیه، درست همان زمان پیش می رفته است که طغرل سلجوقی را به شهر ری در مقبره نوساز دیگری دفن می کرده اند، تا گزارش حضور بنیان گذاران سلجوقی و مغول، بی آثار و مستندات تاریخی نمانده باشد! زیرا بدون این دو گور تازه ساز، سهم مهمی از تاریخ نویسی یهودی سده اخیر در باب ایران پس از اسلام بی مدرک می ماند، چنان که بی نونوشتن کتیبه هایی در نقش رستم، سلسله ساسانی سخن گویی به نام کرتیر نمی یافت!

در حال حاضر برج های نو مرمت و گلدسته سان اطراف پا گرد گنبد سلطانیه در عکس بعد را نیز با همان نقوش و معرق های کاشی - آجری پوشانده اند، که به نام های الله و محمد و علی آراسته است و گرچه تصاویر پیشین به قدر کافی چنین افزایشی را غیر تاریخی و بر سبیل علائق و نیاز و ماموریت مرمت کاران جدید منعکس می کند، اما اگر این زینت ها را پرچم تبلیغ و تعلق به تشیع بگیریم، هرگز در فضای مخالفت جدی با تشیع، که می گویند در دوران پیش از صفوی در سراسر ایران حاکم بوده، بر پا نمی مانده، به خصوص این که با

بازیچه گرفتن عقلانیت عمومی، شخص صاحب مقبره، یعنی اولجایتوی مغول را نیز، در سلک منکران تشیع درآورده اند!

«ظاهرا هنگامی که اولجایتو امر به احداث آرامگاه خود کرد، هنوز یکی از مذاهب اسلام را به عنوان مذهب رسمی انتخاب نکرده بود. وی تقریباً در سال ۷۰۹ هجری، یعنی زمانی که کار ساختمانی گنبد رو به اتمام بود، سفری به عراق کرد و تربت پاک امام حسین و حضرت علی را در کربلا و نجف زیارت کرد. بنا به قولی بر اثر تشویق و ترغیب علما و روحانیون بزرگ شیعه، که در آن زمان در دستگاه حکومتی صاحب منزلتی بودند، اولجایتو مذهب تشیع را به عنوان مذهب رسمی پذیرفت و بعد از مدتی تصمیم گرفت که آرامگاه خود را به ائمه اطهار اختصاص دهد و قصد انتقال اجساد مطهر آنان را به سلطانیه داشت. تا بر رونق تجارت و اهمیت مذهبی پایتخت جدید التاسیس خود بیافزاید. لذا دستور داد تا تزئینات داخلی بنا را که تا آن روز انجام نگرفته بود طوری بپردازند که در آن شعائر مذهب تشیع به خوبی مورد استفاده قرار گیرد. به همین جهت بود که نام علی به طور مکرر با کاشی در متن آجر نوشته شد... اما انتقال اجساد مطهر ائمه به خاطر مخالفت شدید علمای شیعه یا به

قولی خواب دیدن سلطان حضرت علی بن ابی طالب را و ناراضی
 بودن آن حضرت از این عمل، انجام نگرفت. بنا براین سلطان ایلخانی
 مصمم شد که دوباره این بنا را به آرامگاه خود اختصاص دهد. به
 نظرمی رسد که **اولجایتو درهمین زمان از مذهب تشیع برگشت و**
مذهب اهل سنت را اختیار کرد. شاید به همین دلیل بود که دستور
 داد تمام تزیینات معرق کاری که نام علی بر آن نقش بسته بود، و
 تمام تزیینات آجری و کاشی کاری و گره سازی را با پوششی از گچ
 اندودند و روی این پوشش را با کتیبه ها و اشکال مختلف هندسی و
 طرح های گل و بوته دار با رنگ آبی برزمینه سفید گچ بری کردند». (محمد علی مخلصی، جغرافیای تاریخی سلطانیه، ص ۱۴)

چنین است شروح تاریخی که اینک بر آن باور داریم و برگ نوشته
 هایی در باب سرنوشت و پیشینه سرزمین خویش می انگاریم. در
 این تاریخ یهود نوشته ما، کسی مسلمان نیست و دین اسلام را
 اختیار نمی کند، بل سنی و یا شیعه می شود، آن هم از قماش
 اولجایتو که گرچه در تشیع چندان متعصب است که قصد کوچ و
 انتقال مقبره امامان شیعه را از عراق به سلطانیه می کند، اما زمانی
 که صاحب یکی از آن مقابر را به خواب می بیند که مخالف رای او نظر

می دهد، در جای پا برجایی بیش تر در مذهب خود، از امامان شیعه قهر می کند و ناگهان چنان از تشیع گریزان می شود که دستور می دهد تمام نام های علی در مقبره اش را پاک کنند! اگر هنوز دچار چنان دل آشوبی نشده اید که دنبال مطلب را رها کنید، از مرمت کاران بپرسید، چرا در نوسازی مقبره اولجایتوی از تشیع برگشته، علی رغم میل مدفون، گنبد و مناره ای با نمای تشیع، و با نام علی این همه آجر چیده اند؟!

نمای قبل یکی از طرح های معرق داخل گنبد سلطانیه است، با گرافیکی که سه بار نام محمد و علی را درهم ادغام کرده با ستاره داوودی در مرکز آن، تا برتمام اثر نور بتاباند؟! در این گنبد و مقبره چندان از این ستاره داوود می یابید، که مورخ تشویق می شود تا به مزاح ادعا کند که اولجایتو پس از بازگشت از تشیع، یهودی شده بود؟!

این ها هم فقط دو نمونه از نقوش گچ بری در سقف های زیر گنبد اولجایتو است. چنین اشتیاقی به نمایش مکرر و با شکوه ستاره داود را حاصل میل و اعتقاد چه کسانی قبول کنیم، اولجایتوی مغول و یا مرمت کاران عهد ناصرالدین شاه و پس از او؟ هرچند در ماهیت امر، تفاوت چندانى ندارد و شاید به ما تفهیم کند صاحبان و سازندگان و مرمت کاران این بنا، از چه گروه بوده اند و اگر توصیفات کنونی در باب غارتگری مغولان را بپذیریم، پس این بنا کم ترین تعلقی به یک فرمانده مغول ندارد، که در اساس به تاریخ وارد نشده و هرگز به ایران فاقد نمایه تمدن و دارایی قابل غارت، پا نگذاشته اند!

از قبیل چنین شیرین کاری ها در ترکیب بندی مکرر از ستاره داود در تزیینات داخلی گنبد سلطانیه را به همه صورتی می توان مشاهده کرد. در این جا با یکی از کهنه ترین انواع آن مواجهیم با شرحی از صاحب نظران نام دار بر آن ها که درک مسئله را از سویی پیچیده و از سوی دیگر ساده و قابل ادراک می کند.

«تزیینات دوره دوم مربوط به هنگامی است که نقشه انتقال ابدان مطهر دو امام به هم می خورد و به دستور سلطان ایلخانی تزیینات قبلی که بیش تر نام علی بر آن نقش بسته بود، با پوششی از گچ، شامل کتیبه ها و طرح های زیبای دیگر مستور گردید. در مورد تزیینات داخلی و کتیبه های بنا در سال های اخیر بسیاری از محققین مطالعاتی کرده و نظریاتی ابراز نموده اند: آندره گدار تزیینات دوره دوم را مربوط به زمان صفویه می داند و می نویسد: با مشاهده آن چه باقی مانده چنین استنباط می شود که تمام سطح بدنه تالار و گنبد، کاشی کاری بوده و نوارهای متعددی از کتیبه ها، حاشیه های درهم پیچیده، گل ها و ستاره هایی از کاشی کاری منقوش تمام سطح داخلی آن را می پوشانده است. متأسفانه این بنای باشکوه و زیبا در زمان صفویه و احتمالاً سلطنت شاه اسماعیل و شاه طهماسب اول دست کاری و مرمت شده و داخل بنا را با گچ سفید کرده و بر تمام آیات قرآن حکاکی و نقاشی کرده اند... پروفیسور سن پائولزی که تحقیقات و مطالعات فراوانی در مورد تزیینات بنای سلطانیه انجام داده به کتیبه ای که دارای تاریخ ۷۲۰ هجری است اشاره دارد و ادعای گدار را، مبنی بر این که گچ بری ها مربوط به زمان صفویه است، عاری از واقعیت می داند... همان طور که در فوق

اشاره شد سلطان محمد خدابنده دستور داد که تمام آیات قرآن را در روی چند ردیف کتیبه در داخل بنای اصلی تهیه و تعبیه نمایند لیکن در زمان حکومت میران شاه قسمت اعظم این کتیبه ها به وسیله وی از بین رفته است». (محمد علی مخلص، جغرافیای تاریخی سلطانی، ص ۳۲ و بعد)

گویا این حضرات بلند پایه مشغول اجرای نمایش نامه ای با نام گنبد سلطانیه اند، هرکس را بخواهند به سلک شیعه و یا مخالف آن درمی آورند و آماده اند شاهان و سرداران مغول را در حال کاشی چسبانی و یا ماله کشی برآن ها به روی سن بکشانند! اگر این ابداع و امحاء را به ایلخانیان افسانه ای و فاقد اثرتاریخی نسبت دهیم، پس باید دوباره به دنبال بانی و نافی این علائم در آن سلسله بگردیم و مسلمان و نا مسلمان و شیعه و غیرشیعه آنان را شناسایی کنیم، مگر این که بگوییم اولجایتوی محو کننده آیات قرآن، نه فقط از تشیع که از اسلام نیز برگشته است و اگر مجری آن حذف را شاه اسماعیل صفوی بگیریم، پس نه منادی تشیع، که احتمالاً یهودی یا مسیحی می شود و اگر محو این نشانه ها را به گردن مرمت کاران قرن اخیر بیاندازیم، پس نبض همه چیز میراث، همانند دیگر امور مربوط به تاریخ ایران، در دست دشمنان اسلام بوده و هست. باری زمانی که مقرر است برای سایه ها تاریخ بسازند منطقی است به چنین اوهام لاعلاجی نیز مبتلا شوند. آموزنده ترین قسمت این بررسی آن جا بروز می کند که گرچه مرمت کاران، همان نام های علی را که معلوم شد اصل قابل اثباتی ندارند، با دقت فراوان بازسازی کرده اند، ولی اجازه داده اند که آن آیات ادعایی قرآن، در زیر لایه های گچ همچنان پنهان بماند؟!

۱۴۱. مساجد و مناره ها

شواهد متعدد و مکفی برتهی بودن مطلق این سرزمین، از زمان رخ داد پوریم در عهد خشایارشا، تا طلوع اسلام و نیز فقدان تجمع متمدن، از

اسلام تا صفویه خبری دهد. شواهدی که بویژه با مجموع جعلیات ابلهانه وسیع و متنوعی معتبر می شود، که به صورت های مختلف، برای تلقین هستی ملی و پرشکوه ایرانیان در دوران مورد بحث ساخته اند، تا آن جا که بسیاری از ما، حافظ را دلیل وجود شیراز قرن هشتم، خیام را نشانه نیشابور قرن پنجم، فردوسی را برهان وجود طوس در قرن چهارم و ابن سینا را علامت حضور همدان در همان قرن گرفته ایم! اگر نیمه کاره ماندن بنای تخت جمشید برملا شده، اشکانیان، یونانی از آب درآمد، معلوم شده است کتیبه های ساسانیان را ۷۰ سال پیش نقر کرده اند، سلجوقیان عالی مقام با قبری شناخته می شوند که تولید آن به ۱۳۰ سال پیش می رسد، اولجایتوی مغول به مزاری دفن است که در تعمیرات زمان ما، برای کاربرد در تاریخ مغول تالیف کنیسه و کلیسا، به مظاهرتشیع آراسته اند و برای غزنویان و طاهریان و صفاریان و آل بویه حتی به همین میزان نیز دست مایه ندارند؛ پس زمان آن است که در شناخت مظاهر مادی و ابنیه تاریخی، که به شماری بس اندک در ایران پراکنده است، گامی پیش تر نهم و به توضیحات بی تعارفی وارد شوم که سرانجام ثابت کند، جز قلاع بر سر ارتفاعات، هیچ نمونه بنای تاریخی در دوران اسلامی ایران، هویت ماقبل صفویه ندارد.

اینک که پرده از مجعولات موجود برافتاده و با مراجعه به عقل و اسناد می دانیم اصفهان نخستین شهر نوساز پس از پوریم است، که با سرمایه و نیروی کار کنیسه و کلیسا بالا برده اند، آن گاه کشف حقیقت بر خواهندگان بسیار آسان خواهد شد، زیرا برای تشخیص نادرستی هر نوشته و ادعایی در باب ایران ماقبل صفوی، کافی است در آن قول و نگارش اشاره ای به بنای حاکم و حمام و کاروان سرا و آب انبار و بازار و آتشکده و معبدی بیابیم، خبر از بردن لشکر و ستیز میان این و آن بشنویم، از مسافری شرحی بر شهری پیش از صفوی در ایران بخوانیم، شاعری را مشغول گذر از معبر یار وکوی مغان و ستایش سرمستانه از چشم و ابروی معشوقه در برزن و

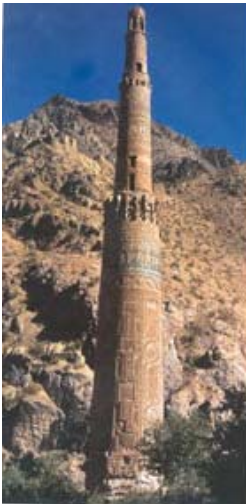
گذر و خانه و بازاری ببینیم و یا فیلسوف و مترجم و مفسر و طبیب و منجم و مطربی را سرگرم اعمالی غیر معمول در زمان و مکانی پیدا کنیم که در حد رفع تشنگی و یا نظافت ابدان نیز، زیر بنای لازم را برای این گونه امور ندارد و با گریز از اسارت در شایعات و تلقینات و حدسیات و نام گذاری هایی که با نمونه های دست ساز آن آشنا شده ایم، لااقل به دنبال مسجدی در این سرزمین بگردیم که پیش از ساخت و سازهای صد ساله اخیر، محور قبله و محراب آن را صحیح و بی انحراف ساخته باشند!

با این همه بدون تاثیر پذیری از تصورات و موهومات موجود، هنگام مراجعه به توضیحات و تصاویر و یا دیدار مستقیم از بقایای ابنیه تاریخی بر زمین مانده کنونی، به نکات بسیار غریب و درخور تاملی برمی خوریم. نخست مایه و مانده های معماری اسلامی در ایران بسیار اندک است و میان همین بقایا نیز کم ترین هماهنگی در طراحی و اجرای فنی نمی بینیم و گروه بندی دشوار آن ها که مثلاً درمورد کاروان سراها به کلی ناممکن است، به سهولت نشان می دهد که تیپ های مختلف بازمانده های ابنیه در ایران، ملقمه ای است از اندیشه و اجرا نزد معماران گوناگونی از همسایگان دور و نزدیک، چون ارامنه، مردم بین النهرین غربی و ماوراء النهر، هندیان، اسلاوها و اروپاییان. در منطق مطلب نیز امکان ایجاد صدها کاروان سرا در میان بیابان ها و این همه کلیسا و دیگر منضماتی که در روزگار صفوی سبز شده، جز با هجوم صدها گروه کار ممکن نیست که هریک در ارائه آگاهی فنی و توانایی های اجرایی خویش، بی نظارت و برنامه مدون و مرتبط و در آزادی کامل عمل کرده اند.

صاحب نظران معماری باخبرند که سبک های گوناگون بر پا کردن یک بنا، با هر منظور و مصرف، زنجیره به هم پیوسته ای است، مرتبط با تحولات درشناخت مصالح نو، افزایش سرمایه و درجات و امکانات اشرافیت که در نهایت عاملی برای نمایش دگرگونی های نو، ازجمله در سبک و سلیقه های معماری می شود، چنان که مدرن ترین

کلیسای جهان باز هم از گوشه ای به کهن ترین آن پیوند می خورد. برای ادراک آسیب های وارده بر تمدن شرق میانه و از جمله ایران کهن، به دنبال رخ داد پلید پوریم، کافی است به فقدان بنیان و زیر بناهای اجتماعی در روند دو هزار ساله ی پس از بروز آن حادثه در ایران توجه کنیم، که پیش از صفویه، جز مانده هایی از یونانیان، بقایای به جای مانده از یک عمارت اشرافی و بنای حکومتی و مرکز عبادی نداریم و الگویی از هنر و موسیقی و ادوات مصرفی و معمول زندگی و کاسه و خنجر و گرز و شلاق و شلوار و لباس و پلاس و قاشق و بشقاب نمی شناسیم، به گونه ای که تنها راه قبول این همه تحولات در زمان صفویه منحصر به این شده است که یا گمان کنیم در عهد آن ها، به دنبال هر باران بهاری، مقادیری نقاش و بافنده و هنرمند و سازنده پل و عمارت و مسجد از زمین می روییده و یا صاحبان این حرفه ها و دارندگان این آگاهی های عملیاتی را وارد شوندگانی بر این سرزمین بدانیم.

با این همه و از آن که مقاطعه کاران مامور تولید ایران زمین، در عرضه ایجاد نمودارهایی متقارن و متکامل و مرتبط با دیرینه ماموریت خود، به سبب فقدان الگو، درمانده بوده اند، اتوهای معماری آنان چندان پراکنده و غیرمعمول و بی هویت است که جز کپی کشی متوسطی از دارایی همسایه ای شناخته نمی شود و نشان می دهد سازندگان وارداتی عهد صفوی نیز، همانند بنّایان و طراحان و مهندسان امروز، از ارائه مظاهری در پیوند با معماری ملی، ناتوان بوده اند. آن ها نمونه هایی از انواع مهارت خویش در کپی برداری از ابنیه اطراف و نیز در تقلیدی از بنای کلیسا و مقابر مسیحی را، که در اجرای آن استاد بوده اند، به طور پراکنده و به عنوان الگوی کار خویش بر پا کرده اند. فقدان منطق ارتباط تاریخی و جغرافیایی و پریشانی بی حد و بی پیشینه و سنت در این نمونه ها، ساخت اغلب آن ها را به ارائه اتوهای برای ابراز توانایی و پیش شرطی برای کسب سفارش تبدیل کرده است.

عکس ۳

عکس ۲

عکس ۱

عکس شماره ی یک، مناره وابکند در آسیای مرکزی با تاریخ گذاری نامطمئن قرن ششم هجری است که شبیه دیگری در بخارا دارد و با ۴۰ متر ارتفاع از حوادث طبیعی منطقه ای پر زلزله به سلامت جسته است. مناره را در حوزه یک تجمع وسیع انسانی ساخته اند و در اطراف آن مساجد و دیگر نشانه های یک شهر قدیم دیده می شود. عکس شماره دو متعلق به مناره ای در دهلی به نام مناره قطب است که باز هم مانده از اواخر قرن ششم هجری می گویند. دهلی از زمانی معین ولی نامشخص محل تجمع آدمی در روابط گسترده شهرنشینی بوده است. این مناره جزیی از مسجد بزرگ دهلی به نام قوت الاسلام و از بناهایی است که نه فقط مناره که دیگر ضمائم اطراف آن، مکتب معتبر و آموزنده ای از تلفیق معماری بومی هندوستان با تعلقات اسلامی است. اگر خدا بخواهد به زودی مبحثی را می گشایم تا بدانیم محققان کلیسا وکنیسه در باب اسلام چه مهمات بی انتهایی را، از جمله درباره مسلمانان هند و شمال آفریقا و اسپانیا، به خورد ما داده و نحوه گسترش اسلام به جهان را با چه حکایات نادرستی پوشانده اند! اینک به تصویر سوم نگاه کنید که برج شصت متری

جام در شرق ایران است که باز هم نوشته اند مناره ای از اواخر قرن ششم هجری است. برای این که با گوشه و گونه ای از تحقیقات کینه توزانه کنیسه و کلیسا در باب اسلام و آثار معماری و هنری آن آشنا شوید، کافی است به شرحی در کتاب جدید الانتشار «معماری و هنر اسلام» در باب این برج، توجه کنید:

«برجی در جام، از اواخر قرن ۱۲ میلادی. یکی از چهل برج مبهوت کننده تاریخی که در ایران و افغانستان و آسیای میانه و هند میان قرن یازده تا سیزدهم میلادی بر پا شده است. این برج شصت متری را در چنان محل پرت افتاده ای ساخته اند که تنها در ۶۰ سال پیش و به سال ۱۹۵۰ میلادی به تصادف مکتشف شده و از پس شناخت آن معلوم کرده اند که بقایایی از شهر قرون وسطایی فیروز کوه پایتخت غوریان بوده که در قرن سیزدهم میلادی به دست مغولان ویران شده است. این برج آجری در سه مرحله سوزنی شکل بر روی هم قرار گرفته و به وسیله مقرنس هایی از یکدیگر جدا شده، با کلاهی که شبیه نمایی از فانوس های دریایی برای راه نمایی مسافران است». (مارکوس هاتشاین و پیتر دلیوس، انتشارات کونمن، معماری و هنر اسلام، ص ۳۷۳، متن اصلی)

سرپای این کتاب پر برگ و نفیس که می توان مدت ها با تماشای تصاویر فراوان آن سرگرم شد و مولف و ناشر آن از یهودیان آواز مند و شناخته اند، از چنان افسانه هایی در باب اسلام و مسلمین لبریز است، که به آسانی اعلام می کند هنوز هم روشن فکران مسلمان کار آشنایی با همه چیز دین خویش را به مولفین یهود می سپرند و آن گاه که این کتاب مملو از قصه های هدفمند و آشکارا ضد اسلام را، وزارت ارشاد اسلامی ایران، چند سال پیش، در زمره برجسته ترین کتاب سال تالیف خارجیان تشخیص داده است، بر بغرنجی مطلب افزوده می شود.

باری، بدین ترتیب میل و برجی راه نما و حسب تصادف، در پستوی کوهستانی به دست آمده، مانده از پایتختی بزرگ که خشت به خشت آن را مغولان ویران کرده و برای عبرت ایام همین میل را باقی

گذارده اند تا مسافران مشتاق دیدار از پایتخت مخروبه غوریان راه خود را گم نکنند. میل راهنمایی که در جهان پرآشوب کنونی، تا ۶۰ سال پیش مکشوف نشده و یافتن آن خود محتاج میل راه نمای مخصوص دیگری بوده است؟! آیا بلاهت این بررسان دنیای غرب، که از هر پاره آجر بی صاحب و هرسکه قراضه ناشناس، داستانی در مذمت اسلام به هم بافته و تمدنی به دل خواه خود در گوشه ای ساخته اند، از همین شرح کوتاه بر این میل معلوم نمی شود و آیا دستپاچگی آن ها در ساخت دروغین و سریع پای تختی برای غوریان، بر اساس کشف یک میل، که طبیعتا باید به دست مغولان هم به کلی معدوم شده باشد، مهارت بی شرمانه آنان را در تولید چرندیات در باب تاریخ منطقه ما نشان نمی دهد؟!

عکس ۶

عکس ۵

عکس ۴

این مطلب واضح و قابل دیداری است که بی استثنا تمام آن ابنیه دوران اسلامی ایران که برآن ها مهرتولید پیش ازصفوی کوبیده اند و نشان از تجمع و حضور انبوه آدمیان گفته اند، به صورت مجزا و معلق در بیابان و کوهساری سوت و کور و بدون عوارض تجمع آدمی در اطراف آن، بر پا شده است، اصلی که حتی شامل مسجد دامغان و نیریز نیز می شود، چنان که بررسی خواهم کرد. در تصاویر بالا نیز در عکس ۴ با میل خرم آباد، در عکس ۵ با میل کرمان در بیابان میان بم و فهرج و میل سنگ بست خراسان، در

عکس ۶ آشنا می شویم. میل هایی که همچون دیگر نمونه های آن، از جمله در فیروز آباد و علی آباد کاشمر، کم ترین ارتباطی با زندگی شهری و یا نقل و انتقال کالا و مسافر ندارند و غالباً در چنان محیط پرت افتاده کوهستانی مستقرند که اصل میل، جز از فاصله بسیار نزدیک قابل دیدار نیست، امری که با میل راهنما شناختن آن ها به کلی مغایر است. در عین حال تعداد این میل های منفرد در ایران چندان اندک است که به شمارانگشتان دست ها نمی رسد و بعید می نماید به سرزمینی چنین برهوت، با این شمار فراوان کاروان، که در سفر نامه ها به راهنم، بی نیاز به لزوم احداث کاروان سرا، برای عرضه تدارکات و خدمات میان راهی، تنها همین چند میل نمایشی غیر قابل دیدار را علم کرده باشند. زیرا مسلّم است بقایای میلی با ارتفاع چهل و یا شصت متر را باد نمی برد و بی شک اگر میل بر پای دیگری وجود داشت، تاکنون با مانده هایی از آن برخورد کرده بودیم. برای شناسایی بیش تر نسبت به اینیه اسلامی بس محدود ایران، که اینک ساخت آن را به قرون ماقبل صفوی نسبت می دهند، کافی است به فهرستی رجوع دهم که ممتاز و معروف ترین هنر شناس و شارح معماری ایران باستان و دوران اسلامی، آرتور پوپ یهودی، در کتاب «معماری ایران» جمع آوری کرده و تعداد آن ها چنان که در زیر می خوانید، حتی اگر تاریخ گذاری آن ها را صحیح بدانیم، تنها نزدیک به سی باب است.

۱. مسجد تاری خانه در دامغان، از قرن دوم هجری.
۲. گنبد قابوس، قرن چهارم هجری.
۳. پیر علم دار دامغان، قرن چهارم هجری.
۴. چهل دختران دامغان، قرن چهارم هجری.
۵. سه گنبد ارومیه، قرن ششم هجری.
۶. مقبره علاء الدین ورامین، قرن هفتم هجری.
۷. آرامگاه بایزید بسطامی، قرن هشتم هجری.
۸. گنبد امامزاده عبدالله، دماوند. قرن هفتم هجری.

۹. برج طغرل، شهر ری. قرن ششم هجری.
  ۱۰. میل رادکان، معروف به مقبره، رادکان شرقی، قرن هفتم هجری.
  ۱۱. گنبد سرخ، مراغه. قرن ششم هجری.
  ۱۲. گنبد علی. ابرقو، قرن چهارم هجری.
  ۱۳. امامزاده جعفر. اصفهان، قرن هفتم هجری.
  ۱۴. گنبد سبز. قم، سال ۱۳۳۰ هجری.
  ۱۵. مناره علاء الدین در جام. قرن ششم هجری.
  ۱۶. مقبره علاء الدین در جام.
  ۱۷. بقعه شاهزاده محمد در ساری، قرن هفتم هجری.
  ۱۸. امامزاده سلطان محمد طاهر. نزدیک بابل، قرن هشتم هجری.
  ۱۹. امامزاده ابراهیم. آمل، قرن نهم هجری.
  ۲۰. مسجد جامع اصفهان از سده های چهارم تا دوازدهم هجری.
  ۲۱. حیدریه قزوین، قرن هفتم هجری.
  ۲۲. علویان همدان، قرن ششم هجری.
  ۲۳. مناره باقوچخانه در اصفهان، قرن هشتم هجری.
  ۲۴. مقبره بایزید بسطامی، قرن ششم هجری.
  ۲۵. مسجد جامع کاشان، قرن ششم هجری.
  ۲۶. مقبره الجایتو در سلطانیه. قرن هفتم هجری.
  ۲۷. مسجد جامع ورامین. قرن هفتم هجری.
  ۲۸. مقبره توس. قرن هفتم هجری.
  ۲۹. مسجد گوهرشاد مشهد. قرن نهم هجری.
  ۳۰. مسجد شاه مشهد. قرن نهم هجری.
- شاید بتوان بر این فهرست چند بنای دیگر را افزود که در منابع موجود ساخت آن ها را به زمانی مقدم برصفویه کشانده اند. باید اندکی حوصله کنید تا به معنای مطلق، منطق بالا بردن این ابنیه پراکنده دور ازچشم در همان زمان صفویه را بیان کنم، که در ردیف بدترین توطئه های یهودیان برای ایجاد انحراف در ذهن تاریخی ایرانیان به کار زده اند.

۱۴۲. کتاب معماری ایران، ۱

حالا ببینیم آرتور پوپ یهودی، در کتاب «معماری ایران» چه نوشته، که آن را معتبرترین سند آشنایی با مکاتب معماری و هنر، در ادوار مختلف تاریخ ایران تبلیغ می کند و در مقابله با دست تنگی کنونی، که عرضه ظواهر یک جامعه پویای ایرانی، در هزاره نخست اسلامی را غیر ممکن کرده، به چه ادعاهایی متوسل شده و چه شگرد و شیوه هایی را به کار زده اند؟ این بررسی نو بیش از پیش نشان خواهد داد که در اوضاع موجود، برای اثبات فقدان تحرکات تاریخی در حوزه معینی از سرزمین ایران، کافی است به استخراج دروغ ها و ناممکنات در دست مایه و اسنادی بپردازیم که در تالیفات و تولیدات کارگاه های مختلف ایران شناسی، در دو قرن اخیر انباشته اند و به همان روال که پیش تر با موارد متعددی از پریشان نویسی آنان آشنا شدیم، برای کشف هویت اندک مانده های معماری موجود نیز مناسب است نگاهی به کتاب معماری ایران شارلاتانی به نام پروفیسور پوپ بیاندازیم، که در زمره کتب مقدس کسانی است که نان پاره و فطیر خود به تنور پر حرارت تایید این گونه محصولات اورشلمی می چسبانند.

«این ها معلوماتی در باب یک بنای در خور توجه ساسانی، به نام تخت طاقدیس، قرار می دهد که بر بالای کوه مقدسی، در نقطه اتصال بین آسمان و زمین، در شمال باختری ایران ساخته شده بود. بنا بر مشهور زادگاه زرتشت در این جا بود و مقدس ترین زیارتگاه ساسانی به شمار می رفت. این محل، که پیشتر به شیز یا گزک معروف بود، امروز تخت سلیمان نامیده می شود. هر چند تخت طاقدیس تنها چند سالی وجود داشت، یعنی در سال ۶۱۸ میلادی توسط خسرو پرویز ساخته شد و در ۶۲۸ هراکلیوس امپراتور بیزانس آن را ویران ساخت، یکی از مشهور ترین بناهای تاریخی بود. تخت طاقدیس، به خاطر هزینه گزاف، تجهیزات افسانه ای، اشراف چشم گیر بر دامنه ها و جایگاه موقت بخشی از صلیب

مقدس بودنش، توجه سراسر جهان را از ایرلند تا دهلی به خود جلب کرد. از ادیان عامیانه اروپای مرکزی، ادبیات و قصه های سده های میانه، نقاشی ها، پرده ها، نشان ها و آثار مفرغی پیداست که احتمالا تخت طاقدیس منشاء و الهام بخش اولیه داستان قصر جام مقدس بوده است. تخت طاقدیس به ویژه برای معماری ایران درخور توجه است، چون به به ترین صورتی اصول کهن ایرانی را در مورد وظیفه تخت سلطنت به عنوان واسطه میان آسمان و زمین بیان کرده است. این وظیفه در این جا هم مانند تخت جمشید با جادویی همدلانه نمایش داده شده، ساختمان و اجزای آن با چنان درشت نمایی شبهه ناپذیری گنبد آسمان را نمایش می داد که رسیدن پاسخ مساعد از آسمان نا گزیر می نمود.

ساختمان که ظاهرا کوشک عظیمی بوده، در بسیاری آثار عربی، فارسی و بیزانسی توصیف شده، از جمله فردوسی در شاهنامه تصویری تا حدی تخیلی از آن عرضه کرده است. شکوه آن باور نکردنی بود. آن را از چوب های گرانبها، سرو و ساج ساخته و با طلای فراوان پوشانده بودند، نرده ها و پلکان هایش هم طلا پوش بود و در همه جا تنها میخ های سیمین و زرین به کار رفته بود. گنبدی که آسمان را نمایش می داد، لاجورد و فیروزه بر آن نشانده بودند و پوشیده از ستارگانی از جواهرات بود، با یاقوت هایی که در جدول های نجومی طلایی قرار داده بودند، نشان داده می شد و ماه و خورشید را از نقره و طلا ساخته بودند. معبد داخلی را پرده ای زر دوزی با نقش ستارگان می آراست. بزرگانی که در مراسم این نقطه غالباً سرد شرکت می کردند با مجمرهای زرین و سیمین گرم می شدند و در رواق ها با پرده هایی از پوست سمور و سگ آبی از باد محفوظ می ماندند. هزینه افسانه ای این ساختمان، مانند طاق کسری معرف بخشی از ثروت فراوان مملکت بود. هزینه آن را شورایی از بزرگان کشور تامین کرده بود، زیرا احساس می کرد ملت به آن نیاز دارد. تمام بنا بر روی چرخ هایی قرار گرفته بود، طوری که می شد آن را درست در جهت آسمان چرخان حرکت داد و بدین ترتیب تاثیر دعا را بیش تر کرد. حتی جالب تر از آن تعبیه دستگاه هایی برای ایجاد توفان کاذب، رعد و برق و باران بود، تا آسمان ها را به بارندگی واقعی برای رویاندن زمین و

رونق بخشیدن به زندگی تشویق کنند. این نقطه مقدس که در آن تحت رهبری شاه زمین و آسمان می توانستند همکاری کنند و این که این جا مرکز روحانی امپراتوری بود، به ویژه از این طریق نشان داده می شد که شاه فردای روز تاجگذاری در تیسفون، با پای پیاده روانه سفر دور و دراز به تخت سلیمان می شد تا مراسم جلوس خود را کامل کند. توصیف هایی که برخی از آن ها گزارش های شاهدان عینی است و کسانی که در سپاه هراکلیتوس بودند اظهار کرده اند، تصویر خاصی از ساختمان تخت طاقدیس به دست نمی دهد، بل انگیزه هایی را که موجب ساختن آن شده معلوم می کند. بار دیگر، با یک اعتقاد شاهان ایرانی به کارهای حیرت انگیز و خیر خواهانه روبرو می شویم که بسی فراتر از تامین آسایش و راحتی آنان بود. بنابراین، تخت طاقدیس ادامه برنامه عبادتی بود که قرن ها پیش در تخت جمشید ارائه می شد. به همین ترتیب چهارطاق یا آتشکده نو بهار یکی از کوشش های فراوانی بود که در جهت همسو کردن دنیای بشر با کیهان انجام می گرفت. در اطراف گنبد چوبی آن که گفته شده ۵۰ متر ارتفاع و ۵۰ متر پیرامونش بود، ۳۶۰ اتاق تو در تو وجود داشت، مطابق با روزهای سال. دیوارهای آن را هم مانند طاق کسری با پرده های ابریشم آراسته یا بر دیوارها احتمالا با نقش صورت های فلکی جواهر نشانده بودند. آن را برمکیان اجداد وزیران و معتمدین هارون الرشید، ساخته بودند و هدف آن هم مانند تخت جمشید برگزاری جشن های نوروز بود، همچنان که از نامش نوبهار پیداست. ساختمان بایستی بسیار محکم و همچنین بلند بوده باشد، چون ابو بن قیس برای خراب کردنش کوشید، ولی به علت حجم عظیمش ناتوان ماند و از منظور خود چشم پوشید».

(پوپ، معماری ایران، ص ۷۴)

هنوز دروغ سازی بی آبروتر از پوپ به حوزه مسائل ایران نخزیده، هنوز متنی عوام فریبانه و مضحک و بی معناتر، از سطور بالا، جز در کتاب پوچ شیادی به نام آرتور پوپ در هیچ ماخذی دیده نشده و هنوز مادر بزرگی برای خواب نوه های اش قصه ای تا این مقیاس بی سر و ته نگفته، که پوپ در شرح قصر طاقدیس به هم بافته است. او با وقاحت کامل خرابه های بی هویت و بارها زیر و رو شده را نشان

همکاری زمین و آسمان تحت رهبری شاه ایران می داند با دستگاه هایی که طوفان و رعد و برق مصنوعی می سازد، نرده ها و پلکان هایی از طلا دارد که با میخ های سیمین و زرین محکم کرده اند و گنبدی با پیرامون پنجاه متر، از لاجورد و فیروزه، که در اطراف آن ۳۶۰ اتاق تو در تو، که هر کدام به پهنای ۱۵ سانتی متر می شود، با ستارگانی از جواهرات و بالآخره ماه و خورشیدی، از نقره و طلا. قصری که گرچه پوپ از عمر کوتاه آن نوشته و می گوید ده سال پس از اتمام ساخت آن، در ۶۲۸ میلادی به دست هراکلیوس بیزانسی ویران شد، اما برای فرو نشاندن آتش کینه یهودی اش، نظامی مسلمان و خیالی دیگری، به نام ابو بن قیس می آفریند که چند سالی پس از هراکلیوس، در تخریب آن بنا، به سبب استحکام بسیار ناتوان مانده است!

به راستی چنین سخنان کودکانه و بی خردانه، خود عالی ترین راه نما برای آشنا کردن خواننده با حقیقت است و سرزنش فراوان را بر آن روشن فکری تهی از عقلانیت و فاقد آگاهی روا می دارد که اجازه داده اند گزافه بافان شیاد و بی شعوری، از قماش پوپ، از طریق چنین متون کرم زده ای، برای ما تاریخ و فرهنگ و ادب بسازند و هیچ یک حتی تا این اندازه کنجکاو نبوده اند که از پوپ بپرسند این همه جزییات در بنای طاقدیس را، که حتی نمی دانیم نام آن را از کجا برداشته و خود می گوید در ۱۴۰۰ سال پیش به دست هراکلیوس و اعراب خراب شده، چه گونه و از چه منبعی به دست آورده است؟! طاقدیس پوپ هم به همان میزان از آرایه های اشرافی و پرده های خز و سمور و لوازم طلایین ملو است، که اشمیت در قصور نیمه تمام و بی سقف تخت جمشید، روی هم چیده و سپس به اسکندر تحویل داده است. در واقع چنین می نماید جانوران جا خوش کرده در مراکز ایران شناسی جهان، به عنوان سرگرمی و با قصد تمسخر مردم مسلمان شرق میانه، میان خود مسابقه مهمل بافی محض ترتیب داده اند!

«اعراب با شدت و سرعت گردبادی بیابانی از سرزمین های نیاکان خود بیرون ریختند، در سال ۶۳۷ میلادی سپاهیان ایران را در نهایند شکست دادند و طی چند سال بازماندگان شاهان ساسانی را به سوی چین گریزاندند، که مصیبتی تکان دهنده برای ملتی مغرور بود. عجیب است که ادامه زندگی ایرانی واقعا سخت نشده بود و زندگی روز مره، حکومت محلی و حتی برخی هنرها مطابق معمول مدت زیادی ادامه یافت و عناصر بنیادی فرهنگ ساسانی در چارچوب تازه کار خود را دنبال کرد. نیروهای فاتح اسلام هیچ سبک معماری عرضه نکرد، زیرا نداشت که عرضه کند، ولی معماری ساسانی، با همه خلاقیت، بی پروایی و گیرایی اش، به خاطر برخی شکل های ساختمانی تا حدی ابتدایی اش، برای ثبات به توده های پر حجم سخت اعتماد کرده بود. دست آورد ایران اسلامی این بود که این شکل های نیرومند را تهذیب کرد و توانایی آن ها را تا حد یک معماری فوق العاده زیبا رشد داد. نتیجه می باید سبک تر، احساس برانگیز تر، متنوع تر و مؤثرتر از پیشینیان می شد. سازمان امپراتوری اسلام بر یک قلمروی از لحاظ فرهنگی گوناگون مستولی شد، راه های ارتباطی تازه ای گشود، بازرگانی را تشویق کرد و اقتصاد گسترده ای پدید آورد که در زمان خود ثروت لازم را برای عصر ساختمانی دینی و دنیوی تازه و میرمی فراهم کرد. مسجدها، مدرسه ها، مقبره ها، پل ها، قلعه ها، بیمارستان ها، کاروان سراها و کتاب خانه ها همه جا مورد نیاز بود.» (پوپ، معماری ایران، ص ۷۶)

هرچند پوپ، نمونه ای از این ساخت و سازهای اسلامی در ایران، از قبیل کاروان سرا و بیمارستان و پل را، کهن تر از عهد صفوی، به علت فقدان عام، در کتاب اش عرضه نمی کند، اما سخن او در باب گرد باد ویرانگر سپاه عرب، که هیچ سبک معماری برای عرضه نداشت و جز ویرانی به بار نیاورد، توضیح نمی دهد تحول عظیم در معماری استوار و زیبای اسلامی، متناسب با پیشرفت های اقتصادی و اجتماعی و ارتباطات، از چه راه جز آموزه های اسلامی و قرآنی، حاصل شده است؟ هرچند برابر معمول در مقابل این گونه سئوالات

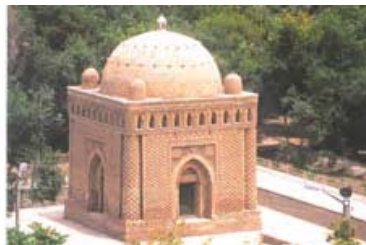
مدعی اند که اعراب دانش خود را از ایرانیانی آموخته اند که معماران ناپیدای آن، در هزاره نخست اسلامی، حتی آب انبار و حمامی در ایران نساخته اند!

«در سده بعد بناهای مهم بسیاری ساخته شد، که از آن ها تنها **اشارات لفظی باقی است**: دو مسجد بزرگ در بخارا و چندین مسجد در ری، ارگ سمنان، کاروان سرای هارون الرشید در جاده توس، مسجد ساری و مسجد قزوین که در سال ۸۶۸ میلادی به اتمام رسید. از دارالاماره ابومسلم در مرو که امروز از آن جز **خاطره ای باقی نیست**، ولی به خاطر منظور نمادی و سنتی به ویژه اهمیت زیادی داشت. نقشه آن در اصل همان نقشه آتشکده ساسانی بود، ساختمان بزرگ گنبد داری که به هر چهار طرف باز می شد، با چهار ایوان طاقدار به شکل تونل که به حیاط چهارگوش مرکزی راه داشت. در عین حال نمایشی از چهار بخش جهان و **مانند دروازه تخت جمشید نمایشی از حکومت جهانی بود**. ابومسلم عادت داشت در وسط این بنا جلوس کند، که شاید نوعی عمل عبادی بود، و برای طرح جسورانه بر انداختن امویان و نشان دادن یک ایرانی در مسند دولت اسلامی طلب یاری کند». (پوپ، معماری ایران، ص ۸۰)

کم ترین توصیف برای نویسنده سطور بالا، بخشیدن لقب توطئه گر و مجنون به اوست. در این جا نیز با شروحو رو به روییم که همچون بنای طاقدیس، اوهام مطلق است در حد تعیین محل جلوس ابومسلم در حیاط خیالی دارالاماره اش. پوپ بدون توسل به کم ترین آرایه و نما و تنها با بازپروری خیال، مرکز جلوسی برای ابومسلم می سازد، کپی شده از آتشکده های ساسانی که محل یکی از آن ها را نمی دانیم و ابومسلم را مجبور می کند تا به عنوان سம்பولی از حکومت جهانی، در حیاط آن بنشیند و برای جا به جایی بنی عباس با بنی امیه طرح تفصیلی بنویسد! آیا سزاوار است دست یهودیان جاعل و دشمن اسلام، در آلودن تاریخ ایران و شرق میانه، چنان باز باشد که تخت جمشید نیمه ساخت و دارالاماره دیده نشده ابومسلم را، برای پیش برد مقاصد خود، سம்பلی از حکومت جهانی با

روابط مطلوب آسمانی در قرون دور بنامند؟ بیان حساب شده ای که ظهور اسلام را با برهم خوردن و اخلال در همزیستی و ارتباطات سالم بشری، همعنان می گیرد.

«از این دوره تنها یک بنای تاریخی باقی است، که از زیباترین بناهای ایرانی است: آرامگاه امیر اسماعیل سامانی که مدتی پیش از مرگ او در سال ۹۰۷ میلادی در بخارا ساخته شده و بنایی است با قدرت و اصالتی موثر. این بنا از لحاظ پیشرفت ساختمانی و به کارگیری درخشان مصالح تزئینی در معماری اسلامی بعد و تاثیر چشم گیری داشت. ساختمان حالت مکعبی دارد و هر ضلعش تقریباً ۱۰ متر است، با گنبد نیمکره ای کوچک و در گوشه هایش چهار گنبد تخم مرغی کوچک به سبک ساسانی». (پوپ، معماری ایران، ص ۸۱)

نمای بیرونی و برخی از آرایه های آجری داخل بنایی که پوپ مناسب گور امیر اسماعیل سامانی تشخیص داده است.

اینک پوپ، به تاریخ سلسله ها و سرداران کاغذی در چنان ایرانی وارد می شود که بی عرضه دلیل، وسعتی بی انتها دارد و از همه سو تا مرز دل خواه ایران شناسان یهود ممتد است، زیرا در خراسان بزرگ بنای دیگری یافته و با همان شگرد قبر طغرل و آرامگاه اولجایتوی مغول و دروازه شیراز، نویافته کوچک و صد متری و کاملاً نو ساخته ی تصویر بالا را، دلیل حضور امیران و امپراتوران سامانی می گیرد و تمام ابواب جمعی سلسله را در آن می گنجاند. هرچند به گمانم با توجه به اضلاع منظم و فرم مکعب و نیز موقعیت جغرافیایی مناسب، هوشمندانه تر بود که پوپ برای امیر اسماعیل سامانی گور دیگری می یافت و بر این بنای نقلی آجری، که پس از

هزار سال، بی کم ترین آسیب از صدمات و آفات روزگار، همچنان بر سر پاست، به تقلید از بنای سنگی و چهارگوش نقش رستم، مثلاً «کعبه مانی» نام می گذارد!

تصویر ۱.

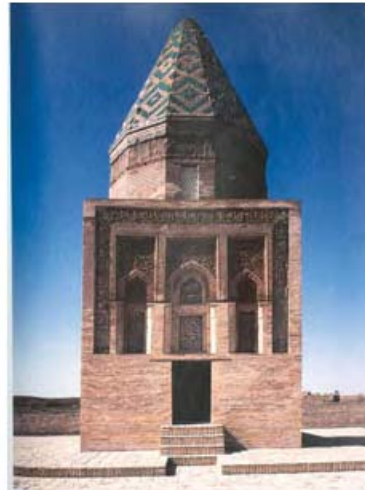
«در پای کوه های البرز خاوری، رو به فراخنای جلگه های آسیایک شاهکار برجسته معماری سر برافراشته است: گنبد قابوس یا برج آرامگاه قابوس وشمگیر. از ازاره وسیع آن تا بالای سقف نوک تیزش قریب ۵۱ متر است با قریب ۱۰ متر زیرزمین. آن را با آجرهای قرمز بسیار محکم ساخته اند، که اینک به رنگ قلع و طلا در آمده است. گنبد داخلی که اینک به رنگ آبی آسمانی در آمده دارای آجر چینی محکمی است، که برخی از آن ها را به شکل خاصی قالب زده اند تا دقیقاً، با شیب رو به داخل دیوارها متناسب باشد. در قسمت بیرونی، ده یال برجسته قایم از تنه استوانه ای آن بیرون آمده و پی و سقف را به هم پیوسته است. کتیبه های کوفی میان هر یال در بالا و پایین برج، حاکی از آن است که این بنا در سال ۷۰۶ میلادی توسط قابوس ساخته شده، جز این کتیبه ها و یال ها،

بنا از هر آرایشی خالی است. قابوس مردی خارق العاده بود که به تتاب از سال ۹۷۶ تا حوالی ۱۰۱۲ میلادی برگرگان فرمان راند. او عالم و حامی علما، شاعر و حامی شعرا، خوش نویس، منجم، زبان شناس، شطرنج باز، جنگاوری دلیر و در عین حال بدگمان بود و سرانجام به دست بزرگان خشمگین کشته شد. زندگی او طوری بود که به ادامه امن و آسایش امکان می داد و به همین ترتیب تقدیر را به مبارزه می خواند، تمامی این خصوصیات در طرح این بنا به خوبی نمایش داده شده است. قدرت آن در بلندی زیاد و تنهایی سوت و کورش، در ترکیب ناب حجم ساده و شکل نیرومند نهفته، که راه را بر هر بحث و گفت و گو یا اشتباهی می بندد. بنا کاملاً لخت است، مانند جنگ جویی در مبارزه با سرنوشت، چنان که بود، و شهریار شاعری در کشمکش با ابدیت. این بنا با وقار و سهمگینی اش نمایشی است از مرگ و شکست مرگ. آیا هیچ آرامگاهی به این گویایی و چنین گیرایی وجود دارد؟ (پوپ، معماری ایران، ص ۸۶)

حالا نوبت سران آل زیار است که به همت پوپ و با چنین توصیفات بازاری، صاحب سندی به سنگینی و ارتفاع میل روبه رو شوند که بازهم فارغ از کج خلقی های روزگار، یکه و تنها و با سلامت کامل بر سر پا است. آن نکته که کار بی آبرویی ایران شناسی موجود را به کمال می رساند این که پوپ و امثال او، برای هر سلسله فقط گور یک حاکم را شناسایی کرده، به اجساد دیگر زمام داران آن عنایتی نداشته اند، زیرا اندک بقایای موجود از معماری اسلامی ایران، که بی استثنا ساخته هایی هدفمند از عهد اصطلاحاً صفوی است، برای تقسیم میان اجساد سران یک سلسله هم کفایت ندارد. مورخ به قرائنی، برخی از این برج ها و از جمله میل قابوس را نشانه گذاری بر مراکز تمدنی مدفون شده، در ماجرای پوریم می داند. در تصاویر زیر نمونه های دیگری از معماری غیربومی و بیگانه با اسلوب ساخت مساجد و مقابر اسلامی، زینت شده با کلاهک ها و حجم های کلیسایی را کنارهم می بینید. تمام این آثار در حوزة ای تنها و بی همسایه و آثار شهرنشینی برپاست. در مشاهده ای وسیع در

عکس ۳

عکس ۲

عکس ۴. تصاویری از بقایای میل - مقبره های پراکنده ای که در اصل کلیساهای کوچک و بزرگ محلی برای عبادت انبوه مقاطعه کاران وارد شده برای نوسازی برهوت بی نشانه ایران بوده اند.

منابع معماری اسلامی و غیر اسلامی، اینک قاطعانه می دانم که به طور معمول و عام، اگر گنبد برج ها و مقابر کلیسایی را چند ضلعی منشوری و با پخ های متعدد بسازند، بدنه و دیوار نگه دارنده را ساده و فاقد دالبر بالا می برند و اگر گنبد ساده و بی ترک باشد، آن گاه پخ های منشوری را با اشکال مختلف دالبری و لوله ای به بدنه منتقل می کنند. در حالت کنونی برج بلند و پرت افتاده و سوت و کور

سمت راست تصویر ۱ را مقبره شمس المعالی قابوس بن وشمگیر، از سران آل زیار، با التجاء به کتیبه های آجری متعدد و یکسانی می دانند که به صورت نواری در بدنه برج دیده می شود.

عکس ۵. بزرگ نمایی یکی از چند قاب نوشته آجری که اطراف بدنه برج قابوس به تعدد دیده می شود.

در برج و یا گور قابوس، نشانه های اندکی از صدمات تاریخی دیده می شود و نقاشان و عکاسان قرون اخیر، تصویر و تفسیری از آن عرضه نکرده اند. اما اگر همین برج کنونی را قدیم بدانیم و الگوی دیگری از جعل برج طغرل شهر ری نشماریم، آن گاه باید نخست از تکرار غیر لازم کتیبه ای واحد با خط و طرح یکسان، در برجی پنجاه متری حیرت کنیم، که ما را به یاد تذکر متعدد داریوش در بنای تچر می اندازد که مصرانه و مکرر مالکیت بر طاقچه های اتاق اش را به نسل های بعد و به تاریخ تذکر داده است. آن گاه توجه کنیم که از نشانه های سبک آجر چینی این برج، یکی هم آزاد و بدون بند کشی گذاردن فاصله عمودی میان دو آجر است، شیوه ای که در محدوده کتیبه های آن دیده نمی شود. به سخن دیگر آن استادی در آجرچینی بدنه برج، در محدوده کتیبه ها افول می کند که بند کشی

کامل و البته کثیف و غیر استادانه ای دارد و گرچه آجر چینی در بدنه برج تقریباً از آسیب های زمانه بی تاثیر می نماید، اما در آجرهای قاب بندی کتیبه ها ریختگی های فراوان دیده می شود. با این همه جان کلام در توجه به متن و خط این کتیبه ها است، زیرا در قرن چهارم هجری چنین حروف نویسی کامل و کتیبه نویسی آجری با خط عرب، حتی در دمشق و مصر و شمال آفریقا هم دیده نمی شود، ضمن این که با حد اکثر دقت، کتیبه را می توان چنین خواند: «**همدالله نصر العالی**» که دیکته **همدالله** آن غلط و **نصر العالی** آن بی معنا و لااقل با نام قابوس و لقب وشمگیر بی ارتباط است و کاملاً نشان می دهد طراحان و مجریان آن با زبان و دیکته لغت عرب آشنا نبوده اند. اگر این برج را بر اساس کتیبه های متعدد و یکسان اش گوری از سرکرده ای در گرگان می دانند، پس حق این است پیرسیم سلطان صاحب تالیفی، که در زبان آوری و منشآت به اشتباه تاریخی رسانده اند، چه گونه بر غلطی چنین مفتضح در کتیبه های گورش بی اعتنا مانده است؟! خوانندگان این وبلاگ لابد جنجال بر پا شده به سبب جعل کتاب قابوس نامه به همت همین ریچارد فرای، آشنای یهودی خودمان را فراموش نکرده اند، که صاحب منصبان سیاسی و فرهنگی این جمهوری، انشاء الله از سر مسامحه، به نوبت و با تشریفات خاص و به صورتی نمایشی، این تحفه ارسالی از اورشلیم را در آغوش گشاده خویش می فشارند.

«رستاخیز فرهنگی ایران که در زمان سامانیان آغاز شد، به شکل بلند پروازی ها و سنت های معماری، ذوقی بغرنج و علاقه زیاد به ادبیات، علم و هنر به جانشینان آن ها یعنی غزنویان انتقال یافت. محمود غزنوی، که فاتحی اعجوبه و متعصب بود و از فتوحات اش ثروت هنگفتی به دست آورد، علاقه زیادی به معماری داشت و در این راه پول های گزاف و تلاش زیادی مصرف کرد و صنعتگران را در چهار گوشه قلمرویش به کار گرفت. از بناهای مجلل او تنها دو برج یاد بود فتوحات و خرابه های عظیم لشگری بازار باقی است. برج محمود و برج دیگری که مسعود دوم قریب یک قرن بعد ساخته

است. بدنه هر یک از برج ها در اصل به شکل یک رشته قاب های کوژ ساخته شده که دورشان یال برجسته ای دارد و پوشیده از نقش های هندسی، کتیبه های کوفی و طرح برجسته بر روی سفال است... محمود الهام بخش بلند پروازی مشابهی در میان بزرگان کشورش بود و آنان کاخ ها، مسجدها، کوشک ها، باغ ها، آب انبار ها و قنات های عالی در مراکز ایالت ساختند. پسرش مسعود اول این عشق به ساختمان سازی را دنبال کرد. او به آن چه از کاخ ها و باغ ها به ارث برده بود قانع نشد، بل که برای خود کاخ ها و باغ های تازه ساخت و پایتخت تازه ای پدید آورد به نام گوهرشاه مسعودی. در این شهر یک جفت کاخ قرینه هم وجود داشت که یکی تابستانی و دیگری زمستانی بود. یک تالار بارعام بزرگ و ظاهرا ایوانی بود که قریب بیست سال بر روی آن کار کرده بودند. ولی نظامی عروضی در این باره چنین می گوید:

بسا کاخا که محمودش بنا کرد،

که از رفعت همی با مه مرا کرد

نبینی زان همه یک خشت بر پای،

مدیح عنصری مانده ست بر جای» (پوپ، معماری ایران، ص ۹۹)

اگر برای دوره غزنویان، خلاف روال معمول، به جای عرضه گوری از محمود و مسعود، سخنرانی غرای بالا را از زبان پوپ می شنوید، از آن است که او نتوانسته برای سرکردگان سلسله غزنوی، در میان چند میل و بناهای کلیسایی باقی مانده، چهار دیواری مناسبی بیابد که محمود و یا مسعود غزنوی را در گوشه ای از آن بخواباند و با آن مقبره، سلسله غزنوی را تراش دهد و درست برای رفع این نقص در نمونه یابی از معماری عهد غزنوی است که پوپ، باغ ها، کاخ ها، مسجدها، کوشک ها، آب انبار ها و قنات های عالی را در خیال خود می سازد و همراه شهری که یک جفت کاخ قرینه، یکی تابستانی و دیگری زمستانی دارد، تقدیم مسعود و محمود می کند. مورخ به هر صورتی که کوشید مفهوم دو کاخ قرینه در شهری واحد، یکی مناسب سکونت در تابستان و دیگری برای اسکان زمستانی را دریابد، فقط توانست گمان کند در یکی از این دو کاخ، کولرهای گازی ساخت قرن

چهارم هجری و در دیگری اولین نمونه های بخاری گازی پولار می سوخته است؟! مضحک ترین قسمت این تأثر کثیفی که در کتاب معماری ایران پوپ بر صحنه است، همان التجای او به ابیاتی در دیوان ها است که در جای نمایش خشتی از آن دو قصر تحفه، از قول نظامی عروضی بهره می گیرد که خود بر ساخته بنگاه توسل به تولید شاعران مجعول است. با این همه حتی نظامی هم که تنها دو قرن با روزگار محمود فاصله دارد، اعلام می کند که خشتی از قصرهای محمود را ندیده، اما نهصد سال بعد آرتور پوپ، از درجه حرارت داخلی آن قصور نیز خبر داشته است؟! و سخن آخر که عجیب ترین آن هاست، این که گور نوساز ابن سینا در همدان را، کاملاً به سبک و طرح مناره و مقبره همین قابوس وشمگیر ساخته اند، تا رد پا، اثر انگشت و ارتباط زنجیروار مداخله کسانی را در تمام امور ایرانیان گم نکنیم؟!

«اگر خراسان در زمان سامانیان و غزنویان رهبری رستاخیز فرهنگی ایران را بر عهده داشت و عصر نوی را در معماری آغاز کرد، ایران مرکزی در دوران پادشاهی آل بویه به همان ترتیب جلوه فرهنگی تا حدی متفاوتی را پدید آورد. فخرالدوله و عضدالدوله از شاهان پر قدرت دیلمی، با پیروی از ظرایف سنت ایرانی به کار ساختمانی وسیعی دست یازیدند، که اینک تقریباً چیزی از آن ها در دست نیست. وزیر آنان صاحب بن عباد، که در مقام ادیب، شاعر و مدیر شهرت داشت، خود حامی بی بدیل تمام هنرها بود و علاقه ای اصیل را با ذوق سلیم یک جا داشت. سبک معماری تازه ای در شیراز و اصفهان شکل میگرفت و در اصفهان صاحب بن عباد مسجدی ساخت که بنا بر گزارش ها بسیار زیبا، ولی ظریف تر از آن بود که دوام یابد. کاخ و کتابخانه عضدالدوله در شیراز یک بنای طاق ضربی دوطبقه با ۳۶۰ اتاق بود. هر یک به شکلی و هر کدام با آرایشی به سبک و رنگ دیگر. به قول ابن بلخی فیروزآباد هم بیمارستان و کتاب خانه معتبری داشت». (پوپ، معماری ایران، ص ۱۰۰)

هنگامی که مدعی دست تنگی این ظاهرا معمار مامور کنیسه و کلیسا،

در معرفی نمودارهای فرهنگ و هنر، در هزاره نخست اسلامی ایران می شوم، نظر به این اعترافات ابلهانه و بلهوسانه ای دارم، که از قلم پوپ عبور کرده است. ظاهراً سران سلسله ها از طاهری تا ایلخانی، سرگرمی دیگر جز ایجاد مستحذات عمومی و خصوصی نداشته اند، ولی گردش چرخ غدار تمام آن ها را چنان در زمین فرو برده است، که حتی خشتی از آن ها در بالای خاک دیده نمی شود. چرخ غدار بی رحمی که معلوم نیست با چه شیوه ای بناهای کلیسایی مانده در ایران را به اندازه ای سلامت و محفوظ نگاه داشته، که پوپ می تواند از میان آن ها چند مقبره برای سلاطین ملیجک سان خود برگزیند و سازمان حفظ آثار و میراث ایران، برای اکثر آن ها شماره ثبت تاریخی و بودجه و اعتبار حفاظت قرار دهد به گونه ای که اینک بخش اعظم ابنیه های حفاظت شده ایران، انحصار به برج و مقابر کلیسایی دارد که در زمان معینی، برای نیازهای مختلف ساخته اند، چنان که به مرحمت الهی اسناد تکمیلی آن را بیاورم.

«ولی در سده دهم میلادی، ایران شاعران، حکما، منجمان، ریاضی دانان، طبیعیدانان، مورخان، جغرافیدانان و لغت نویسان برجسته ای پرورد، که اغلب در خشان و دارای اعتباری بی همتا اصالت، شجاعت و ظرفیت فرهنگی فراوان بودند. عصر سامانی، علی رغم کشمکش های سخت و طاقت فرسا در ایران، دوران ادب و تمدن بود. بی شک درمقام مقایسه، همان عصر دراروپا دوران تاریکی به شمار می رفت. رازی پزشک نام دار چیزی فراتر از بزرگ ترین پزشک بالینی اسلام بود و در عین حال شیمی دان و فیزیک دانی بود که تأثیرش در سراسر جهان اسلام منتشر شد. لایق ترین همکاران او ایرانی بودند. یکی از آنان به نام دینوردی در عین حال لغت نویس، مورخ، گیاه شناس و منجم بود. در سده دهم میلادی، طبری مولف تاریخ موسیقی ده جلدی که حاوی اطلاعات تاریخی و حتی باستان شناسی با ارزشی است. یک زیچ، صور الکواکب و برخی ابزارهای نجومی ابتکاری به وجود آورد. سلجوقیان که طایفه ای ایرانی و ترک بودند، به این تمدن بسیار پیشرفته وارد شدند و رهبرانشان با فرهنگ ایرانی، که بدست سامانیان و غزنویان در آسیای میانه ایجاد

شده بود، تا حدی آشنایی داشتند. آنان می باید تا حدی تحت تاثیر شکوه و عظمت غزنوی قرار گرفته باشند، ولی روش زندگی سختگیرانه و تاثیر سازنده دشت های زادگاهشان در آسیای میانه آنان را به شیوه ای نیرومند تر و کم بضاعت تر معتقد ساخته بود. قدرت و نجات معماری سلجوقی بی شک به بهترین صورتی در مسجد جامع اصفهان تجلی کرده، که یکی از بزرگترین مسجد های جهان است. اصفهان از اوایل اسلام به خاطر در مرکز قرار داشتن و زیبایی های طبیعی اش مستعد بزرگ شدن بود و ناگزیر مسجد جامعش می باید بزرگ می شد. مسجد جامع اصفهان، به عنوان یک بنای با شکوه در شهرهایی که در اعصار کاملاً مختلف و در دوران فرمانروایان متعدد به پایتختی برگزیده شد، کاملاً سلجوقی نبودند، ولی آن بخش هایی که از عصر سلجوقی است، حتی امروز هم ناظر بر شکوه عمده آن است.» (پوپ، معماری ایران، ص ۱۰۴ به بعد)

مورخ به خواندن چنین موهومات بی ارزشی عادت دارد، که طبری ناشناسی را مولفی صاحب آثار در موسیقی می داند و نقد آن ها را به عنوان پاد زهر دروغ، به فرهنگ این زمان مردم ایران و جهان تزریق می کند. حاصل آن که وجود این شاعر و آن طبیب و خطیب و منجم و مفسر و صنعتگر و غیره را در سرزمینی بدون مظاهر مادی پیشرفت، از بازار و مدرسه و آب انبار و حمام و کاروان سرا، نا ممکن می داند و هر سخنی در این باب و در هر حجمی را جعل مسلم یهودیان برای پوشش کشیدن بر آثار انهدام پوریم می شمارد. چنان که در معرفی مظاهر دوران سلجوقی نیز پوپ را تا ردیفی دچار تنگی دست می بینیم که ناگزیر ساخت مسجد جامع اصفهان را تا عهد سلجوقی به عقب می برد. همگی به یاد داریم چه گونه به مدت هفت سال مسجد جامع اصفهان را تعطیل کردند و کوشیدند آن را با توضیحات تاریخی پوپ و امثال او منطبق کنند. برای رد این گونه یایه های شرق شناسانی از قماش پوپ، کافی است از او بپرسیم نمازگذاران روز جمعه، در این مسجد سلجوقی اصفهان، پس از اتمام مناسک مربوطه، برای عبور از رودخانه زاینده رود به زمان سلجوقی

اگر افتخار ساخت پل های کنونی را به شاه عباس می بخشند، از چه جبری عبور می کرده اند و چرا مسجدی به این عظمت، همانند دیگر مساجد صفوی، لااقل یک محراب کاملاً رو به قبله ندارد؟!

۱۴۳. کتاب معماری ایران، ۲

علی رغم این همه سرمایه گذاری اقتصادی و سیاسی و فرهنگی، در سراسر جهان، یهودیان پیوسته و از آغاز، در جمع جهانی قومی بازنده و مطرود و به سبب حرکت در جهت خلاف روند تمدن، از همراهی بین المللی عناصر رادیکال محروم بوده و نیاز های خود را، در هر زمینه و همه جا، با عوامل ماهیتاً مزدور و بی هویت و توخالی تامین کرده اند و با همان شیوه دعوت نیزه داران اجیر هخامنشی برای تخریب بابل، در زمان ما نیز مجبور به تامین مالی نظامیان و ابزار جنگی جبهه غرب اند، تا به جای آنان در عراق و افغانستان بجنگند، زیرا قوم یهود توان و تکثر نظامی ندارد و نمی تواند با هویت اصلی خود به ایده آل های کنیسه نزدیک شود. آن ها برای همراه کردن نمای عامیانه جهان، با آرمان های یهود، ناگزیرند قلم دار و دانشگاه و کلیسا و ابزارهای دیگر تفوق یا تحمیق را خریداری کنند، مقامات فرهنگی و کرسی های سیاسی را، با هزینه و احتیاط فراوان، به مزدورانی واگذارند که تعلق نهادینه به قوم یهود ندارند و مخارج کلان آن را از چپاول جهانیان در قالب انحصارهای بین المللی تامین کنند که ارمغان آن افراد و اتهام افزون تر برای قوم یهود بوده است. این بدل فروشی عام، نه فقط نام یهود را با نژاد پرستی توطئه گرانه توأم کرده، بل تکیه زدن به همین توان تصویری، آنان را در لانه توهم قدرت سستی نشانده، که قرآن عنکبوتی و اوهن البیوت می خواند. چندان که سازه های بس سنگینی را که با هزینه های سرسام آور بالا برده اند، در برابر یک ضربه صاحبان خرد و یک سؤال

بنیان اندیشان فرو می ریزد و از هم می پاشد. مثلاً اگر معلوم شد که تخت جمشید بنای نیمه کاره ای است که پس از قتل عام پوریم به خود رها کرده اند، آن گاه به سبب تسلسل جعل، تا پل الله وردی خان اصفهان نیز، از هیبت این دریافت نو فروخواهد ریخت.

این مطلب استثنا ندارد و بر اقتدار مطلق حقیقت و ضعف بی نهایت دروغ گواهی می دهد. مثلاً آن ها گرچه سال ها در باب هولوکاست مظلومانه تبلیغ کرده اند، اما یک پرسش ساده، که خواهان رجوع به آمار و حدود ممکنات است، به گونه ای آن بنای مقوا ساز را از هم پاشید، که هر پرسشی درباب آن را جرم ویهود ستیزی می شناسند. این نشان گزنده ای است که هرگونه جست و جوی حقیقت، در هر حوزه ای از تمدن و فرهنگ جهان، خواه ناخواه و خود به خود، به صورت ستیز با یهودیان نمودار می شود! چنان که اینک در برابر آشکار شدن ماجرا و تبعات ضد تمدنی قتل عام پوریم، با وحشت تمام، مزدوران آشکار و پنهان خویش را برای مسکوت نگه داشتن مبحث به میدان فرستاده اند، زیرا دلواپس تاثیر ویرانگر این سخنان نواند که کاخ تدبیر و چاره اندیشی چند قرنه یهود را به باد سپرده است و از آن که می دانند توان دفاع از آن نسل کشی عام را ندارند، قادر به انکار کتاب استر تورات و اسناد موید دیگر نیستند، اجبار را در نفی وجود این گفتار نو دیده اند. چنین مطلبی آشکار می کند سرمایه گذاری یهود در داد و ستد دروغ یکسره بی نتیجه و محکوم به زیان است و کالای آن ها از فرط وازدگی در هر معاینه از نزدیک بی خریدار می ماند. آن ها حتی مقابر پنهان رابی های خود در سر زمین های دیگر و به خصوص درایران را علنی نمی کنند و دیدارهای دینی شان نیز در پوشش زیارت خوانی برای امام زاده ای با ظاهر اسلامی انجام می شود! چه قوم بد عاقبتی است که برای ادامه حیات، در اصول نیازمند توسل به آنوسی ها و تدارک مکتب و صنعت تحاشی و جعل است. آیا امیدی به رهایی و رستگاری این قوم باقی است و آیا از میان یهودیان، سرانجام عاقبت اندیشانی ظهور خواهند

کرد که به قصد نجات قوم خود، به راستی و استغفار پناه برند و احکام موسای پیامبر را از چنگ ربا خواران و آدم کشان خزیده در گوشه های کنیسه نجات دهند؟! پاسخ این سؤال جز منفی نیست، زیرا خداوند برای آنان سرانجام دیگری مقرر کرده و توصیف دیگری آورده است: **اولئک الذین اشتروا الضلالة بالهدی والعذاب بالمغفرة فما اصبرهم علی النار.**

طالبان و پیروان حقیقت، به تلنگر و توجهی بیدار می شوند و از همراهی با دروغ باز می ایستند، چنان که دیدار کتیبه برج معروف به قابوس، که گرچه او را صاحب نصیحت نامه فصیح وکلانی گفته اند، اما دیکته درست حمدالله را نمی داند، که به تنهایی برج و حاکم و نصیحت نامه او را به باد می دهد و در جای آن معمار آجرچین و طراحی را می نشاند که از زبان و معانی لغت عرب چیز چندانی نمی داند و مقصدش پوشاندن جاعلانه روکشی باسمه ای با ظاهرک اسلامی، بر معماری کلیسایی خود است تا دوام آن را به نحوی تضمین کرده باشد، زیرا مقاطعه کاران وارد شده در دوران اخیر، برابر درخواست کارفرمای خویش، پروژه ای را پیاده می کرده اند که از ایران یک سرزمین با پیشینه و قدمت اسلامی بسازند، ضمن این که خود نیز به مقبره و کنیسه و کلیسایی برای عبادت دو قرن اقامت در ایران نیازمند بوده اند.

«قابوس نامه کتابی به فارسی است که در بیان راه و رسم زندگی، از عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس وشمگیر، در نصیحت به فرزند خویش، گیلان شاه، که آن را در ۴۴ باب پرداخته و در هر باب حکایت هایی دل پذیر به مقتضای سخن درج کرده است. قابوس نامه یکی از مهم ترین کتاب های نثر فارسی در قرن پنجم هجری قمری است.» (مصاحب، دایره المعارف فارسی، ص ۱۹۸۲)

«قابوس مشهورترین افراد خاندان زیاری است چه او مردی فاضل و ادیب و فضل دوست و خوش خط بود. گویند صاحب بن عباد هرگاه خط او بدیدی گفتی هذا خط قابوس او جناح طاووس. در انشاء نثر عربی با بهترین بلغای این زمان دم برابری می زد و در شعر فارسی

و تازی هر دو ماهر بود». (دهخدا، لغت نامه ذیل نام قابوس)

بسیار خوب، اینک شاهکی را در سلسله ساختگی آل زیار عرضه می کنند، جامع تمام فضائل زمان خود، نخبه ای برابر با عالی ترین بلغای زبان فارس و عرب زمانه و خط نویسی چنان زبده، که از زبان صاحب بن عباد، که خدا می داند که بوده، ستوده شده است، آن هم به زمانی که دویست سال پس از او، صاحب منصبی در مصر، نگارش درست به خط عرب را نمی دانسته و برای ضبط ی و ر صورت جداگانه نمی شناخته است! آری درست چنین عالی جنابی، بلیغ در انشاء عرب، بی این که جای حاشا و درنگی برای هیچ کس باقی گذارد، بر گور خود حمدالله را به صورت حمدالله می نوشته است! جای آن دارد که همان برج و کتاب پند نامه قابوس را بر فرق کسانی بکوبیم که همه چیز این سرزمین پوریم زده را به اباطیل یهود آلوده اند و سپس سئوال نهایی خود در باب میل قابوس را عرضه کنم که چنین فارسی دان و فارسی نویسی، چرا متن کتیبه های گور خود را به زبان عرب، که املائی درست آن را هم نمی دانسته سفارش داده است؟! سئوالی که تا بیخ گوش ما و در موارد بسیار قابل طرح و عرضه است.

«حمله مغول، که در سال ۱۲۱۸ میلادی به وسیله چنگیز خونریز آغاز شد، یکی از مخوف ترین روی دادهای تاریخ است. بسیاری از ایالت ها بر اثر قتل عام های بی رحمانه از جمعیت خالی ماند، شهرها از صفحه روزگار محو و کتاب خانه های گران بها طعمه آتش فاتحان وحشی شد. مغولان با ویرانگری کورکورانه، سرزمین های گشوده شان را ویران کردند و چنان فتنه ای برانگیختند که ایران هرگز از اثرات آن کاملاً قد راست نکرد. این کشور، برای چندین نسل تباه و دل سرد شد و دیگر نه حوصله و نه ظرفیت سازندگی داشت، ولی با پایان گرفتن قرن، فاتحان مغول، که بر اثر فرهنگ ایرانی، اسلام و حتی بودائیت نرمش و تربیت یافته بودند، بازسازی را آغاز کردند. خوش بختانه این فاتحان چیزی بیش از آدمکش و ویرانگر بودند، چون فتوحات شان بیش از آنچه مرهون تعداد افراد باشد به مهارت

والای نظامی، خدمات جاسوسی موثر، مقاومت بدنی افسانه وار و بلند پروازی شخصی، حتی بی پروایی مربوط می شد. مجموع این مزایا، وقتی با سنت های عقلی و زیباشناسی ایرانی ترکیب شد، سر انجام معماری سده چهاردهم میلادی را با حجم چشمگیر و تزیینات مجلل پدید آورد. تدریجا تمایل آنان به ویرانی کامل فرو نشست و هلاکو نوه چنگیز و فرمانده همه نیروهای غربی به فکر طرح های ساختمانی افتاد. گرچه این تا حدی ناشی از تمایل به ساختن در عین ویران کردن بود، تا حدی هم باید ناشی از نیاز و لزوم داشتن یک معماری پیشرفته باشد». (پوپ، معماری ایران، ص ۱۷۰)

مهمل نویسی های پوپ در ورود به عصر مغول، تا چنین اوجی بالا می رود که حصه و سایه ای از آن در نقل فوق مشهود است. او که در ارائه نمونه ای از معماری طاهری و صفاری و غزنوی و سلجوقی جز معرفی چند برج فاقد شناسایی و حتی نوساز، ناتوان مانده بود، ناگزیر به ویرانگر قهاری محتاج می شود تا تمام آن ساخته های در خیال این مامور کنیسه را خراب کند و بهانه ای، خبر پوریم، برای بی نشان بودن این سرزمین از مظاهر هستی جمعی بیافریند. پس ناشناخته ای با نام چنگیز را از ارض های شمال فرا می خواند با چنان کلنگی به دست که عرصه ایران را از ارکان معماری پاک کند و سهمی از ویرانی ناشی از پوریم را به گردن گیرد. بدین سان ناگهان شهرها و مردم مفروض ایران به تاراج و ویرانی و قتل عام محکوم می شوند و جز همان چند مناره و کلیسا باقی نمی ماند که پوپ بر مبنای آن ها کتاب معماری ایران را نوشته است! با این همه حد اعلای این دلک باز می مکتب پوپ وصفی است که او در باب این ویرانگران از شمال رسیده مغول نام، به گوش مردم عوام می خواند: قومی متمایل به سازندگی در عین ویرانگری! آیا امثال پوپ را برای حضانت از فرهنگ سلیم آدمی، نباید به دیوانه خانه سپرد؟!

«هلاکو فرمان داد برخی از شهرهای ویران شده را بازسازی کنند و خود کاخی زیبا با یک معبد بودایی در خوی و در حوالی سال ۱۲۶۰ میلادی رصد خانه مراغه را با هزینه ای گزاف ایجاد کرد، که در آن

معماری به نام عرضی کار می کرد. جانشیان او کاخ ها و باغ های زیادی ایجاد کردند و در زمان ارغون خان معماری در مقیاسی وسیع احیا شد. این ایلخانان به نوبت بودایی، مسیحی، و مسلمانان سنی و شیعی بودند که موجب ایجاد تعدادی کلیسا و صومعه همچنین مرمت ایوان بزرگ تخت سلیمان در سال ۱۲۷۵ میلادی به وسیله آباقاخان شدند. **ظاهرا بناهای زیبای زیادی در اواخر سده سیزدهم میلادی در شیراز پدید آمد که اینک اثری از هیچ کدام بر جای نیست.** (پوپ، معماری ایران، ص ۱۷۱)

تمام تاریخ ایلخانان فرضی حاکم شده بر ایران، بنا بر همین روایات بی اساس کنونی، فقط صد سال است، که مورخین کنیسه ای آن را میان هفده نفر، از هلاکو تا ایلخانی با نام عجیب انوشیروان عادل، تقسیم کرده اند و چنان که از پشت یکدیگر نباشند هر یک دین و مذهب جداگانه ای از مسیحی و مسلمان سنی و شیعه و حتی بودایی اختیار کرده اند و اگر به زمان ما از آن کاخ زیبای خوی، آن رصد خانه خنده دار برزنتی مراغه و آن قصرها و باغ های فراهم شده در عهد هلاکو نیز همانند آن بناهای شیراز، هیچ اثری به اعتراف آشکار پوپ بر جای نیست، پس ادعای وجود آن بناهای ممتاز ایجاد شده در مقیاس وسیع، که پوپ تبلیغ می کند، جز آن چه در خیال این مهره کنیسه می گذرد، ارتباطی با معماری ایران ندارد و اگر مخدر و مالیخولیای چنین معماری را در جای حقایق این سرزمین پوریم زده و درست به قصد پوشاندن آثار و تبعات آن رخ داد فوق وحشیانه، به اندیشه نوجوانان ایران تزریق می کنند، پس باید به بریدن این رشته دراز دروغ همت کنیم که اینک تاریخ تمدن و هنر و سرگذشت ایرانیان نام داده اند.

دست تنگی و بی مایگی امثال پوپ، در وجه عمده، آن جا بروز می کند که گرچه برای امحاء داشته های خیالی پیش از مغول، کارگزاری به نام چنگیز را به خدمت دارند، اما قادر نبوده اند دلیلی بر این اقدام ناممکن بیاورند که چرا ساخته های چنگیز را هلاکو و دست مایه معماری هلاکورا تیمورتخریب می کرده است؟ احتمالا برای این گونه

ویرانگری های پیاپی، که تنها آثار معماری ایران را شامل می شده، باید به دنبال ویروسی بود که هر حاکم ظاهر شده در این ملک را به بیماری مرموزی دچار می کرد، که با خراب کردن آثار معماری دیگران تسکین می یافته است. بی شک شیوع این بیماری از مرکز کنیسه ها آغاز می شده که به دنبال یافتن همدستانی بوده اند تا آن ها را در موضوع نخستین و آخرین و وسیع ترین تخریب انجام شده در تاریخ بشر، یعنی انهدام مطلق هستی مردم شرق میانه در ماجرای پوریم، شریک کنند. بدین ترتیب تلاش های پوپ از جمله آن چه در زیر می خوانید، در زمره بدیع ترین شوخی های متنوعی قرار می گیرد که در باب تاریخ و هویت و هستی ایرانیان رواج داده اند.

«نمونه تلاش های سازنده غازان خان این بود که فرمان داد در هر شهر مسجد و گرمابه ای ساخته شود تا درآمد گرمابه صرف نگهداری مسجد شود. بزرگ ترین دست آورد او ساختن شهرک شنب غازان در نیم فرسنگی جنوب تبریز بود که از زمان بنای تخت جمشید به بعد، در تنوع، سازمان و عظمت همتایی نداشت. ظاهرا غازان خان خود نقشه ها را ترسیم می کرد و به نظارت بر کارها می پرداخت. مقبره او که اینک جز توده سنگی از آن باقی نیست، زمانی مجموعه ای از دوازده بنا بود». (پوپ، معماری ایران، ص ۱۷۱)

غازان خان را در رشته طویل حاکمان ایلخانی فقط ۹ سال بر تخت حکومت نشانده اند تا در طی آن برای هر شهر مسجد و گرمابه ای بسازد و اگر اینک بقایایی از هیچ مسجد و گرمابه غازانی در پهنه ایران نمی یابیم، پس احتمالا این سلطان ایلخانی نسب، برای انجام پروژه وسیع ساختمانی خود در ایران، شهری نیافته است، چنان که از مجموعه تخت جمشید سان او، درست مانند نسخه اصلی، اینک جز توده ای از سنگ به جای نیست که پوپ حتی آدرس همین توده سنگ در تبریز را ارائه نمی دهد!

«ایران در اواخر سده چهاردهم به خاطر هرج و مرج سیاسی قربانی جاه طلبی تیمورلنگ شد. مقارن سال ۱۳۹۴ میلادی آن جنگجوی

خون خوار در قلب ایران بود. بار دیگر شهرهای زیادی با خاک یکسان شد، همه مردمش قتل عام شدند و سده چهاردهم که با ایجاد سریع بسیاری از زیباترین بناها آغاز شده بود، در فلاکت به پایان رسید و باویرانی بسیاری از ظریف ترین بناها همراه شد. تیمور دارای بسیاری از بی رحمی های اسلاف مغولش بود، ولی ویرانگری اش کم تر از چنگیز و جنبه تصادفی داشت. او بسیاری از شهرها و اماکن مقدس را از ویرانی مصون داشت. وی بناهای برجسته را می ستود و به صورتی منظم صنعتگران را گرد آورد و روانه سمرقند ساخت. فتوحاتش در بخش بزرگی از آسیا برایش ثروتی عظیم، همراه کارگران و مصالح فراهم کرد، ولی در آراستگی و مهارت ایرانی نقش مسلط را داشت. با استقرار همه این منابع در سمرقند، با سرعت یک سلسله ساختمان های شایان توجه ساخت و قصرش در سمرقند یکی از جالب ترین مراکز مدنی جهان شد». (پوپ، معماری ایران، ص ۱۹۲)

این هم ویرانگر مغول دیگری، که نمی دانیم به چه دلیل و با چه بهانه، نوساخته های مغولان ماقبل را تخریب می کند و مردمانی را به تیغ می سپارد که قاعدتا باید از نسل و نژاد خود او باشند؟! زیرا مقدمات چنگیز مغول، چنان که گفته اند، نه از دارایی ماقبل هجوم خود و نه از مردم دارنده آن چیزی باقی نگذاشته بود! رفتار این تیمور لنگ، با موضوع معماری بسیار تامل برانگیز است. او بناهای برجسته را می ستاید و در عین حال «بار دیگر شهرهای زیادی را با خاک یکسان و تمام خلق الله را به تیغ می سپارد تا سده چهاردهم میلادی را، که با ایجاد سریع بسیاری از زیباترین بناها آغاز شده بود، در فلاکت به پایان رساند». تاکید پوپ براین که تیمور بناهای زیبای قرن چهاردهم میلادی را از ریشه برانداخته، نشان می دهد که تیمور هم از معماری قرون ماقبل خود چیزی نیافته بود. آن گاه پوپ از یادگارهای قلابی معماری تیمور در سمرقند یاد می کند که در زمان ما نیز هنوز بر سر پاست، اما نمی نویسد آن شهرها و بناهای بسیار که از آسیب هجوم خود معاف می کند، اینک در کجای ایران یافت می شود؟

از طریق این گونه بافته های پریشان و بی اساس است که به بنیان ماجرای تالیف کتاب معماری ایران ورود می کنیم: یهودیان برای ایجاد انحراف در درک علت نبود شکل متمدنانه در ایران، تا دوران اخیر، سهام آن سازمان کنیسه ای مرتکب پوریم در شرق میانه را، میان مدیران یک «شرکت بین المللی تخریب» با مدیریت اسکندر مقدونی تا اشرف افغان تقسیم کرده اند!

۱۴۴. سفرنامه فلاندن و کوست

گزارش دریافت های شگفت انگیزی که سوقات سفر اندونزی است و گفتار بیدارگر در باب خواهران و برادران مسلمان آن سرزمین جدا مانده و دور افتاده جهان را، به اتمام بحثی موکول می کنم که پیش از این در باب تعیین تکلیف با مانده های معماری در بخش هایی از ایران گشوده بودم. از طریق مباحث چند یادداشت پیش و با ارائه تصاویر وادله لازم، سرانجام با این حقیقت محض و بی تعارف آشنا شدیم که آن اندک بقایای معماری پراکنده بی صاحب ولی متنوع در سبک و اجرا و مصالح، که به صورت چند برج و بنای منفرد در اقالیم گوناگون ایران پراکنده است، نه فقط شناس نامه و هویتی را ندارند که اینک ارائه می دهند، بل مسلما پاره ای از آن ها تازه سازهایی از قریب دو قرن پیش اند که تنها به اتکای نام گذاری های نو، به بناهای کهن مانده از ۹ قرن قبل تغییر ماهیت داده اند. نزدیک ترین نمونه این گونه فریب کاری ها را، در شهر ری و در بلوک جدید البنایی دیدیم که معلوم نیست چرا گور طغرل سلجوقی می نامند، چنان که با دست بردگی های ناشیانه و از سر نادانی در برج معروف به قابوس وشمگیر آشنا شدیم که حتی دیکنه کتیبه آجری آن غلط بود و از جهات مختلف دریافتیم که انتساب دروازه شیراز به یک دیلمی حاکم شده در فارس تا چه میزان مضحک است، زیرا با تصاویر روشن و متعدد و مباحث چند وجهی محکم و ارائه اسناد بی

قرینه نشان دادم که به یقین پیش از زمان زندیه شهری با نام شیراز در حوزه جغرافیایی ایران نبوده و این نکته چندان بدیهی و بی معارض است که بر اساس آن می توان با استحکام تمام فتوا داد که هر کتاب و دیوان و دست نوشته ای، منتسب و متعلق به هر مؤلفی، که در آن ذکری از شیراز پیش از عهد زندیه رفته باشد، باید با یقین محض، در ردیف جعلیات دست ساخت یهود قرار داد.

رسامی بالا را از مجموعه تصاویری برداشته ام که به فلاندن و کوست نسبت می دهند. دو سیاح که گرده برداری آن ها، از ابنیه دوران باستان تا عهد قاجار را، مستند مطمئنی برای آشنایی و شناخت این بقایا می دانند. سیاه قلم فوق نگاه دیگری است که این دو سیاح پرآوازه براصطلاحا قبرطغرل سلجوقی درشهرری انداخته اند. بسیاری از حواشی حوزه این نقاشی و حتی عوارض طبیعی در زمینه و چشم انداز، غیرواقعی وواهی است و با تصویری که در یکی دو یادداشت پیش، از عکاسی های سوروگین از همین برج عرضه شد وطبیعتا با حقیقت مطابق تراست، مغایرت دارد. فلاندن وکوست این رسامی را برابر اطلاعات موجود فقط ۴۰ سال مقدم بر عکاسی سوروگین رسم کرده اند و شیرین ترین شوخی آن ها شرحی است که به زبان فرانسه در ذیل تصویر آورده اند: «خرابه قبر یزید در ری، نزدیک تهران»؟! و بد نیست بدانید که نام گذاری بسیاری از نمایشات معماری در فرآورده های فلاندن و کوست با آگاهی های امروز ما برابر نیست، چنان که ارک علی شاه در تبریز را زینبیه می

نامند! آیا مطالعات حول پیشینه و سرنوشت برج طغرل، ما را قانع نمی کند که تاریخ و هویت ایرانیان اسباب تفریح دلقکانی بوده است که مدت ها به نام باستان شناس و ایران شناس و هنر شناس و سیاح در برابر آن ها کرنش کرده ایم و اگر هنوز در کتاب های درسی این جمهوری، آن آجر چینی بی هویت شهر ری را مبنای حضور و سلطه دولت سلجوقی قرار می دهند و گور طغرل سلجوقی می نامند، آیا اصولا ایرانیان از هستی تاریخی خود از مسیر تالیفات این شیادان و مبلغان قدیم و جدید داخلی آن ها، مطلب ارزشمندی می دانند و آیا همگی و در تمام زمینه های تاریخ و ادبیات و معتقدات، بازیچه دست و ابزار پیش برد مقاصد معلوم مشتی جاعل یهودی نبوده ایم؟!

در عین حال هنوز نمی توان حضور و وجود فلاندن و کوست را هم واقعی پنداشت، زیرا در مجموعه رسامی های آن ها از بقایای معماری ایران، چندان اشتباهات افراطی و نامنطبق با واقعیت وجود دارد، که بی تردید تصور رجوع و دیدار مستقیم آن ها از این ابنیه را منتفی می کند، چنان که تابلوی بالا را قصری در حوالی نهاوند گفته اند! اگر تصویر این قلعه اربابی نئوکلاسیک فرانسه و ایتالیا، با آن پنجره و نورگیرهای متعارف معماری قرون وسطای اروپا و آن خندق اطراف و پل معلق کنترل رفت و آمد به قصر را، بنایی در نهاوند بشناسیم که به هنگام این رسامی، در ۱۶۰ سال پیش، از اثر گذر زمان خالی بر چهره نداشته، اما امروزه هیچ بقایایی از آن به جا نیست، پس شوونیست های افراطی فارس ستا را دعوت می کنم

همان گونه که در باب کتیبه معروف جزیره خارک عمل کردند و مبنای تعلق خلیج به فارسیان قرار دادند، بی فوت وقت بیانیه ای جهانی صادر کنند که معماری اروپا در سبک های مختلف باروک و گوتیک و روکوکو و نئوکلاسیک، تقلیدی از ابنیه نهاوند است!

با این همه، جدای از این ردیه های غیرقابل تقابل و انکار، که ارتباط میان این چند بنای متفرق در پهنه ایران را، با اطلاعات و داده های کنونی قطع می کند، باید برای وجود آن ها توضیحی ارائه داد. زیرا میل و مقبره و بنای آجری پرکار و مسجدی در دامغان و نایین، پس از نزول باران از زمین نمی روید و بی تامل باید پذیرفت که این آثار غالباً استادانه، زمان احداث و سازنده و کاربردی داشته است. از این جا و برای بازشناسی این گونه بقایا، دو راهه تحقیق پدیدار می شود: گروهی به دنبال امثال پوپ روانند که هر چهار دیواری بالا رفته ای را به سلیقه و سوداهای خود، بدون عرضه قرائن لازم، به قرن و شخص و سلسله و سلطانی هبه می کنند تا بر فقدان حیات اجتماعی و توقف تحرک و تولید ناشی از پوریم در ایران سرپوش گذارند و گروه دیگری، که نبود اجتماعات متمدن در ایران پس از پوریم را تا مقطع به اصطلاح صفویه پذیرفته اند، به پی گیری دیگری وا می دارد که در بطن خود بسیار آگاهی دهنده است. مورخ با تکیه بر مجموعه بررسی های پیشین تردید ندارد که شرایط اجتماعی ایران ماقبل صفوی امکان ایجاد هیچ یک از این ابنیه را نداشته است و اگر ساخت هر بلوکی از این بقایا را به تاریخی مقدم بر به اصطلاح ظهور صفویه بکشانیم، پس باید این همه قلعه های مسکونی در ارتفاعات تخلیه می شد و اندک مهاجران ساکن آن، به جای زندگانی منزوی بر سر کوه ها و گذر از بلندی های صعب العبور، در کنار این میل و آن مسجد و آن مقبره و امام زاده، حمام و آب انبار و خانه و کوشک حاکم و بازاری می ساختند و دامنه زندگانی معمول را توسعه می دادند. این بررسی ها جای تردیدی باقی نمی گذارد که تاریخ عوارض اجتماعی و احتمالی پدید آمده در اطراف هر یک از این نمونه

های معماری، به پس از زمان صفوی باز می گردد، چنان که بسیاری از آن ها هنوز هم تک ساخته هایی منزوی و بی همراه اند. بنیان شناسی تاریخ، از منطق و روش شناخت خود تبعیت می کند، به هیاهوهای از سر حیرت و ناباوری اعتنا ندارد و به ضجه مویه و ناله و نفرین و دکان داری این و آن اهمیتی نمی دهد. این جا ارتباطات به یکدیگر وابسته و ممتد و بی بریدگی است و هیچ تعارف و تعریف و تعرفه و واویلا و مویه و تهمت و ناسزایی، نظم ریاضی چنین کنکاش هایی را برهم نمی زند. اگر کاروان سرا و بازار نیست، پس تولید و تاجر و داد و ستد و شهر و اشرافیت و مالیات نخواهد بود، تفاوت های جدل انگیز اجتماعی مفقود می شود، سلطان و سپاه بی کاره می مانند و شاعر و مجیزگو و طبیب و منجم، پدید نمی آیند. این منطق بی رحم بنیان شناسی، به سعی یهودیان در تدارک این همه شاعر پارسی گوی شیرین سخن و سلطان و سلسله و دستگاه سرشار از خدم و حشم، به دیده سندی می نگرد که به کار اثبات ناراستی و ابطال دانسته های موجود می خورد، چنان که مبحث آن را به مدد الهی خواهم گشود.

مثلا مکتب بنیان شناسی یاد آور است که از اهرام مصر تا معابد آرتک ها در آمریکای مرکزی و تمپل های بودا در جلگه های آسیای جنوب شرقی و ابنیه اشرافی و حکومتی رومی و یونانی، همگی عضو یک مجموعه زیستی هماهنگ اند که در اطراف آن ها آثار زائر و راهب و خدمت گذار و مومن و مردم درحال گذران زندگی معمول با مانده های کهن و موید این گونه امور دیده می شود، که دیرین شناسی آن ها را در اغلب مواقع ممکن می کند. این منظره گرچه در تمام جهان، به یک منوال است، اما در ایران به مسجد و مرکز مجردی به ستبری و استقرار جامع دامغان و یا بنای سلطانیه بر می خوریم، بی این که تا فرسنگ ها در اطراف آن آثار حیات جنبنده ای نیازمند به آن مسجد و مقبره دیده شود و یا میلی تک افتاده را به ارتفاع چهل متر، در پستوی صخره و یا در عوارض پست زمینی

در پستوی گردنه ای ساخته اند که حتی دیدار از دور آن هم میسر نیست و تاکنون نتوانسته ایم معلوم کنیم این چند میل و مناره تک افتاده و اعتنا ندیده و بی مصرف اما پر کار و هزینه را چه کسان و به چه منظور بالا برده اند.

پس چنین نشانه هایی از معماری را باید به تعریف معین و قابل قبول خود رساند و ادله تاسیس آن را بی استمداد از افسانه های مستعمل موجود شناسایی کرد و گرچه می دانم کسانی چون مار گزیدگان از جای می جهند، اما هر کس می تواند با دنبال کردن مانده های موجود از کاروان سراهای اصطلاحاً صفوی، به خصوص در نوار غرب به شرق، به آسانی دریابد که در موارد بسیار و در طول زمان، حتی یک شتر هم در این کاروان سراها بار نیانداخته است، زیرا بازسازی ایران، از ۴ قرن پیش و همزمان با گشایش راه های دریایی، تنها با قصد اجرای نمایشی از آبادانی، برای حفظ و فریب بی خبری فرهنگ به تحرک درآمده جهان از عواقب ماجرای پوریم بوده است، نه برآوردن نیازهای همآهنگ یک تجمع ملی.

«این برج ها نمایشگر صادق عصر، سبک های محلی و نبوغ فردی معماران خویش اند. مانند بنای زمخت گنبد علی در ابرقو با قبه ای کوچک و نوک تیز که از قلوه سنگهای درشت ساخته شده و دیوار های آن یک برآمدگی عمدی را نشان می دهد. بیشتر برج ها از آجر ساده است، ولی از سده یازدهم میلادی نمای تزیینی با آجرهای تراشیده و برجسته آغاز شد که آن ها را در طرح های بسیار متنوعی می چیدند و به طور همآهنگی در جهات مختلف قرار می دادند و با نوارهای باریکی از طرح های برجسته از یکدیگر جدا می کردند. سایه های فراوان نه تنها از تابش نور طاقت فرسا می کاست، بل که مقیاسی برای سنجش ارتفاع برج فراهم می آورد. در برج های سده دوازدهم میلادی، از جمله در بقعه مومنه خاتون نخشیروان در ارمنستان، قاب های کاملاً تو رفته و شبکه ای از آجرهای برجسته با طرح های مینای رنگی، نمایی غنی و آرام ایجاد کرده که از اعتبار بنا نمی کاهد. آجر چینی آبی لعابدار که کتیبه های عظیم کوفی را در بر گرفته متداول بود و مقارن سده پانزدهم میلادی برای قرنیز و کتیبه کاری کاشی به کار رفت.» (پوپ، معماری ایران، ص ۹۵)

توضیح پوپ درباره برج‌ها در منطقه ما، که ردی از انواع آن‌ها را از هند تا افغانستان و خراسان بزرگ و ایران و ترکیه و ارمنستان می‌یابیم و جز نمونه‌های ایران، مابقی را برابر تصاویر عرضه شده در زیر، میان میدان شهر و یا در حواشی یک مرکز زیستی و یا مذهبی ساخته‌اند، به روشن شدن علت انفراد مناره‌های ایران کمکی نمی‌کند و برای علت و زمان ساخت آن‌ها توضیحی ندارد، اما مورخ را قانع می‌کند که این ابنیه جز نمایه‌هایی برای ایجاد توهم هستی از دورانی نامعین نیست، زیرا در حواشی آن هیچ معادل همزمان و آگاه ساز دیگری دیده نمی‌شود!

بدین ترتیب اگر می‌توانیم برای هر یک از برج‌های بالا، در خراسان بزرگ و هندوستان، شناس نامه معین تاریخی و جغرافیایی و صاحبی معرفی کنیم، پس در مقایسه با مناره‌های بی‌شناسه و یا دارای شناسه جعلی در ایران، نخستین مبحث در باب این بقایا را با این برداشت موقت می‌بندم که ایجاد این مناره‌ها منطق تاریخی و جغرافیایی و کاربردی ندارند و تنها با هدف ایجاد توهم تمدن و تجمع در دوران اخیر ساخته‌اند. زیرا معلوم نیست آن قابوس وشمگیر که چنان برج ۶۰ متری پر کار و زحمتی می‌سازد، چرا مسجد و بازار و سرایی ندارد و اصولاً از کدام محل بر ساختمان آن برج پر هزینه نظارت می‌کرده است؟!

۱۴۵. معماری عصر صفوی، ۱

گرفتاری های پر تعداد و از جمله آماده کردن تدارکات برای حضور در نمایشگاه کتاب و نگرانی و چانه زنی برای اختیار فضای مناسب و کافی، تبعاتی به بار آورده که بدترین آن ها تاخیر در نصب این یادداشت ها در موضوع برآمدن به اصطلاح دولت صفوی است که به تعیین کننده ترین مباحث و نیز به انتهای خود نزدیک می شود. بار دیگر ضمن پوزش از این تاخیر و نیز از اختصار در طرح مطالب، امیدوارم با عنایت الهی، به زودی بر اوضاع مسلط شوم و روال گذشته را از سر گیرم.

بنیان اندیش تاریخ، مستندات خود را از میان عناصری بر می دارد که به ظاهر ارتباط مستقیم و محکمی با مباحث تاریخ ندارد و دیگران را به باز نگری آن مبانی دعوت می کند که در نگاه نخست بی توجه از آن می گذریم و اجزایی را به هم می چسباند که ظاهرا از مواد مختلف اند. از نظر مورخ بنیان اندیش، عوامل و عناصر اجتماعی، خلق الساعه و به اختیار اشخاص و تصادفات نیستند، بی نظم منطقی و به اراده و میل پدیدار نمی شوند و با زمان و مکان و امکانات و الزامات تاریخی ارتباط مستقیم دارند. مثلا اگر قابل اثبات قطعی است که نمودارهای زندگی جمعی، چون کاروان سرا و پل و حمام و بازار و آب انبار، از زمان اجرای پوریم، تا مقطع معروف به صفوی، ساخته نشده و نمونه و بقایایی از آن ها موجود و به جا نیست، آن گاه نزد مورخ بنیان اندیش سئوالات تاریخی چندی از این جمله بروز می کند که مردم روزگار ماقبل عهد به اصطلاح صفوی، بدون این عوامل بقا و ضرورت های گذران جمعی، چه گونه نیازهای فردی و گروهی را برآورده می کرده اند و مهم تر از آن کدام عامل و رخ داد و بروز چه تحولی در توانایی و نیازها، ناگهان مردم و سران حکومت سرزمینی، قرن های متمادی در سکوت و بی تحرکی تاریخی و تولیدی مانده را، به ایجاد این همه تاسیسات عمومی واداشته و

سرمایه و آگاهی های فنی و فرهنگی و ابزار ضرور را، بی ذخیره های سنتی، از چه منبعی برداشته اند؟! مورخ بنیان اندیش با مراجعه به چنین مقولات و بزرگ نمایی زوایایی از آن، برداشت می کند که اولاً در ایران ماقبل صفویه، تجمع متمدن و تولیدگر بومی یافت نمی شده و در ثانی ظهور تغییرات نوین و ناگهانی و بی پیوند با مدارج تدریجی رشد بومی و قومی و ملی، در دورانی که صفوی نامیده اند، از آن که توضیح و منطق دیگری ندارد، محصول ارسال سرمایه و دخالت عوامل مهاجر و مامور، برای دست یابی به اهدافی مشخص و مخصوص بوده است.

«تنوع ویژگی های کاروان سراهای ایران، شگفتی برانگیز و اعجاب آور است. به طوری که با بررسی و مطالعه می توان دریافت که هر یک از این کاروان سراها با نقشه خاص خود ساخته شده و دو کاروان سرا با نقشه واحد و مشابه دیده نمی شود». (محمد یوسف کیانی، ولفرام کلایس، کاروان سراهای ایران، پیش گفتار، بدون شماره صفحه)

از نظر مورخ، ظهور چنین پدیده ای، در معماری سراسردنیا، نوظهور و استثنایی است و علتی جز این ندارد که گروه های اجرایی مشغول به تاسیس چنین کاروان سراهایی، از میان مقاطعه کاران ملت های مختلف و با مبانی و دیدگاه های متفاوت معماری انتخاب شده اند، زیرا برای طراحی و اجرای کاروان سراهای ایران، درست همانند بنای تخت جمشید و تیسفون و غیره، الگوی مقدم ملی و بومی نمی یابیم. چندان که هنوز هم سرگردانی در انتخاب پایه های معماری قومی و ملی موجبی است تا ساخت هر بنای عمومی و خصوصی، حتی بدون رعایت شرایط و احکام جغرافیایی و منطقه ای، از علائق افراد و یا تصورات و تمایلات ذهنی مجرد این و آن مایه بگیرد و چنان حاصلی پدید آورد که شاهد آنیم. در واقع مبانی معماری نوین ایران، که ظهور دوباره آن پس از قتل عام پوریم را، در زمان معروف به صفویه شاهدیم، چنان ناشناخته است که ناگزیر واز فرط

نوظهوری موجب بروز حیرت نزد صاحب نظران در تاریخ و سبک شناسی معماری می شود.

«در شهر سازی اسلامی این دقیقه را تشریح کرده اند که مسجد جامع در قلب و مرکز شهر قرار گرفته و در حول آن، تاسیسات اجتماعی وابسته شخصی به نحوهمسان و هماهنگ استقرار یافته است. به طوری که هرگونه تکثر و تضاد باطنی را نفی می کند. با این همه آن چه موجب شگفتی همگان گردیده، تنوع حیرت انگیزی است که در عین حفظ وحدت بناها و آثار هنری، چشم ها را خیره می سازد و معنای «لا تکرار فی التجلی، در تجلی تکرار وجود ندارد» را به منصفه ظهور می رساند. از نمونه های بارز این پدیده شگفت انگیز در تاریخ بشر، کاروان سراهای ایران است که علی رغم وحدت کلی و تبعیت از اصول عام و شامل، تنوعی حیرت آور را به نمایش می گذارند. کتاب حاضر قریب ۵۰۰ کاروان سرای بازمانده از دوران اسلامی در ایران را به پرده تصویر و رشته تحریر کشیده که هیچ یک با دیگری همانند نیست و هر یک از طرح و نقشه مستقلی در معماری داخلی و خارجی برخوردارند». (محمد یوسف کیانی، ولفرام کلایس، کاروان سراهای ایران، مقدمه)

مورخ بی توجه به تعارفات موجود و مندرج در متن بالا، ورود به این مقوله را از مدخل دیگری آغاز کرده، با طرح اسلوب و استدلالی متفاوت، توجه می دهد که مثلاً کاشی کاری مساجد اصفهان و طراحی بنای عالی قاپو، بی طی مدارج تکامل فنی و بی ارتباط با مقدماتی در آن صنعت و زینت، ناگهان به اوج عرضه شده در آن امکان صعود نمی کند. بدترین نمونه در پیش رو، معماری زندیه است که مثلاً استقرارگاه کریم خان را، نه حاصل تحولات تکمیلی رو به پیش نسبت به معماری کاخ های اصفهان، بل به صورت بازگشت به بنای قلاع اولیه می بینیم! چنین ظرافتی حاکی است که سازندگان ابنیه در اصفهان عهد صفوی، پس از اجرای ماموریت تولید یک سرزمین تاریخی، از طریق نمایش نمایه های مختلف معماری، دیگر در اختیار کریم خان زند هم نبوده اند. همین پریشان و پراکنده اندیشی و نا به سامانی در معماری را، که عارضه طبیعی نبود سبک

ملی در سر زمینی است که ۲۲۰۰ سال در آن خشتی بر خشت نهاده اند، در عهد قاجار و پهلوی و تا امروز نیز به گونه های مختلف شاهدیم، چندان که کاخ های قاجار شبیه کوشک های اربابی در جنگل های حوالی مسکو و در نخجوان و باکو، کاخ مرمر تقلید کوتاه بینانه ای از ابنیه مرمری هند، عمارت شهربانی کل کشور و بانک مرکزی، کپی برداری باسمه ای از مظاهر تخت جمشید و ساختمان های سابق پست خانه و شهرداری در شمال و جنوب میدان سپه، کاریکاتوری از معماری نئوکلاسیک فرانسه و انگلستان اند. در این میان تلاش های نوگرایانه که می کوشید پیوندی میان این نمونه ها، به صورت تلفیق و التقاطی در الگوهای معماری پدید آورد، در حد اکثر کوشش، به بنای ساختمان وزارت امور خارجه و صندوق پس انداز بانک ملی منجر شد، چنان که در دوران اخیر فقط شاهد کپی کشی از برج های غالباً کلیسایی دیگرانیم و در این مورد به طور مشخص با فرهنگ و دیدگاه ملی مواجه نیستیم و فقط ملقمه ای از انواع ساخت و ساز را نمایش می دهیم که فقدان الگو در معماری ملی ایران را اثبات می کند. برای این که حیرت خود را به اوج رسانید، سری به همسایگان جنوبی و شرقی و غربی ایران بزنید تا مثلاً از حفظ لجوجونه معماری سنتی در کشور یمن و یا هند بی اختیار دچار شگفتی توام با تحسین شوید. با این همه و به عنوان هشدار نهایی به گوشه دیگری در باب معماری اصطلاحاً عهد صفوی و بقایای بر جای مانده از ابنیه آن دوران نظر می اندازم، که حیلۀ گرانه و از سرتوطئه، بناهایی تاریخی معرفی می شوند و زمان ساخت آن ها را به دوران های دور می برند. مبحث تازه ای که ابهامات در باب این مدخل را محو می کند، که تمامی آثار معماری پس از پوریم در هر کجای ایران و به هر شمایل و صورتی را، به استثنای بناهای یونانی، ساخت مقاطعه کاران بیگانه در دوران اخیر می داند. دقت در مفاهیم این مبحث تازه، برای درک تاریخ متاخر و حتی معاصر ایران، در حکم زایمان دوباره است و هر خردمندی را مجاب می کند که

اعتماد و اعتنا به هر سطری از داده های کنونی در مسائل مربوط به ایران و در هر حوزه ای از علوم انسانی، خطای محض و مطلق است. پیش تر و در یادداشت ۱۴۱، حتی بر مبنای گمان ها و قول های بی ارزش مهره ای چون آرتور پوپ، معلوم شد که آن مظاهر معماری ایران، که احداث آن را به پیش از صفویه نسبت می دهند، بسیار محدود و منحصر به قریب سی نمونه، اعم از برج و کوشک و مناره و امام زاده است. اما عجیب تر از این نیست که کاروان سراهای موجود در ایران، که ساخت آن را به همان عهد صفویه و پاره ای را به زمان های دورتر می برند، در بررسی ها و مکتوبات موجود، از ۵۰۰ باب در می گذرد! این یکی از زیرکانه ترین برنامه ریزی های کلیسا و کنیسه در بازسازی تاریخی ایران پس از پوریم است، زیرا مثلاً تدارک همین تعداد مسجد جامع و یا مقر حکومتی در ایران، به توصیفی که پیش تر گذشت، لااقل به بقایای مختصری از تجمع شهری و نمونه هایی از حمام و آب انبار و فضاهای مسکونی اطراف نیاز داشت، که تدارک آن ها ناممکن بود و به همین دلیل عالی ترین راه برای نمایش یک هستی ملی در زمینه های مختلف اقتصادی و اجتماعی را، بی نیاز به مخلفات هماهنگ، دربنای مجرد کاروان سراهایی میان بیابان ها دیده اند که درعین حال می تواند نشانه ای بر تحرکات تولید و توزیع کالاهایی بی نشانه و ایستگاه هایی برای ارتباط میان شهرهایی شمرده شوند، که هرگز وجود نداشته است. وسعت این عوام فریبی بس هوشمندانه به حدی است که ادای توضیح روشنگر برای وجود این همه کاروان سرا میسر نیست تا معلوم شود این خط زنجیر ارتباط سراسری، برای توزیع چه کالای به تولید انبوه رسیده، از چه میداء و به چه مقصد نیازمند چنین تدارکات حمایتی بوده است؟! باریک شدن در این مبانی، که برای نخستین بار برای آگاهی از حقایق تاریخ ایران ارائه می شود، ما را با مجموعه ای جهانی آشنا می کند که برای ایجاد انحراف در فهم هستی تاریخی و اعتقادی مردم ممتاز شرق میانه، از هیچ کوشش و سرمایه گذاری

فنی و فرهنگی و اقتصادی صرف نظر نکرده و ابایی نداشته اند.

«نام کاروان سرا ترکیبی است از کاروان به معنای جمعی مسافر، که به طور گروهی سفر می کنند و سرا، به معنای خانه و مکان، که هر دو مأخوذ از پهلوی ساسانی است. منابع تاریخی حکایت از آن دارند که بنیان گذار احداث کاروان سراها، هخامنشیان بوده اند. هرودوت، مورخ یونانی، در کتاب پنجم خود از منزلگاه هایی گفت و گو می کند که توسط هخامنشیان بین شوش و سارد ساخته شده بود. این مورخ از ۱۱۱ بنای شبیه به کاروان سرا نام می برد که در طول ۲۵۰۰ کیلومتر فاصله میان پایتخت هخامنشی و بابل ساخته شده و کاروانیان سه ماهه آن را طی می کردند. گرچه نمونه ای از بناهای یاد شده از عهد هخامنشی به جای نمانده، ولی روشن است که در آن زمان نیاز وافری به ایستگاه های بین راه و امنیت و رفاه کاروانیان و بالاخره پیک های مخصوص احساس می شده است. در دوره اشکانی، همانند عهد هخامنشی، توسعه راه ها و ایجاد ایستگاه های بین راه و حمایت از کاروانیان اهمیت فوق العاده ای یافت و در مسیر اغلب جاده ها، به ویژه در مسیر جاده معروف ابریشم، ساختمان هایی شبیه کاروان سرا ایجاد شد. متأسفانه هنر و معماری عهد اشکانیان که حدود پنج قرن در ایران حکومت کردند، به طور کامل شناخته نشده و ویژگی های هنرهای مختلف این دوره، به ویژه معماری و تزیینات آن، ناشناخته مانده و بنا بر این نمی توان درباره نحوه معماری کاروان سراهای این دوره نظریه ای ارائه داد، ولی با مقایسه با دژها و شهرهای اشکانی که اخیراً در دشت گرگان شناسایی گردید، می توان احتمال داد که کاروان سراهای آن زمان به صورت مربع یا مستطیل و با مصالحی چون خشت و آجر بنا گردیده و اطاق ها و اصطبل هایی در اطراف داشته است. در معماری و توسعه کاروان سراهای پیش از اسلام، عصر ساسانی را باید یکی از ادوار مهم دانست. در این دوره به علت اقتصاد وسیع و گسترده، ایجاد راه ها و همچنین امنیت کاروانیان اهمیت داشته و در نتیجه کاروان سراهای بسیار در مسیر جاده ها و گذرگاه های اصلی بنا شد.» (محمد یوسف کیانی و لفرام کلایس، کاروانسرای ایران، ص ۲)

از قبیل این مبهمات و احتمالات باطل است آن چه در باب تاریخچه ی

کاروان سراهای ایران در منابع موجود بافته اند. تکرار کنندگان این گونه گمانه ها، که خود به بی نشانه بودن آن ها اعتراف مکرر دارند، در آن حد نبوده و نیستند که بدانند فاصله میان بابل و پایتخت نامشخص هخامنشی، با فرض شوش و یا تخت جمشید گرفتن آن، بسیار کم تر از آن است که به احداث ۱۱۱ کاروان سراهایی نیازمند شود که اینک حتی کپه ای خاک از هیچ یک آن ها سراغ نداریم. در نظر مورخ، آن مفسری که بی هیچ مولفه معین، برای دو واژه کاروان و سرا در میان لغات زبان قلابی پهلوی در سلسله جعلی ساسانی، جا باز می کند، به طور طبیعی فقط می تواند همان کسی باشد که از روی بقایای فاقد هویتی در گرگان، که خدا می داند به کجا اشاره دارد، نقشه کاروان سراهای اصطبل دار اشکانی ترسیم می کند!

باید مقدمات و پیشاپیش یاد آور شوم که احداث کاروان سراهای پلکانی، در فاصله میان دو شهر، پروژه ای به هم پیوسته و چون ساخت جاده، بهره برداری از آن ها محتاج تکمیل نهایی ایستگاه های خدمات کاروان سرایی برای فواصل لازم، در تمام مسیر است. زیرا اگر در فاصله های مشخص، سرپناهی برای ارائه خدمات به کاروان ها آماده نباشد، امنیت و امکان سفر برای قافله ها ناممکن می شود و نبود حتی یک کاروان سرا، در فواصل لازم، درست مانند نیمه ساخت گذاردن احداث جاده ای، حتی به میزان چند کیلومتر، استفاده از سراسر آن را ناممکن می کند و اگر بی اتصال نهایی و رفع گره های ارتباطی با ایجاد پل، عبور از شارعی ممکن نیست، پس نبود تسلسل منزلگاهی در میان دو شهر، به طور طبیعی موجب سرگردانی کاروان ها در ایستگاه های بدون خدمات کاروان سرایی و تعطیل ارتباطات میان دو مقصد خواهد شد. بدین ترتیب هنگامی که در اسناد تفسیری بر کاروان سراهای ایران، که مولفان متعدد ندارد، زمان ساخت ایستگاه های کاروان سرایی، در یک مسیر واحد را، میان سلاطین اشکانی و ساسانی و مغول و صفوی و زندیه و قاجار قسمت می کنند و ساخت هر ایستگاهی را به سلسله ای می بخشند، مورخ را وا

می دارند تا به این همه نادانی پوزخند زند و مشّت این باطل نویسان را بگشاید. زیرا این منظره بس مضحکی در مراودات کالایی سر زمینی است که سلطانی در سلسله ای مثلاً در ۱۷۰۰ سال پیش، در میان دو شهر تنها یک کاروان سرا بسازد به امید آن که سلاطین آینده در سلسله های بعد، هر کدام به قدر وسع خویش در تکمیل کسری ایستگاه های خدمات کاروان سرایی در فاصله میان همان دو شهر بکوشند! تردید ندارم ادامه این مبحث، به خواست و اراده الهی، نور دیگری بر مقوله شناخت در ضمیر و خاطر اهل آن خواهد تاباند.

۱۴۶. معماری عصر صفوی، ۲

بنیان اندیش به هیاهوی تحمیق و تخدیر کننده باستان پرست اعتنایی ندارد، چنان مجذوب فرم جام و کوزه و نام و قافیه و نقش این در و ضخامت آن دیوار نمی شود که تناسب میان پیوندهای اجتماع را فراموش کند و مقدم بر شیفتگی، برقراری هماهنگی و علت بروز و چگونگی ظهورتغییر در آن جامعه و درزندگی آن مردمی را می جوید که به این یا آن عوارض و آثار نیازمند شده و از عهده تدارک و تهیه آن برآمده اند. مثلاً با ملاحظه این همه کاروان سرای ساخته شده در عهد اصطلاحاً صفوی، بلادرنگ می پرسد مگر در آن دوران تولید ملی در چه مقیاسی فعال و دچار کدام تحول شده بود، چه کالای به تولید انبوه رسیده را به کدام جمعیت بومی عرضه می کرد، که انتقال آن به بازارهای مصرف، از آذربایجان تا سیستان، پاسخ سرمایه گذاری غیرعادی بنای این همه کاروان سرای دشوارساخت را بدهد؟ بنیان اندیش می پرسد اگر صفویه را سازنده این کاروان سراها و وجود این ابنیه را با نیازهای تولیدی - تدارکاتی زمان آنان منطبق می دانیم، پس لاجرم جوامع مقدم بر آن سلسله، که چنین کاروان سراهایی را آماده نداشته اند، باید در مرحله و شرایط پیش از تولید

و توزیع زیسته باشند! آن گاه پرسش اصلی و عمده سر بر می آورد که بروز چنین تحولی در مبانی زندگی جمعی، تا اندازه ای که ناگهان بنای این همه کاروان سرا، در سراسر این سرزمین را ضرور کند، حاصل چه معجزه ای با کدام توضیح است و بضاعت علمی و فنی و سرمایه کلان لازم برای اعمال این تغییرات از کجا تامین و از چه منبعی عاریت گرفته شده و تدارک چنین تحول اجتماعی و اقتصادی، بر مینا و با به کار بردن کدام ذخیره ملی ممکن شده است؟ مورخ پیشاپیش تنها پاسخ تاریخی قانع کننده و مقبول برای ظهور معجزه صفویه را ارائه داد و آن را حاصل کار جمعی گروه متعددی از نیروی کار متخصصان منطقه و به ویژه ارامنه دانست که به سفارش و با سرمایه متحد کنیسه و کلیسا، در زمانی که کنجکاوان و جست و جوگران، به سبب ظهور امکانات جدید ملاحی، عازم دیدار از جهان بودند، مامور حذف آثار پوریم و تولید نمایشی کشوری به نام ایران، با نشانه هایی پراکنده و فریبنده از قدمت تاریخی شده اند.

ورود جدید و مجدد مورخ به مبحث این کاروان سراها، که کوشش اصلی در زمان اصطلاحا صفویه، مصروف برآوردن آن ها شده و در مجموع از جنبه فنی و اجرایی و صرف هزینه، با دیگر مظاهر معماری اصفهان و قزوین و قم و کاشان قابل مقایسه نبوده و بارها بر آن ها مقدم است، از این باب انجام می شود که از منظر و منطقی دیگر، آگاه شویم که تمام این ابنیه ماندنی و ممتاز و متعدد، نه ایستگاه هایی برای ارائه خدمات تجاری، بل تنها نمایه هایی به قصد القای کشوری با روابط معینی از تولید و توزیع و تمدن بوده و بی تردید بخش اعظم نزدیک به تمامی آن ها تا ظهور قاجار، کاربرد ارتباطی و تجاری نداشته اند. پیش تر از این مقوله عبور کرده بودم که ساخت کاروان سرا در میان بیابان ها، تنها و زیرکانه ترین شکل ممکن برای القای شهر نشینی و ایجاد توهم در باب وجود جماعات فعال اجتماعی در ایرانی است که تا زمان اصطلاحا صفویه حتی یک حمام و آب انبار نداشته است.

«همان طور که گفته شد، تنوع در معماری کاروان سراهای ایران اعجاب انگیز و بی سابقه بوده و نمی توان در این مختصر از تمامی آن ویژگی ها بحث کرد، و نیز خصوصیات گوناگونی در بسیاری از کاروان سراها به چشم می خورد که در خور بررسی و تحقیق جامع است. برای مثال می توان از کاروان سراهای درون شهری یا کاروان سراهایی که دو درب ورودی دارند و یا کاروان سرای کویر و همچنین توقفگاه های بین راه که هر یک از شیوه معماری خاصی برخوردارند نام برد. مثلا در مسیر جاده ها تعداد زیادی توقفگاه وجود دارد که برای توقف مسافری ساخته شده است. توقفگاه های مزبور دارای عمل کردهای مختلف اند که برای نمونه می توان پاسگاه های حفاظت راه ها، محل توقف مامورین پست و چاپارها، پناهگاه مسافرین به هنگام بلایای طبیعی مانند سیل، بهمن، برف و کولاک شدید و طوفان را ذکر کرد و یا بناهای مشابهی که برای استفاده قهوه خانه و چایخانه استفاده شده است. بسیاری از این توقفگاه ها حتی ظرفیت پذیرش یک کاروان کوچک را هم ندارند و فقط برای بیتوته یکی دو مسافر و یا اتراق چند ساعته یک گروه بسیار معدود می توانند قابل استفاده باشند، و کاروان های بزرگ در صورت ضرورت توقف در چنین مکان هائی، مجبورند در بیرون توقفگاه ها اقامت کنند». (کاروان سراهای ایران، محمد یوسف کیانی - ولفرام کلایس، ص ۱۵)

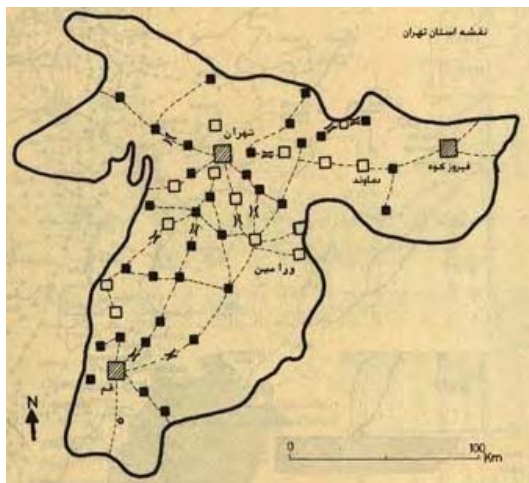
این هم نقل دیگری است که بر تنوع بیش از حد و کاملاً استثنایی بناهای کاروان سرائی ایران اعتراف می کند. اگر چنین تنوع نخبه و مطلق در معماری این ابنیه برقرار است، پس دسته بندی آن ها، به دو و سه و چهار ایوانی، شوخ طبعی رندانه آن بررسی است که از این راه قصد تاریخ گذاری و دوران سازی باسمة ای بر ابنیه ای را دارند، که بی استثنا تمامی آن ها را در قرون اخیر ساخته اند. در عین حال کنجکاوانی که به کاروان سراهای ایران پرداخته اند، متعدد نیستند در وجه عمده، ماکسیم سیرو خاور شناس فرانسوی است و دو محقق پس از او، به نام های ولفرام کلایس و محمد یوسف کیانی، که به گمان من کاری جز ارائه کپی نسبتاً شفاف تری از تالیفات

سیرو ارائه نداده اند که به دو کتاب «کاروان سراهای ایران» و «راه های باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته» محدود می شود و کتاب دوم او از فرط بی پایگی داستانواره، تنها به کار اثبات شیرین عقلی سیرو و تفریح اهل نظر می آید، چنان که در سطور زیر معلوم و ملحوظ است.

«**رباط سلطان**. بین یک کوهستان و بستر یک رودخانه خشک شده قرار دارد. مخصوصاً در آن جا قرار گرفته تا به دو خط سیر نظارت داشته باشد. یکی خط سیر شمال - جنوب که از اصفهان می آید و پس از پیمودن ۳۰ کیلومتر در کویر از طریق یک گردنه کوچک که از طار می آید، روانه کوهستان کاشان می شود... من فکر می کنم این بنا با حیاط مربع صرفاً یک تجاوز واقعی در ترکیب عمومی است که بعد از فتح اعراب و کاملاً جلوتر از بناهای پیش از سلجوقیان که در مجاورت آن قرار دارند، در این محل محفوظ و قابل دفاع ساخته شده است. تاریخ آن به آخر قرن دوم یا آغاز قرن سوم هجری می رسد که تجدید حیات تجارتي ضرورت **ساختمان چند کاروان سرا را ایجاب می کرده است**. بدون این که چیزهایی از توده نخاله و خرابی های ساختمان برداشته شود، ممکن نخواهد بود بیش از این درباره این اثر باستانی جالب تفسیر کنیم. ولی علی رغم ناچیز بودن معایناتی که انجام داده ایم می توان درباره تاریخ اولیه رباط سلطان به این شرح اظهار عقیده کرد: در جوار یک محل آب لب شور حدود قرن ششم میلادی یک پست پلیس راه ساخته شده، هنگام افول امپراتوری ساسانیان به مناسبت رفت و آمد قوای نظامی ملحقاتی با شتاب به آن افزوده اند، بعدها در خلافت عباسیان **احتیاجات تجارت فعال ضرورت ایجاد یک کاروان سرا را ایجاب نمود**، در نتیجه این محل گسترش های قابل توجه پیدا کرد که تجزیه و تحلیل آن بعداً عرضه خواهد شد». (ماکسیم سیرو، راه های باستانی ناحیه اصفهان و بناهای وابسته به آن ها، ص ۶۵)

بافنده چنین مالیخولیای نخبه ای، یا به کلی دور از عقل و یا مأمور ساخت قصه های انحرافی بوده است. فرهنگ و تاریخ و هویت مردم این سرزمین با هجوم چنین جانوران بی ترحمی مواجه بوده که می

توانسته اند به گردن یک چهاردیوار فرو ریخته، که پس مانده آغل و سکونتگاه موقت یک مجموعه کوچک کشاورزی - اربابی نه چندان قدیمی و متعلق به قرن پیش، چنین مدال تاریخی پرشکوه بیاویزند و از آن پاسگاه پلیس راه و مرکز نظامی و کاروان سرا درآورند!

حالا به این نقشه نگاه کنید که از صفحه ۴۰۸ کتاب «کاروان سراهای ایران»، کار مشترک محمد یوسف کیانی و ولفرام کلایس برداشته ام که کاروان سراهای موجود در مسیر قم به تهران و تهران به ورامین و دماوند و فیروز کوه را نشان می دهد. در این نقشه قریب چهل کاروان سرا در استان قدیم تهران معرفی می شود با رسامی و تصاویر و شرح کوتاهی بر هر یک از آن ها، شامل نام و محل و نوع پلان و قدمت ساخت، که شهر فرنگی از گمانه های بی اساس جز در نام گذاری و موقعیت جغرافیایی آن هاست. شهر فرنگی که در زیر با باسمه های رنگی آن آشنا می شوید.

۱. نام کاروان سرا: اوه. موقعیت جغرافیایی: جنوب جاده قم به ساوه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.

۲. نام کاروان سرا: اتابکی. موقعیت جغرافیایی: جاده قم - کاشان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.

۳. نام کاروان سرا: امام زاده هاشم. موقعیت جغرافیایی: جاده اَبعلی. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۴. نام کاروان سرا: امین آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده فیروز کوه. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۵. نام کاروان سرا: باقر آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - قم (علی آباد - منظره). نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۶. نام کاروان سرا: پاسنگان. موقعیت جغرافیایی: جاده قم - کاشان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: اوایل قاجاریه.
۷. نام کاروان سرا: پل دلاک. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۸. نام کاروان سرا: پل دلاک. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - قم. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۹. نام کاروان سرا: جنوب به غرب تهران. موقعیت جغرافیایی: ۲ کیلومتری تخت رستم. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۰. نام کاروان سرا: حسن آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده قم - تهران. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۱. نام کاروان سرا: خاتون آباد. موقعیت جغرافیایی: شرق تهران. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۲. نام کاروان سرا: دیر گچین. موقعیت جغرافیایی: ۶۵ کیلومتری جنوب تهران. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: ساسانی - صفویه.
۱۳. نام کاروان سرا: ده نر. موقعیت جغرافیایی: جاده قم - کاشان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۴. نام کاروان سرا: رباط کریم. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - شهریار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۵. نام کاروان سرا: رباط حوض سلطان. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - قم. نوع پلان: دوايوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۶. نام کاروان سرا: رضا آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده ساوه - قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.

۱۷. نام کاروان سرا: سفید آباد. موقعیت جغرافیایی: جنوب تهران - شرق دریاچه نمک. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه - قاجاریه.
۱۸. نام کاروان سرا: سنگی (قلعه سنگی). موقعیت جغرافیایی: جاده ری - قم، ۳۵، کیلومتری شمال غرب قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۱۹. نام کاروان سرا: شرق پیشوا. موقعیت جغرافیایی: جاده گرمسار - ورامین. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۲۰. نام کاروان سرا: صدر آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده قم. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: صفویه قاجار.
۲۱. نام کاروان سرا: عباس آباد - سیاهکوه. موقعیت جغرافیایی: جاده ری - ورامین. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۲۲. نام کاروان سرا: غباسی. موقعیت جغرافیایی: جاده هراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۲۳. نام کاروان سرا: معروف به قلعه حسین آباد. موقعیت جغرافیایی: جنوب به شرق پیشوا و ورامین. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۲۴. نام کاروان سرا: قلعه سنگی. موقعیت جغرافیایی: جاده ورامین - قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: سلجوقی.
۲۵. نام کاروان سرا: کبود گنبد. موقعیت جغرافیایی: جاده قدیم خراسان، بین ورامین و قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: (اعلام نشده)
۲۶. نام کاروان سرا: کرج. موقعیت جغرافیایی: کرج. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه .
۲۷. نام کاروان سرا: کنار گرد. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - قم. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: صفویه .
۲۸. نام کاروان سرا: کندوان. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - چالوس. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: قاجاریه.
۲۹. نام کاروان سرا: گامبوت. موقعیت جغرافیایی: جاده هراز. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.

۳۰. نام کاروان سرا: گدوک. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - فیروز کوه. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۳۱. نام کاروان سرا: گردنه گدوک. موقعیت جغرافیایی: جاده فیروز کوه. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: قاجاریه.
۳۲. نام کاروان سرا: گردین. موقعیت جغرافیایی: جاده ساوه - قم - جنوب ساوه. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۳۳. نام کاروان سرا: مسجد آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده قم - ساوه. نوع پلان: چهارایوانی. قدمت: صفویه.
۳۴. نام کاروان سرا: میرزا عبدالله خان. موقعیت جغرافیایی: جاده هراز. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۳۵. نام کاروان سرا: (اعلام نشده) موقعیت جغرافیایی: جاده ایوانکی - ورامین. نوع پلان: متفرقه (چاپارخانه). قدمت: قاجاریه.
۳۶. نام کاروان سرا: (اعلام نشده) موقعیت جغرافیایی: جاده ورامین - گرمسار. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: اوایل اسلام.
۳۷. نام کاروان سرا: قصر بهرام. موقعیت جغرافیایی: جنوب تهران. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۳۸. نام کاروان سرا: سن سن. موقعیت جغرافیایی: جاده کاشان - قم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۳۹. نام کاروان سرا: سنگی. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - کرج. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۴۰. نام کاروان سرا: عین الرشید. موقعیت جغرافیایی: جاده عباس آباد - سیاهکوه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۴۱. نام کاروان سرا: ایوانکی. موقعیت جغرافیایی: جاده تهران - گرمسار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
- شروح بالا بر ۴۱ کاروان سرای استان تهران را هم از صفحه ۴۰۹ تا ۴۵۲ همان کتاب برداشته ام. تقسیم بندی دوران آن بسیار طرب انگیز است: چنان که ساسانیان و عجیب است که با کمک صفویه، یک کاروان سرا به نام دیرگچین در حوالی تهران ساخته اند که در کتاب

با قدمت ساسانی- صفوی معرفی و توصیف شده است. کاروان سرای دیگری داریم با قدمت صفوی- قاجار به نام سفید آباد در مسیر قم و نیز ساخت کاروان سرای بی نام دیگری را بدون تعیین دوران سلسله ای معین، به طور کلی از اوایل اسلام و در جاده ورامین به گرمسار آدرس داده اند و بالاخره کاروان سرای قلعه سنگی در مسیر ورامین به قم را هم به دوران سلجوقی متعلق دانسته اند. آن گاه باقی مانده را منصفانه و یکی در میان، صفوی و قاجاری خوانده اند! بی شک چنین دوران شناسی کاروان سراها از سوی بررسان آثار معماری ایران، بیش تر به مزاح شبیه است. با این همه قصدم آشنا کردن خوانندگان این وبلاگ با چنین شیرین زبانی های به ظاهر عالمانه و به واقع ابلهانه در باب معماری کاروان سراهای ایران نیست، قصد آن دارم به گوشه ای اشاره کنم، کمینگاه پریشان کنندگان تاریخ شرق میانه و مولفان و مورخان یهود، که از آن کنام تیره های زهر آلود همه گونه دروغ را به ذهن مردم ما در یکی دو قرن گذشته پرتاب کرده اند.

این قدیم ترین نقشه تهران است که در سال ۱۲۷۵ هجری قمری، یعنی قریب ۱۵۰ سال پیش، در زمان ناصرالدین شاه، به همت علی قلی میرزا و یک افسر توپخانه به نام مسیو کرشیش فراهم و در

صفحه ۶۹۶ و ۶۹۷ دائره المعارف مصاحب چاپ شده است. دیوار و حصار اطراف و دروازه های معروف آن را، بر مبنای اعترافات موجود اوائل دوران قاجار ساخته اند و به دروازه شمیران و دروازه دولت و دروازه قزوین و دروازه دولاب محدود می شود. در این نقشه بالاتر از خیابان سپه کنونی و پایین تر از بازار، بیرون از دروازه قرار می گیرد و بیابان است. تمام محیط شهری و مسکونی آن در دایره ای به قطر کم تر از یک و نیم کیلومتر می گنجد و بقیه آن کشتزار و باغ های اشرافی به خصوص در سمت غرب است. کوچک ترین نشانه قدمت ابنیه، مگر با نصب کتیبه و کاشیواره و کنده کاری های قلابی و جدید، در دو سه امام زاده، از جمله در سید اسماعیل و امام زاده یحیی با گنبد آشکارا کلیسایی و سنگ نوشته ای در سید نصرالدین ندارد، تا زمان رضا شاه هیچ بنای دولتی، جز دو سه قصر قاجاری در میدان ارک و نیاوران و قصر فیروزه نساخته اند. شهرک سوت و کور و تازه ساز و بی زرق و برق و نو توسعه ای است که بی شک هرگونه یاد پیش از قاجار آن را مختصرا در نوشتجاتی می بینیم که با احوال مولفان آن ها به نیکی آشناییم. مسلما نخستین کاروان سرا و باراندازهای تهران را اوائل قاجار، همزمان با بنای بازار و در اطراف آن، عمدتا در عهد ناصرالدین شاه ساخته اند. این مطلبی است بی معارض که اثبات آن به نقل و احتجاج ویژه نیاز ندارد. بدین ترتیب مورخ می پرسد آن ردیف کاروان سراهای میان راهی، که به سوی تهران و در عهد صفوی بنا شده، در حالی که هنوز شهری به نام تهران نداشته ایم، کالای خود را به کجا، برای مصرف چه کسان و عرضه در چه بازاری حمل می کرده اند؟!

اگر همین اشاره کوتاه، نمایشی بودن نمایه های معماری اصطلاحا عهد صفوی، با هدف پوشاندن رد پای ویرانگر قتل عام پوریم را آشکار نمی کند، پس به یادداشت بعد توجه کنید که خردمند را از دانش و در واقع دروغ های موجود در باب تاریخ و فرهنگ و ادب و تمدن این سرزمین بیزار می کند.

۱۴۷. مرمت مسجد عتیق شیراز

بر محکماتی که در این وبلاگ به عنوان شرح تاریخ و فرهنگ شرق میانه کهن و باستان و اسلامی عرضه می شود، پایه های بنایی نو درمبحث کلی شناخت گذارده خواهد شد که با مصالح دروغ و فریب بالا نرفته باشد، که اینک به نام میراث تاریخ و ادب ما نمایش می دهند. با قرائنی، این وبلاگ به روزنی برای ورود صاحبان اندیشه بدل می شود و دیری نخواهد گذشت که سیب تاریخ و ادب و هنر جهان، پیش و پس از قتل عام پوریم، از کرم خاخام نوشته های جاعلانه، چنان پاک شود که مسلمانی مثلاً سراینده مصرع «به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید» را لسان الغیب نپندارد و گور او را زیارت نکند، چشم و گوش را در قبول تلقینات کنونی از جمله در باب معماری عهد به اصطلاح صفوی و ماقبل آن باز نگه دارد و آن سوتر، یونانی صاحب عقل، سکه های کلنی های مهاجر نشین یونان در ایران را، از آن اشکانیان نپندارد.

دانشگاه پهلوی شیراز، در سال ۱۹۷۲ میلادی، تک نگاری و گزارش دونالد ان. ویلبرت درباره تعمیرات در مسجد جامع عتیق شیراز را، که از سال ۱۹۳۵ میلادی آغاز شده بود، به زبان انگلیسی، همراه عکس هایی اریژینال از موقعیت مسجد عتیق، پیش و پس از تعمیرات، به چاپ رساند که از معتبرترین منابع برای شمارش و شناخت گام هایی است که درصد سال اخیر در حوزه شیادی در باب بقایای آثار معماری درایران برداشته اند. خواندن مطالب این کتاب، که به مدد الهی به زودی ترجمه فارسی آن را عرضه خواهیم کرد، بر فاصله گرفتگان از تعصب نشان می دهد که فرد فرد وارد شوندهان بیگانه بر این سرزمین، تا هم امروز، که بر خود عنوان ایران و باستان و اسلام و هنر شناس و مرمت کار و غیره گذارده اند، خیانت کارانی شایسته محاکمه اند که فرهنگ خطه ما و علائق انسان به دریافت حقیقت را با ساده ترین روش به بدترین یاوه ها آلوده اند.

این تصویری از مسجد جامع عتیق شیراز، قبل از نوسازی سال ۱۹۳۵ میلادی در کتاب ویلبرت است. بدون شک مسجد شناختن این کوشک کوچک به علت فقدان محراب و گلدسته و گنبد و وجود آرایه های غیر اسلامی دیگر، به خصوص در قرنیزهای سنگی زیرین آن، محل اطمینان و قطعیت نیست. در عکس، موقعیت هر چهار ستون و فضای میان آن ها، به خوبی قابل تشخیص و بسیار محدود است. دیوار انتهایی کوشک، که عمقی ندارند، بلافاصله به اندک بناهای عمومی و بیرون از محوطه منتهی می شود و فضای مناسبی برای شبستان، میان کوشک و بناها و گذر خارج گشوده نیست.

و این هم حالت پس از مرمت آن کوشک میانی به اصطلاح مسجد

عتیق و از همان زاویه، که ارتباط بسیار اندکی با بقایای موجود در عکس قبل دارد. گرداگرد کوشک اینک شبستان محکم و وسیع و پر عمقی است که در عکس پیش از تعمیر، نشان و فضایی برای آن دیده نمی شد، چنان که نمی دانیم درفاصله کوتاه این نوسازی مرمت نامیده شده، آن درخت ظاهرا تاریخی چه گونه بالیده و بالا رفته است؟ آیا می دانید که شروح کنونی برای این ظاهرا مسجد تازه ساز، از چه قماش است؟

«مسجد جامع عتیق: مسجد جامع عتیق یا مسجد جمعه یا مسجد آدینه، از کهن ترین مساجد شیراز است که در مشرق شاه چراغ قرار دارد. این مسجد دو ایوانی در سال ۲۸۱ ه.ق به دستور عمرولیت ساخته شد. ساختمان مسجد که اولین هسته تاریخی شهر شیراز است، مشتمل بربنایی مرتفع است که دارای چندین حجره و شبستان و برخی از قسمت های آن دو طبقه است. این مسجد دارای ۶ در ورودی و خروجی بوده است، دو در، در ضلع شمالی، یک در، در ضلع جنوبی، دو در، در ضلع غربی و یک در، در ضلع شرقی. در ورودی ضلع شمالی به دوازده امام معروف است. سر در شمالی مسجد با کاشی مقرنس کاری شده است و بر روی چهار کتیبه نام دوازده امام بر روی کاشی نگاشته شده است. در وسط ضلع شمالی مسجد، طاق نمای مرتفعی به نام طاق مروارید قرار گرفته که دو طرف آن با آجر مقرنس کاری شده است. در حاشیه بالای داخلی این طاق نیز سوره «هل اتی» با خط نسخ بر روی کاشی نگاشته شده است. در انتهای آن پلکانی است که به پشت بام و گلدسته ها ختم می شود و در پیشانی و جلو آن ها کاشی کاری شده است و روی آن ها با خط نسخ آیات قرآنی نگاشته شده است. در ضلع غربی این طاق نما، دالان دوازده امام یا در شمال و پنج طاق نما قرار گرفته است و در پشت این دالان و طاق نماها، شبستان کوچکی قرار دارد.» (دانش نامه آثار تاریخی فارس، ص ۳۵۶)

مهم نیست که برابر اسناد و نمونه های عرضه شده پیشین، کارمند دولت مصر در قرن ششم هجری و به شهر قاهره، خط قابل خواندنی در ارائه رسید به یک مودی مالیاتی ندارد؛ همین که مرمت کاران

غالبا یهودی با شامورتی بازی چنین ظاهر کنند که یعقوب لیث در قرن سوم کتیبه های کاشی به خط نسخ با نقطه و اعراب کامل در مسجد جامع عتیق شیراز می نوشته و تبلیغ شیعه گری می کرده، نوکرانی در میراث و دیگر مراکز فرهنگی موظف و مسئول، کلاه را به هوا پرتاب می کنند و با خرید از بازار این گونه اوهام خارج از عقل، در باب شیراز کهن حکایت می بافند، زیرا تشکیک عقلانی و اسنادی در قبول قدمت شیراز، هزاران برگ از اوراق این دفتر دروغ در باب تاریخ و ادب ایران را، با باد منطق رهسپار عدم می کند.

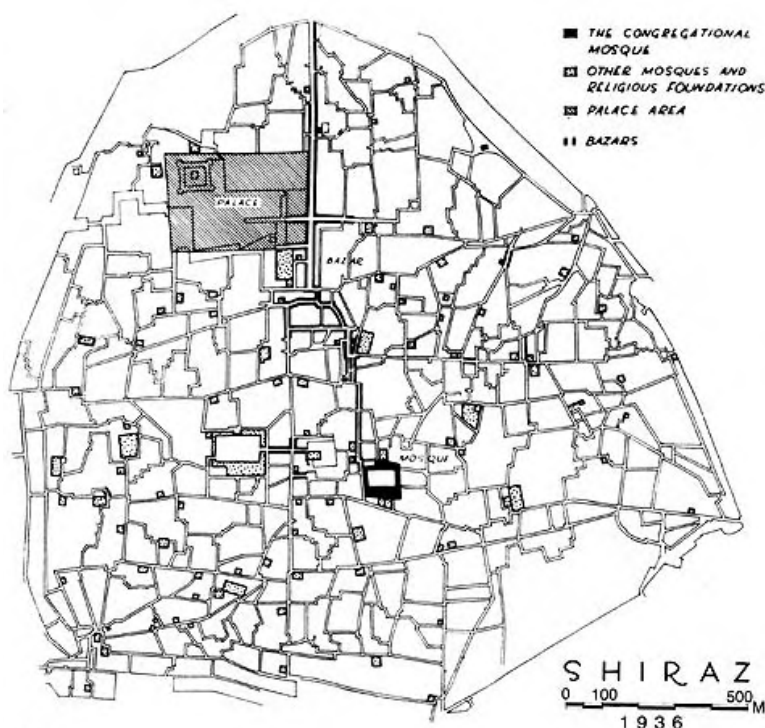

Figure 1

با این همه، همان هیئت مرمت، در سال ۱۹۳۶ میلادی، یعنی ۱۳۱۵ شمسی، سالی پس از ورود، از شهر شیراز نقشه ای برداشته اند،

که در بالا ملاحظه می کنید و در صفحه ۶۷ گزارش انگلیسی دونالد ویلبر چاپ شده است. نقشه ای است که خوش بختانه کدهای راه نما و مقیاس و سال رسامی دارد و اعلام می کند که تمام شهر شیراز، در اواخر عهد رضا شاه، برابر مقیاس، مربعی است با اضلاع حد اکثر ۱۵۰۰ متر که برابر توضیح کدهای راه نما، نقاط مسکونی آن، حتی ده در صد شهر را نمی پوشانده است. زیرا آن چه را به صورت خطوط و مساحت های بی نظم در این نقشه می بینید، زمین های زراعی در داخل حصار شهر، آن هم به سال های پایانی سلطه رضا شاهی است که گفته اند مشغول آباد کردن ایران بوده است.

پیش تر و در یادداشت ۱۳۷ تصاویر بالا را، همراه شروح لازم، در مقیاس بزرگ تر، از شیراز سال ۱۳۳۰ و ۱۳۳۵، یعنی پانزده و بیست سال پس از نقشه برداری هیئت مرمت مسجد جامع عتیق نمایش داده ام. تصاویری که به وضوح صحت رسامی آن هیئت را نشان می دهد و معلوم می کند که قسمت اعظم آن مربع ۱۵۰۰ متری، که اینک شیراز و پایتخت فرهنگی جهان می شناسانیم، در سال های ۱۳۳۰ و ۱۳۳۵ شمسی هم پوشیده از زمین زراعی و غیر مسکون بوده است.

آیا حافظ و سعدی در این مربع در عهد آن ها مسلما ناموجود، که ساخت آن از زمان کریم خان زند آغاز شده، دیوان سروده اند؟ سلاطین آل مظفر از این بیابان به کرمان و تبریز لشکر سی هزار نفره برده اند؟ یعقوب لیث در این اقلیم فاقد نشان تجمع آدمی، مسجد برآورده و یک دیلمی دیگر، هزار سال پیش برای چنین مکان بی ورود و خروجی، دروازه قرآن ساخته است؟ مگر ساده و روشن تر از این می توان ململ دروغ هایی را درید که در باب همه چیز این سرزمین به کوشش کنیسه ها بافته و بر تصورات ما پهن کرده اند؟! با این همه این یادداشت مقدمه ای است تا با دیدار نمایه هایی از کاروان سراهای ساخت عهد صفوی، در یادداشت بعد، آگاه شوید که ظاهرا قریب ۱۵۰ کاروان سرای میان راهی، از زمان ساسانیان تا به دوران قاجار، به کاروان هایی خدمات می داده اند که از همه سو، برای این شهر اشباح، که در عهد صفوی هم نام و خشتی از آن نبوده و در زمان رضا شاه نیز کم تر از دو کیلومتر مساحت پوشیده از زمین های زراعی داشته و نمی دانیم چه کالایی را برای عرضه در چه بازار و مصرف کدام مردم، حمل می کرده اند!

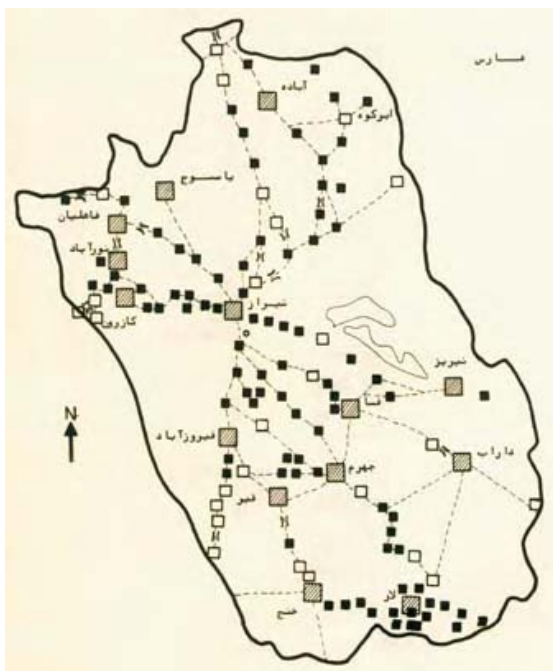
۱۴۸. مانده های معماری در فارس

از هیچ مسیر و طریقی نمی توان برای شیراز و یا دیگر شهرهای استان فارس و یا حتی سراسر ایران، قدمت ماقبل زندیه قائل شد و در سراسر آن استان، جز بقایای آثار عیلامیان و مهاجران یونانی، در هیچ اندازه و کاربردی بنای تاریخی پیش از اصطلاحا زمان زند نمی بینیم. با این همه، در این خطه نسبتا پهناور، آثار فراوانی از کاروان سراهای ویرانه ای برجاست که به شرح زیر، بنای آن ها را از دوران به اصطلاح صفویه می دانند که تا دوران قاجار ادامه می یابد. اینک گرچه ممکن است اندکی مطول بنماید، اما از آن که بررسی سخت گیرانه بقایای کاروان سراهای ایران، اسرار بسیاری از

تهاجمات پنهان علیه هویت و هستی مردم ایران و به طور کلی مسلمین را خواهد گشود، پس دخول به باریکه راه های پرت افتاده در این کاروان سراها ما را به گنجینه های مخفی مانده ی با ارزشی در زوایای آن رهنمون خواهد شد. بدین ترتیب، گرچه می توان تعداد قابل توجهی از کاروان سراهای موجود در فارس را، به قرائنی نه چندان متقن، ساخته هایی از عهد به اصطلاح صفوی بدانیم، اما این باراندازها، تماما بین راهی اند و ساخت کاروان سراهای درون شهری، در سراسر ایران، عمدتا از دوران قاجار و در شیراز احتمالا از زمان مشهور به زندیه آغاز می شود. این اشاره بی معارض گواه است که در زمان معروف به صفوی هنوز در ایران شهری جز اصفهان، در اندازه نیاز به پایانه های حمل کالا نبوده است. آیا عجیب نیست درمسیر شهرهایی هنوزناپیدا این همه کاروان سرای بین راهی ساخته باشند و اگر ساخته اند در پس این سازمان دهی و سرمایه گذاری غول آسا و بی مصرف چه آرمان و هدفی نهفته بوده است؟! چنین ابهامات بی پاسخی لااقل این نظررا تقویت می کند که ساخت کاروان سراهای بین راهی در زمان اصطلاحا صفوی، فقط نمایشی ازحیات اقتصادی وتظاهری به روابط اجتماعی است و ظهور شهرهای کنونی، حاصل تحولات تدریجی دیگری است که به بیان آن با خواست الهی خواهم رسید. این مطلب بدیع، اگر با رد آسان ادعای دیرینگی تهران و شیراز اثبات می شود، پس گفت و گو در باب شهرهای کوچکی ضرور نیست که عمدتا چون نمونه قم و کرمان و تمامی دیگر شهرهای استان خراسان و آذربایجان، سده ها پس از صفویه و به طوراصولی پس از انقلاب ۵۷ توسعه یافته و از صورت دهات و قصبات خارج شده اند.

هنوز پیش از این که به توضیحاتی در باب بناهایی وارد شوم که در نقشه زیر از کاروان سراهای استان فارس در صفحه ۱۹۶ کتاب «کاروان سراهای ایران» آمده، تذکر و توجه دیگری را لازم می دانم، که به اثبات نبود تجمع شهری در ایران ماقبل صفوی، از مبداء قتل

و سیستان و بلوچستان، بقایای هیچ کاروان سرایی موجود نیست. چنین مطلب روشنی اثبات می کند که مقاطعه کاران وارد شده به ایران و ماموران ساخت این سلسله کاروان سراها، که اینک صفوی نام داده ایم، یا بخش مهمی از این سرزمین را نمی شناخته و یا از

ورود به آن هراس داشته اند. همین اشاره کوچک معلوم می کند که گفت و گواز سرزمینی دارای مراکز تجمع شهری، روابط اجتماعی و دولت قدرتمند مرکزی، چنان که در باب صفویه مرسوم است، حتی تا اواخر عهد قاجار نیز، به شوخی شبیه تر است. برای پنهان نگه داشتن چنین واقعیت مسلّم و محکمی است که به دنبال نام بسیاری از بزرگان تصویری در ایران نام شهری را افزوده اند: مورخ آملی، پزشک همدانی، سیاحتگر استخری، هنرمند و معمار شیرازی، سردار خراسانی و شاعر وادیب و مفسر نیشابوری!

۱. نام کاروان سرا: آب باریک. موقعیت جغرافیایی: جاده یزد خواست، شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۲. نام کاران سرا: آب سالو. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، کرامه. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۳. نام کاروان سرا: آب گرم. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، خنج. نوع پلان: متفرقه. قدمت: ساسانی، اسلامی.
۴. نام کاروان سرا: آب گرم. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، جهرم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۵. نام کاروان سرا: آصف. موقعیت جغرافیایی: بیضا (شمال شیراز). نوع پلان: قدمت: صفویه.
۶. نام کاروان سرا: احمدی. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، بوشهر. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۷. نام کاروان سرا: امین آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، آباده. نوع پلان: ۸ ضلعی. قدمت: صفویه.
۸. نام کاروان سرا: آنوه. موقعیت جغرافیایی: ۱۴ کیلومتری جنوب به شرق لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۹. نام کاروان سرا: باجگاه. موقعیت جغرافیایی: شرق شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۰. نام کاروان سرا: باشلو. موقعیت جغرافیایی: جاده سروستان، فسا. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.

۱۱. نام کاروان سرا: **بنارویه**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، جهرم. نوع پلان: هشت ضلعی. قدمت: **صفویه**.
۱۲. نام کاروان سرا: **بیدزرد**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، فیروز آباد. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۱۳. نام کاروان سرا: **۲۰ کیلومتری شمال بستک**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بستک. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۱۴. نام کاروان سرا: **بیضا**. موقعیت جغرافیایی: شمال غرب شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه**.
۱۵. نام کاروان سرا: **بیضا**. موقعیت جغرافیایی: شمال غرب شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه**.
۱۶. نام کاروان سرا: **پاتوه**. موقعیت جغرافیایی: (اعلام نشده). نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **اوایل اسلام**.
۱۷. نام کاروان سرا: **پل آبگینه**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، کازرون. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **قاجاریه**.
۱۸. نام کاروان سرا: **تپه کوشک**. موقعیت جغرافیایی: جاده کازرون. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **قبل از اسلام**.
۱۹. نام کاروان سرا: **تل کشک**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، بیشاپور. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: **ساسانی**.
۲۰. نام کاروان سرا: **تنگ زنجیران**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، فیروز آباد. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **اوایل اسلام**.
۲۱. نام کاروان سرا: **تنگ زنجیران**. موقعیت جغرافیایی: جاده کازرون. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه**.
۲۲. نام کاروان سرا: **جنوب سورمک**. موقعیت جغرافیایی: جاده آباده، شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **قاجاریه**.
۲۳. نام کاروان سرا: **جوجهک**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، فهلیان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۲۴. نام کاروان سرا: **جهرم**. موقعیت جغرافیایی: جاده جهرم، فیروز آباد. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **قاجاریه**.

۲۵. نام کاروان سرا: چاپارخانه. موقعیت جغرافیایی: غرب شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۲۶. نام کاروان سرا: حاج آقا جمال. موقعیت جغرافیایی: جنوب لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۲۷. نام کاروان سرا: حاجی محمد رحیم. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، بوشهر. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۲۸. نام کاروان سرا: خان خوره. موقعیت جغرافیایی: جاده آباده، شیراز. نوع پلان: ۸ ضلعی. قدمت: صفویه.
۲۹. نام کاروان سرا: خان زنیان. موقعیت جغرافیایی: شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۳۰. نام کاروان سرا: خان زنیان. موقعیت جغرافیایی (اعلام نشده). نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۳۱. نام کاروان سرا: خان زنیان. موقعیت جغرافیایی: شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه قاجاریه.
۳۲. نام کاروان سرا: خان زنیان. موقعیت جغرافیایی: غرب شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۳۳. نام کاروان سرا: خانه کت. موقعیت جغرافیایی: جاده تبریز، شیراز. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۳۴. نام کاروان سرا: خاور (کاور). موقعیت جغرافیایی: جاده فیروز آباد، شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۳۵. نام کاروان سرا: خشکه زرد. موقعیت جغرافیایی: جاده یزد خواست. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۳۶. نام کاروان سرا: خاور. موقعیت جغرافیایی: جاده فیروز آباد، شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۳۷. نام کاروان سرا: خیر آباد. موقعیت جغرافیایی: ۷۴ کیلومتری شیراز به طرف سروستان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۳۸. نام کاروان سرا: بیریس. موقعیت جغرافیایی: جاده لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.

۳۹. نام کاروان سرا: دروازه گچ. موقعیت جغرافیایی: جاده شیران، فیروز آباد. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: ساسانی.
۴۰. نام کاروان سرا: دو کوهک. موقعیت جغرافیایی: جاده شیران، فهلیان. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: صفویه.
۴۱. نام کاروان سرا: ده بید. موقعیت جغرافیایی: جاده شیران، نزدیک پاسارگارد. نوع پلان: ۸ ضلعی. قدمت: صفویه.
۴۲. نام کاروان سرا: ده گردو. موقعیت جغرافیایی: جاده یزد خواست، شیران. نوع پلان: یک ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۴۳. نام کاروان سرا: دیودان. موقعیت جغرافیایی: جنوب شرقی شیران. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۴۴. نام کاروان سرا: راهدار. موقعیت جغرافیایی: جاده شیران، بوشهر. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۴۵. نام کاروان سرا: یا رباط موت خون. موقعیت جغرافیایی: جاده جهرم، شیران. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۴۶. نام کاروان سرا: سنگ آب. موقعیت جغرافیایی: جاده فهلیان، شیران. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۴۷. نام کاروان سرا: غرب اوز. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، خنج. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۴۸. نام کاروان سرا: فرخ آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده شیران، فیروز آباد. نوع پلان: . قدمت: (اعلام نشده).
۴۹. نام کاروان سرا: فرخ آباد. موقعیت جغرافیایی: شمال فیروز آباد. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۵۰. نام کاروان سرا: فیروز آباد. موقعیت جغرافیایی: نزدیکی فیروز آباد. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۵۱. نام کاروان سرا: قلعه کولی. موقعیت جغرافیایی: فارس. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۵۲. نام کاروان سرا: میان کتل. موقعیت جغرافیایی: جاده بم، گردنه بیرزن. نوع پلان: چهارایوانی. قدمت: صفویه.

۵۳. نام کاروان سرا: **کوشک (قلعه کوشک)**. موقعیت جغرافیایی: جاده فیروز آباد. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: سلجوقی.
۵۴. نام کاروان سرا: **ماهین آباد**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، یزد خواست. نوع پلان: چهارایوانی. قدمت: صفویه.
۵۵. نام کاروان سرا: **مختک**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، جهرم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۵۶. نام کاروان سرا: **مختک**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، جهرم. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۵۷. نام کاروان سرا: **مشیری**. موقعیت جغرافیایی: جاده بوشهر، شیراز. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۵۸. نام کاروان سرا: **مقصود بیگ**. موقعیت جغرافیایی: جاده امین آباد، شیراز. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: اوایل اسلام.
۵۹. نام کاروان سرا: **مقصود بیگ**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، فهلیان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۰. نام کاروان سرا: **موت خون**. موقعیت جغرافیایی: جاده جهرم، شیراز. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۶۱. نام کاروان سرا: **موت خون**. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، جهرم. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۲. نام کاروان سرا: **میان جنگل**. موقعیت جغرافیایی: جاده سروسدان، فسا. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۳. نام کاروان سرا: **میان کتل**. موقعیت جغرافیایی: (اعلام نشده). نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۴. نام کاروان سرا: **نیمار**. موقعیت جغرافیایی: جنوب لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۵. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده نور آباد، بیشاپور. نوع پلان: متفرقه. قدمت: ساسانی.
۶۶. کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده خاور،

- فیروز آباد. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۶۷. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: روستای سیوند. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۶۸. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده کازرون، بوشهر. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۶۹. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده کازرون، بوشهر. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۷۰. نام کاروان سرا: داردم. موقعیت جغرافیایی: جاده ابرقو، اسفندان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: (اعلام نشده).
۷۱. نام کاروان سرا: کوشک زر. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، یزد خواست. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۷۲. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۲ کیلومتری شمال بستک جاده لار، بستک. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۷۳. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۱۳ کیلومتری غرب لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۷۴. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: غرب لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۷۵. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار، خنج. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۷۶. نام کاروان سرا: کوله، دهرا. موقعیت جغرافیایی: شمال لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۷۷. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۱۰ کیلومتری جنوب لار، جاده ی لار، بستک. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۷۸. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۱۲ کیلومتری غرب لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۷۹. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار، خنج. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۸۰. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار،

- خنج. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۸۱. نام کاروان سرا: پشت سنگر. موقعیت جغرافیایی: شمال لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۸۲. نام کاروان سرا: بیریس. موقعیت جغرافیایی: جاده لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۸۳. نام کاروان سرا: معلم کثیر. موقعیت جغرافیایی: شمال غرب لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۸۴. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۶ کیلومتری شمال اردستان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۸۵. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده بستک، لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۸۶. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بستک. نوع پلان: متفرقه. قدمت: ایلخانی.
۸۷. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بستک. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۸۸. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، دشت ارژنگ. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۸۹. نام کاروان سرا: بهی. موقعیت جغرافیایی: جنوب لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۹۰. نام کاروان سرا: تنگ نائو. موقعیت جغرافیایی: شرق لار. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۹۱. نام کاروان سرا: سناخت. موقعیت جغرافیایی: جنوب لار. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۹۲. نام کاروان سرا: نیمار. موقعیت جغرافیایی: جنوب شرق لار. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۹۳. نام کاروان سرا: بستک. موقعیت جغرافیایی: جنوب لار. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۹۴. نام کاروان سرا: جویم (گویم). موقعیت جغرافیایی: شمال غرب

- لار. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۹۵. نام کاروان سرا: باغین. موقعیت جغرافیایی: جاده رفسنجان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۹۶. نام کاروان سرا: بیاض. موقعیت جغرافیایی: جاده رفسنجان، یزد. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۹۷. نام کاروان سرا: خانه سرخ. موقعیت جغرافیایی: جاده کرمان، سیرجان. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۹۸. نام کاروان سرا: خرگو. موقعیت جغرافیایی: جاده کرمان، سیرجان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۹۹. نام کاروان سرا: رباط غرب شهر بابک. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، کرمان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: اوایل اسلام.
۱۰۰. نام کاروان سرا: رو به روی رباط شمس (چاپارخانه). موقعیت جغرافیایی: جاده یزد، کرمان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۰۱. نام کاروان سرا: سنگ نو. موقعیت جغرافیایی: جاده کرمان، سیرجان. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: صفویه.
۱۰۲. نام کاروان سرا: سورچ. موقعیت جغرافیایی: جاده کرمان، راور. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۰۳. نام کاروان سرا: شهر بابک. موقعیت جغرافیایی: جاده شیراز، کرمان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۰۴. نام کاروان سرا: شیخ. موقعیت جغرافیایی: جاده سیرجان، یزد. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: قاجاریه.
۱۰۵. نام کاروان سرا: کبوترخان. موقعیت جغرافیایی: جاده رفسنجان، کرمان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۱۰۶. نام کاروان سرا: ماهان. موقعیت جغرافیایی: ماهان کرمان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۱۰۷. نام کاروان سرا: هروز آباد، حور. موقعیت جغرافیایی: جاده

- کرمان، راور. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۰۸. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۱۶ کیلومتری جنوب شرق رفسنجان. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۰۹. نام کاروان سرا: چاپارخانه. موقعیت جغرافیایی: جنوب کرمان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۰. نام کاروان سرا: چاپارخانه ریزو. موقعیت جغرافیایی: جاده زرنند، کوه بنان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۱. نام کاروان سرا: چاپارخانه. موقعیت جغرافیایی: ۲۰ کیلومتر شمال کرمان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۲. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده کرمان، نگار. نوع پلان: دو ایوانی. قدمت: ساسانی.
۱۱۳. نام کاروان سرا: حیدر آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده بیاض، رفسنجان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۴. نام کاروان سرا: چهل پایه. موقعیت جغرافیایی: جاده راور، مشهد. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه.
۱۱۵. نام کاروان سرا: چاه باغین. موقعیت جغرافیایی: جنوب کرمان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۶. نام کاروان سرا: حیدر آباد. موقعیت جغرافیایی: جاده بیاض، رفسنجان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۷. نام کاروان سرا: حوض خان پنچ. موقعیت جغرافیایی: جاده زرنند، کوه بنان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: قاجاریه.
۱۱۸. نام کاروان سرا: بادنئی. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه ی خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۱۹. نام کاروان سرا: بادنئی. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۲۰. نام کاروان سرا: بادنئی. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.

۱۲۱. نام کاروان سرا: **بادنی**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه**.
۱۲۲. نام کاروان سرا: **برکه ی سلطان**. موقعیت جغرافیایی: جاده بندر عباس، لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۲۳. نام کاروان سرا: **برگه سفید**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۲۴. نام کاروان سرا: **برگه سه تا**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۲۵. نام کاروان سرا: **۵ کیلومتری غرب انوه**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه، قاجاریه**.
۱۲۶. نام کاروان سرا: **پهلوان**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۲۷. نام کاروان سرا: **تکیه خانه**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۲۸. نام کاروان سرا: **تنگ دالون**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۲۹. نام کاروان سرا: **تنگ تائو**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه**.
۱۳۰. نام کاروان سرا: **تنگ دالون**. موقعیت جغرافیایی: جاده بندر عباس، لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **قاجاریه**.
۱۳۱. نام کاروان سرا: **تنگ نو**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۳۲. نام کاروان سرا: **تنگه دکان**. موقعیت جغرافیایی: جاده بندر عباس، سیرجان. نوع پلان: کوهستانی. قدمت: **صفویه**.
۱۳۳. نام کاروان سرا: **جنوب لار**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **صفویه، قاجاریه**.
۱۳۴. نام کاروان سرا: **جیحون**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر

- عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۱۳۵. نام کاروان سرا: شونو. موقعیت جغرافیایی: جاده بندرعباس، لنگه. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۳۶. نام کاروان سرا: دشت. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۳۷. نام کاروان سرا: رباط شاه عباسی. موقعیت جغرافیایی: شمال شرق بستک. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۱۳۸. نام کاروان سرا: رباط شاه عباسی. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: صفویه، قاجاریه.
۱۳۹. نام کاروان سرا: سایه بان. موقعیت جغرافیایی: جاده بندرعباس، سیرجان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: (اعلام نشده)
۱۴۰. نام کاروان سرا: ۳ کیلومتری شرق هورمود. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: قاجاریه.
۱۴۱. نام کاروان سرا: شرق تنگ نو. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۴۲. نام کاروان سرا: شمال بندر عباس. موقعیت جغرافیایی: جاده بندر عباس، سیرجان. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۱۴۳. نام کاروان سرا: شمال شرق بستک. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۱۴۴. نام کاروان سرا: قلعه پهلو. موقعیت جغرافیایی: جاده بندرعباس، لار. نوع پلان: متفرقه. قدمت: صفویه.
۱۴۵. نام کاروان سرا: کشیده دری. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندرعباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۴۶. نام کاروان سرا: کشیده دری. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندرعباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: صفویه.
۱۴۷. نام کاروان سرا: گچینه ۱. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: قاجاریه.

۱۴۸. نام کاروان سرا: **گچینه ۲ (قدیمی)**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۴۹. نام کاروان سرا: **گیناو**. موقعیت جغرافیایی: شمال بندر عباس. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۵۰. نام کاروان سرا: **موخ احمد**. موقعیت جغرافیایی: نزدیکی بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۵۱. نام کاروان سرا: **نزدیک پل رود کول**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **قاجاریه**.
۱۵۲. نام کاروان سرا: **هاشم**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۵۳. نام کاروان سرا: **۸ کیلومتری شرق انوه**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۱۵۴. نام کاروان سرا: **هورمود**. موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر عباس. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۱۵۵. نام کاروان سرا: **یونگی**. موقعیت جغرافیایی: نزدیکی بندر عباس. نوع پلان: کرانه خلیج فارس. قدمت: **صفویه**.
۱۵۶. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: چهار ایوانی. قدمت: **قاجاریه**.
۱۵۷. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۹ کیلومتری غرب انوه. جاده لار، بستک. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
۱۵۸. نام کاروان سرا: (اعلام نشده). موقعیت جغرافیایی: ۱۵ کیلومتری جنوب به شرق بستک. جاده لار، بندر لنگه. نوع پلان: متفرقه. قدمت: **صفویه**.
- این توضیح و شرحی است غالباً بی اساس، در باب بقایای کاروان سراهای استان فارس، که از صفحه ۱۹۶ تا ۳۵۴ کتاب کاروان سراهای های ایران برداشته ام. مولفان آن، ۷۵ نمونه از قریب ۱۵۰ کاروان

برآمدن صفویه، ۱۴۹، کتیبه های کاروان سراها، نقد کتاب تاریخ تهران ۱۳۴۹

سرای آن استان را، به قاجار، ۵۵ نمونه را به صفویه، ۴ نمونه را به ساسانیان، ۵ نمونه را به اوائل دوران اسلام، ۹ نمونه را به صفوی - قاجار و یکی را به سلجوقیان بخشیده اند. این که دولت سلجوقی و نمی دانیم برای چه منظور، تفننا در آن استان بزرگ، تک کاروان سرا و یا مثلا ساسانیان چهار نمونه بار انداز ساخته باشند، واقعا جز تمسخر تاریخ و نشانه غرض نزد سازندگان چنین کتاب ها نیست که خواسته اند از این طریق حضور این یا آن سلسله ناپیدا را اثبات کنند. زیرا اصولا و چنان که در یادداشت بعد به خواست خداوند خواهد آمد، انتشار چنین معلوماتی، فاقد مستندات قابل اعتناست و جز بر اساس گمان و برای اجرای منظوری معین، که نسبت به آن آگاهی کاملی داریم، تولید نشده است.

۱۴۹. کتیبه های کاروان سراها، نقد کتاب تاریخ تهران

در عین حال بر همین داده های پراکنده و بی سامان، که اساتید عظیم الشان بیگانه و خودی، در موضوعات مختلف ایران شناسی، به خورد ما داده اند، ذره ای اعتبار مترتب نیست و نقل های من از کتاب سازی و کارهای آنان از روی ناگزیری و به قصد رسوا کردن آن ها است. مصیبت بی پایگی، که بی استثنا گریبان مندرجات و مدارک کنونی در باب تاریخ و فرهنگ و هویت ایرانیان را گرفته، گاه چندان توام با بلاهت است که پوشیده ماندن نادانی مضبوط در مطالب آن، در نزد مولفین این تولیدات، اسباب حیرتی ناباورانه و در زمره محکماتی است که نشان می دهد مدعیان صحت فرهنگ تلقینی موجود، غالبا مطالب مورد تایید خود را روخوانی جدی هم نکرده اند.

«معمولا هر کاروان سرایی دارای کتیبه ای در ایوان ورودی کاروان سرا بود. این کتیبه ها دربرگیرنده نام بانی و سازنده کاروان سرا، یا اشخاصی که این کاروان سرا را جهت استفاده عموم وقف کرده و

بالاخره کتیبه هایی است که بعد از احداث کاروان سراها، شخص یا اشخاصی به تعمیر آن همت گماشته اند. این کتیبه ها به خطوط مختلف چون کوفی، نسخ، ثلث و نستعلیق بر روی سنگ، چوب و یا آجر نقش شده است. گرچه در طول زمان بسیاری از این کتیبه ها از بین رفته ولی کتیبه های ذیل یادگار با ارزشی از نظر هنری دوره های گذشته و به ویژه عهد صفوی است». (محمد یوسف کیانی، ولفرام کلایس، کاروان سراهای ایران، ص ۱۸)

به دنبال این مقدمه، مولفین کتاب کاروان سراهای ایران، که تحقیقی جدید شمرده می شود، متن ۱۲ کتیبه را از مظاهر کاروان سراهای ایران نقل می کنند که تمام گنجینه مکتوب بر در و دیوار بیش از پانصد کاروان سرای معرفی شده در آن کتاب است. اگر ضرورت تعجیل در بستن مبحث اصلی این مجموعه یادداشت ها در پیش نبود، به آسانی نشان می دادم که تقریباً هیچ یک از این ۱۲ کتیبه اصیل نیست و هر یک را با قصد به تاریخ کشاندن ارزان و آسان سلطان و سلسله ای فاقد امکان وجود توشیح کرده اند. اما اینک تنها به یک نمونه می پردازم، که بی ارزشی چنین مکتوباتی را عریان می کند.

«کاروان سرای سین: والله یضاعف لمن یشاء والله واسع علیم الذین ینفعون اموالهم باللیل و النهار سرا و علانیه... و کامرانی اعلی حضرت پادشاه جم جاه ظل السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان مروج مذهب ائمه... توفیق اتمام این بنای کثیر الخیر یافت. حاج الحرمین الشریفین حاجی سعید الدوله مرحمت... حاجی معین الدین محمد اصفهانی فی سنه خمس و سبعین والالف...» (محمد یوسف کیانی، ولفرام کلایس، کاروان سراهای ایران، ص ۲۲)

این شرحی است که بر بالای تصویر کتیبه کاروان سرای سین در آن کتاب آمده است. بر مبنای تاریخ کتیبه، ۱۰۷۵ هجری، این کاروان سرا را باید بنایی از دوران شاه عباس صفوی بدانیم. مولفان کتاب کاروان سراهای ایران، بی شک معنای جملات فوق را می دانند، که معتقدند بر مظاهر کاروان سرای سین یافته و برای آن تصویری ارائه می دهند که در زیر دیده می شود.

کتیبه کاروان سرای سین

هر بنای تازه کاری که ساعتی تیشه به دست گرفته و دو آجری را نیمه کرده باشد، با یک نگاه سرسری، الحاقی و مجعول بودن این کتیبه را، با مراجعه به محل و شیوه نصب آن در می یابد، که منطق معماری ندارد. قطعه سنگ نوشته ای است که به زحمت و با تراش ناشیانه نیمی از آجر چینی اصلی سمت راست قاب زینتی در جرز بنا، جا زده و با مشتی گچ به دیوار چسبانده اند. استقرار زمخت و نازیبای این کتیبه، کم ترین همخوانی اجرایی با ظریف کاری قاب های فراز و اطراف آن ندارد و آب حقه بازی از هر سوراخ آن بیرون می زند. در عین حال باور این که تمام متن بالا را، بر این مربع سنگی کوچک نوشته باشند، ساده لوحی است، اما این بررسی هنوز قصد انتقال توجه خواننده به مبداء دیگری را دارد.

«کاروان سرای سین. موقعیت جغرافیایی: ۲۱ کیلومتری شمال اصفهان. نوع پلان چهار ایوانی. قدمت: ایلخانی، سال ۷۳۰ هجری».
(محمد یوسف کیانی، ولفرام کلایس، کاروان سراهای ایران، ص ۹۷)

پس کاروان سرایی را که در متن کتیبه به شاه عباس می رسید، در شرح، به ایلخانیان بخشیده اند، زیرا اعطای نشان حضور به ایلغاران ایلخانی در ایران، بدون چنین ریخت و پاش هایی میسر نیست. اگر کسی پرسه با حوصله ای در کتاب کاروان سراهای ایران بزند، بی تعارف با نمونه های کافی دیگر از این گونه بی دقتی های آگاه و ناآگاهانه، به خصوص در تقسیم بندی بی معنای اسلوب معماری کاروان سراهای، به ۲ و ۴ ایوانی و با کمال تعجب، سبکی به نام «متفرقه» مواجه می شود که به تنهایی سرگردانی و نادیده انگاری ها در بررسی مانده های معماری ایران را عیان می کند، زیرا در موارد متعدد از هیچ طریقی تطبیق نقشه و اجرای کاروان سراهای، با مفهوم ۲ و ۴ ایوانی ممکن نیست.

«گرد آوری تاریخ طهران بر این روش که از نظر خوانندگان گرامی می گذرد، از شاه کارهای فرهنگی بی سابقه و پر زحمت است که کم تر از تدوین دو کتاب تاریخ کتاب خانه های ایران یا مجلد نخست از دائره المعارف اسلامی ایران، که در سال ۱۳۱۱ و ۱۳۲۲ به چاپ رسیده اند به شمار نمی رود. در سال ۱۳۲۵ دو مجلد تاریخ ری و تاریخ طهران از نظر فقید علامه قزوینی گذرانده که پیش از چاپ، بیش تر مورد آزمایش و کنجکاوی واقع شوند. فقید نامی پس از مطالعه هر دو مجلد شرحی مبسوط از تقریظ و تمجید که ابدًا مطلوب این جانب نبود بر آن ها نگاشتند». (عبدالعزیز جواهر کلام، تاریخ طهران، ص ۲)

اجازه می طلبم با نقل بالا به پرده دیگری از این شهر فرنگ ابله شاد کن و کودک فریب در منابع و مدارک تاریخی و ادبی ایران رجوع دهم. ماجرا چنین است که در سال ۱۳۲۵ شمسی مولفی به نام عبدالعزیز جواهر کلام، که خود را نویسنده کتاب تاریخ ری و دائره المعارف اسلامی و دو رساله در باب تاریخ کتاب خانه های ایران و مترجم مثنوی به زبان عرب معرفی می کند، کتابی هم در باب تاریخ تهران تدارک دیده است که برای اطمینان از استحکام مطالب آن، پیش از انتشار، نسخه ای را برای اظهار نظر نزد علامه قزوینی می فرستد و چنین تاییدیه دل گرم کننده ای را از او دریافت می کند.

برآمدن صفویه، ۱۴۹، کتبیهای کاروان سراها، نقد کتاب تاریخ تهران ۱۳۵۳

«دانشمند محترم آقای عبدالعزیز جواهر کلام دامت افاضاته. دو مجلد از تالیفات سرکار عالی یکی تاریخ ری و دیگری تاریخ طهران تا اوائل دوره ناصر الدین شاه را که مرحمت فرموده، برای مطالعه این جانب فرستاده بودید، بدواً آن‌ها را مرور و مطالعه کردم. همان روش و اسلوبی که در سایر تالیفات سابقه سرکار عالی در صحت و اتقان عمل و احاله به مدارک و تتبع و استقراء تام سراغ داشتیم، در این دو مجلد نفیس نیز مشاهده نمودم. الحق تالیفی بسیار مفید و جالب و دلکش است...». (عبدالعزیز جواهر کلام، تاریخ طهران، مطلب بی شماره در ابتدای کتاب)

اکنون به کتاب تاریخ تهران جواهر کلام نگاهی بیاندازیم تا معلوم عموم شود که علامه قزوینی بر چه چیز تقریظ و تایید نوشته است؟ کاری به متن دل آشوب کن این کتاب ندارم، که گرچه تسخیر تهران را، به سرداری با اصطلاح او تازی، به نام عمر بن زید الخیل الطایی در سال ۱۹ هجری می چسباند و در بی مایه سرایی، از نازک اندیشی نخبه ای برخوردار است، اما با حیرت تمام، هر تالیف دیگری درباره تهران پس از این کتاب هم، تا زمان ما، یکسره وام دار و کپی کشیده از همین تالیف شایسته تمسخر جواهر کلام است. در این جا شما را فقط با چند سند تصویری ارائه شده در کتاب وی آشنا می کنم که خود معرف متن است.

تصویر خیالی مادر ارسلان سلجوقی در دیوار طهران صحنه (۴۹)

جنگ مردمان ری با مغول صحنه (۲۲)

مینیا توربدون صاحب و امضای سمت راست، با محتویات معمول این

گونه باسمه های رنگ کرده جدید ساز، مستند جواهر کلام در کتاب تاریخ تهران، برای اثبات حمله مغول به تهران و ری است، که صد البته نسبت به سند سمت چپ، که شبیه مادر ارسلان سلجوقی را در دولاب تهران به صحنه می آورد، هنوز یک شاه کار تحقیقاتی مسلم شمرده می شود. مورخ و از آن که جواهر کلام تصویر سه زن را به عنوان شبیه مادر ارسلان سلجوقی ارائه داده، نخست آن که به راستی نمی داند جواهر کلام شمایل اصلی مادر ارسلان سلجوقی را در کجا یافته که این عکس زنان دربار قاجار را با او شبیه دیده است و دیگر این که با خبر نیست چه گونه ارسلان سلجوقی از سه مادر زاده شده است؟!

پذیرانی شاه طهماسب اول از مردم در مشهد عبد العظیم صفحه (۷۰) - پذیرفتن شاه حسین صفوی ساجد عثمانی در چهار باغ طهرانی صفحه (۸۰)

حالا دو تابلوی مینیاتور دیگر را با همان توصیفات قبل تماشا کنید که جواهر کلام یکی را مستند حضور شاه طهماسب در شاه عبدالعظیم و دیگری را دلیل دیدار شاه سلطان حسین با سفیر عثمانی در چهار باغ تهران گرفته است! جواهر کلام در متن کتاب آدرس این چهار باغ تهران را ارائه نداده و به تر که در گیرودار گرفتاری های کنونی، کار پی گیری مطلب را به شهرداری تهران محول کنیم تا چهار باغ

برآمدن صفویه، ۱۴۹، کتیبه های کاروان سراها، نقد کتاب تاریخ تهران ۱۳۵۵

تهران را نیز، چنان که این روزها باب است، اگر محل آن را یافتند، از چنگ زمین خواران درآوردند و رونمایی کنند.

شاه عباس کبیر در حالت بهبودی
در طهران آن صفحه (۷۸)

جواهر کلام در ذیل رسامی سمت راست آورده است: «بستر بیماری شاه عباس کبیر و پزشک خاص او در تهران»، و در سمت چپ، چنان که می خوانید، شاه عباس کبیر را پس از بهبودی و برخاستن از بستر بیماری در تهران نمایش می دهد. تاکنون هیچ محققى در جهان نتوانسته است برای ادعاهای خود به میزان جواهر کلام اسناد مطمئن ارائه دهد. ذکر مکرر نام تهران در این مستندات، حقه ای انحرافی در فهم این حقیقت است که تا قریب دویست سال قبل، حتی دهی به نام تهران هم نبوده است.

شبه رسم خانم خواهر شاه طهماسب بانه حمام و تکیه
خانم در طهران صفحه (۷۷)

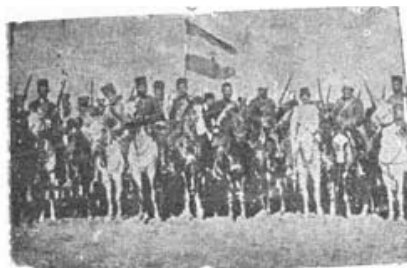
شاه طهماسب اول باملازمین رکابش در طهران صفحه (۷۱)

این هم شاه طهماسب اول با ملتزمین رکاب در تهران، چنان که نقاشی

سمت راست ادعا می کند. در سمت چپ باز هم تصویر سه زن کاملاً روبسته را می بینید که گویا یکی و شاید هم هر سه نفر، به خواهر شاه طهماسب صفوی شبیه اند که گویا بانی بنای تکیه و حمامی به نام خانم در تهران بوده است. این که چه گونه و با تطبیق چه وجهی در این زنان پوشیده رو، جواهرکلام به کشف شباهت یکی از آنان با شمایل خواهر شاه طهماسب نائل شده و اصولاً این مولف پرآوازه مورد تایید قزوینی از چه راه با شمایل خواهر شاه طهماسب آشنا بوده، پرده ای از مبهمات فراوان در تاریخ نوشته های یهود فرموده متداول در باره همه چیز ایران است.

مقداری از توپخانه نیروی آغامحمد خان برای جلوگیری از قتلون جعفر خان زند نزدیک طهران آن صفحه (۸۴)

نیروی که یخچان زند حوالی طهران صفحه (۸۳)

اسناد زبده و انحصاری جواهرکلام، در اثبات اهمیت وجود شهر تهران، در تمام ادوار تاریخ، اینک گامی به دوران معاصر نزدیک تر شده و سمت راست عکس یادگاری قشون کریم خان زند در اطراف تهران و سمت چپ عکس دیگری از نیروی توپخانه آقا محمد خان قاجار را می بینید! اگر گمان دارید سمت راست تصویر گروهی از تفنگ داران در ماجرای مشروطه و سمت چپ بخشی از قزاقان لیاخوف اند، پس از تاریخ تهران جواهر کلام مطلب چندانی در نیافته اید. در روبه رو هم پرده آخرنمایشی را می بینید که جواهر کلام در باب تاریخ تهران به صحنه برده و ذیل این نقاشی کودکانه نوشته است: «مردمان وحشی و غارتگر تهران در قرن هشتم هجری که از دادن باج و خراج به دولت وقت امتناع داشتند و اگر نیروی دولت آن ها

را در فغانه حشر و غارت کردند و ان در قریه ها و ده ها را که از دانه باغ و باغچه ها و درختان آنها را اغلب می بردند

تعقیب می کرد، به خانه های سرداب مانند خود که زیر زمین می ساختند، پناه می بردند و به جای زر و نقره مسکوک، مرغ و خروس به دولت می دادند». تمام این مراتب بی خردانه تنها از آن روست که اقرار به این که تا دو قرن پیش هنوز شهر تهران برپا نبوده، پایه های این تاریخ باسمه ای ایران را بر باد قرار خواهد داد. اگر تاریخ کتاب خانه های همین جواهر کلام را بخوانید، به شما میلیون ها جلد کتاب تحویل می دهد که اسکندر و عرب و مغول در حمله به ایران سوزانده اند! بدین ترتیب اگر هنوز از طریق این تصاویر مسخره، با تاریخ تهران آشنا نشده اید پس بار دیگر به رسامی ها خیره شوید تا دریابید چه گونه، با چه ابزار و چه کسانی هر یک از ما را سرگرم کرده و به گمان های گمراه کننده ای چون شاه نامه خواهی و حافظ خوانی و باور به تاریخ بیهقی و اشعار شاه اسماعیل و «قارا مجموعه» مشغول کرده اند تا ماموران خود را با تبلیغ این دل خوشی های عوام فریبانه فاقد ارزش، به مردم نزدیک کنند و در میان مسلمین تخم آسان پذیری و نفاق و تفرقه تاریخی بپاشند. کتاب تاریخ تهران

قامت کوتاه اندیشه ورزی و خیال پروری اغلب مزورانه و مزدورانه، نزد روشن فکری ایران را نمایش می دهد و نمونه ای از اسناد مضحک ایران شناسی را عیان می کند. بنا بر این آقایان و خانم ها، سراپای آن هستی و هویت و دیرینه را جدی نپندارید، که مدت هاست در بساط اندیشه ها چیده و هر یک از ما را در پیاده روی راسته ای به دست فروشی پراطوار و هیاهو درباره توهم وادار کرده اند. تنها حقیقت درخشان و زنده و کارآی موجود، دین کبیر و مترقی اسلام است، که بی دغدغه باید به احکام آن چنگ زنیم، با برافراشتن پرچم پوریم، عازم نبرد فرهنگی نهایی با یهود توطئه گر و جاعل شویم و مشیت قرن ها بسته مانده آن ها را در اجرای آن قتل عام وحشیانه و راهزنی های فرهنگی، بگشاییم.

۱۵۰. جمعیت شناسی تاریخی

دوستانی که ظاهرا قادر به ارتباط با قسمت کامنت ها نیستند و گویا از مجرای دیگری با ارائه چند نظر در باب جمعیت شناسی تاریخی در این قسمت آشنا شده اند و احتمالا گفتار در باب معماری صفوی حوصله شان را تمام کرده، اصرار به نصب سریع تر این مدخل و مبحث تازه را دارند.

حقیقت این که در حال حاضر به آمارهای رسمی لازم دست رسی ندارم، ولی از آن که اطلاعات مورد نیاز، با جست و جو در سایت های مربوط به سادگی قابل وصول است، اینک با اشاره هایی نسبتا مختصر، مدخل اثبات اجرای قتل عام پوریم را، از کانال بررسی رشد تاریخی جمعیت، با زبانی اقناعی می گشایم و دوستان را دعوت می کنم با استفاده از استدلال و آمارهای خدشه ناپذیر عرضه شده در این یادداشت و با احاطه کامل تر، مدخل اجرای قتل عام مردم شرق میانه در ماجرای پوریم و عوارض و عواقب بعدی آن را، هرچه بیش تر به میان مردم برند.

بر مبنای اطلاعات مستخرج از نتایج آماری صدور شناس نامه، که در سال ۱۳۱۳ شمسی به دست آمده و آمارهایی که از سال ۱۳۳۵ شمسی، به صورت ادواری، به عنوان نتایج سرشماری های فنی و رسمی و سراسری نفوس کشور انتشار یافته، دیاگرام رشد سالانه جمعیت در ایران مابین ۲/۵ تا ۳/۵ درصد متفاوت بوده است. اگر به خاطر مسائل حاشیه ای مربوط به سوء استفاده از کوپن ارزاق در پس از انقلاب، آمارهای اعلام شده را با نسبت مختصری غیر واقعی بدانیم، بی شک از قبول تغییر جمعیت با دیاگرامی میان ۲ تا ۲/۵ درصد در سال ناگزیریم، زیرا وجود چنین رشدی، حتی بدون مراجعه به آمار و فقط با دیدار از جمعیت کوچه و خیابان و گذرگاه دهکده و تعداد افراد خانواده و فامیل نیز قابل درک است.

No.	A	B	C	D
۱	۱۰۰۰	۱۰۲۰	۱۰۰۰	۱۰۲۵
۲	۱۰۲۰	۱۰۴۰.۴	۱۰۲۵	۱۰۵۰.۶۲۵
۳	۱۰۴۰.۴	۱۰۶۱.۲۰۸	۱۰۵۰.۶۲۵	۱۰۷۶.۸۹۱
۴	۱۰۶۱.۲۰۸	۱۰۸۲.۴۳۲	۱۰۷۶.۸۹۱	۱۱۰۳.۸۱۳
۵	۱۰۸۲.۴۳۲	۱۱۰۴.۰۸۱	۱۱۰۳.۸۱۳	۱۱۳۱.۴۰۸
۶	۱۱۰۴.۰۸۱	۱۱۲۶.۱۶۳	۱۱۳۱.۴۰۸	۱۱۵۹.۶۹۳
۷	۱۱۲۶.۱۶۳	۱۱۴۸.۶۸۶	۱۱۵۹.۶۹۳	۱۱۸۸.۶۸۵
۸	۱۱۴۸.۶۸۶	۱۱۷۱.۶۶	۱۱۸۸.۶۸۵	۱۲۱۸.۴۰۲
۹	۱۱۷۱.۶۶	۱۱۹۵.۰۹۳	۱۲۱۸.۴۰۲	۱۲۴۸.۸۶۲
۱۰	۱۱۹۵.۰۹۳	۱۲۱۸.۹۹۵	۱۲۴۸.۸۶۲	۱۲۸۰.۰۸۴
۱۱	۱۲۱۸.۹۹۵	۱۲۴۳.۳۷۵	۱۲۸۰.۰۸۴	۱۳۱۲.۰۸۶
۱۲	۱۲۴۳.۳۷۵	۱۲۶۸.۲۴۳	۱۳۱۲.۰۸۶	۱۳۴۴.۸۸۸
۱۳	۱۲۶۸.۲۴۳	۱۲۹۳.۶۰۸	۱۳۴۴.۸۸۸	۱۳۷۸.۵۱
۱۴	۱۲۹۳.۶۰۸	۱۳۱۹.۴۸	۱۳۷۸.۵۱	۱۴۱۲.۹۷۳
۱۵	۱۳۱۹.۴۸	۱۳۴۵.۸۷	۱۴۱۲.۹۷۳	۱۴۴۸.۲۹۷
۱۶	۱۳۴۵.۸۷	۱۳۷۲.۷۸۷	۱۴۴۸.۲۹۷	۱۴۸۴.۵۰۴

۱۵۲۱.۶۱۷	۱۴۸۴.۵۰۴	۱۴۰۰.۲۴۳	۱۳۷۲.۷۸۷	۱۷
۱۵۵۹.۶۵۷	۱۵۲۱.۶۱۷	۱۴۲۸.۲۴۸	۱۴۰۰.۲۴۳	۱۸
۱۵۹۸.۶۴۸	۱۵۵۹.۶۵۷	۱۴۵۶.۸۱۳	۱۴۲۸.۲۴۸	۱۹
۱۶۳۸.۶۱۴	۱۵۹۸.۶۴۸	۱۴۸۵.۹۴۹	۱۴۵۶.۸۱۳	۲۰
۱۶۷۹.۵۷۹	۱۶۳۸.۶۱۴	۱۴۸۸.۱۲۸	۱۴۵۸.۹۴۹	۲۱
۱۷۲۱.۵۶۸	۱۶۷۹.۵۷۹	۱۵۱۷.۸۹۱	۱۴۸۸.۱۲۸	۲۲
۱۷۶۴.۶۰۷	۱۷۲۱.۵۶۸	۱۵۴۸.۲۴۹	۱۵۱۷.۸۹۱	۲۳
۱۸۰۸.۷۲۲	۱۷۶۴.۶۰۷	۱۵۷۹.۲۱۴	۱۵۴۸.۲۴۹	۲۴
۱۸۵۳.۹۴	۱۸۰۸.۷۲۲	۱۶۱۰.۷۹۸	۱۵۷۹.۲۱۴	۲۵
۱۹۰۰.۲۸۹	۱۸۵۳.۹۴	۱۶۴۳.۰۱۴	۱۶۱۰.۷۹۸	۲۶
۱۹۴۷.۷۹۶	۱۹۰۰.۲۸۹	۱۶۷۵.۸۷۴	۱۶۴۳.۰۱۴	۲۷
۱۹۹۶.۴۹۱	۱۹۴۷.۷۹۶	۱۷۰۹.۳۹۱	۱۶۷۵.۸۷۴	۲۸
۲۰۴۶.۴۰۳	۱۹۹۶.۴۹۱	۱۷۴۳.۵۷۹	۱۷۰۹.۳۹۱	۲۹
		۱۷۷۸.۴۵۱	۱۷۴۳.۵۷۹	۳۰
		۱۸۱۴.۰۲	۱۷۷۸.۴۵۱	۳۱
		۱۸۵۰.۳	۱۸۱۴.۰۲	۳۲
		۱۸۸۷.۳۰۶	۱۸۵۰.۳	۳۳
		۱۹۲۵.۰۵۲	۱۸۸۷.۳۰۶	۳۴
		۱۹۶۳.۵۵۳	۱۹۲۵.۰۵۲	۳۵
		۲۰۰۲.۸۲۴	۱۹۶۳.۵۵۳	۳۶

بر اساس جداول فوق، که در نمای A و B ازدیاد جمعیت از یک هزار به دو هزار نفر، با محاسبه رشد ۲ درصد و در جدول C و D با محاسبه ۲/۵ درصد در سال محاسبه شده، معلوم می شود که دو برابر شدن نفوس در یکی به گذشت ۳۶ و در دیگری به ۲۸ سال زمان نیازمند است. اگر رشد جمعیت را، همانند چین با تمهیدات گوناگون و کار برد اجبار و با دشواری فراوان، تا میزان ۱ درصد در سال کاهش دهیم، آن گاه زمان انتظار برای دو برابر شدن جمعیت به ۵۹ سال افزایش می یابد و اگر بخواهیم به میانگین تسهیل کننده و

واقعی تری تسلیم شویم، پس باید هر ۳۳ سال را مبنای دو برابر شدن جمعیت، لااقل در ایران بدانیم. با این محاسبه نخست باید بپرسیم اگر خشایارشا در ۲۵۰۰ سال پیش پنج میلیون نفر را برای جنگ با یونانیان تجهیز کرده، پس سرزمین ایران در آن زمان، لااقل بیست و پنج میلیون جمعیت داشته است. آن گاه اگر این نفوس را با رشدی برابر محاسبه بالا افزایش دهیم، تنها در پایان حکومت ادعا شده هخامنشی، جمعیت ایران به یک و نیم میلیارد می‌رسیده است. ولی اگر جمعیت ۲۵ میلیون را برای زمان خشایارشا گزافه بدانیم، پس گزافه اصلی به آمار سربازان خشایارشا از زبان هردوت منتقل می‌شود و اگر با انکار چنین جنگی، جمعیت ایران در آغاز دوران هخامنشی را فقط یک میلیون نفر بپذیریم، در این صورت هم، این جمعیت در زمان حمله فرضی اسکندر به ۱۲۸ میلیون نفر رسیده بود، که تصور استیلای لشکر چند ده هزار نفره اسکندر بر آنان خام خیالی است. اما اگر به نحوی پیروزی اسکندر بر ایرانیان را قبول کنیم و مدعی شویم لشکریان اسکندر تمام مردم این سرزمین را از دم تیغ گذراندند، پس ظهور سلسله اشکانیان و طبیعتاً ساسانیان و غیره را ناممکن کرده ایم و اگر حتی ده درصد آن‌ها را زنده فرض کنیم جمعیت ایران در طلوع اسلام، در مطابقه با جداول فوق، افزون بر سه میلیارد نفر می‌شود که این بار امکان سلطه چند نیزه دار عرب بر آن‌ها را زیر سؤال برده ایم و باز هم اگر فرض را بر غلبه عرب و کشتار کامل آن سه میلیارد نفر بگیریم، پس بار دیگر ظهور طاهریان و صفاریان و غیره را بر باد داده ایم و چون چنین تسلسل سرگیجه‌آوری در ظهور چنگیز و تیمور و هلاکو نیز تکرار می‌شود، پس این محاسبات و مداخلات را کنار می‌گذاریم و فرض را بر بررسی جمعیت‌شناسی تاریخ ایران، از آغاز عهد به اصطلاح صفوی، یعنی سال ۹۰۵ هجری قمری قرار می‌دهیم، که اسکندر و عرب و مغول را پشت سر گذارده و گویا به استقرار ملی و دوران زاد و ولد فارغ از ضایعات عظیم جنگ‌ها و آرامش اجتماعی و اقتصادی

و سیاسی وارد شده ایم.

اینک به سرشماری جمعیت ایران در آغاز دوران صفوی می رویم و برای سهولت انتقال و عینی کردن این بررسی، از واقعیت غیر قابل انکار موجود، یعنی جمعیت هفتاد و چهار میلیونی کنونی، با پرش های ۳۳ ساله، به عقب بر می گردیم، تا میزان جمعیت در ابتدای دوران صفوی را با محاسبه رشد اندکی بیش از ۲ درصد به دست آوریم.

سال ۱۴۲۹ هجری قمری = ۷۴،۰۰۰،۰۰۰ نفر (زمان حال)

سال ۱۳۹۶ هجری قمری = ۳۷،۰۰۰،۰۰۰ نفر (آستانه انقلاب ۱۳۵۷

شمسی)

سال ۱۳۶۳ هجری قمری = ۱۸،۰۰۰،۰۰۰ نفر

سال ۱۳۳۰ هجری قمری = ۹،۲۵۰،۰۰۰ نفر

سال ۱۲۹۷ هجری قمری = ۴،۶۲۵،۰۰۰ نفر

سال ۱۲۶۴ هجری قمری = ۳۱۲،۵۰۰ نفر (آغاز سلطنت ناصر

الدین شاه)

سال ۱۲۳۱ هجری قمری = ۱۰۶،۲۵۰ نفر

سال ۱۱۹۸ هجری قمری = ۵۷۸،۱۲۵ نفر

سال ۱۱۶۵ هجری قمری = ۲۸۹،۰۶۲ نفر (ابتدای حکومت کریم خان

زند)

سال ۱۱۳۲ هجری قمری = ۱۴۴،۵۳۱ نفر

سال ۱۰۹۹ هجری قمری = ۷۲،۷۶۵ نفر

سال ۱۰۶۶ هجری قمری = ۳۶،۳۸۲ نفر

سال ۱۰۳۳ هجری قمری = ۱۸،۱۹۱ نفر

سال ۱۰۰۰ هجری قمری = ۹،۰۹۵ نفر (اوائل حکومت شاه عباس بنا

بر اقوال موجود)

سال ۹۶۷ هجری قمری = ۴،۵۴۷ نفر

سال ۹۳۴ هجری قمری = ۲،۲۷۴ نفر

سال ۹۰۱ هجری قمری = ۱،۱۳۷ نفر (آغاز عهد به اصطلاح صفوی)

هرگونه تغییری در نتیجه آماری بالا، حتی اگر جمعیت ایران در آغاز

صفوی را، مثلاً برابر ادعای بارتولد در صفحه ۱۹۲ کتاب جغرافیای تاریخی ایران، تنها در اصفهان تا نیم میلیون نفر افزایش دهیم، منجر به صعود نفوس کنونی اصفهان، تا رقم پنج میلیارد می‌شود!

«جمعیت اصفهان در زمان صفویه از روی حد اقل تخمین، به یک کروڑ (نیم میلیون نفر) می‌رسید. در این ایام فقط آثار قلیلی از عظمت پیش از صفویه باقی مانده بود و فقط قسمت کمی از مساحت شهر قدیم مسکون بود».

امثال بارتولد هرگز به این خلجان و نگرانی دچار نمی‌شدند که نشان آن عظمت ماقبل صفوی اصفهان را کجا باید جست، زیرا پرسندگان طبیعی این گونه منقولات، غالباً نان خور دستگاه کنیسه بوده‌اند! اینک دلیل کافی برای تمسخر از ته دل نسبت به چنین متون و این گونه محققین بیگانه ذخیره داریم، زیرا نمایه آماری بالا، که با نتایج چند سرشماری دوران اخیر نیز تطبیق می‌کند، حکایت دارد که در آغاز ظهور صفوی، بدون امکان هرگونه چانه زنی و به فرمان منطق، جمعیت سراسر ایران فقط ۱۱۳۷ نفر بوده و ظاهراً از میان همین نفوس اندک، شاه اسماعیل صفوی علمای مخالف تشیع را گردن زده و دیگر قضایای مربوط به او، که نوشته‌اند، رخ داده است؟! و چون چنین رویاهایی در سرزمینی با آن تعداد سکنه مطلقاً قابل تعبیر نیست، اگر حتی از ذکر پیشینه ۷۰۰۰ ساله ایرانیان نیز درگذریم و همان مبداء ۲۵۰۰ ساله مورد علاقه باستان پرستان را ملاک قرار دهیم، آن گاه باید بپرسیم چه عاملی در آغاز دوران صفوی، ایران را چنین خالی از سکنه گذارده و امروز پس از ۲۵ قرن حیات پر ماجرای ثبت شده در کارتون‌های سینمایی موجود، که مراکز بین‌المللی به عنوان تاریخ ایران ساخته‌اند، به چه دلیل هنوز فقط هفتاد میلیون نفریم؟! آیا این تصویر کامل پوریم و عوارض جانبی آن نیست؟! در عین حال اگر فقط یکی دو پله ی ۳۳ ساله دیگر از آغاز قرن دهم و ابتدای دوران صفوی عقب‌تر برویم، آن گاه جمعیت ایران به صفر نسبی می‌رسد که یافتن حافظ و سعدی و ابن سینا و فردوسی و

مولانا در آن میان، تعبیر یافتن سوزن زرد در انبار گاه می شود. اینک خردمندان این سرزمین از ترک و فارس و گیلک و لر و کرد و غیره را می خوانم، به هر شیوه که می دانند و از باب و به قصد آن چه علما «تنویر افکار عمومی» گفته اند، یا مشغول رد داده های این مدخل شوند، یا ادعاهای کنونی در موضوع فرهنگ و پیشینه قوم و فرقه سیاسی و مذهبی خود را با این رقم ۱۱۳۷ نفر تطبیق دهند و یا شاید هم پیش از کوفتن بر سر و مغز یکدیگر، به لزوم بازنگری در همه چیز، در مقیاس ملی و منطقه ای، رضایت دهند!

۱۵۱. نقد کتاب قحطی بزرگ مجد

کتابی را «موسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی» با نام «قحطی بزرگ»، کار آقای محمد قلی مجد، پس از شبه رونمایی های مد شده جدید، منتشر کرده است، که این جا و آن جا، کسانی با زبانی غیر معمول و مشکوک، آن را ستوده اند.

«مقایسه جمعیت ایران در ۱۹۱۴ و ۱۹۱۹ (۱۲۹۳ و ۱۲۹۹ هجری شمسی) نشان می دهد که حدود ده میلیون نفر در اثر قحطی و بیماری از بین رفته اند. در این فصل، نخست شواهد مربوط به جمعیت ایران در ۱۹۱۴ بررسی می شود، و نشان داده خواهد شد که بر خلاف ادعاهای برخی نویسندگان روس در قبل از جنگ جهانی اول و نیز برخی آثار انگلیسی در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ مبنی بر این که جمعیت ایران، پیش از جنگ جهانی اول، تنها ۱۰ میلیون نفر بوده، جمعیت واقعی ایران در ۱۹۱۴ دست کم ۲۰ میلیون نفر بوده است، اما تا ۱۹۱۹ به ۱۱ میلیون نفر کاهش یافته است. چهل سال طول کشید تا ایران بتواند به جمعیت خود در ۱۹۱۴ برسد، و تا ۱۹۵۶ جمعیت ایران به ۲۰ میلیون نفر نرسید. با اطمینان می توان گفت، قحطی ۱۹۱۹-۱۹۱۴، بزرگ ترین فاجعه تاریخ ایران و شاید بدترین قتل عام قرن بیستم محسوب می شود.» (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۸۵)

سخن اصلی کتاب و مولف آن، بیان وقوع قتل عامی بزرگ، بر اثر کمبود خوار و بار، در وسعتی است که گویا به فاصله دو سال، ۱۹۱۷-۱۹۱۹ میلادی، نیمی از جمعیت ایران، یعنی ده میلیون نفر را تلف کرده است! مجد ادعای اش را بر پایه این فرض قرار می دهد که جمعیت بیست میلیونی ایران در سال ۱۹۱۴، به ده میلیون در سال ۱۹۱۹ میلادی کاهش یافته است! آمار و قرائن و گفته ها و نوشته های متفرقه، تعداد نفوس در سال ۱۹۱۹، یعنی ده میلیون نفر را تایید می کند، ولی ببینیم مدارک و مستندات مجد، علی رغم اطلاعات منکر دیگر، از چه قماش است و چه گونه جمعیت بیست میلیونی ایران، در سال ۱۹۱۴ میلادی را ثابت می کند؟!

«جمعیت ایران در سال ۱۹۱۴: پیش از جنگ جهانی اول، برای مقام های آمریکایی درایران روشن بود که روس ها و انگلیسی ها آشکارا تلاش می کردند تا جمعیت ایران را خلاف واقع کم تر از آن چه بود ارائه کنند. دبلیو مورگان شوستر مدیر کل مالیه ایران، درباره جمعیت ایران در آغاز قرن بیستم چنین اظهار نظر می کند: «درباره جمعیت ایران به شکلی منحصر به فرد، خلاف واقع اظهار نظر شده است، به نظر می رسد این به اصطلاح سرشماری شصت سال پیش اساس آماری است که در برخی کتب ارائه شده و عموماً هم از سوی خارجیان پذیرفته شده است. واقع آن است که از آن موقع تاکنون هیچ سرشماری دیگری انجام نشده است. اما اروپاییانی که با اوضاع آشنایی دارند تخمین می زنند کل جمعیت حدود ۱۳ تا ۱۵ میلیون نفر باشد. جمعیت تهران طی چهل سال گذشته از ۱۰۰.۰۰۰ به ۳۵۰.۰۰۰ نفر افزایش یافته است. از روی نتایج انتخابات تهران در پاییز ۱۹۱۷ می توان نشان داد، اعداد ارائه شده شوستر درباره جمعیت تهران درست است. در انتخابات دوره چهارم مجلس در تهران در ۱۹۱۷، ۷۵.۰۰۰ رای در تهران و دهات اطراف اخذ شده است. آن گونه که روزنامه ایران گزارش کرده، دوازده نماینده انتخاب شده ۵۵.۱۳۱ رای به دست آورده اند. با توجه به این که تنها مردان بالای ۲۱ سال می توانستند رای بدهند و نظر به این که نفرات یک خانواده به طور متوسط شش نفر بوده، جمعیت تهران و حومه

آن در ۱۹۱۷ به آسانی می توانسته به ۵۰۰.۰۰۰ رسیده باشد که منطبق با نظر شوستر است. علاوه بر این، برآورد شوستر از جمعیت ایران، یعنی ۱۳ تا ۱۵ میلیون نفر در سال ۱۹۰۰، موید نظر راسل، وزیر مختار بریتانیا در ایران، در چند جای مختلف است که جمعیت ایران را در ۱۹۱۴، بیست میلیون نفر آورده است. برای مثال راسل در گزارشی درباره روابط ایران و روسیه، ۱۱ مارس ۱۹۱۴، چنین می نویسد: «ایران به وسعت اتریش، آلمان و فرانسه و جمعیت آن، بیست میلیون نفر است». راسل در گزارشی به تاریخ ۱۴ ژوئن ۱۹۱۴ درباره نتایج چشم گیر آرای انتخابات مجلس به «اهمیت مبارزه انقلابی کنونی بیست میلیون آریایی ایران» اشاره می کند. همان طور که در ادامه آمده، عدد بیست میلیون راسل با توجه به کل جمعیت شهری ایران و نسبت کم جمعیت شهری ایران تایید می شود». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۸۶)

کسب هرگونه معرفت مایه دار از مندرجات درهم بالا ناممکن است و نمی دانیم ۷۵ هزار رای در انتخابات تهران و متوسط ۶ نفری هر خانوار، چه ارتباطی با بیست میلیون جمعیت کشور در سال ۱۹۱۴ دارد و چه گونه آن را اثبات می کند؟ چنان که می دانیم سال ۱۹۱۷ با دوران فترت مجلس سوم و نه مجلس چهارم موافق است. بدین ترتیب داشته های مجد در اثبات جمعیت بیست میلیونی ایران در سال ۱۹۱۴ میلادی، منحصر به همین گفته های بی ترتیب و در اصطلاح اهل تحقیق تربیت نشده است، متکی بر تخمین «اروپاییانی که با اوضاع آشنایی دارند» و خیال های شوستر و راسل! بی تردید چنین وزن بسته ای برای ورود به مدخل کلانی چون قتل عام ده میلیون نفر بر اثر گرسنگی، آن هم فقط در فاصله دو سال، تنها با فرو بردن بند انگشتی به درون آن، مسدود می شود.

«در این برهه، انگلیسی ها کشور را اشغال کردند، و درست در همین زمان بود که ایران به بزرگ ترین فاجعه تاریخ خود یعنی قحطی ۱۹۱۹-۱۹۱۷ دچار شد. همان طور که خواهیم دید، حدود ۸ تا ۱۰ میلیون نفر - حدود نیمی از جمعیت کشور در آن زمان - در

این قحطی تلف شدند. ایران، هنگامی بزرگ ترین فاجعه را تحمل می کرد که در اشغال نظامی انگلیس بود». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۱۷)

مجد صریحا و یا به اشاره، مصرّ است دولت انگلستان را مسئول این قتل عام بگوید و همانند نقل فوق، پیاپی و مکرر مدعی می شود که در آن سال ها سراسر ایران در اشغال نظامی انگلیس بوده است؟! در ایام مورد ادعای او، که با جنگ جهانی اول و اواخر سلطنت احمد شاه قاجارمقارن است، ایران ازسویی دراستقلال کامل، دارای دربار، نخست وزیر، هیئت دولت مستقر ومجلس بوده و از دیگر سو برابر معلومات کنونی، کانون های مقاومت انقلابی عدالت خواه و استقلال طلب قدرتمند، در نقاط حساس آن، چون کردستان و آذربایجان و گیلان و خراسان و خطه جنوب می جوشیده است.

«در واقع به نظر می رسد، عدد بیست میلیون با احتیاط بسیار و دست کم در نظر گرفته شده است. با یک برآورد سرانگشتی می توان گفت، جمعیت شهر نشین ایران در ۱۹۱۴ دست کم بیست و یک میلیون نفر بوده است. بر اساس یک پژوهش تازه، حداکثر ۱۲ درصد جمعیت در مناطق شهری می زیسته اند. در نتیجه جمعیت ایران در ۱۹۱۴ دست کم ۲۱ میلیون نفر بوده که موید نظر راسل در چند جای مختلف است. بنا بر این نظر راسل مبنی بر این که جمعیت ایران در ۱۹۱۴، ۲۰ میلیون نفر بوده درست به نظر می رسد.... سوبوتسینسکی می نویسد: در ۱۹۱۰ یکصد شهر کوچک و مرکز شهری در ایران وجود داشته که بزرگ ترین آن ها تهران و تبریز بوده اند. وی جمعیت بیست شهر بزرگ را ۱.۲۸ میلیون نفر اعلام می کند. او می نویسد: نسبت جمعیت شهری حداکثر ۱۲ درصد بوده و چندین دلیل برای این نسبت کم ارایه می دهد: «در ایران کارخانه ای وجود ندارد که باعث تمرکز شهرها شود و برای جمعیت شهری ایجاد درآمد کند و موجب تجمع ساکنان در شهرها گردد. به علاوه، شهرهای ایران دارای خدمات و جذابیت یا هرگونه امتیازی نسبت به روستاها نیستند. همچنین در ایران عامل قدرتمند رشد در شهرهای اروپا، یعنی بانک ها و وام های شان در عرصه املاک شهری، وجود

ندارد. دست آخر آن که: برای ایران هنوز وقت آن فرا نرسیده که در روستاها، به لطف استفاده از پیشرفت های صنعتی گوناگون، نیروی کار کم تری برای تولید غذا مورد نیاز باشد. بنابراین، زمانی که در چندین کشور یک چهارم جمعیت در شهرها متمرکز شده، در ایران جمعیت شهر نشین به ۱۲ درصد کل جمعیت نمی رسد». با این همه، او با سقوط در ورطه بی منطقی، نتیجه می گیرد که جمعیت ایران در ۱۹۱۰، ده میلیون نفر بوده است». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۸۷)

آشکارا از این سخنان نیز، هرچند سازی خلاف کوک مجد می زند، برداشت درستی ممکن نیست. مجد قحطی بزرگ ایران را ناشی از قهر طبیعت و نباریدن باران نمی داند و نمی نویسد که خشک سالی سراسری و نایابی قوت و غله، بر اثر سوختن مزارع از بی آبی، موجب کشتار کلان در میان گرسنگان شهر و روستا شده است، هرچند که حتی هفت سال بی آبی محض نیز نتایج و قرائن مورد ادعای او را به بار نمی آورد، زیرا آدمی زاده عاقبت اندیش است و روش های زیست و رعایت بقا در هر شرایط را می داند. او خرید های کلان ارتش انگلستان از انبارهای غله بازاریان را موجب کمبود مواد غذایی و بروز قحطی می گوید که ظاهرا و سرانجام نیمی از جمعیت کشور را، در فاصله اندک دو سال، روانه مرگ از گرسنگی کرده است!

«مهم ترین سند درباره خرید غله توسط انگلیس ها، گزارش ادیسون ئی. ساوثرد - کنسول ویژه آمریکا در ایران - است. در این گزارش، ساوثرد افشا می کند که ماموریت خرید مواد غذایی در غرب ایران به «اداره منابع محلی بین النهرین» واگذار شده بود. این اداره ستادهایی در بغداد داشت که شمار کارکنان آن کم تر از دو هزار تن نبود. زمانی که ژنرال دیکسون، رئیس اداره منابع محلی بین النهرین، به ایران آمده بود، ساوثرد در گفت و گو با او دریافت که خرید غله ایران توسط انگلیسی ها در آن روزها بالغ بر پانصد هزار تن بوده است. ایران در آن زمان دچار قحطی بود». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۲۴)

مهم ترین سند مجد در این قسمت هم، فقط گزارش کنسول آمریکا در ایران است که صحت آن قابل اثبات نیست و می تواند کاملاً بی اساس فرض شود. مسلماً در سرزمینی که بازار آن درخواست خرید ۵۰۰ هزار تن غله ارتش انگلیس را تامین می کند، گفت و گو از قحط سالی شبیه مسخرگی است، زیرا بدون شک بازاریان ایران پیوسته چنان حسابگر بوده اند که بدانند بیش ترین درآمد فروش، آن هم در شرایط ویژه را، از خرده خریدهای حریص و نگران داخلی به دست خواهند آورد و اگر فرض را بر صحت فروش چنین رقمی به ارتش انگلستان بگذاریم، پس طبیعی است که چند برابر آن را برای سود بیش تر به خریدار انگلیسی عرضه نکرده باشند. به طور معمول در اوضاع و احوال جنگ، به خصوص جنگ های جهانی، که پای ارتش های بزرگ را به کشورهای دیگر باز می کند، پیوسته تغذیه نیروی بیگانه به بومیان تحمیل شده است، اما از آن که نفرات این گونه ارتش ها نسبت به ساکنان محل، بسیار ناچیز است، سبب بروز قحطی عمومی نمی شود. چنان که در جنگ جهانی دوم نیز چنین کمبود آذوقه ای در ایران پدیدار شد و نان و قند و شکر کم یاب بود. در آن زمان نیز دولت آرد را با سبوس مخلوط کرد و در شهرها با نام «نان سیلو» فروخت و برای قند و شکر کوپن سهمیه بندی مخصوص تهیه کرد، هرچند در همان زمان نان سفید برشته سنگ و کله قندهای بلژیکی در دکان ها برای خریداران صاحب مکنت فراوان بود و کسی هم برای آن موقعیت ارزاق ایران، در جنگ جهانی دوم، آمار کشتار ده میلیونی ناشی از قحطی نساخت، چنان که کوچک ترین اثری از قتل عام مورد ادعای مجد، به زمان جنگ جهانی اول، در هیچ سند رسمی ملی و بین المللی منعکس نیست.

«متأسفانه رنج مردم در بسیاری از نقاط در اثر احتکار غله از سوی تجار ثروتمند که می خواستند آن را با سود کلان به نیروهای انگلیسی بفروشند، شدت یافته است. حضور نیروهای انگلیسی تبدیل به بهانه ای برای دشمنان آن ها شده است تا با تمسک به آن، قیمت

بالای غله را برای مردم توجیه کنند، مردمی که می شنوند این گرانی و کمبود به خاطر خرید غله برای تغذیه نیروهای انگلیسی به وجود آمده است. خوش بختانه برداشت امسال نه تنها در ایران که در بین النهرین نیز که مساحت بسیار زیادی با نظارت مقامات انگلیسی زیر کشت رفته، بسیار خوب بوده است. انتظار می رود محصول آن جا برای تغذیه کل نیروهای بین النهرین - که شمار آن ها چهار صد هزار نفر است - کافی باشد و مازاد آن هم صادر شود و بخشی هم برای امداد و کمک رسانی در غرب ایران به کار رود». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۱۳۱)

در این جا هم اعتراف تامین مطمئن گندم مورد نیاز ارتش انگلستان از محصول بین النهرین، گمان تخلیه انبارهای تاجران ایران را بر باد می دهد! بر اساس این گفتار، شمار تمام سربازان انگلیس در منطقه بین النهرین و ایران، فقط چهارصد هزار نفر بوده است، که تغذیه آن ها از مازاد تولید بومی منطقه مشکلی نمی آفریده و شاید فقط موجب بالا رفتن قیمت می شده است. دقت در مطالب مندرج در نقل زیر، به طور کامل تصورات مجد درباره این قتل عام ناشی از قحطی را ابطال و مردود می کند و رسماً از سکه می اندازد:

«در ۱۶ ژوئیه ۱۹۱۸، ساوژرد درباره گسترش نیروهای انگلیسی در ایران تلگراف می زند: شمار نیروهایی که خواهند آمد، به خاطر ترابری ناکافی برای حمل غذا از بغداد محدود شده است. به سبب قحطی در ایران در طول سال گذشته، بدون ایجاد محرومیت برای مردم منطقه، نمی توان در محل غذا تهیه کرد و این کاری است که دولت انگلستان به طور خاص علاقمند به جلوگیری از آن است. محصول سال جاری خوب است اما پیش بینی نمی شود که برای برآوردن نیازهای ایرانیان کافی باشد». پیرو تلگرام ۵ بعد از ظهر ۱۶ ژوئیه، نظر انگلیسی ها با توجه به محصول خوب از برنامه اولیه تغییر کرده و در حال عقد قرارداد برای تامین غله نیروهای نظامی هستند. این کار باعث بالا رفتن قیمت ها می شود، اما انتظار نمی رود تاثیر قابل توجهی بر تامین غذای محلی داشته باشد». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۱۳۴)

بنا بر این، اگر کتاب مجد بر این گونه نقل های آدم های دست چندم استوار است، پس چنان که می خوانیم، نه فقط دولت انگلستان علاقه و نیاز نداشته که با خرید مایحتاج عمومی موجب ایجاد محرومیت برای مردم منطقه شود، بل آن میزان خرید نیز به طور اصولی تاثیر چندانی بر تامین غذای محلی نداشته و موجب بروز چنان قحطی نبوده، که ده میلیون نفر را، در طی دو سال، روانه قبرستان کند! زیرا حتی چنان قبرستان وسیعی را سراغ نداریم که پذیرای این همه قحطی زده مرحوم شده باشد!

«واکنش دولت ایران به بحران مواد غذایی، تفتیش ارزاق بود. این اقدام نه تنها بی تاثیر، بل بی شک مضر بود. یک جنبه بسیار جالب این اقدام تغییر جهت انگشت اتهام به سوی تولید کنندگان ارزاق داخلی و در نتیجه برداشته شدن انگشت اتهام از دوش انگلیسی ها بود. در ۱۳ سپتامبر سال ۱۹۱۸، کالدول در تلگرامی چنین می نویسد: «از سوی مامور بلژیکی گمرکات تفتیش ارزاق در ایران برقرار شده است. او همچنین می افزاید: «صادرات غله، گاو، گوسفند و غیره از ایران ممنوع است». بدین ترتیب روشن می شود که «تفتیش ارزاق» در ایران تنها منحصر به ولایت تهران بوده است. کالدول این گونه گزارش می کند: «مفتخرا به پیوست یک نسخه از ترجمه یادداشت شماره ۳۹،۲۲۳ وزارت خارجه را به تاریخ بیست و سوم که در بردارنده مقررات منتشر شده از سوی آقای مولیتور، مفتش ارزاق درباره نحوه خرید و جا به جایی غله در ولایت تهران است، ارسال می دارم». این اعلامیه که به امضای لامبرت مولیتور، مفتش ارزاق و بازرس ذخایر سلطنتی رسیده است و تاریخ ۶ اکتبر ۱۹۱۸ (۱۳ میزان ۱۳۳۶) را بر خود دارد، شامل مقررات زیر است:

«در اجرای تصمیم هیات وزیران، در چهاردهم ذی الحجه ۱۳۳۶ (۲۱ سپتامبر ۱۹۱۸) به شماره ۱۱۲۷ که در روزنامه «ایران» به چاپ رسید، مفتش ارزاق موارد زیر را اعلام می کند:

دولت تمام محصول گندم ولایت تهران، به استثناء بذر و ذخیره سالانه زارعان و مالکان را برای استفاده در پایتخت در اختیار میگیرد.

۲. حمل گندم از تهران و حوالی آن شدیداً ممنوع است.

۳. خرید و فروش تجاری گندم مجاز نیست.

۴. فقط دولت می تواند گندم بخرد.

کسانی که مانع اجرای اقدامات مفتش ارزاق گردند و از مقررات مربوط به ارزاق تبعیت نکنند، بنا به احکام جداگانه ای که از سوی کابینه صادر می شود، مجازات خواهند شد... همان طور که در اعلامیه قبلی ذکر شده است، اگر کسی سعی کند از ولایت تهران گندم و جو خارج کند، در صورتی که آن گندم و جو مربوط به ولایت تهران باشد، ضبط خواهد شد. به این منظور نیروی مخصوصی برای جلوگیری از خروج گندم و جو از ولایت تهران تدارک شده است». (محمد قلی مجد، قحطی بزرگ، ص ۱۶۰)

چند مطلب از این اعلامیه دولت ایران در سال ۱۹۱۸ میلادی قابل برداشت است: نخست این که دولت کشوری به قول مجد کاملاً اشغال شده، برای اتخاذ چنین تصمیمات و صدور این گونه بیانیه ها، استقلال و اختیار ندارد. دوم تمام این محدودیت ها فقط شامل شهر بزرگ تهران بوده و سوم این که اگر خرید اجباری گندم از زارعین و زمین داران، قید تفکیک سهم خوراک خانواده و میزان مورد نیاز برای بذر سال بعد را، برقرار و موجه دانسته و به طور سنتی هم هیچ زارعی به هیچ بهایی، خوراک سال خانواده و ذخیره بذر کشت سال بعد خود را به کسی نمی فروشد، و اگر بنا بر آمارهای مورد تایید مجد، در زمان مورد ادعای او ۸۸ درصد نفوس ایران ساکن دهات و در زمره زارعان بوده اند، حتی اگر کثرت نفوس مردم ایران در سال ۱۹۱۴ را، تنها به میل و اراده مجد، ۲۰ میلیون نفر بیانگاریم، پس هفده میلیون و ششصد هزار نفر آنان، یعنی خانوارهای زارع، گندم و نان سالانه را در کنار شیر و گوشت و ماست و پنیر و تخم مرغ، ذخیره داشته اند و هیچ گونه قحطی قادر به بروز کشتار در میان آنان نبوده است و ناگفته پیداست که انواع ناشناس دیگری از قحطی نیز نمی توانسته است در میان دو میلیون و چهار صد هزار نفوس شهری باقی مانده، جان ده میلیون نفر را بگیرد! مورخ معتقد است بهانه تراشی برای علت کمبود جمعیت درایران، پیوسته گره کور

گشوده ناشدنی برای سازندگان و جاعلان تاریخ ایران بوده و چنین که پیداست کتاب به راستی غیر مستند و بل کودکانه قحطی بزرگ، پس از اتهام های وارد شده بر اسکندر و عرب و مغول، در کار بر پا کردن چهارمین کشتار بزرگ است که برای توجیه بی جمعیتی ایران، پس از قتل عام واقعی پوریم، تدارک دیده اند!

۱۵۲. خاطرات یدیدیا شوفط

در صفحه ۱۱۴ شماره سوم «مجموعه مقالات مطالعات ایرانی» مطلبی می خواندم از سید منصور سید سجادی با عنوان «دهانه غلامان: شهری هخامنشی در سیستان». که نویسنده کوشیده است هخامنشی بودن مجموعه دهانه غلامان را با ارائه ادله آیکی و بی ربط زیر اثبات کند:

«یکی از دلایل قابل توجه اهمیت این شهر، کمبود و یا در حقیقت نبود آثار باستانی باقی مانده از شهرهای دوران هخامنشی است... دهانه غلامان شاید تنها شهری از دورانی باشد که در آن به وضوح می توان انواع خانه های شخصی و خصوصی مردم را در کنار ساختمان های «دولتی» و اجتماعی و مذهبی دید».

چنین دلایل درخور تمسخر، گرچه مطلقا به کار هخامنشی جا زدن بقایای یکپارچه خشت و گل و ایلامی دهانه غلامان نمی آید، اما جویندگان حقایق تاریخ ایران را به این کشف می رساند که حقارت یادگارهای دوران هخامنشی، در مطابقه با ادعاهای به بوق سپرده آن ها، راهی جز این گونه توسلات برای ایران شناسی باسمة ای کنونی باقی نگذاشته است. در واقع اوضاع موجود چنان است که هر یافته به ظاهر بی صاحبی، ناگزیر و برای رفع بی نشانگی باید به هخامنشیان بخشیده شود، زیرا اغلب عنوان داران مرتبط با تاریخ ایران و مرخص شده از آموزشگاه های تدریس تاریخ و باستان

شناسی در ایران و جهان، اصولاً از هیچ مطلبی جز ایران هخامنشی اطلاع ندارند، به موضوع دیگری علاقه نشان نمی دهند و چیزی نموده است که حتی محتویات جیب خود را نیز به آن سلسله ناچیز صدقه دهند! چنین مونثاژ دوره گردانه هویت برای هخامنشیان، موجب شده تا صاحب نظران رسمی، صورت لازم برای باز سازی تاریخ ایران در تمام دوران ها را، نه از مکاشفات محتوایی و میدانی، بل از چنین بذل و بخشش های بی ضابطه خام اندیشانه و یا مراجعه به چند سطر از کتابی فاقد شناسه استخراج کنند.

«پیش از آن که به تشریح اوضاع معماری و وضعیت ساختمان های شهر بپردازیم، لازم است مختصری در مورد نام اصلی این شهر و موقعیت آن در دوران شاهنشاهی هخامنشی بگوییم. اگر نخواهیم تنها به مدارک و شواهد کتبی در مورد درانجانا و یا زرنکای نام برده در کتیبه های هخامنشی بسنده کنیم، و یا این مدارک را کافی ندانیم، نمی توانیم این موضوع را نیز انکار کنیم که دهانه غلامان، لااقل برای مدتی، مرکز سیاسی و اداری و اجتماعی، یا به سخن دیگر و در یک کلمه، پایتخت درانجانای هخامنشی بوده است. بنا بر این باید این شهر را با زرنکای هخامنشی و زرین مورخانی چون کتزیاس و ایزودور خاراکسی یکی بدانیم... تیت در مورد تطابق ناد علی با زرنج باستانی به روایات محلی استناد می کند و می نویسد: اطلاعاتی که ما از منابع آزاد راجع به وضعیت زرنج به دست آورده ایم، موید آن است که در قرن دهم میلادی زرنج دارالحکومه سیستان بوده است. حتی این اطلاعات روایت های محلی را تأیید می کند که ویرانه های ناد علی آثار باقی مانده از شهری است که خسرو بنا کرده و عرب ها آن را زرنج می گفتند». (مجموعه مقالات مطالعات ایرانی، همان مقاله، ص ۱۲۰)

پس زرنج هخامنشی، شهری است که خسروی ساسانی ساخته و تا قرن سوم هجری که اعراب آن را زرنج نام داده اند، پایتخت بوده است! حالا چرا اعراب قریب سیصد سال پس از هجرت به سیستان رسیده اند که می گویند یعقوب لیث صفاری بر آن حاکم بوده، پرده

کوچکی از پرت نویسی متداول در اسناد ایران شناسی موجود است. اینک سلسله مراتب استدلال در این مطالعات چنین صورت عجیب و در واقع قبیحی به خود گرفته است: اگر مدارکی برای ادعایی کفایت نمی کند، پس باید کنجکاوی بیش تر را کنار گذارد و برای دفع شر، سوقات مدعی را قبول کرد، زیرا ظاهراً همین که کتزیاس و ایزودور خاراکسی ناشناس که نمی دانیم چه گونه از اوضاع سیستان با خبر بوده اند، احتمالاً چیزی در باب مکانی به نام زرنگای نوشته باشند برای درک مدخل کفایت می کند! در این گونه موارد چنین تردید اساسی اصولاً طرح نمی شود که حمله فرضی اعراب به ایرانی که بقایای تاریخی دال بر تجمع انسانی ندارد، چه محرک و موجبی داشته است؟ این عیوب و بیماری مزمن شده پایه، در موضوع پیشینه و سرگذشت مردم ممتاز شرق میانه، که توسل لاعلاج به روایات محلی و اطلاعات آزاد و برگ نوشته های جاعلانه را نیز موجه می کند، تنها از آن سبب است که مطالعات تاریخی در باب رخ دادهای منطقه ما و حتی جهان باستان، با هدایت یهودیان، بدون مراجعه به ماجرای پوریم و عوارض ناشی از آن صورت گرفته و تنظیم و تحریر شده است. زیرا بدون شک حتی گشودن مدخل های معاصر تا مقطع انقلاب اسلامی ایران نیز با منظور کردن حادثه پوریم و عوارض و عواقب آن، صورتی جدا از آن برداشتی به خود می گیرد که رخ داد پوریم را در منطقه ما شناسایی نکرده باشد!

نزد آن کسان که این بقایای خشت و گلی و آشکارا ایلامی دهانه غلامان در سیستان را، هخامنشی شناسایی می کنند، ذره ای اعتبار علمی و وجدان ملی برای حرمت به پیشینه بومیان اصلی این سرزمین نخواهید یافت.

با چنین دیدگاهی است که پس از گذر از اباطیل تاریخی نوشته شده به نام سلسله های ایران باستان و ده قرن نخست ظهور اسلام، در ورود به دوران اصطلاحاً صفوی، تمام زوایا و حواشی ادعاهای صفوی بنیان را، از مناظر مختلف بررسی کردم، با مراجعه به نبود مختصر نمایه ای از تجمع قومی و بومی در ایران پس از پوریم نشان دادم به دنبال آن رخ داد پلید، تا قرون اخیر، نمونه ای از مستحذات عمومی مورد نیاز هر جامعه ای، از قبیل پل و سد و کاروان سرا و بازار و حمام و آسیاب و آب انبار و خانه و قبر حکومتی در سراسر ایران نیافته ایم؛ از آثار قلبی و گم راه کننده سیاحان عصر صفوی نوشتم؛ صنایع دستی منتسب به آن دوران را بررسی کردم که از اثر انگشت مداخله کنندگان و ظاهر سازان تمدن ایران نوین، یعنی نقش های بی پایان ستاره داود پر بود؛ باسمه هایی را نشان دادم که در اروپا برای صورت شاهان صفوی ساخته اند؛ به معماری و زمان ساخت امام زاده ها رسیدگی کردم و به روشن ترین وجه معلوم شد معماری مانده های پراکنده از آن دوران، غالباً کنیسه و کلیسایی است؛ معتبرترین منبع صفویه شناسی، یعنی کتاب احمق فریب «عالم آرای عباسی» را به دکه لبو فروشی سپردم؛ به نمایشی و بی کاربرد بودن ابنیه کاروان سرای، از طریق اثبات نبود شهرهای بزرگ در زمان صفویه پرداختم، که می توانست به تنهایی علایجی برای عوام زدگی تاریخی موجود شناخته شود؛ غیر تاریخی و تازه ساز بودن شهر شیراز را با ارائه تصاویر و ترسیم هایی اثبات کردم که اندک بهانه و فرصتی برای نادیده گرفتن آن باقی نمی گذارد؛ به عکس ها و رسامی های رسوا کننده ای رجوع دادم که دانسته های کنونی درباب بقایای معماری مانده ازدوران صفوی را به تمسخر می گرفت؛ و سر انجام آن ضربه نهایی را فرود آوردم و با مراجعه به آمار و جمعیت شناسی تاریخی اثبات کردم که بر اساس عقب گشت رشد طبیعی و منطقی نفوس، در آغاز دوران صفویه و باز هم به سبب وسعت کشتار پوریم، سرزمین ایران فاقد کثرت انسانی مورد نیاز برای

بازسازی های ملی بوده است و از این مسیر بار دیگر یادآور شدم که سازندگان نمایشگاه ایران در دوران معروف به صفویه، کم ترین ارتباط و پیوندی با توانایی های محلی و بومی ایران نداشته اند.

با این همه هنوز کسانی در برابر پذیرش آن قتل عام، که موجب انهدام مطلق تجمع انسانی و توقف کامل رشد تمدن، در قدیم ترین خطه زیست و فرهنگ آدمی، یعنی شرق میانه شد، تا به حدی لجوج و مقاوم اند که مطالب مستند بی بدیل و روشنگر **تختگاه هیچ کس** را هم نادیده می گیرند و تایید نمی کنند. این منکران به راه نیامدنی از اعضاء چند لایه مشخص اجتماع اند: نخست یهودیان و نان خوران پنهان و آشکارشان که سرمایه گذاری دراز مدت و کلان، در پنهان نگهداشتن آن آدم کشی پر دامنه را، بر باد رفته می بینند و در سال های اخیر لحظه ای بوق معرفی ایران باستان و افتخارات مختلف ایران پیش و پس از اسلام را در مجامع بین المللی و در رسانه های خودی بر زمین نگذارده اند و نو سرمایه گذاری آنان در باز پروری و تغذیه همه جانبه پادوهای قدیم و تازه از راه رسیده، ابعاد حیرت آوری گرفته است. سپس برخی از دارندگان مدارک و مقامات دانشگاهی در این حوزه و عمدتا مولفان کتب تاریخی و ادبی قرار دارند، که گنجینه گمانه های برهم انباشته و کپک گرفته خود را نزدیک به ابطال کامل می بینند و سر انجام قوم گرایان متعصب و پان اندیش که محکم ترین ابزار رسوخ آرمان های نامعلوم خود را در تمسک به دیرینگی های چند هزار ساله فرض کرده اند. اینک تا آن ورود فقط چند یادداشت دیگر فاصله دارم، که اثبات می کند غالب داشته های ملی کنونی، در حوزه هایی معین، که متعصبانه از صحت و اصالت آن ها دفاع می کنیم، درزمره محتویات سرنگی است که ارامنه و مسیحیان و یهود، به تدریج و عمدتا در دو قرن گذشته، اندک اندک در رگ باورهای عمومی ما تزریق کرده اند و چنان خون مردم ما به تبعات آن آلوده است که اینک مایه های درون آن تزریق را، عضوی از پیکر قومی و ملی خویش می شماریم، تا سرانجام و

در پایان این مدخل مفصل، با خواست خداوند، به نتیجه گیری حیرت آور نهایی از تحولات پنج قرن اخیر در حوزه شرق میانه بپردازم.

«موسیقی: یکی دیگر از رشته هایی که یهودیان به آن پرداختند موسیقی بود. آری موسس و مبتکر هنر ظریف و روح پرور موسیقی، یهودیان بوده اند. این دیگر مسلم و زبانزد عموم است که حضرت داود پیغمبر و سلطان یهود - سرودها و نغمه های قدسی و روحانی خود را با موسیقی اجرا می فرموده و موسیقی را تقدیس می کرده و برای اولین بار هم در کلیسای مسیحی نواختن ارگ و خواندن سرود با آلات موسیقی و به طور دسته جمعی کر شروع و معمول شد به وسیله یک نفر یهودی معمول گردید. در این رشته هم کار را به جایی رساندند که بیش از هفتاد درصد از استادان و مشاهیر موسیقی دنیا را یهودیان تشکیل می دهند.

اغلب ارکسترها و برنامه های بزرگ کنسرتی که امروز در اپراها و مراکز مهم موسیقی دنیا اجرا می شود اثر استادان یهودی این فن امثال: بتهوون - شوپن - موزار و منوچیم یهودی و غیره است.

در این جا ناچارم توجه خوانندگان محترم را به این نکته جلب کنم که در همین ایران خودمان غنا از نظر بعضی از آقایان ممنوع بود و خلاف شمرده می شد - و مسلمانان حق نواختن بل که حتی حق استماع آن را هم نداشتند و این یهودی ها بودند که با هزار خون دل و تحمل ضرب و شتم و هرگونه تحقیر و توبیخ و غیره موسیقی ایرانی را از صدها سال قبل به این طرف حفظ نموده و زنده نگاه داشتند.

مخصوصا این آهنگ دانشین یار مبارک بادا که امروز این همه مورد توجه واقع شده و صفحه ها از آن پر کرده اند ابتکار و ساخته و آرم و سرود مخصوص عروسی های یهودی ها بود. این هنر هم چنان که سایر افتخارات ملی در دوران درخشان و هوشیاری پهلوی آزاد شده و رونق و اوج گرفت. اینک یک گوشه از تحمل بدبختی و صدمه و خسارت یهودیان را برای حفظ موسیقی در این جا ذکر می نمایم». (عبدالله امین زاده ناسی، صبح امید، ص ۶۱)

مورخ اصرار دارد توجه را به دو برداشت از نقل فوق جلب کند، که یادگاری از یک محقق و مولف یهودی ساکن ایران است که کتاب

صبح امید را در آرزوی پیوند و در واقع یکسان شمردن ایرانیان مسلمان با اجداد یهودی خویش نگاشته است! نخست این که اگر داودهای تورات و قرآن را یکی بیانگاریم، داود قرآن کریم، اشتهاوری به لحن خوش و استادی در ترنم و نغمه پردازی و مزقون نوازی ندارد و این بهانه را یهودیان برای تقدیس غنا ساخته اند، به ویژه که تورات او را جنگاوری خون ریز و شجاع نیز می شناساند که قبول جمع هنرمندی او درنواختن ساز و نغمه سرایی، همراه سود بردن استادانه از ابزار آلات جنگ، شخصیت او را بسیار به نرون رومی شبیه می کند و دیگر این که چون تا همین یک دو قرن پیش، مکتب و محفل و مطلبی با نام موسیقی ایرانی شناخته نبود و نیز اشتغال به غنا در قرآن مبارک نهی مسلم و آشکاری ندارد، پس دستور اجتناب از غنا و حتی اصرار در حرمت آن، از سوی حوزه های دینی و مذهبی ایران را، باید شاهکار شگفتی از نمونه های دورانیشی و تیز هوشی میان سالم ترین و عاقبت اندیش ترین لایه روحانیت ایران شناخت، که با نهی نزدیکی به غنا، در برابر گسترش کامل و بی مانع این توطئه یهود و ایجاد کساد و کندی در این ابزار خوش دست رسوخ کنیسه، که مکملی بر خوش باشی های شاعرانه و لالابالگیری های منضم به آن بود، سد شرعی بسته اند!

«موسیقی در مکتب شیعی ایرانی، جایگاهی دو وجهی دارد: در سنت تصوف، شعر و موسیقی وجهه ای متعالی، الهام بخش و عاطفی دارد، اما به نظر شیعیان امامی، موسیقی الزاما با بی قیدی اخلاقی و میگساری عجین است و به همین دلیل با ابعاد تاثیر گذار، خوش بینانه، و شادی بخش موسیقی، آن طور که ملای روم مبلّغ آن است، مخالفت می کردند... از نشانه های این نفوذ حرام اعلام شدن موسیقی غیر عبادی بود. با این حال موسیقی جایگاه خود را از دست نداد. گرچه روحانیون نتوانستند موسیقی را از صحنه اجتماع حذف کنند، اما تاثیرات منفی آن بر وضعیت نوازندگان و موسیقی دانان حرفه ای آشکار شد که گویی از کسب و کاری نجس نان می خوردند و با رقاصان و میگساران دمخور بودند. به همین دلیل در

یک دوره سیصد ساله، موسیقی ایرانی توسط اهل ذمه: ارمنی ها، زردشتیان و بیش از همه یهودیان، حفظ و اجرا می شد. روی آوری یهودیان به موسیقی طبیعی بود، زیرا اقلیتی پر جمعیت ولی پراکنده بودند و در اثر محدودیت ارتباطی و قوانین تضعیف کننده اقتصادی و شغلی، ناگزیر بودند با آهنگ سازی و نوازندگی، زمینه کسب درآمد خانواده را فراهم کنند و بدین ترتیب، نوازندگان یهودی، حافظان موسیقی سنتی ایران نیز محسوب می شوند». (گروهی از نویسندگان یهود، فرزندان استر، صفحه ۱۵۶)

از میان همین سطور، تکلیف متصوفه و بسیاری از متون و دواوین و در راس آن ها مولانا تعیین می شود و می توان به جدید بودن این نام ها و اطوارها پی برد، زیرا اینک می دانیم هر تصور موسیقایی، در سرزمینی که در آغاز صفوی هنوز از نفوس آدمی خالی بوده، ادعایی سر به هوا و ناشیانه است. چنان که دخالت یهود در تنظیم آن چه امروز موسیقی ایرانی می شناسیم، نه حاصل ناگزیری نان آوران آن قوم، که نتیجه برنامه ریزی مدون کنیسای جهانی می دانیم. این مطلبی است که به آسانی از رجوع به اسامی نام آورترین موسیقی دانان ایران، از عهد قاجار تاکنون به سهولت کسب می شود:

«ملا العازار از بزرگ ترین رهبران دین یهود در زمان خود بود... تقریباً در همان زمان، عبدالله خرمیان نزد حسین قلی خان و درویش خان، دو تن از برترین استادان نوازنده موسیقی ایران، نواختن تار را آموخت. دوستی وی با مرتضی خان نهورای و یحیی زرین پنجه، که بعدها از استادان موسیقی کلاسیک ایران، در اواسط قرن بیستم محسوب شدند، پایه ریزی شد. عبدالله در ۱۹۲۴ میلادی، در کنیسه عزرا یعقوب محله تهران، که عبری، موسیقی عبادی و آواز تدریس می کرد، گروه موسیقی مردان جوان را پایه ریخت. به زودی، گروه به اجرای بخش هایی از سبت و نماز و دعای عصر پرداختند. وقتی به تعداد اعضای گروه افزوده شد، یک محل سازمانی را برای کنیسه خریداری کردند. گروه توسط عبدالله خرمیان و سه پسرش، امیر، روح الله و شکرالله هدایت می شد». (گروهی از نویسندگان یهود، فرزندان استر، صفحه ۱۵۷)

این نه فقط موسیقی، که غالب توانایی های حرفه ای، به خصوص در صنایع دستی و بافت گلیم و فرش، که امروز شناسه شناخت هنر ایرانیان در جهان است، در زمره مشاغلی است که یهودیان در زمان درهم ریختگی نوسازانه ایران، معروف به عهد صفوی، به ایران بی محافظ و مدعی وارد کرده اند.

«منوچهر کوهن: جناب حاخام لطفا باز از خاطراتی که از پدران و نیاکان خود دارید بگویید؟

حاخام یدیدیا شوفط: مرحوم پدر من ۸۵ سال عمر کرد. او هم مشغول کار ابریشم بود و هم مشغول تدریس. تا آخرین لحظه عمرش هم انگشت اش لای کتاب تورات بود که چنان تسلیم کرد. شب یک شبات بود که ما را برای همیشه تنها گذاشت. متأسفانه در آن زمان بعضی اوقات در جامعه پیش آمدهایی می شد که از به زبان آوردن آن ها خجالت می کشم. ایسرائل های کاشان در خانه های شان که بعضی بزرگ بودند، موقعی که فروردین و اردیبهشت می شد، کارگاه ابریشم کشی درست می کردند. این ابریشم کش ها هم بیش تر یا بیدگلی بودند یا اهل آران که البته اجداد همه شان ایسرائل بودند و این فن را هم از پدران خود یاد گرفته بودند. دستگاه های ابریشم کشی خود را می آوردند به خانه ایسرائل ها، سه یا چهار خانه هم بیش تر به این کار نمی پرداختند. خانه ما هم یکی از آن ها بود. ما پيله ابریشم می خریدیم. آن ها هم می آمدند پيله های ابریشم را برای ما با دستگاه های مفصل، به کمک آب جوشان به ابریشم مبدل می کردند». (منوچهر کوهن، خاطرات حاخام یدیدیا شوفط، ص ۲۴)

مقام حاخام یدیدیا شوفط در نزد یهودیان ایران به راو نزدیک می شود و به اقوالی، از آن نیز در می گذرد. او کهن سال ترین منبع اطلاعات زنده در باب یهودیان ایران است. از میان سخنان او به مبداء یهودی ابریشم کشی در کاشان پی می بریم، که بعدها موجد و مولد قالیچه های معروف آن شهر شده است.

«منوچهر کوهن: جناب حاخام، از کاشان بفرمایید و یهودی های کاشان. در ایام جوانی شما جمعیت یهودیان کاشان چه قدر بود؟
حاخام یدیدیا شوفط : می گفتند اوایل بسیار زیاد بوده است. اکنون

نمی توانم آمار دقیقی از گذشته بدهم. اما شنیده ام در کاشان و اطراف آن، یعنی دهات دور و نزدیک اش در زمان قبل از صفویه تقریباً نود هزار نفر یهودی ساکن بوده اند. این رقم را تا صد هزار هم گفته اند، ولی بعد از به قدرت رسیدن صفویه، فشار و تهدید و ارباب و کشتار یهودیان برای تغییر مذهب شدت گرفت و به سرعت تعداد یهودیان کاهش یافت. به طوری که عده ای را در شهر و بسیاری را در دهات به زور و تهدید جان مسلمان کردند که در مسلمانی باقی ماندند. در اوائل به یهودیان برای ورود به کاشان اجازه نمی دادند و یهودیان نمی توانستند در این شهر و حوالی اش سکونت کنند. بعدها عده زیادی از یهودی های اطراف شهر و به خصوص دهات یهودی نشین وارد کاشان شدند. زندگی مالی در کاشان به علت ابریشم کاری خیلی خوب بود. در آن روزگار قدیم، تهران جمعیت یهودی زیادی نداشت. اما تمام دهات کاشان مانند آران، بیدگل، نوش آباد و حتی بعضی از دهات دور کاشان یهودی نشین بودند. در این دهات ترمه می بافتند و یکی از کارهایی که یهودیان کاشان و حوالی اش انجام می دادند، ترمه بافی بود، که خیلی هم گران بود. یک تکه حدود یک متر در یک متر و نیم را گاهی هزار تومان آن روزها می فروختند». (منوچهر کوهن، خاطرات حاخام یدیدیا شوفط، ص ۵۲)

اما این حاخام که قصد بیان تاریخ شهر کاشان در دوران مقدم بر صفویه را دارد، خود مهاجری به ایران در آغاز همان دوران است.

«منوچهر کوهن: جناب حاخام، یکی از هدف های ما فعلاً ضبط همان «فضل پدران» از زبان شماسست که به عنوان میراث یهودیان ایران ارزش فرهنگی دارد. شما حتماً شنیده اید که در دانشگاه اورشلیم بخشی مربوط به تاریخ یهودیان دنیا است. هر چند به نظر من بزرگ ترین میراث یهودیان جهان بعد از سرزمین اسرائیل، در ایران وجود دارد. ولی متأسفانه آن طور که شنیده ام فقط حدود کم تر از یک ساعت نوار صدا در آن مرکز وجود دارد. بنا بر این در طول این ۲۵۰۰ یا ۲۷۰۰ سالی که از اقامت یهودیان در ایران می گذرد، متأسفانه یهودیان ایران کم تر اثر و یا رد پایی از خود در تاریخ به یادگار گذاشته اند. حالا به دلیل مشکلات اجتماعی بوده است یا

فشارهای سیاسی و یا به هر دلیل دیگر بماند. به همین سبب خواهش می‌کنم تمام مطالب مربوط به «فضل پدران» را تا آن جا که به خاطر دارید، چه امروز، چه روزهای دیگر بیان بفرمایید؟

حاکم یدیدیا شوفط: به طوری که شنیده ام اجداد اولیه ما صدها سال قبل از دوره مرحوم ملا «مشه هلوی» که امروز مقبره اش بعد از قرن ها هنوز در کاشان پابرجا و مورد احترام یهودی ها و مسلمانان این شهر است، در کاشان زندگی می کردند. ملا مشه هلوی مورد احترام نه تنها اسرائیل ها، بل که بسیاری از مسلمانان هم هست. البته ایشان جزو اجداد من نیستند، ما جزو کسانی هستیم که می گویند در زمان ورود مرحوم ملا مشه هلوی به ایران، حدود ۵۰۰ سال قبل که سیصد هزار نفر از اسرائیل ها را بدون هیچ آذوقه و پوشاک، با منتهای بدبختی از اسپانیا اخراج کردند، به ایران مهاجرت کرده ایم. در حالی که بزرگ ترین دانشمندان در بین اسرائیل های اسپانیا وجود داشت، مانند «هارامبام» و یا رمبان، «ربنو مشه برنحمان» و همچنین بسیاری دیگر از دانشمندان اسرائیل که تفاسیر مفصلی از تورات دارند که تا به امروز مورد مطالعه و استفاده همه دوستداران تفاسیر تورات قرار دارد. یا مانند «ابربانل» (دون اسحق) که نه تنها در علم تورات دانشمند بسیار بزرگ و خوبی بود، بل که فیلسوف و سیاستمدار عالی مقامی هم بود، و بسیاری دیگر یهودیان در عالم پراکنده شدند و به تدریج حرکت کردند و بعضی از این آوارگان به ایران و عده ای به کاشان رسیدند. کاشان در سابق به خاطر موقعیت کسبی که داشت، زن و مرد اسرائیل به کار ابریشم مشغول بودند و حتی بچه های پنج سال به بالا، چه پسر و چه دختر به انواع و اقسام کارهای ابریشم و قالی بافی مشغول بودند و اوضاع و احوال کسبی آن ها در سابق از دیگر یهودیان ایران به تر بود. یعنی همه بی نیاز بودند و بسیاری از آن ها از علمای عالی مقام شدند که طی چند واقعه با زور مسلمان شدند و بعضی با دانش عربی مجدداً به یهودیت برگشتند. به هر حال، به سبب مظالم و مصائب فراوان، «هاراو مشه هلوی» با خانواده اش و به اتفاق چند خانواده دیگر وارد کاشان شدند. باید به شما بگویم در خانواده ما نه تنها مرحوم پدرم که یکی از اجله علما و راو بزرگ کاشان بود، بل پدر بزرگ و پدر پدر بزرگم و همه این ها علاوه بر

این که مشغول کارهای ربانی بودند، مشغول کارهای کسبی هم بودند. یعنی به کار ابریشم مشغول بودند. برای این که از نظر مالی به کسی احتیاج و نیازی پیدا نکنند. حتی کارخانه ابریشم کشی که با پیله فراهم می شد وجود داشت. در دوره ای که بنده به خوبی یاد دارم هرسال از دهات آران یا بیدگل یا نوش آباد که سابق همه یهودی و در این شغل استاد بودند با همان زبان یهودی کاشان حرف می زدند، می آمدند در کاشان در خانه های یهودیان با برپا کردن دستگاه ابریشم کشی چند هفته مشغول بودند مجدداً به دهکده های خود با همان کیش مسلمانی که قرن ها عادت کرده بودند مراجعت می کردند و خود آن ها به خوبی می دانستند که با چه وضع ناهنجاری مسلمان شده اند. در شهر کاشان بسیاری از یهودیان مسلمان شده مردان عالم و شاعر و معلم بودند که با یهودیان کاشان رفاقت صمیمانه و معاشرت داشتند و بنده چند نفر از آن ها را می شناختم و با آن ها ملاقات می کردم». (منوچهر کوهن، خاطرات حاخام یدیدیا شوفط، ص ۱۴)

اعتراف حاخام یدیدیا شوفط به مهاجرت تدریجی و بی کنترل و مانع ۳۰۰ هزار یهودی از اسپانیا به ایران، در ۵۰۰ سال پیش، از سویی به ترین دلیل آگاهی سران کنیسه از خالی بودن این سرزمین، پس از قتل عام پوریم است و از دیگر سو تاریخ صفویه ساخت یهود را ابطال می کند. زیرا اگر سران صفویه بنا بر اقوال موجود، یهود آزاد بوده اند، چه گونه اجازه داده اند این همه مهاجر یهودی به ایران وارد شوند، نیشاپور و کاشان و این و آن نقطه را آباد و انبوهی مقبره یهودی و مکان زیارتی مقدس برپا کنند؟! این تصویر روشن آن ماجرای است که در ایران عهد به اصطلاح صفویه می گذرد: مردمانی عمدتاً از یهود وارانمه، با سرمایه گذاری و مدیریت و هدایت کنیسه، به بهانه های مختلف، از جمله بهانه فشار دولت های کلیسایی اروپا، در گروه های بزرگ، راهی این سرزمین شده اند تا آثار پوریم را به تدریج از برابر چشمان کنجکاو جهانیانی بزدايند که اندک اندک و به دنبال باز شدن و شناخت مسیر اوقیانوس ها، به دیدار جهان می شتافتند، داستانی که هنوز دراز سر است.

۱۵۳. معماری اسلامی در ماوراءالنهر

اینک صف بندی ها آشکارتر است: یهودیان که انتظار هجوم بنیان اندیشان را نداشتند و بافته های قرون اخیر خویش، برای مردم شرق میانه و دین کبیر اسلام را، در موضوع هستی و هویت و فرهنگ و ادب و عقاید و مذاهب، به خصوص پس از مدخل کوتاه جمعیت شناسی تاریخی و نقد کتاب بی اعتبار مجد، بار دیگر پنبه شده می بینند و شاید هم بویی از مباحث رسوا ساز آتی برده باشند که قسمت عمده ای از به اصطلاح دانایی های کنونی، با عنوان علوم انسانی را، به باد نقد می سپارد و نیز زمانی که لباس لسان خاخم و کشیش برای تاریخ مجعول ایران باستان و هزاره نخست اسلامی را، بر تن فرهنگ آدمی پوشیده دیده اند، در آغاز ورود به مباحث معاصر، ظاهرا و به عنوان آخرین سلاح، هنگامی که هرگونه برخورد منطقی با این داده ها را غیر ممکن می یابند و راهی برای اثبات دوباره دروغ های خود ندارند، شعبه تازه ای در میان اقوام کنونی ایران علیه این وبلاگ و کتاب های تاملی در بنیان تاریخ ایران و به طور کلی بنیان اندیشی گشوده اند که از فرط بی مطلبی فقط عربده می کشند و به کار تحریک لایه لومپن و بنیان ناشناس درون اقوام دل خوش اند. آن ها که کار خود را با نمایش مترسکی از اجداد موز به دست خویش شروع کرده و طعم ناکامی مطلق این گونه اطوارها در برخورد با مکتب بنیان شناسی را چشیده اند، مسلماً از این نو لجنزار بدبوتر اخیر نیز، شسته و رفته خارج نخواهند شد.

اینک فاصله ها روشن تر است و صیادان ناکام مانده در گرفتن کره از آب، با دست های خالی به میدان آمده اند. قوم گرایان به سویی و بنیان اندیشان به راه خود می روند، زیرا دیگر آشکار است که این تحقیقات قصد نزول از مبتدای هستی سوز پوریم را ندارد و منطقاً اندک گنجایشی برای پذیرش هیچ قومی در ایران پس از آن نسل کشی، تا مقطع تحولات اخیر را منظور نکرده است و آن کسان که

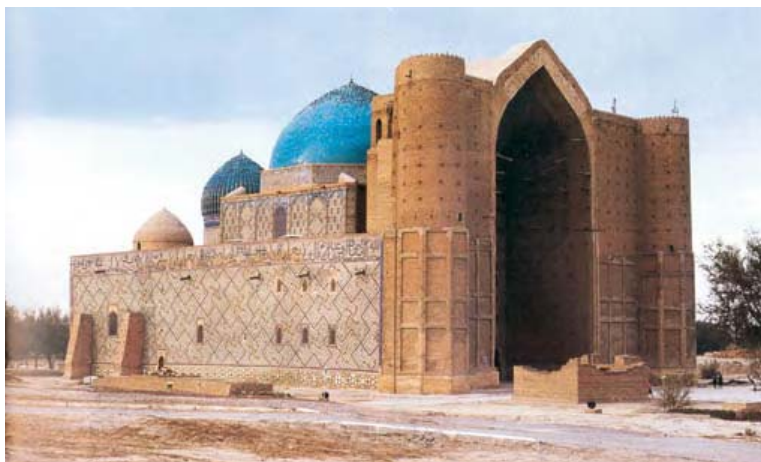
گمان داشتند سازمان دهندگان صفویه اند، چنان که ناگهان چرت تاریخی آن ها بریده شده باشد، معلوم شد که با توهم دیگری مواجه بوده اند که از شاه اسماعیل تا منشی شاه عباس و تاریخ عالم آرای عباسی اش مضحکه ای دست ساز یهودیان بوده است. آن ها دیگر می دانند سر از کجا بیرون خواهند کرد و با خبرند که مکتب بنیان اندیشی، بی اعتنا به حماسه سرایی های گوناگون اقوام، راه به کجا خواهد برد و چنین است که کنیسه تمام همکاران و همراهان قدیم و جدید را برای نبرد با این داده های نو، که پرچم فرهنگ مظلومیت یهود را به زیر خواهد کشید، به خدمت فرا خوانده است، چنان که بنیان اندیشان نیز مصرند تا تعیین تکلیف نهایی، به هر بهایی، از این نبرد نو با دروغ سر نییچند.

باری تا زمان بیان برداشت نهایی از این مقدمات طولانی، جز یکی دو آیتم دیگر باقی نمانده است: اتمام مبحث معماری عهد صفوی و گفتاری در باب وارداتی و نوپدید بودن زبان فارسی. هر صاحب نظری که مظاهر معماری اشرافی و یا حکومتی و دینی را، حصه مشخص و عمده ای از هویت اقوام و تمدن ها می داند و نبود آن را دلیل محروم ماندن این یا آن گروه انسانی از امکانات رشد، تا حد تقلید ناگزیر از زیستن بر پایه نمایه های طبیعی می شناسد، با نگاهی به بقایای معماری در ایران، به آسانی در می یابد که نوساخته های عهد صفوی، از هیچ مکتب و مبنا و پیشینه ملی و بومی الهام نگرفته و چنان که در گفتار مربوط به کاروان سراهای آن عهد با خبر شدیم، هر گروه کاروان سرا ساز وارداتی بنا بر تصورات خود از نیازهای یک کاروان سرا، محوطه ای را به زیر ساخت برده و مکررا خواندیم که بنای دو کاروان سرا هم در ایران یکسان نیست و پل های سبک رومن اصفهان نخستین نمونه از نوع خویش در پهنای تاریخ ایران، تا دوران صفویه بوده است! آن ها که به اهمیت معماری در شناخت هویت و پیشینه و سرنوشت اقوام و ملل بها نمی دهند، یا از درک مطلب به کلی عاجزند و یا قدرت برداشت از این مبدا

مشترک را ندارند که تمامی تجمع های انسانی که توان ارائه معماری قومی و یا ملی را نداشته اند، ناگزیر و در سراسر جهان، از بومیان آمریکا، تا بدویان صحراها، جز در انواع چادرهای پوستی و الیافی و یا در غارها و میان شاخه ها و حتی در هوای باز نزیسته اند و به طور قطع ملت هایی که نمودار و نمونه ای از تدارکات معماری ندارند، بی اعتنا به زبان و موسیقی و غیره، که می توانند عوارضی طبیعی و حتی عاریتی شمرده شوند، در فضای ماقبل عرض اندام ملی و به صورت غیر مستقر و بلاتکلیف و کوچ نشین زیسته اند! چنین است که وجود معابد مایاها و آزتک ها در آمریکای مرکزی و یا معماری اهرام مصر، ظن دخالت تمدن های ناشناخته غیر زمینی در احداث آن ها را، نزد ناباوران محاسبه گر و پیشینه خواه، تقویت کرده است.

بدین ترتیب آن گروه های کار کشور ساز، که اصطلاحا به زمان صفوی، با قصد رفع علائم تهی ماندگی ایران پس از پوریم و حتی المقدور انباشتن آن از نمایه های معماری و تغییر سیمای سرزمینی سوخته و بی حاصل، به مراکز تجمعی با نمایشات پیش رفت و آثار و ابنیه عام المنفعه و عمومی وارد این سرزمین شده اند، در برابر خویش الگویی از معماری معتبر ملی برای تقلید نمی دیده اند تا دنباله آن را ادامه دهند و این اساس اولیه و دلیل اصلی این همه سرگردانی و بلبشوی بی سامان و غیر قابل توضیح در معماری ایران عهد صفوی است که دو کاخ دولتی در فاصله چند صد متر، یکی به شمایل عالی قاپو و دیگری با نمایی چون چهل ستون از آب درآمدہ است، بلبشوی عامی که هنوز هم گریبان معماری ایران را رها نکرده و تاکنون نتوانسته ایم الگویی از معماری بومی و ملی خویش، جز کلبه مشهدی حسن، در کوه پایه ای را نمایش دهیم، چنان که معماری عهد زندیه در شیراز سخنی جدا از معماری صفوی دارد و مقایسه ارگ بدوی کریم خان با معماری فاخر کاخ و بناهای اصفهان گام بزرگی به عقب محسوب می شود، معماری قاجار راه دیگری از معماری عهد زندیه و صفوی را پیموده و معماری پهلوی به تمامی

سرگردان و مسخره است. بدین ترتیب معماری به اصطلاح صفوی را باید با زمان طولانی حضور آن سلسله در ایران منطبق کرد و سخت گیرانه به دنبال پاسخ این سؤال بود که گرچه صفویه را ۲۵۰ سال حاکم بر این سرزمین گفته اند، اما چرا تمام نمایشات معماری مشخص این دوره طولانی را به شاه عباس اول در اوائل آن سلسله می بخشند؟! آیا سازندگان و اراداتی به ایران، نیمه نخست ورود خود را مشغول تمرین و اتوذهای متفاوت و در عین حال آماده کردن تدارکات ساخت و سازهای خویش بوده اند؟! حقیقت دیده نشده از آن دوران، چنان که با مدد خداوند، جزییات حیرت آور آن را باز خواهم گفت، جز این را نمایش نمی دهد.

می خواهم برای آسان کردن ارائه شگفتی های متعدد در پیش، بحث از معماری موجود در منطقه را از انتها آغاز کنم و به دقت کامل در بنای این مقبره در بخارا بخوانم که به خواجه احمد یساوی بخشیده و ساخت آن را به میانه قرن هفتم هجری، یعنی هفتصد سال قبل کشانده اند. برای این که بدانید این مقبره در کدام خطه عالم است، پس این نقل کوتاه از خاطرات یکی از متعصب ترین، سرشناس ترین و کنیسه ای ترین یهودی جهان را بشنوید:

«در این ایام روزی شخص آشنایی به نام «ایسار خان» به من گفت با یک ایرانی مرافعه دارد و می خواهد از کنسول ایران کمک بگیرد. او اهل بخارا بود و فارسی را با لهجه ای شیرین حرف می زد. می دانیم بخارا زمانی به ایران تعلق داشته و از مراکز مهم یهودی نشین دنیا بوده است.» (حبیب لوی، خاطرات من، ص ۱۳۴)

حبیب لوی از جزء جزء تاریخ یهود ایران و منطقه با خبراست و نیک می داند که سراسر خراسان بزرگ را بقایای یهودیان به شرق گریخته قوم خزر پر کرده اند، چنان که گروه به غرب گریخته آنان، اینک کشورهایی چون رومانی و لهستان را انباشته اند، همان ها که کستلر با نام «قبیله سیزدهم» یاد کرده است. از همین خراسان بزرگ است که هلاکو و تیمور و چنگیز قلابی را مورخان یهود به ایران اعزام کرده اند تا سهمی از خرابی های تولید کنیسه در پوریم را بر عهده بگیرند و گرچه آن را خاستگاه فارسی دری می دانند، اما برای پی بردن به اساس این موهومات کافی است توجه کنید که اینک در این زادگاه اولیه زبان فارسی، مردم به ترکی صحبت می کنند. به زودی و به خواست خداوند درخواهیم یافت که آن دربار سامانیان، که گویی در آن زبان دری رواج داشته، جز اهالی همین کلنی های به هم فشرده یهود در ماوراءالنهر نبوده اند که زبان بومی خود را، با شاخه های متعدد آن، که امروز زبان فارسی نام داده اند، همراه گروه های کاری، در عهد به اصطلاح صفوی، به ایران فرستاده اند. اما اینک سخن از معماری است و می خواهم نشان دهم که گستره حقه بازی های یهودیان علیه مسلمین این منطقه، تا چه مرزی رفته و چه صورت هایی به خود گرفته است. نگاهی دوباره به تصویر بالا بیاندازید. از منظر یک معمار این بنا جز کاریکاتوری بی هویت نیست و اجزاء آن اندک تناسب قابل قبول معماری با یکدیگر ندارند. سراپای جبهه سمت راست مطلقا نوساز است، با قاب کتیبه هایی تهی مانده و از نظر معماری نواندیشانه و حتی مقلدانه و مدرن. کاشی کاری تنوره گنبد و دیوار زیرآن، از هیچ باب با نمایه های دیگر قابل انطباق

نیست، گنبدها به سبک های متنوع بالا رفته، سمت چپ مطلقا آجری و سمت راست با آجرهای کاشی نمای بی نقش اولیه پوشیده است. گنبد میانی شاه کاری از جدیدترین تکنیک کاشی کاری و معرق در معماری اسلامی شناخته می شود. مجموعه این مطالب چنان که به خواست خدا منطق تاریخی و حرفه ای آن را بیان خواهیم کرد، عمر احداث و ایجاد این مقبره و مجموعه را از دو قرن نیز کم تر می کند.

حالا به نمای نزدیک تر این عکس از مقبره اصطلاحا محمود یساوی نگاه کنید تا معلوم شود حتی کاشی های ابتدای کتیبه قرآنی آن، یعنی **قال الله تبارک و تعالی** را هنوز نچسبانده اند، تمام ردیف قال تا پایین صفحه، حتی در زمان برداشتن این عکس رنگی که دورتر از پنجاه سال پیش نیست، مفقود است، **تبارک** دو حرف ر دارد یکی در میان ستون الف و کاف و دیگری در بالای تعالی و به نظر می رسد که **من ورقه** در میانه آیه ۶۹ از سوره انعام «و عنده مفاتیح الغیب لایعلمها الا هو و یعلم ما فی البر و البحر و ما تسقط من ورقه الا یعلمها و ما حبه فی ظلمات الارض و لا رطب...» نادرست و معیوب و خوانده ناشدنی و حتی به صورت الحاق بعدی و در فضای تنگ و نامناسب آمده است.

اینک به کاشی کاری گنبد میانی مقبره خواجه احمد یسای ترکستان توجه کنید. این همان کاشی کاری ممتازی است که در مساجد سمرقند و اصفهان، به اشکال دیگر نیز شاهدیم، که یکی را پایتخت تیمور مغول در قرن هشتم هجری و دیگری را پایتخت صفویان در قرن دوازدهم گفته اند! اندکی حوصله کنید تا به روشنی اثبات کنم، تکنیک این کاشی کاری از شهر کاشان و در اواخر دوران صفوی، یعنی قرن دوازدهم هجری بیرون آمده است، تا تکلیف خود را با بسیاری از ابنیه کاشی کاری شده اسلامی، که از قرن سوم بر سر پا می گویند، تعیین کنید!!!

۱۵۴. معماری اسلامی در منطقه

انهم یکیدون کید. و اکید کیدا. فمهل الکافرین امهلم رویدا.

می گویند چندی است برنامه متفاوتی در سیمای جمهوری ارائه می شود با نام «راز آرمادگدون». آدم هایی نوچهره، حرف های شنیده

ناشده می زنند و اسنادی را از همه جا قرائت می کنند موید این مطلب که یهودیان در تدارک برپاکردن کشتار و پوریم دومی در منطقه شرق میانه اند. جل الخالق! چرا این هشدار دهندگان پوریم دوم، از پوریم اول نمی گویند، سکوت در باب آن را صلاح می بینند و در گفت و گوی رویاروی، حتی وقوع تاریخی آن را تکذیب می کنند؟! بد نیست به آنان تذکر دهیم ابتدا توضیحی در باب پوریم اول به شنوندگان ارائه دهند تا درک معنای اشارات شان در باب پوریم دوم برای عموم آسان تر شده باشد!

در یادداشت قبل به وضوح معلوم کردم اعتماد به تاریخ گذاری های کنونی بر نمونه های معماری پراکنده در منطقه پوریم زده شرق میانه، بیرون رفتن از مدار بنیان اندیشی است و به دلایل متعدد و در جریان ارائه و ادامه این همه یادداشت نشان دادم که منطقه آسیب دیده از پوریم و به ویژه ایران، تا ۳۰۰ سال پیش، یعنی ۲۲۰۰ سال پس از آن نسل کشی بی منتهای یهودیان، به حوزه تحرکات تمدن و تولید وارد نشده و برای زدودن توهمات تبلیغاتی کنونی در باب فرهنگ اسلامی - ایرانی به نمایش کهن ترین و معتبرترین پاپیروس نوشته ها پرداختم که نشان می داد جهان اسلام تا میانه قرن ششم هجری هم خط مورد نیاز برای تولید منابع مکتوب غیر قرآنی و غیر شخصی را نداشته است و نتیجه گرفتم خط فارسی که بی تردید باید پس از تکمیل مهمّات خط عرب، چون نصب نقطه و اعراب، متولد شده باشد، قادر به عرض اندامی در حد ارائه مکتوباتی نبوده است که آشناترین آن ها قبول تدوین دیوان شاه نامه ابوالقاسم طوسی نا شناخته در قرن چهارم هجری است. آن گاه به فقدان مراکز آموزشی لازم در حوزه ایران اشاره کردم، سپس به بحث جمعیت شناسی تاریخی وارد شدم که خالی بودن این سرزمین از تجمع های تمدن ساز تا مبداء به اصطلاح صفوی را نشان می داد و سرانجام اینک از راه بررسی معماری اسلامی و تحولات دورانی و درونی آن، به مدد الهی در کار اثبات این مطلب که نخستین نمونه های معماری پس از

پوریم در ایران، هویتی مقدم بر قرون اخیر ندارد و این مطلبی است که مساجد ایران را نیز شامل می شود و اینک بی ذره ای تردید می توان و باید بیان کرد که نخستین مساجد ایران را، در قرن یازده و دوازده هجری به دست مجریان غیر بومی و نا آشنا ساخته اند، چنان که هیچ یک از این مساجد، تا دوران قاجار، قبله گاه با زاویه درست منتهی به کعبه ندارد. سپس با دقت در بنای یک مجموعه مذهبی در ماوراء النهر به خوبی شاهد شدیم نگاه به بناهای اسلامی در منطقه ما، درست برابر برخورد با معماری به اصطلاح ایران باستان و از جمله و به خصوص مجموعه تخت جمشید، تا چه اندازه سطحی و عامیانه بوده است. **مستند تختگاه هیچ کس** نشان داد که لااقل در باب معماری، صاحب نظری نداشته ایم که مانده های ابنیه تاریخی ایران را کنجکاوانه ارزیابی کرده باشد و به یقین مبحث در پیش در زمره نخستین تلاش ها برای معقول کردن مبانی معماری ایران است، کاری که تاکنون کوشنده دیگری، در هیچ زمینه و صورتی را، معرفی نکرده است.

این تصویر مسجد بزرگ سامره با طول و عرض ۲۴۰ در ۱۵۶ متر است، که از صفحه ۶۰ کتاب معماری اسلامی، کار هنری اشتترلین برداشته ام. تاریخ گذاران بر این مجموعه تدارک آن را به قرن دوم هجری می کشانند. سخن حاضر نه بر زمان ساخت، بل در حول شناسایی مصالح و بروز توانایی در دخالت و امتزاج هنر با معماری

برای ایجاد جلوه بیش تر در بناهای اسلامی است. در این جا فقط کاربرد آجر در وسعت و حجم کلان برای ارائه عظمت به مدد معمار آمده، با مختصر قاب سازی و دالبراندازی پلکانی که حوالی بنا را احاطه کرده است.

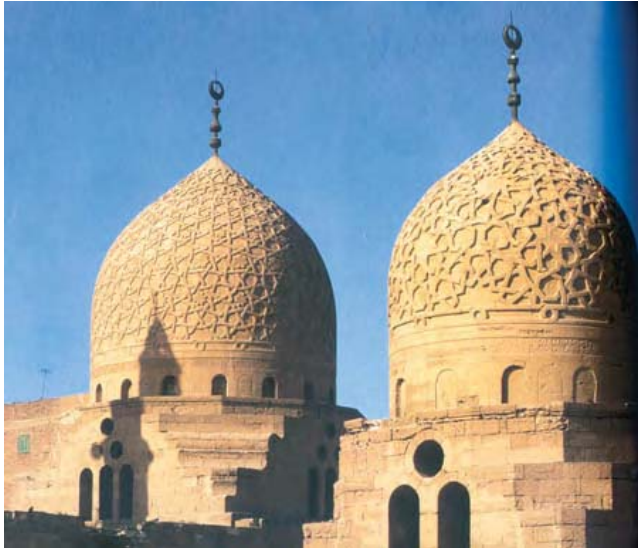
این هم قصر اخیدیر، که بازمانده ای از معماری قرن دوم هجری در عراق شناسایی کرده اند. زبان معماری در این ویرانه نیز اندک تفاوتی با نمونه سامره ندارد. معمار فقط همان خاک بیابان اطراف قصر را قالب زده، پخته و کنار و روی هم چیده است، با تدارک ترتیبی از دست اندازهای نر و ماده، که بیش از زیبایی، موجب تقویت دیوار و افزایش قدرت مقابله آن با تعدی زمان، تابش آفتاب سوزان و انحراف و شکست در ضربات مداوم و قدرتمند باد همراه با شن های بیابان شده است.

این بنای تازه از اجرا خارج شده مدرسه مستنصریه در مکانی است که امروز بغداد می شناسیم و به خواست خدا دیری نخواهد گذشت

اثبات کنم که تا همین اواخر کسی چنین نامی را بر آن شهر اطلاق نمی کرده است. به همین دلیل به افسانه های جمع آمده در گرد سازنده و شاگردان و مدرسین این مجموعه، از جمله حضور سعدی در حجره های آن، با مقرری مخصوص، اعتنا ندارم و تنها تذکر می دهم چنین بنایی را اگر مدرسه ای کهن بیانگاریم، با توجه به نقائص خط عرب، لااقل تا قرن ششم هجری، تنها می تواند مدرسه ای دایر شده در قرن نهم هجری قبول شود. هر معماری فقط با یک نگاه، بنای این مدرسه را، در مواد مصرفی ومصالح وآرایه های آرایشی، امتداد تکنیکی و دنباله منطقی الخیدیر عراق و مسجد بزرگ سامره می شناسد. در این جا دالبرهای آجری کاربردی ترند، محاسبات مقدار و زمان بود و نبود نور در حجره های آن عالمانه تر است و سرانجام استادی در کار با آجر تا به اندازه ای به تعالی رسیده، که در کتیبه های سر در ورودی شبستان مرکزی، چرخه های زینتی از آجر چینی جلوه می کند. در تمام این بنای بزرگ، کوچک ترین نشانی از شناخت کاشی و حتی آجرهای لعاب دار دیده نمی شود. حال آن که در بابل کهن، یعنی عراق کنونی و درست در حوالی مکان استقرار همین مستنصریه، لااقل ۳۰۰۰ سال پیش، شاه کارهای بی بدیلی از انواع نقش اندازی های فوق ممتاز، با استفاده از آجر و سرامیک های لعاب دار و خوش نقش و رنگ بر جای مانده که موزه های لندن و لوور را زینت داده است. آیا همین مستنصریه بی لعاب و رنگ، نشان نمی دهد که پوریم تا چه میزان و تا چه زمان، منطقه ما را از دانش بومی کهن تخلیه کرده است؟!

در حال حاضر اصلی ترین منابع شناخت معماری اسلامی را، یا در اختیار و یا در دسترس داریم. تعداد مقام دارترین آن ها تقریباً به ده نسخه می رسد که در زبان های مختلف تالیف کرده اند. اگر فضای این وبلاگ اجازه می داد ارائه سلسله نمونه هایی میسر بود که چون عکس های رشد کودکی در آلبوم خانوار، اصالت ژنتیکی در رشد طبیعی فن معماری اسلامی را نشان می داد. اینک فقط به عرضه ی

تصویری از پرده های تحولات در این معماری می پردازم که نمونه بالا یکی از عالی ترین موارد شناخت آن است: دو گنبد از مجموعه سلطان بارسبای، در بخش شرقی قاهره، مانده از قرن نهم هجری، برداشته از صفحه ۱۶۴ کتاب معماری و هنر اسلامی، کار مشترک هاتشتاین و پیتر دلیوس. زبان روشن این مجموعه، به خصوص در محدوده این مباحث، چندان فصیح است که تنها کر شدگان مصلحتی قادر به درک مفاهیم آن نمی شوند. در سرزمین مصر خاک برای تولید انبوه آجر به دست نمی آید و آن میزان اندک که در کناره های نیل همراه جریان آب گسترده می شود، تا آن جا برای کشت خوراک اهالی ضروری است که برداشت از آن به عنوان مصالح ساختمانی مجاز نیست. مصر سرزمین سنگ و ماسه های نرم بیابانی است و به همین دلیل از اهرام تا معابد کهن خورشید و مجموعه های اسلامی، به جای آجر، همانند این نمونه از سنگ یا به واقع ماسه های فشرده استفاده شده است، با همان زبان مرکزی معماری اسلامی و همان دالبر اندازی کنترل نور و حرارت و نیز نقوشی که این جا در عوض لچک ها و کتیبه ها، به گنبد منتقل شده است. بی اندک مکث و

استثنا، مدعی می شوم در ابنیه اسلامی مصر، لااقل تا قرن دوازده هجری، قطعه ای سرامیک و کاشی و آجر لعاب دار به کار نبرده اند.

اگر اختیار خود را به دست تاریخ سازان و جاعلان هویت و هستی و تمدن و هنر شرق میانه بسپاریم، زمان بنای این مسجد ۹ گنبد در افغانستان را و البته مطابق معمول و درست همانند دو قلوی آن در دامغان، بدون ارائه هیچ دلیلی به قرن دوم هجری می کشانند! من دلایل خود را در یادداشت های آتی، با مدد الهی ارائه خواهم داد که منطقی این مسجد و مسجد نیریز و تاری خانه دامغان و مسجد نایین، تاریخچه ای مقدم بر قرون اخیر ندارند. اما اینک فقط به مصالح و آرایه های آن توجه می دهم که باز هم جز آجر و خشت و مخلوط گچ و خاک نیست، با زینت هایی که به صورت گچ بری های نخستین در آن به وجود آورده اند.

اینک به باشکوه ترین دوران حیات معماری اسلامی، یعنی یادگارهای مانده از عصر اسپانیای مسلمان وارد می شوم. با این وعده که به زودی قصه های مربوط به امپراتوری اموی در اسپانیا را بار دیگر بازخوانی کنم. در عکس بعد، گوشه ای از دروازه شیرهای قصر الحمرای گرانادا، بازمانده ای از قرن ۸ هجری را ملاحظه می کنید.

تابلوی شگفتی از مقرنس کاری اسلامی با استفاده از گچ و آجر و مرمر، که انتقال همان توانایی پیشین به جغرافیایی را بیان می کند که مصالح متنوع تری در اطراف خود آماده داشته است. در این مجموعه نیز برای کاشی سهمی در عرضه آرایه های رنگین در نظر نگرفته اند و هنوز از آن مقرنس کاری کاشی و گوهر چینی خط و نقش، که در مساجد دوران دوم عهد به اصطلاح صفوی در اصفهان می بینیم، کم ترین نشانی نیست.

به راستی که اسپانیا، علی رغم دورماندگی مردم جمع آمده در شرق میانه از امکانات موارث رشد، به علت وقوع پوریم، عالی ترین تجسم نفوذ و پهناورترین و متنوع ترین عرصه بازتاب زیبا شناسی و هنر در معماری اسلامی است. عکس قبل نمایی از مسجد الکبیر قرطبه در اسپانیا است، که بنای آن در ۷۸۵ هجری آغاز و به علت توسعه های پیایی سالیان دراز بعد، پایان گرفت. در این جا نیز گرچه گرته هایی از نیاز به رنگ آمیزی متنوع در آرایه های داخلی به چشم می خورد و هرچند چینش موزایک های کوچک رنگ و لعاب دار به سبک یونانی در معماری اسلامی اسپانیا نفوذی اندک را نشان می دهد، اما در سراسر مسجد الکبیر قرطبه هنوز کم ترین اثری از کاربرد کاشی کاری مقرنس و مرقع دیده نمی شود و حتی در قرن دهم هجری هم هنوز اسپانیا با فن کاشی کاری اسلامی آشنا نیست!

باید اندک اندک دامنه این بحث را برچینم که ارائه نمودارهایی برای اثبات صحت مدخل، ممکن است به ده ها گوشه و کنار معماری اسلامی از شمال آفریقا تا ماوراء النهر کشیده شود. در این جا با زاویه ای از آرایه های زیر گنبد معتمدیه در فاس مغرب با سود بردن از هنر گچ بری مواجهیم، که گام بزرگی در دخالت رنگ برای مجلل

کردن ابنیه اسلامی است. رنگ آمیزی پرنیانی این گچ بری ها، چنان توازنی از رنگ های همنشین اصلی ارائه داده اند، که در نگاه نخست با کاشی کاری پهلوی می زند. شاید معماران اسلامی با توجه به دوام و استحکام اندک گچ، به اندیشه جایگزینی سرامیک و آجرهای لعاب دار و سرانجام کاشی های ماندگارتر به جای آن افتاده اند؟ اما روند رشد تزیینات اسلامی علی رغم این نمایه های اولیه، به سبب تحولات دوران ساز، به راه دیگری رفته است که چندان اصیل نیست.

تصمیم داشتیم آرایه های معماری در مسجد کوردوبای اسپانیا و نمونه هایی از ابنیه اسلامی هند را نیز عرضه کنم، تا قاطعانه قانع شوید تا قرن دوازدهم هجری هنوز صنعت و هنر کاشی کاری مقعر و مجلل، در معماری اسلامی شناخته نبود و رواج نداشت، اما کمبود فضا در وبلاگ اجازه گسترش را نمی دهد و ناگزیر با نمایش این سرامیک کاری شبه کاشی در گرم خانه و رخت کن حمام خانه ای اشرافی در اسپانیا، با نخستین نمونه از صفحات پخته و لعاب خورده سرامیک رنگین آشنا می شویم، که تنها از تلورانس دورنگ قرمز و سیاه بهره برده است. آیا این همان فن نوینی نیست که در قرن ۱۵ میلادی وسیله مهاجران یهود از اسپانیا به ایران آورده شد که نام از شهر کاشان، یعنی مولد نهایی خود گرفته است؟

گویی چنان که در ادامه خواهید شنید، به دنبال قرنی تلاش، با آوایی از نامی که به مرکز تولید و تکمیل آن اشاره می کند، در زمانی بس نزدیک به ما، سرانجام راه خود را به آرایه های معماری اسلامی گشود!

۱۵۵. لوگوهای کنیسه و کلیسایی

با عرضه مختصر نمونه هایی، از کاربرد ابتدایی ترین کاشی ها در اواخر دوران قدرت مسلمین در اسپانیا و نایابی آن در دیگر اقالیم اسلامی و آن بحث پیشین که مهاجرت گروه بزرگی از یهودیان اسپانیا به ایران را، از قول خاخام یدیدیا شوفط مسلّم می کرد، اینک برای آگاهی بیش تر نسبت به فنون و صناعات آن عصر، قصد آن دارم با دنبال کردن مراحل تحولات در زیبا سازی معماری و با عبور از مسیر و مجرای جدید معلوم کنم که کلیه نشانه های موجود از هستی ملی ما، در عرصه معماری و صنایع دستی و ادبیات و فرهنگ، صادرات مراکزی است با اهدافی معین، که تصورات مردم این منطقه، اعم از فارس و ترک و عرب را، در قرون اخیر، به میل و سبک و اندیشه و علایق پنهان خویش آراسته، با به خدمت گرفتن انبوهی از کارگزاران و آنوسیای و جاعلان، در هر لباس و مقام، آوار سنگین باورهای گوناگون را بر پایه هایی بس سست مستقر کرده اند. اصلی ترین علت موفقیت آن ها در این نوسازی عجیب آن است که ایران ماقبل ورود این مقاطعه کاران بیگانه، هویت و تجمع بومی نداشته، تا با مقابله و دفاع، اجرای مقاصد برنامه ریزان اصلی این تحول آلوده به شیادی را، ناممکن و یا دست کم دشوار کنند.

تصویر بعد، از مسجد الحرام در مکه است، قطب و نقطه مرکزی و آغازین حیات اسلام. نخستین آیات قرآن در این جا بر پیامبر نازل و اندیشه و ایدئولوژی دل نواز اسلام از این نقطه به بخش هایی از جهان عزیمت کرده است. در این جا پخته و نخبه ترین آثار معماری اسلامی پا برجاست و هنر و صنعت اسلام، با توجه و الهام از این

مکان مقدس با مومنین سخن گفته است. مساحت بزرگی است، بیش از ۲۰۰ هزار متر مربع، که دائما در حال گسترش و نوسازی است. هرکس می تواند تلفیقی از میراث و سنت معماری اسلامی در سراسر جهان عرب را در این مجموعه شاهد شود، زوایای آن را با دقت بکاود و یقین کند که در مناره ها و طاق نماها و ازاره ها و کتیبه های این مجموعه عظیم، حتی به میزان یک پلاک از آرایه های کاشی به کار نرفته است!

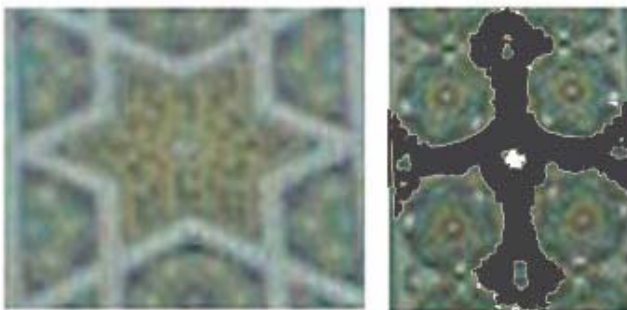

و این هم مسجد النبی، در قسمت شرقی مدینه و شریف ترین مکان مقدس مسلمین، پس از مسجد الحرام، با مساحتی افزون بر صد هزار متر مربع. الگوی آرام و معتبری از معماری اسلامی با بهره گیری

عام از همان اسلوب ابنیه اعتقادی جهان عرب، که باز هم با تعمدی آشکار استفاده از کاشی، در گنبد و مناره و حواشی زینتی آن دیده نمی شود. بدین ترتیب چنان که مراجعات متعدد به بقایای معماری مسلمین اثبات می کند، ساخت و استفاده از کاشی منحصر به ایران و از تولیدات آرایشی پر زرق و برق و بس شیرین کارانه تشیع است که بارگاه و مدفن و مسجدی ندارد الا این که به وفور و به صورت افراطی از کاشی در بنای آن استفاده شده باشد.

این رواق و مناره ای پوشیده از پرکارترین نقوش کاشی، در یکی از معروف ترین مراکز مذهبی ایران است. به طرح های مناره و پلاک میانی پایه ستون ضخیم زیر آن توجه کنید. چندین ستاره داود درشت در مناره و چند صلیب کاملاً کلاسیک آرامنه را بر پلاک بلند مرکزی پایه آن آویخته می بینیم، که ذیلاً درشت نمایی رنگ آمیزی شده ای از آن صلیب و ستاره ها را تقدیم می کنم.

همگی با آرم یهود، یعنی ستاره داود سمت چپ آشناییم که اینک بر پرچم رسمی سرزمین های اشغالی فلسطین و نیز بر نقوش کاشی این مناره ترسیم است. آن چه را در سمت راست می بینید، نقش صلیب ویژه ارامنه است که توصیفات متعددی از آن را در سایت ها و منابع اطلاعاتی مختلف، در یک جست وجوی ساده به زبان انگلیسی پیدا می کنید، که چکیده و خلاصه آن را به شرح زیر آورده اند.

«صلیب ارامنه تاکیدی بر مرگ مسیح ندارد و با تغییر در ابتدای بازوهای صلیب به صورت برگ های در حال جوانه زدن، که سمبل زندگی است، بر رستاخیز عیسی تاکید می گذارد». (ویکی پدیای انگلیسی، صلیب)

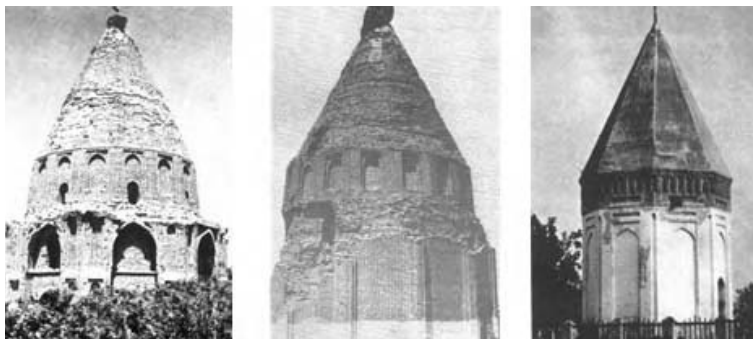
نقوش این دو صلیب را، که یکی بسیار قدیمی است، با توصیف موجود در منابع اطلاعاتی و نیز آن چه در پلاک میانی آن پایه منار

آمده، مقایسه کنید. با این قید که رسامی کاشی های قاب میانی پایه مناره، صلیب نیست، صلیب مخصوص ارامنه با رعایت تمام جزئیات و تفاوت هاست و گویا طراح آن در اعلام تعلق خود به ارامنه، اصرار داشته است.

آیا چنین محاسباتی در بازتاب و برافراختن آشکار پرچم ستاره داوود و صلیب ارامنه بر این بنای مذهبی ایران را حاصل تصادف در طراحی بدانیم، که اگر بدانیم، آن گاه با ده ها و صدها نظیر دیگر آن ها، که تقریباً در تمام ابنیه مذهبی و مساجد و صنایع دستی و قلم زنی و آینه کاری و صنعت خاتم و منبت قدیم و جدید ایران دیده می شود، چه باید کرد؟

آیا این نمونه ها برای معرفی و تعریف هویت وارداتی و بیگانه و حتی دشمن شمردن آن گروه کفایت نمی کند، که با قصد پاک کردن آثار پوریم در عصری که خود صفوی می نامند به ایران وارد شده اند؟ و آیا می توان گمان کرد و گفت که این نقوش آشنای غیر اسلامی را هنرمندان مسلمان برآورده اند و آیا کاشی کاران و کاروان سرا سازان و غیره، تنها به انتشار لوگوهای مذهبی خود در ابنیه اسلامی ایران قناعت کرده اند؟ اگر آری پس سردمداران مذهبی ما، اسرائیلیات رسوخ کرده درباور ملی و مذهبی را چه چیز می دانند و چه زمان در جای بیان این کلیات مبهم، شناسایی و پاک سازی این اسرائیلیات را آغاز خواهند کرد؟

اینک نگاهی دوباره به این همه بنای کلیسایی در ایران، که تصاویر بالا فقط معدودی از آن هاست، بیاندازید تا معلوم شود استاد کاران و خاخامان و کشیشان یهودی و مسیحی وارد شده به ایران، برای سر و سامان دادن به ویرانی های پوریم نیز، در زمان دراز دو قرنه زیست و اقامت در این آب و خاک، نیازمند مقبره بوده اند و تکنوکرات های یهود و ارامنه مشغول تغییر چهره ایران نیز، ضمن ساختن پل و مسجد و خانه و کاروان سرا، شنبه ها و یک شنبه ها، به کنیسه و کلیسای کوچکی در حوزه اقدامات خود برای عرض ارادت به کشیش و خاخام می رفته اند!

۱۵۶. کاشی کاری مساجد ایران، ۱

این وبلاگ به موضوعاتی فراتر از ورود به مسائل روزمره سیاسی و اقتصادی می پردازد، مثلاً به دلایل تغییرات در بهای نفت کاری ندارد، بررسی حجم دزدی های دایم را به افزایش، از کیسه مردم ایران و هیچ کجای جهان را به عهده نمی گیرد و بدان دخالت نمی کند، این وبلاگ مورخی است که تاریخ شرق میانه و دنیای کهن و باستان را با ملاحظه و محاسبه عوارض رخ داد پوریم بازبینی و از تمام جهات و با توسل به هرگونه قرینه و مدرک، می کوشد نقش یهود در ابطال تلاش جهانیان برای پیشرفت عمومی را، از جمله در

قتل عام پوریم و مقابله توطئه گرانه با مبانی اسلام، آشکار کند. سخن اصلی این مباحث گرد این اندیشه بنیانی طواف می کند که به دنبال قتل عام پوریم، در فاصله ۲۲۰۰ سال، نشانی از تحرکات جمعی و تدارکات تمدنی در ایران باقی نمی ماند و مختصر نمودار تحرک و تجمع مجدد در ایران از زمانی ظاهری شود که اینک عهد صفوی می شناسیم و کسانی آن را مدیریت و اجرا کرده اند که اندک ارتباط و آگاهی با تعاملات بومی و قومی و پیشینه این سرزمین نداشته اند. بر این اساس مورخ بار دیگر تذکر می دهد که پرسش های بیرون از این دایره را بی پاسخ خواهد گذارد.

این کارگزاران و مقاطعه کاران بیگانه، هنگام ساختمان نمایی ایران، چندان آثار انگشت و رد پا به جای گذارده اند، که بازشناسی آن ها همه جا، در طراحی و محاسبات و کد گذاری و نقش پردازی و سبک و سلیقه اجرایی میسر است، چنان که علائم لاتین بر بلوک های سنگی کاروان سراهای صفوی، وفور باورنکردنی نقش ستاره داود در آرایه های زینتی، تکرار نمادهای آرامنه در این بناها، کثرت بی حد ابنیه کنیسه و کلیسایی در پهنای وسیعی از ایران آن زمان و به ویژه مراکز تجمع شهری این کارشناسان، با کلیساها و خانه های پر زرق و برق در مرکز اصفهان، چندان از حقایق امور قرون اخیر ایران خبر می دهد، که حتی سایت شهرداری اصفهان نیز از اقرار به وسعت آن ناگزیر بوده است:

«یکی از وقایع مهم دوران صفویه انتقال آرامنه از آذربایجان و اسکان آن ها در اصفهان است. توضیح این که پس از اعلام پایتختی اصفهان و انجام مقدمات امر، شاه عباس اول جمعی از آرامنه را از جلفای ارمنستان واقع در کنار رود ارس به اصفهان کوچ و موقتاً در یکی از محلات شهر سکونت داد. انگیزه دولت صفوی در آن روزگار علاوه بر نجات آرامنه از آزار و اذیتی که ترکان عثمانی نسبت به آنان روا می داشتند، استفاده از مهارت این طبقه در تجارت مخصوصاً در داد و ستد ابریشم بود. برخی از مورخین نیز این نقل و انتقال را به این علت می دانند که شاه عباس می خواست

عثمانیان یعنی دشمن دیرین خود را از یک مستعمره ارمنی نشین محروم کند. نویسنده کتاب ایران و قضیه ایران دو دلیل فوق را برای این جا به جایی تأیید می کند اما مرحوم علی جواهر کلام عقیده دارد منظور شاه عباس از این کوچ عظیم این بود که ارامنه را «... واسطه ارتباط و آشنایی ایران و فرنگستان قرار دهد و فرنگیان را متقاعد کند که مسلمان ایرانی با سایر ملل و مذاهب دنیا هیچ گونه دشمنی و عداوت ندارد...». به هر حال، ارامنه پس از مهاجرت به اصفهان در ساحل جنوبی زاینده رود ساکن شدند و این محل را (جلفای نو) نامیدند تا خاطره وطن زنده بماند. پس از استقرار ارمنیان فرامینی نیز صادر شد و برای راحتی و آسایش آن ها دستورات اکید به مسئولان و دولت مردان داده شد. از جمله این فرمان ها، دستور العملی بود که به کلیه ارامنه در انجام مراسم مذهبی آزادی می داد. به مرور زمان ارامنه سایر شهرها که آوازه خوش رفتاری مردم اصفهان و حکومت آن روزگار را شنیدند و ازحمایت دولت صفوی از همکیشان آگاه شدند به شهر اصفهان سرازیر گشتند حتی شهرها و نقاط دیگر نیز مورد توجه آن ها قرار گرفت و زارعین و کشاورزان ارمنی هم به روستاهای فریدن و چهار محال کوچ کردند. به زودی جلفا به شهرکی آباد و پرجمعیت تبدیل شد و «... خیابانهای متعدد با درختان زیبای چنار ...» بر زیبایی شهر افزودند. بسیاری از نویسندگان خانه های زیبای تجار ارمنی مقیم جلفای اصفهان را توصیف کرده و آنها را با فرش های زیبا و صندلی های مزین به آب طلا و نقره و تالارهای منقوش به تابلوهای زیبا ذکر کرده اند. امتیازاتی که در دوره شاه عباس اول به ارامنه داده شد در زمان شاه صفی نهادینه گردید و طی فرمانی که در سال ۱۰۴۲ هجری صادر شد به ارامنه این حق داده شد که در هر نقطه که مایل باشند می توانند کلیسا بسازند و آنها را تزئین کرده و بر بالای ساختمان صلیب و ناقوس بگذارند. مستوفیان و ممیزانی هم که برای دریافت وجوه دیوانی به کشیشان مراجعه می کنند مادام که آنها در حال عبادت هستند حق مزاحمت برای آنها را ندارند. این فرمان و فرامین دیگر به ارامنه اجازه داد همچون ایرانیان زندگی کنند و حتی برای خود حاکم و قاضی و کلانتر انتخاب کرده و در انجام مراسم و تشریفات مذهبی خود آزادی کامل داشته باشند... در دوره شاه

عباس دوم جلفا وسعت زیادی یافت و محلات چندی به این شهرک اضافه شد به طوری که سیاحان و جهانگردان مختلف در ادوار گوناگون به زیبایی جلفا اشاره کردند و از بخش ها و محلات آن نام بردند. یکی از آنها در سفر نامه اش تعداد خانه های جلفا را ۳۵۰۰ نوشته و درباره آن ها می گوید : «بیش تر خانه های خوب و مجلل در امتداد رودخانه ساخته شده است. برخی از آن ها زرنگار و چنان باشکوه و عالی است که می توان آنها را در ردیف قصرها و کاخ های سلطنتی به شمار آورد ...». با همه افول و تنزلی که جلفا بعد از صفویه گرفتار آن شد هنوز نیز خانه ها و میدان های قدیمی و کلیساهای باشکوه و ساختمان های قدیمی آن یکی از جاذبه های خوب اصفهان را تشکیل می دهند. در حال حاضر جلفا در حدود ۶۵۰۰ ارمنی را در خود جای داده که در محلات میدان بزرگ، میدان کوچک، محله چهارسوق، محله هاکوبیان، محله قراگل، محله سنگ تراش ها، محله تبریزی ها و محله ایروان زندگی می کنند. از نظر تقسیمات شهری جلفا منطقه پنجم شهر اصفهان به شمار می رود و شعب برخی از ادارات دولتی در آن مستقر هستند... موقعیت ممتاز جلفا و استقرار آن در یکی از نقاط مهم شهر باعث شده تا مسلمانان نیز در آن جا ساکن شده و به کسب و کار و زندگی بپردازند. از نظر جاذبه های گردشگری نیز جلفا با خانه های قدیمی و کلیساهایی که اکثر آن ها در نیمه اول قرن هفدهم میلادی ساخته شده اند مورد توجه گردشگران ایرانی و خارجی بوده و روزانه تعداد بسیاری از قسمت های مختلف آن بازدید می کنند... در حال حاضر در نواحی کوهستانی مغرب اصفهان روستاهایی هستند که محل سکونت ارامنه می باشند. برخی از این روستاها عبارتند از: نماگرد، قرقرن، سینگرد، میلاگرد، چیگون، سرشگون، سنگباران، درختک که از نظر تقسیمات کشوری جز شهرستان فریدن به حساب می آیند. مردم این روستاها در انجام مراسم و تشریفات دینی خود آزاد بوده و همچون مسلمانان از کلیه حقوق شهروندی برخوردارند... با توجه به منابع و مآخذ موجود ارامنه ای که به اصفهان کوچانیده شدند در همه جا شروع به ساختن کلیسا کردند و آن ها را با شکوه خاصی تزئین نمودند. به طوری که به هنگام بازدید پیترو دولواله از جلفا ۱۰ کلیسا و به موجب نوشته شاردن ۳۰ کلیسا و با توجه به سفرنامه

کرنیلوس دوبروین ۲۷ تا ۳۰ کلیسا در جلفا وجود داشته است. از میان کلیساهائی که در حال حاضر در جلفا وجود دارند فقط کلیسای وانک مورد بازدید گردشگران قرار می گیرد و در بقیه فقط مراسم مذهبی اجراء می شود. آن چه در زیر خواهد آمد معرفی اجمالی کلیساهای جلفا است. کلیسای وانگ، کلیسای مریم، کلیسای بیت اللحم، کلیسای یاکوب مقدس، کلیسای گیورک، کلیسای سنت استپانوس، کلیسای گریگور، کلیسای یوحنا، کلیسای سرکیس، کلیسای نرسیس. کنیسه های یهودیان اصفهان عبارتند از: کنیسه ملایعقوب، کنیسه ملانیسان، کنیسه ملاربیع، کنیسه بزرگ، کنیسه کوچک کنیسه کلی، کنیسه گلپهار، کنیسه اتحاد، کنیسه دکتر داوود و ...».

اگر از زوایای سیاسی مطلقاً من درآوردی و بهانه تراشی های مهمل تاریخی، چون حاضر کردن شاهان صفوی در این یا آن صحنه، در متن فوق درگذریم، منابع دولتی و محلی کنونی را هم با وضوح کامل مشغول اعلام این حقیقت می بینیم که ارمنیان لااقل دردوران معروف به صفوی، صاحب مطلق اصفهان بوده اند. دراین صورت سعی این مقالات برای اثبات این اصل مورد قبول همگان بی هوده و غیر ضرور به نظر می رسد، اما در این جا مبحث معماری آن عهد می گذرد و قصد آن دارم تا معلوم کنم همین زرق و برق امروزی که از بقایای بناهای صفوی در اصفهان ساطع می شود، تا چه اندازه غیر واقعی و فریب کارانه است، زیرا دنبال کردن مسائل مربوط به مانده های معماری در ایران، از تمام زوایا به خواننده آن تفهیم می کند که این ستون و منار و مقبره و محیط ها، از جمله مهم ترین دست آویز شیادی برای جاعلین تاریخ و هویت و هستی ایرانیان بوده و از طریق این سنگ و کلوخ و آجرهای غالباً دست خورده و تغییر هویت داده شده، مردم ما را به وسیع ترین اوهام تاریخی در هر دوران دچار کرده اند. اگر بخواهم قرینه ای برای این چشم بندی های ماهرانه در قرون اخیر بیاورم، ناگزیر باید بگویم که افسانه های مربوط به معماری اصفهان نیز چیزی شبیه قصه های رایج در باب تخت جمشید نیمه کاره است؟!!

مثلا این گوشه ای از مسجد نیریز در فارس و به دلایل گوناگون بازمانده ای از معماری عهد زندیه است. هنگام معرفی این مسجد کارشناسان از خود نپرسیده اند که زمان ظهور خط نسخ در فرهنگ نگارشی عرب و یا بروز توان تولید گچ بری های محرابی به چه زمان باز می گردد و از کجا آغاز می شود، آن ها چنان که برگه ای بی صاحب یافته باشند، گرد این گچ بری کوچک چندان افسانه بافته اند که از روزن این محراب غیر رو به قبله چند سلسله را با هشت قرن فاصله به درون تاریخ ایران فرستاده اند.

مسجد جامع نیریز: از مساجد قرن چهارم هجری نیریز است که در محله بازار واقع شده است. این مسجد که از قدیمی ترین بناهای دوره اسلامی است، ایوانی هلالی شکل، بلند و سبک معماری ساسانی دارد. بنای اصلی این مسجد در سال ۲۴۰ هجری قمری

ساخته شد و اولین بار نیز به وسیله آندره گدار فرانسوی مورد بررسی قرار گرفت. بر محراب این ایوان جنوبی تاریخ «فی سنه ثلث و ستین و ثلث مائه» (۳۳۶ هجری) نگاشته شده است که بیانگر مرمت این بنا در دوره عضد الدوله دیلمی است. همچنین بر روی کتیبه دیگر این محراب، تاریخ «فی سنه ستین و اربع مائه» (۴۶۰ هجری) نگاشته شده که بیانگر مرمت این بنا در دوره آلپ ارسلان سلجوقی است. در گوشه ای دیگر تاریخ «ستین و خسمائه» (۵۶۰ هجری) نگاشته شده که بیانگر تاریخ مرمت این بنا در دوره ارسلان خوارزمشاهی است. در گوشه دیگری از این محراب کتیبه ای است که عبارت «امر المولی عماد الملك و الدوله و عز نصره فی جمادی الثانيه» بر روی آن نگاشته شده است. اما به علت مجاورت با سطح زمین، این کتیبه آسیب دیده و تاریخ مرمت آن از بین رفته است. هم‌اکنون در این قسمت، نقوش هندسی ترسیم شده است.

در سال ۱۰۸۹ هجری قمری نیز به وسیله میرزا نظام این مسجد مورد مرمت قرار گرفته است. این تاریخ همراه با دو بیت شعر بر کتیبه ای بر سر در مسجد نگاشته شده است.

زبده اولاد حیدر وارث خیرالانام

باعث تعمیر مسجد حضرت میرزا نظام

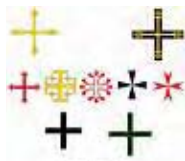
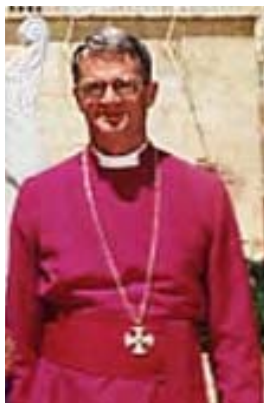
خواست چون تاریخ این تعمیر، عقل پیر گفت:

مسجد اقصی بود این باب یا بیت الحرام

در شمال غربی مسجد مناره ای وجود دارد که متعلق به ساختمان

اولیه مسجد است. (دانش نامه آثار تاریخی فارس، ص ۳۶۱)

بدین گونه چند لوح گچ بری شده تازه ساز را، برای اثبات سبک معماری ساسانی و حضور سلسله های متعدد درطول هشتصد سال از تاریخ ایران کافی دیده و آزادانه بر هرگوشه آن با یکی دو روز کار ساده یک کچ کار و آجر تراش و کاشی بر، تاریخ های گوناگون درآورده اند! با این همه اجازه دهید پیش از ورود به مقوله اصلی در معماری عهد به اصطلاح صفوی شما را به تماشای تابلوی دیگری از شیوه های انحراف توجه ما از اساس دین مبارک اسلام و متن کبیر قرآن و بی اعتنایی به فرامین آن، دعوت کنم.

به زینت این کشیش ارمنی و تنوع طراحی نوع صلیب گردن او نگاه کنید که در یادداشت قبل، تصویر کاملی از او را آورده بودم. بوسه زندگان بر این نوع صلیب، که خاج و صلیب اورشلیم نیز گفته می شود، چندان پر شماره نیستند و با حیرت تمام این همان صلیب شجاعتی است که نازیان آلمان به نام صلیب آهن برای نوازش قهرمانان جنگ به گردن سرداران خود می آویختند! مشروح ماجرا درباره این نوع صلیب مفصل است که دست یابی به اطلاعات آن چندان دشوار نیست، فقط می خواستم در ادامه مبحث پیشین یادآور شوم تقریباً تمام پائل های کاشی و آجرواره نورگیرهای مشبک، در مساجد و زیارتگاه های بزرگ ایران، برابرنمونه های پراکنده در همه جا، نقش کامل صلیب سرخ بین المللی و آن معبرهای فولادی و نقره ای که با خلوص نیت بر آن ها بوسه می زنیم، چنان که در عکس بالا مشاهده می کنید، جز تکرار نقشی از انواع صلیب ها نیست!!؟

باری به مبحث اصلی خویش بازگردم. معماران پرتجربه تا هم امروز از کاربرد کاشی به عنوان مصالح اصلی بنا طفره می روند. زیرا استادان بزرگ، کاشی را به جهاتی که عرضه می شود از بی ثبات ترین مصالح و عناصر کاربردی در معماری می دانند، زیرا از نظر مواد و ضخامت، بسیار شیشه گونه و کم مقاومت اند و نخستین عکس العمل فشار بنا بر اثر مرور زمان و یا اندک لرزش آن، با ظهور

ترک های ریز و درشت در آن ها آشکار می شود. آب بندی کامل درزهای کاشی برای جلوگیری از نفوذ مخرب آب، به خصوص از بابت لبه های محدب آن، بسیار دشوار و حتی غیر ممکن است. به همین دلیل غالبا در سطوح عمودی به کار می روند تا کم ترین زمان ایستایی آب را تحمل کنند و گرچه کاشی را اغلب در فضای بسته و مصون از عوارض جوی، سرما و تابش آفتاب و نزول باران و برف، به کار می برند، با این همه نخستین آثار پیری بنا در کاشی کاری ها با گچی شدن درزها و طبله کردن دیوار پدیدار می شود و اگر بخواهیم کاشی را در نمای بیرونی بنا و در فضای از نظر جوئی بسیار متغیر گنبدها و گلدسته ها و ازاره ها مصرف کنیم، چنان که شواهد بی شمار نشان می دهد، از تعمیر و رفع پیاپی عیوب آن ها ناگزیریم. چنین است که تقریبا هیچ کاشی کاری در فضای باز را سراغ ندارم که بدون ملاحظات تعمیری مکرر به زحمت در طول صد سال در برابر عوارض اقلیمی مقاومت کرده باشد.

از این جا به یکی از آگاهی دهنده ترین برگ های شناسایی صحیح امکانات وارداتی رشد، به ویژه در زمینه ی معماری از مبداء اصطلاحا

صفوی وارد می شود که چون روشنایی روز اهل نظر و خردمندان را از سقوط در لجنزار عفن دروغ هایی برحذر می دارد که همه جا در اطراف ما پراکنده اند. عکس سمت راست سر در و پشت بند مسجد جامع معروف یزد در قریب ۷۰ سال پیش است که در آن به میزان کف دستی کاشی در پیشخوان و مناره ها به کار نبرده اند و عکس سمت چپ آراسته کردن همان بنا در عهد رضا شاه به انواع فنون کاشی کاری است، که بلا استثناء الگوی تمام دیگر ابنیه آراسته به کاشی در ایران، از جمله مسجد شیخ لطف الله و مسجد امام و مسجد جمعه اصفهان است که عمر کاشی کاری تمامی آن ها، در همه جا، به دورتر از میانه سلسله قاجار نمی رود و آن چه را معماران غریبه عهد صفوی باقی گذارده اند، در همه جا جز خشت و آجر چینی ساده نبوده، که در فاز دوم نوسازی مزین به کاشی های الوان شده است!

۱۵۷. کاشی کاری مساجد ایران، ۲

به طور رسمی، از ضرورت عنایت به مانده های معماری و یا لزوم مرمت آثار باستانی و اسلامی در ایران، کم تر از قرنی می گذرد و بی شک مقدم بر انقلاب مشروطه، تلقینات کنونی در باب تاریخ ایران باستان و ضمائم معماری مربوط به آن وجود نداشته و تردیدی در این مطلب نداریم که حتی احمد شاه قاجار هم از مجموعه تخت جمشید و نقش رستم و پاسارگاد و غیره با اطلاع نبوده و حساسیتی نسبت به این گونه امور نداشته است، چه رسد به برقراری دم و دستگاهی برای تدارکات تعمیراتی، برق اندازی تبلیغاتی و تبدیل این خرابه و آن بنای عاریتی، به ملزومات افتخارات ملی، که نخستین بازیگر کم ارزش آن رضا شاه بود!

«تا پیش از استقرار مشروطیت در ایران، موضوع حفاظت و مرمت آثار

تاریخی و هنری و مفاخر فرهنگی کم تر مورد توجه بود و اگر اقداماتی در طریق ترمیم برخی از بناهای تاریخی صورت می گرفت، بیش تر از جانب حکام و متولیان و متصدیان و امناء اوقاف و مردم مسلمان، آن هم در بناهای متبرک اسلامی مانند مساجد، مدارس، بقاع، پل ها و رباطات و اماکن عمومی دیگر بوده است... در تعمیرات بناهای اسلامی نیز چون ضابطه ای نبوده، هر یک از متصدیان بنا به سلیقه و نظر خود در مورد تعمیر بناهای تاریخی اقدام می نمودند و به این جهت است که عده ای از بناهای قدیمی که معرف دوران معماری خاصی بوده یا از بین رفته و یا این که به تدریج تغییر شکل و منظر داده و از هیئت و صورت اصلی بیرون آمده اند». (محمود مهران، کارنامه ده سال خدمت سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ص ۶)

بدین ترتیب تمام نام گذاری های کنونی بر این سنگ و آن ستون و صحن و ساختمان و سرا و خط نوشته و مقبره، که نمونه روشن آن را در برج طغرل شاهد شدیم، محصولات فرهنگی صادره از مراکز ظاهرا ناشناخته ای است که نه بر سبیل کنجکاوی های آکادمیک و علمی و منطبق بر منشاء و شناسایی پیشینه و سرنوشت آنان، بل به خواست و میل این ایران شناس و آن باستان گرا و اسلام پژوه مامور کنیسه نام گذاری شده و بدین سان و از این طریق است که ناگهان از چند دهه پیش کورش هخامنشی در پاسارگاد جدید التاسیس دارای گور قدیمی و آن سوتر، زردشت قلبی صاحب کعبه ای درنقش رستم شده است، هرچند مردم محلی، تا پیش از این صحنه سازی ها، یکی را قبر مادر سلیمان و دیگری را حسین آباد می گفته اند، چنان که بر مساجد و مناره و میل های تازه ساز آجری عهد صفوی، نام سلاطین و ملکه های مختلف از دوران های دور می بینیم، مساجدی که غالبا جانشینی برای آتشکده های هرگز روشن نشده و موهوم ساسانی معرفی شده اند!

«بعد از مدتی از تشکیل وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، اداره ای به نام اداره عتیقات در سال ۱۲۹۶ هجری شمسی در

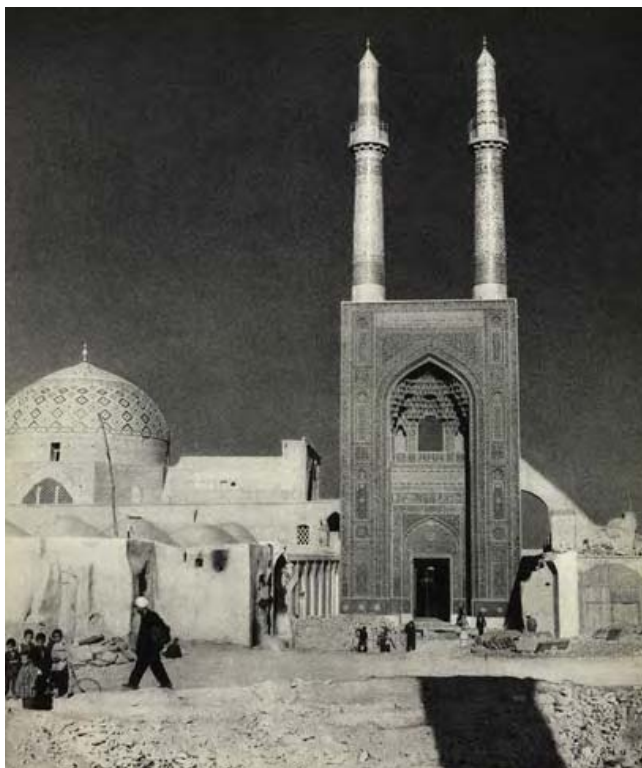
عمارت قدیم وزارت معارف آن روز جنب دارالفنون کنونی تاسیس شد... در سال ۱۳۰۱ هجری شمسی چند تن از رجال فرهنگی علاقمند به افتخارات کشور گرد هم آمده انجمنی به نام **انجمن آثار ملی** تشکیل دادند... قانون عتیقات در ۱۲ آبان ماه سال ۱۳۰۹ هجری شمسی از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و از آن پس اداره عتیقات، به نام **اداره کل باستان شناسی** شروع به انجام وظیفه و ثبت بناهای تاریخی نمود... در آبان ماه سال ۱۳۴۴ وزارت فرهنگ و هنر مامور شد که برنامه **حفاظت آثار باستانی** ایران را تنظیم و سازمانی تشکیل دهد که مسئولیت امور اجرایی آن را داشته باشد... (محمود مهران، کارنامه ده سال خدمت سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ص ۷)

آن چه واقعا و عملا و پس از این تمهیدات مقدماتی و رسمی اخیر، در باب شناخت تاریخ و آثار باستانی ایران گذشت، عبارت است از تحویل کلید درب اداره عتیقات به شهره شیادان بین المللی، از قماش پوپ و اشمیت و هرتسفلد و داوید آسترونخ و غیره، تا هرچه را که اورشلیم نیاز دارد، به نام باستان شناسی و تاریخ در ذهن مردم ما جاری کنند، خرابه نیمه ساخت رها شده ای را تخت جمشید و مرکز توانایی های جهان کهن بنامند، آثار مغایر نظر و مورد نفرت یهودیان و مانده از مردم ایران ماقبل پوریم را بروبند، گنجینه های کهن تمدن های مدفون مانده در آوار پوریم را، به یغما برند و از مقابل چشم ها بردارند و تا می توانند باستان شناسی و اکتشاف را در خدمت داستان های شاه نامه ای ضد عرب و اسلام درآورند. ماجرای که در وجه و لوایی دیگر موجب سربرآوردن هزاران امام زاده واجب السجود در سراسر ایران شد و این سناریوی حیرت آور و غم انگیز، تا زمان تحریر این یادداشت، با سماجت تمام بر پرده است و تبلیغ می شود! با این همه اینک ما از معماری صفوی می گوئیم تا معلوم شود تا حدود ۸۰ سال پیش هیچ یک از مراکز باستانی و یا اسلامی ایران، صورت کنونی خود را نداشته و ما اینک از هویت واقعی و استراکچر اصلی هیچ مسجد و مدرسه و امام زاده و بنای باستانی و

کهنی، به علت دست بردگی های متعدد و صد ساله در اساس و ظاهر آن ها، با خبر نیستیم.

«رشد چشم گیر کاشی، هرچند در رقابت با گچ بری یکسره جانشین آن نشد، ولی بزرگ ترین دست آورد معماری ایران در زمینه تزیینات معماری است. محراب های کاشی کاری که در سده سیزدهم میلادی پدیدار شد، عالی و از لحاظ زیبایی خیره کننده است. تقاضا برای تزیینات گل و بوته به هر دو شکل مجرد و نسبتا تصویری در قرآن های سده های دهم و یازدهم به خوبی رواج یافته بود. استفاده از قطعات کوچک کاشی تراشیده نخست در آغاز سده دوازدهم در مراغه پدیدار شد و امکان استفاده از ترکیب واحدهای ظریف و کوچک کاشی را به جای کاشی های بزرگ رنگی یکپارچه خاطر نشان ساخت. این شیوه معرق کاشی به طور مداوم رشد کرد تا آن که مقارن قرن پانزدهم میلادی به حد وفور رسید... تمام بناها از این رنگ های درخشان و طراحی های سیال برخوردار شده و چنان به نظر می رسد که گویی ساختن آن ها دشوارتر از تصاویر نقاشی نبوده است. در آب و هوای ایران تصاویر نقاشی بیش از چند نسل دوام نمی آورد، حال آن که کاشی معرق رنگ خود را تا بی نهایت حفظ می کند و ششصد سال بعد چنان براق است که ذره ای از درخشش آن کاسته نشده است.» (پوپ، معماری ایران، ص ۱۶۵)

دانایی های ما در باب بناهای تاریخی ایران، از این گونه تفسیرهای بی ارزش بیرون می تراود که حقه بازانی از قبیل پوپ فرا گوش مردم ما، چون لای لای شومی، زمزمه کرده اند. اینک زمان رسوا کردن این حيله گر بزرگ است که گویی کاشی هایی نصب شده بر بناهای اسلامی ایران می شناسد که از ششصد سال پیش همچنان خوش آب و رنگ باقی مانده اند! فوق دروغ روشنی که گوینده آن را یا باید ابلهی بی خبر از مدارج معماری به طور اعم شناخت و یا پشت هم اندازی که آگاهانه و با منظوره های خاص قصد تغییر تصورات فرهنگی مردم ما را داشته است. ناچار و برای سامان دادن و ایجاد استقلال و دوختن مبحث جاری به یکدیگر، با قصد اثبات این که صنعت و هنر کاشی سازی ایران چندان نوجوان است که در عهد به

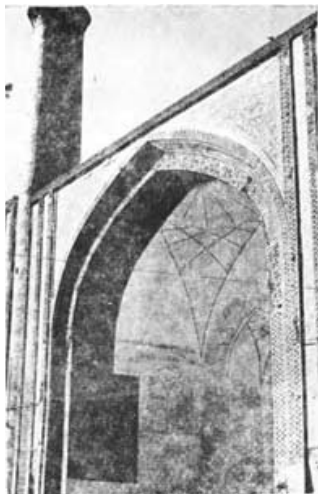
اصطلاح صفوی هم هیچ بنایی را با بهره گیری از قطعات کاشی، به علت فقدان پیشینه و تکنیک لازم نیاراسته اند، تصویر بنای مسجد معروف یزد را دوباره ارائه می دهیم که گرداگرد آن افسانه های بی اساس فراوان تا زمان ساسانیان بافته اند. با این توضیح که تصاویر عرضه شده آتی، در این یادداشت، غالباً برداشته ای از همان کتاب محمود مهران و قدیم ترین آن متعلق به هشتاد سال پیش است.

خرابی های اطراف این تصویر برداشته شده در ۶۰ سال پیش از مسجد جمعه یزد، که چون عروسی مشغول رونمایی آیند، گواهی می دهد که اگر بنای نیمه مخروبه سمت راست را در مقدار طبیعی خود به سمت چپ امتداد دهیم و به صورت ماقبل تخریب درآوریم، مدخل شبستان مسجد مسدود می شود! تا تامل کنیم که شاید نه تنها کاشی

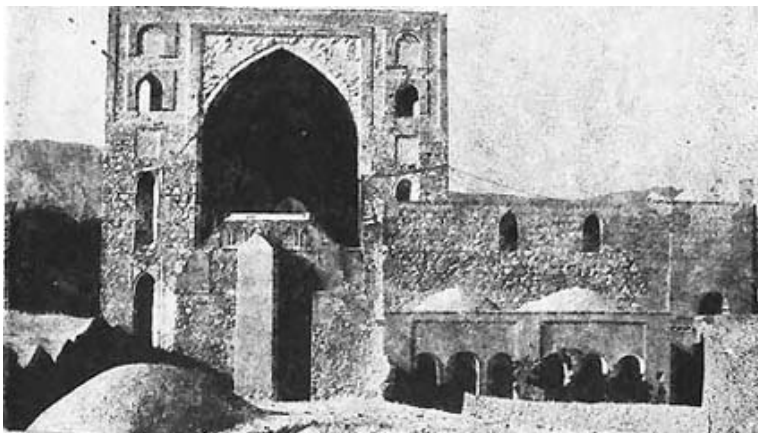
چسبانی، بل مجموعه این مسجد جمعه، عمر جدید اندکی دورتر از قرن اخیر دارد. پاسخ ساده این سؤال که چرا این بنا و نظایر بسیار دیگری را در همین اواخر کاشی کاری و با هویت نو عرضه کرده اند، این است که سود بردن از صنعت نوپا و در زمان قاجار کامل شده کاشی سازی ایران، به ترین مدد کار امثال پوپ و مورخین و مرمت کاران ایزومثوی ایتالیا بوده است تا با جا زدن این آرایه های نو، به عنوان مهارت های کهن، بر هر ازاره و سر دری، نام سلطانی از زمان مورد نیاز خود را بچسبانند، هر فضای مناسب و در پیش چشم را به ستاره داود و نقش انواع صلیب مزین کنند و به مورخین یهود مدد رسانند تا وجود تاریخی حاکمان مفقود الاثر، از تیمور مغول تا یعقوب لیث صفاری را با مراجعه به این کتیبه های گچ بری و کاشی کاری، ادعا و اثبات کنند، و از این مسیر بر بی تحرکی دراز مدت ناشی از قتل عام پوریم سرپوش گذارند.

«با مقدمات فوق در سال های نخست تاسیس سازمان حفاظت آثار باستانی ایران، بعد از ملاقات و مذاکراتی که بین جناب آقای امیرعباس هویدا و آقای رنه مائو مدیر کل وقت یونسکو به عمل آمد، در مورخ ۶ مه ۱۹۶۸ میلادی موافقت هایی حاصل آمد... برای معرفی کارشناسانی که باید در خدمت دولت ایران درآیند و تعمیرات بناهای هفت گانه (بنای ساسانی فیروزآباد، قلعه دختر و سروستان فارس. مسجد جامع و مسجد شاه اصفهان. مقبره اولجایتو در سلطانیه نزدیک زنجان. قره کلیسا نزدیک ماکو) را که اولویت آن ها مورد قبول واقع شده به عهده بگیرند». (محمود مهران، کارنامه ده سال خدمت سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، ص ۲۴۴)

ملاحظه می کنید که آخرین دست بردگی ها در بناهای تاریخی ایران، به بهانه محافظت تا چه حد به ما نزدیک است. برای رعایت اختصار در عرضه مطلب، کار مقایسه دو نمای کهنه و نو را، منحصر به همان مسجد کبیر یزد می گیرم و از این پس تنها به نمایش ظاهر بناهای اسلامی ایران، پیش از دست کاری و کاشی چسبانی های اخیر بسنده می کنم. هرکس در اطراف خود می تواند لااقل ایجاد تغییرات در یکی

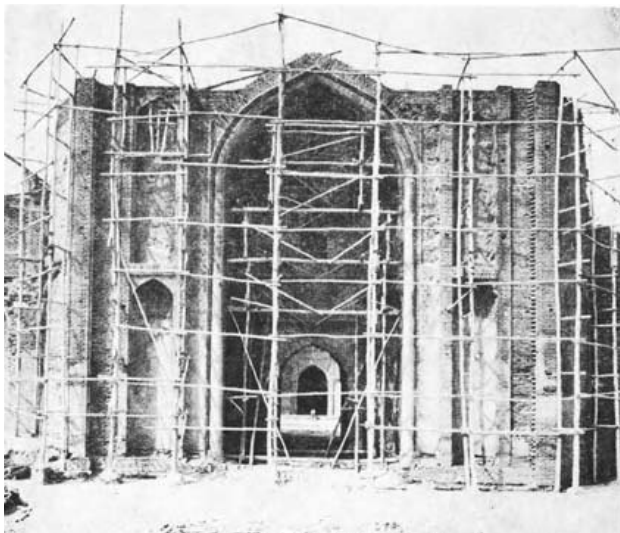

از چنین نمونه های قدیمی را شاهد شود و اندازه بگیرد. در سمت راست عکس فوق بنای معروف به گنبد سلطانیه منتسب به اولجایتوی مغول و در سمت چپ بنای مسجد جامع قزوین را می بینید که خلاف وضعیت امروزی، در هیچ یک قطعه ای کاشی به کار نرفته است.

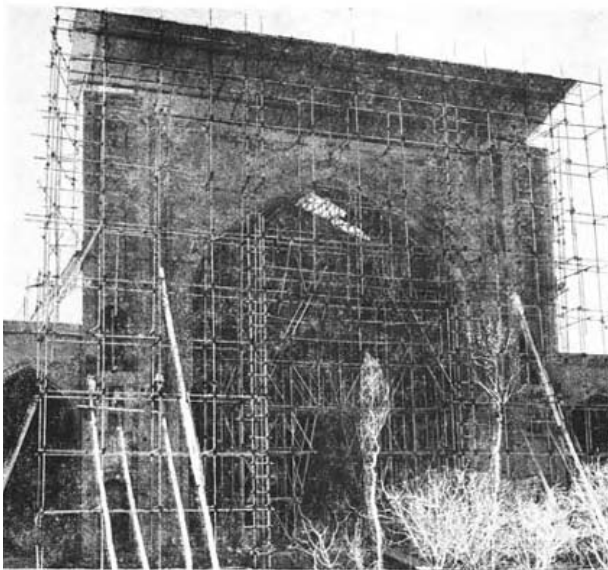

این هم بقعه پیر بکران در اصفهان، که بنایی است برآمده از آجر و خشت و قلوه سنگ، بدون اندک آرایه هایی که امروز در شبستان و سر در آن شاهدیم. در حال حاضر این بنای فرسوده را با کاشی

های خوش رنگ مملو از ستاره های داوود آراسته اند که به طرزی بدیع دست در آغوش صلیب دارند. چنان که نمی توان به سهولت دریافت که آغوش چهار ستاره داوود، صلیبی را حفاظت می کنند، یا چهار صلیب، ستاره داودی را در بر گرفته اند؟! و درست در همین مکان، می توان چند کتیبه گچی و آجری یافت که بر آن ها با خط معقلی خوش نوشته اند این بنا در زمان خاندان اینجو، که خدا می داند چه کسان اند، به سال ۷۰۳ هجری ساخته شده است!

این هم مسجد جامع ورامین، مجموعه ای سراپا آجری که نشانی از کاشی بر هیچ جبهه آن نمی بینیم. هرکس می تواند با اندک صرف وقت عازم دیدار این مسجد تازه ساز شود که آن را قرن هشتمی معرفی می کنند. بر حواشی و ورودیه و سقف و پایه های آن کاشی کاری ممتازی خواهد دید که به ستاره های مکرر داوود مزین است. عکس مقابل از مسجد جامع ساوه هم، یکی از خام ترین و بدوی ترین مساجد اولیه عهد به اصطلاح صفوی و شاهی است بر این که سازندگان آن اندک آگاهی نسبت به ضرورت های معماری مساجد و طراحی و مصالح مربوطه را نداشته اند و به ترین توصیف و معرفی

آن شرحی است که در صفحه ۲۳۱ جلد سوم «دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوران اسلامی» می خوانید:

«در این طرح هیچ یک از فضاها از یکدیگر متمایز نیستند. حتی در جبهه قبله به عکس بناهایی چون مسجد عتیق یزد، جامع فهرج، جامع اصفهان و... که فرد بودن تعداد دهانه های سمت قبله سبب گردیده که محراب در دهانه میانی و در محور تقارن بنا قرار گیرد، در این جا زوج بودن دهانه های سمت صحن، وجود محور تقارن مفروض بنا را نفی می کند. با این حال امتداد ردیف ستون های شبستان جنوبی، موازی محور قبله است، چنان که در ادوار متعدد ساختمانی، هیچ گونه کوششی در جهت اصلاح محور قبله دیده نمی شود. ستون های شبستان ها از خشت و چینه با اشکال مکعب و ابعاد مختلف ساخته شده و بر روی آن ها قوس های باربری از خشت زده شده است.»

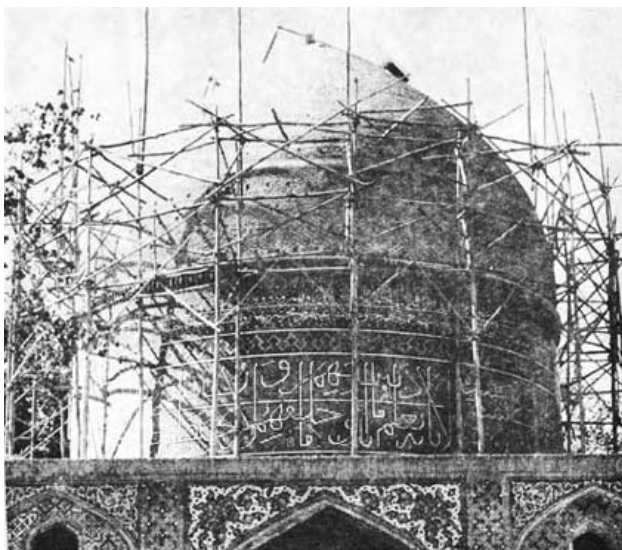
مفهوم روشن این توضیح نسبتاً گنگ، برای هر معمار آشنا با ابنیه اسلامی، این است که چنین بنای فاقد محراب و گنبد و مناره ای را، برای استفاده به عنوان مسجد بالا نبرده اند. با این همه در روزگار ما

و پس از بارها تغییر مصالح و اسلوب، اینک با چنین هویتی از مسجد جامع ساوه رو به رویم.

«بنای کنونی مسجد دارای صحن، ایوان، گنبد، شبستان ها، محراب ها و تزیینات مختلف گچ بری، کاشی کاری، نقاشی و کتیبه های تاریخی و هنری است.» (همان)

آیا به قدر کافی مفهوم نیست که با دوران شناسی تاریخ ایران، از طریق بررسی های بنیانی چه کرده و چه گونه سارقانه نوزادانی را از گهواره تاریخ و هنر و ادب و فرهنگ ایران ربوده و کودکان غریبه و نو پوشیده ای را در جای آنان خوابانده اند؟!

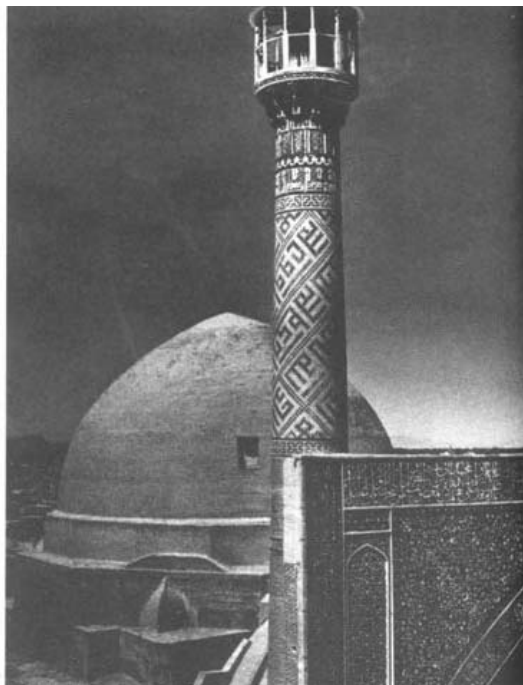
و این هم آرامگاه خواجه ربیع درمشهد. این عکس را می توان گواهی بر صحت مدعا و مدخل جاری گرفت و شاهی بر نوپوشی کاشی بر ابنیه اسلامی قرار داد. کاشی کاری دست پایین و سرهم بندی و غیر ماهرانه و بی جلای این بنا، از نوسازی اخیر آن حکایت می کند که هنوز برای گنبد، طرحی نیانداخته اند و همچنان آجری و بدون پوشش باقی مانده است. از شگفتی های مطلب شرحی است که بر

احوال و صاحب و عواقب این آرامگاه آورده اند.

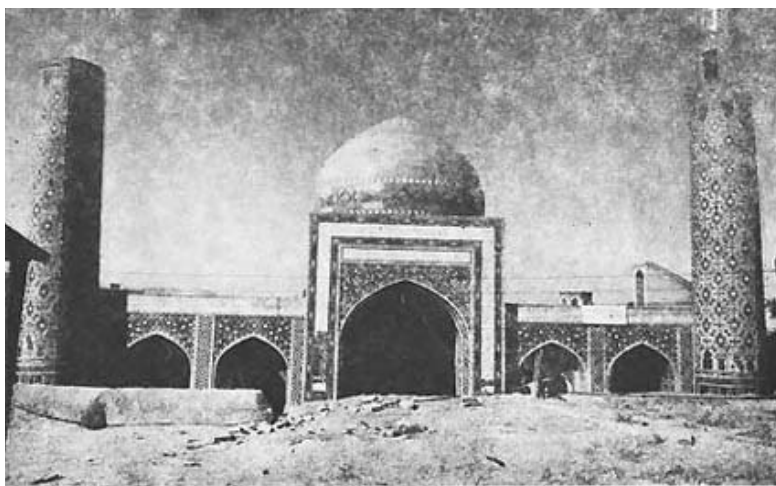
«خواجه ربیع به نام ربیع بن خثیم یاد شده است. شخصیت مزبور از تابعین و یکی از هشت تن زاهدان نام دار تاریخ اسلام است. او دوست و تربیت یافته ابن مسعود، صحابی مشهور پیامبر اسلام است. که در آغاز خلافت حضرت علی در ری حکومت داشت. وی در جنگ صفین با چهار هزار سپاهی ایرانی به یاری حضرت علی شتافت و با معاویه به نبرد پرداخت. پس از آن از جانب حضرت علی به حکومت قزوین منصوب شد. سال درگذشت او را میان سال های ۶۱ تا ۶۳ هجری قمری نوشته اند. حضرت رضا برای این شخص احترام فراوانی قائل بوده و به زیارت قبر او می رفته است. بنای بقعه خواجه ربیع به درخواست شیخ بهایی و دستور شاه عباس ساخته شده است.» (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوران اسلامی، جلد دوم، ص ۳۹)

به آسانی و از مسیرهای گوناگون، نادرستی این شرح حال را می توان به ثبت رساند، اما چنان که بیان شد، اینک سخن از معماری عهد اصطلاحاً صفوی در میان است. اگر مطلب بالا را بپذیریم و به کاشی کاری بی بهای عکس بالا بنگریم، باید قبول کنیم معماران شاه عباس از آن که هنوز با فن کاشی کاری آشنایی نداشته اند، آرایش آرامگاه خواجه ربیع را به کاشی کاران امروز واگذارده اند تا چنان چه عکس تحریر می کند، آن را از پایه، با مصالحی بد نما و نو بپوشانند!

همان حکایت گورخواجه ربیع را درنمای زیر از مسجد جمعه اصفهان تکرار شده می بینیم. گنبد شبستان، بی آرایش و کاشی مانده، اما جبهه آن را با نقش های نو پوشانده اند. پیش تر در باب تعطیل هفت ساله این مسجد به قصد این گونه تصرفات مطالب لازم را ارائه داده ام و گفته ام که دامنه فضولی آن ها موجب تجمع معترضان مردم اصفهان تا حد تهدید جان کارکنان هیئت ایتالیایی مسئول مرمت این مسجد شد. گریز کارشناسان ایزمئو، به دنبال انقلاب ۵۷، چنان که تصویر حکایت می کند، ادامه کاشی کاری مناره را از لبه بام به پایین ناممکن کرده و نیمه تمام گذارده است.

مسجد جامع اصفهان

مسجد شاه مشهد

و این هم مسجد شاه مشهد که هنوز به طور کامل از زیر دست کاشی کاران جدید بیرون نیامده است. تمام نمایه ها با اسلوب و طرحی واحد پوشانده شده و تنها کاشی چسبانی کتیبه های سر در و پایه های شبستان و ازاره های گردشی حیاط باقی است تا بر آن قصه زیر را مکتوب کنند:

«در طرف چپ ایوان، بقایای کتیبه ای به طول تقریبی دو متر از اصل عبارت کتیبه به طور صحیح و روشن در زمینه کاشی لاجوردی با خط ثلث سفید بر جای مانده است: «کاشی کاری معرق مزبور للامیر ملک شاه اعرج الله معارج دولته فی سنه خمس و خمسين و ثمانماه الهجری». کاشی کاری معرق مزبور دارای ظرافت و لطافت بسیار است. نقطه ها و احیانا اعراب کتیبه با کاشی تخاری سیر به طوری اجرا شده که حاصل کار تزیین جملات است». (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوران اسلامی، جلد سوم، ص ۱۳۴)

جل الخالق! ظاهرا بر این بنای وسیع، از کاشی کاری قدیم، فقط کتیبه انتساب آن، به طور سالم و روشن باقی مانده است که لااقل این عکس جای آن را معلوم نمی کند!

۱۵۸. کاشی کاری مساجد ایران، ۳

درهم ریختگی اسناد و استنادات درباب مسائل تاریخ و تمدن و ادبیات و هنر ایران، تا به حدی است که به راستی علی رغم کوشش های وسیع انجام شده درتوجیه و توضیح بسیاری از بغرنجی ها، دریافت دو داده یکسان و قابل اعتنا و متکی بر اساس، که خواهنده این گونه مقولات را به مبدا معینی راه نماید، غیر ممکن است. التجای آن ها به تکرار نقل های آشفته اشخاص گوناگون، گرچه مشتاق را تا حد انصراف از پی گیری حقیقت سرگردان می کند و پلاس دروغ را بر تن حقیقت می پوشاند، اما بدون شک درزهای چنین پوشش سست کوک خورده ای، در نخستین نشست و برخاست و پرس و جو، از

هم دریده خواهد شد، چنان که احوال اصفهان، پایتخت بزرگ صفوی در انبوه اقوال سیاحان بی نام و نشان آن دوران، عریان مانده و اسباب تمسخر نواندیشان شده است!

«بنا بر این اصفهان را قبل از این که شاه عباس کبیر مملکت لار و هرمز را فتح نماید جز قریه ای نمی توان محسوب کرد... حصار و باروی اصفهان از خاک است و چند برج بسیار بد و بدون کنگره و مهتابی و محل ذخیره دارد و استحکامات دفاعی موجود نیست. خندق آن نیز خیلی بد و کم عرض و عمق است... کوچه های اصفهان اغلب تنگ و کج و معوج و اغلب تاریک است، به طوری که باید ۲۰۰ قدم را مثل کورها بر نوک پنجه طی کرد. اغلب کوچه ها پر از زباله و خاکروبه و حیوانات مرده است که سبب عفونت هوا می شوند... در مقابل هر خانه گودالی برای ریختن انواع کثافات است که دهقانان آمده و آن را برای کود و قوت زمین می برند. موضوع قابل ملاحظه این است که چون این کثافات را به مصرف کود می رسانند در جمع آوری و بردن کثافات یهودیان و ارامنه که شراب می خورند و مدفوع شان مرغوب تر است، راغب ترند... کوچه های اصفهان هم مانند تمام شهرهای ایران سنگ فرش ندارند به همین جهت در تابستان و زمستان اسباب زحمت و ناراحتی است. خاصه در تابستان که به اندک بادی گرد و خاک چشم را کور می کند... گرد و خاکی که در تابستان آن طور اسباب زحمت است در زمستان مبدل به گل و لجنی می شود که تا قوزک پا در آن فرو می رود خصوصاً وقتی که باران ببارد یا برف آب شود... موضوع دیگری که سبب کثافت کوچه های اصفهان می شود این است که قصاب ها گوسفند ها را در کوچه می کشند و خون و روده و امعاء آن ها در کوچه می ماند تا دهاتی ها آن را ببرند. اگر اسب یا شتر یا قاطر یا الاغی بمیرد، نعش اش را در کوچه می اندازند. راست است که اشخاصی آمده حیوانات مرده را از صاحب اش می خردند و از آن هریسه پخته به مردم فقیر می فروشنند... ارک اصفهان هم بنای عالی و قابل تماشایی نیست، از طرف جنوب به حصار و باروی شهر اتصال دارد و طول اش دو برابر عرض اش است و استحکامات تدافعی ندارد مگر چند برج مربع بد ساخت که آن هم از خاک است... تمام شهر

اصفهان گذشته از میدان بزرگ و چند بازار سرپوشیده حالت دهکده را دارد و به شهر شبیه نیست. خانه ها دور از هم و هرکدام باغ کثیفی دارد که اهتمام و دقتی در نگهداری از آن ها نمی شود. **کوچه ها همه کج و مارپیچ و بد منظره اند.** (تاورنیه، سفرنامه، صفحات ۳۷۸ تا ۳۸۲، گزیده)

تاورنیه را آگاه ترین سیاح نسبت به اوضاع اصفهان گفته اند، که از آغاز دوران شاه صفی، نوه و جانشین شاه عباس، معلوم نیست به چه نیت و قصد و نیاز، چنین که منقول است، مکرر به دیدار پایتخت صفوی رفته است. اگر نقل های بالا را از او بپذیریم، که به شرح اوضاع یکی از گتوهای فقیرنشین یهودیان اروپا می ماند، پس قصص موجود در موضوع شکوه و جلال اصفهان عهد صفوی را بر باد داده ایم و اگر نوشته او را مجعول و دروغ بگیریم، آن گاه راهی برای ورود به حقایق آن دوران، بر ما گشوده نیست.

«میدان بزرگ اصفهان از بناهای شاه عباس کبیر است... قریب هفتصد قدم طول و سیصد قدم عرض دارد، طول آن از جنوب به شمال است و در چهار سمت عمارت دارد. دور تا دور آن ایوان و روی آن مهتابی ساخته اند و در طول میدان از طرف شهر اتاق های کوچک به ارتفاع نه یا ده پا بنا شده و اغلب در شرف خرابی هستند، زیرا از خشت خام ساخته اند و بیش تر فاحشه های بی نوا و پست شهر در آن سکنا دارند... اینک به شرح ابنیه که در میدان بزرگ است می پردازم و برای این که خوانندگان را در هر یک از آن ها داخل کرده و سیر و گشت بدهم به شرح نمای سمت جنوب (مسجد شاه) می پردازم. از زاویه این بدنه که متصل به ضلع شرقی می شود تا مسجدی که در وسط آن واقع است، عموماً دکان سراجی است... اما در خصوص عمارت شاه، نمی توانم تعریف و تمجیدی بنویسم، زیرا نه در ابنیه و نه در باغ آن چیز قشنگی که قابل تحسین و توصیف باشد، دیده نمی شود، زیرا من غیر از اوقاتی که شاه مخصوصاً احضارم می کرد، باز مکرراً به آن جا رفته ام و غیر از چهار تالار بزرگ که دیوان می نامیدند چیزی ندیدم، تمام راه روها و گالری ها کوتاه و پست و به قدری تنگ اند که دو نفر به

سختی می توانند در یک صف از آن جا عبور کنند... این بود شرح اصفهان و میدان نامی آن که بعضی از سیاحان خیلی قشنگ تر از من نوشته و نقاشی و تمجید کرده اند... نقاش ها عادت دارند که تملق هر چیزی را بگویند و این از قوه تخیل من به دور است. من هر چه را دیدم بدون کسر و نقصان نوشتم و می توانم بگویم از تمام فرنگیانی که به آسیا سفر کرده اند به تر و مفصل تر آن جا را دیده ام زیرا ظرف چهل سال شش مرتبه به ایران رفته ام». (تاورنیه، سفرنامه، صفحات ۳۸۴ تا ۳۸۶، گزیده)

در این توصیف تاورنیه از میدان نقش جهان و مسجد شاه و کاخ عالی قاپو هم، که در اساس تولید مندرجاتی مورد نیاز صدور شناسه جعلی برای شاهان صفوی است، از زرق و برق هایی که اینک از آن دوران منعکس می کنند، خبری نیست. اگر گفتار های او را درست و برابر واقع بپنداریم، پس این سرمایه گذاری عظیم برای آرایه بندی، عظمت تراشی و شکوه آفرینی در دوران های مختلف تاریخ ایران و مهم تر و موثرتر از همه سلسله موسوم به صفویه را، چه کسان، با چه قصد و از چه زمان آغاز کرده و انجام داده اند؟! بر این قرار مورخ سراپای داده های موجود در باب سراسر تاریخ و فرهنگ و هنر ایران پس از پوریم را به دور می ریزد و بنیان شناسی عوامل و آثار را ملاک تحقیقات خود می گیرد.

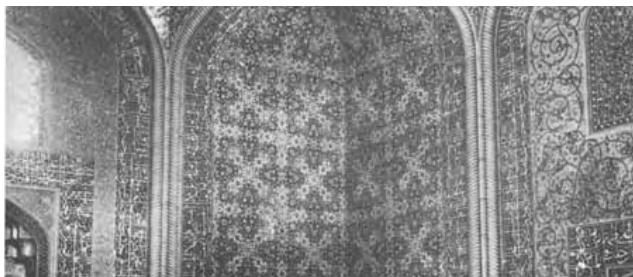

این دو عکس از قدیم ترین تصاویر موجود از جبهه جنوب میدان نقش جهان، با نمای کاملی از زاویه رو به شمال مسجد شاه است. گنبدها آجری و گنبد اصلی سخت آسیب دیده است. آرایه های وارихته سر در و اطراف ورودی شبستان اصلی، در عکس نخست، به نظر می رسد که آجری است، انعکاسی از درخشش کاشی های کنونی، در مجموع بنا دیده نمی شود و می توان گفت مسجد شاهی که در این عکس ها دیده می شود، ارتباط اندکی با منظر کنونی آن دارد و حتی عکس دوم که ۱۳۰ سال پیش برداشته شده، تصورات موجود در باب میدان نقش جهان و حتی تا حدی عمارت عالی قاپو را هم درهم می ریزد. تصاویر با روشنی کامل نشان می دهد که اصفهان تا همین اواخر به واقع هم قصبچه بوده است، چنان که به زمان خود و در دنبال این یادداشت ها مستندات آن را ارائه خواهم داد. آن گاه وسوسه می شویم تا بپرسیم این مجموعه مختصر و زیستگاه کوچک انسانی، چه گونه و بر مبنای چه نیاز، در چهار قرن قبل محتاج چنان پل هایی بوده است، که برای عبور و مرور یک مرکز بزرگ تجمع چند صد هزار نفره نیز کفایت می کند؟!

نقوش کاشی بر گنبد کنونی مسجد شاه، با چند صلیب برگ دار و تاج
مطران های ارامنه که زیرکانه و غمزه دار ارائه شده است.

صلیب ها در زاویه رواق مسجد شیخ لطف الله

نقش مکرر صلیب در ورودی تازه کاشی چسبانی شده مسجد جمعه یزد

اینک به آرایه های جدید کاشی در گنبد مسجد شاه، بر دیواره زاویه
داخلی رواق مسجد شیخ لطف الله و ورودی تازه کاشی چسبانی شده

مسجد جمعه یزد توجه کنید که همان صلیب مخصوص ارمنیان، با جوانه غنچه برگ های زندگانی دوباره مسیح، که کم ترین ارتباطی با نقوش گنبد در دو تصویر قدیمی مسجد شاه ندارد، چنان که کاشی کاری ازاره ها در مسجد شیخ لطف الله دارای کتیبه هایی است که به قدر چند کتاب تاریخ به شما سلطان صفوی و خطاطان هنرمند و عالی جاهی چون رضا عباسی را معرفی می کند! می خواهم بی نیاز از گفتارهای تاورنیه، که اعتباری برای شخص و یادداشت های او نمی توان قائل شد، به مبحثی وارد شوم که نشان می دهد حاصل کار معماران وارداتی عهد صفوی، که جز آجر و گچ و ندرتا کار با سنگ را نمی شناخته اند، تا زمانی منعکس کننده مهارتی شمرده می شود که چون کاروان سراها از اسلوب قلاع مستحکم رومن و در ساخت کلیسا و مقبره ها از سنت معماری مسیحی پیروی کرده باشند، آن ها به همان اندازه در بالا بردن کلیساها و مقبره های ظریف و مستحکم مسیحیایی استاد بوده اند که نسبت به الزامات ابنیه اسلامی ناشیانه عمل کرده اند. چنین است که معماری اسلامی ایران پیوندی با سنت و میراث بین النهرین و مصر و شمال آفریقا ندارد. آیا نتیجه این بررسی نشان خواهد داد که بقایای ابنیه اسلامی عهد صفوی، که زمان شناسی دقیق آنها ممکن نیست، نخستین تولیدات عبادتگاه های اسلامی در سراسر ایران است؟!

هر کنجاو بی تعصبی با مراجعه به نمونه و متون مانده از دوران

اخیر، به آسانی می پذیرد که نزدیک به تمامی مساجد اسلامی ایران، که زمان آماده سازی آن ها را به عهد صفوی می برند، فاقد گلدسته موذن بوده و غالب آن ها در دوران اخیر مأذنه دار شده اند. عکس سمت راست بنای مقبره به اصطلاح سلطان سنجر در مرو است، یک آجر کاری کامل، که در تمام ابعاد و طرح های طاق نما، از مکتب معماری هلنی پیروی کرده و کپی دیگری برای گنبد سلطانیه شمرده می شود. سازندگان بنا که تنها با نصب گنبد، با نورگیری های پایه بلند سبک کلیسایی قصد اسلامی وانمود کردن این مجموعه بی هویت را داشته اند، حتی به این میزان با اساس و زیربنای معماری مسلمانان آشنا نبوده اند که دریابند بر هیچ ابنیه عبادی و زیارتی مسلمانان از چنین مدخل قلعه گونه سبک رومن وارد نمی شوند و هر معمار سنتی به سادگی عدم تجانس اسلوب و پیشینه، در سه بخش قاعده و میان و فراز این بنا و سرگردانی طراح آن را در ارائه هویت مصطلح مساجد می شناسد. اوج این غریبگی با معماری اسلامی، در دیواره های آجری مسجد جامع تبریز در تصویر سمت چپ تجلی می کند که نه به مسجد، بل به پناهگاه می ماند و زمان بنای آن را نمی توان به درستی تشخیص داد.

این هم دو نمونه آجری دیگر، که فقدان پیروی از سبک و سنت و نوآوری و لنگارانه در ابنیه به ظاهر اسلامی دوران معینی را تایید می کند. سمت راست نمای مقبره ناشناخته ای در طوس است با همان ورودی قلعه سان که تنها تمایز آن ترک دار کردن دیوار های اطراف

است. کاری که با وسعت اجرا در این بنا انحصاری شمرده می شود. سمت چپ، یادگار ناشناس دیگری در کرمان است که بر آن نام جبل سنگ گذارده اند و گرچه بیش تر مصالح آن از قلوه سنگ است، اما کم ترین تفاوتی در طراحی با قرینه های دیگر ندارد، با همان ورودی قلعه سان که ثابت می کند بیش تر بقایای غیر کلیسایی و ظاهرا اسلامی ایران، تلفیقی از بناهای رومن با تصورات اسلامی نزد سازندگانی است که تجربه و شناخت و تمرین اندکی در درک و اجرای معماری اسلامی داشته اند.

تصاویر بالا که نمونه های متعدد دیگری از آن را در حوزه های معینی از ایران می توان یافت، نمایش روشنی از حد اکثر امکانات اجرایی و تصورات فنی نزد سازندگان بناهای اسلامی در عهد صفوی است. سمت راست گوشه ای از مسجد جمعه اصفهان پیش از یورش حقه بازان ایتالیایی به اصطلاح مرمت کار به آن است و سمت چپ دیدگاهی از مسجد جمعه اردستان را ارائه می دهد: خشت های پخته، که بی هیچ پیام و پایه ای در اضلاعی سرگردان و بی منطق بر روی هم چیده شده و سرانجام به گنبدی ختم می شوند تا اسلامی بودن ظاهری آن مهر خورده باشد! اگر این نمایه ها را با مساجد اسلامی قرون نخست هجری در مصر و بین النهرین و شمال آفریقا مقایسه کنید، به نظر می رسد که از دو اندیشه و امکان و دانایی مختلف در ارائه ساحتی برای نیایش خداوند، پیروی شده است.

حقیقت این که اگر روکش های کاشی تازه چسبانده شده و یا نوگچ بری بناهای اسلامی منتسب به صفویه را بردارید، هیچ یک معتبرتر از این دیوار چینی های زمخت غیر فنی و بی نصیب از مایه های هنر در عکس های زیرنخواهند بود.

دردنهن مورخ مظاهر مختلف و کهنه نمای فوق، در بنای مساجد ایران، که به مسجد جامع اصفهان و تاری خانه دامغان و مسجد نایین و نی ریز متعلق است، تصور دیرینگی نمی آفریند، زیرا در بنیان و به دلایل گوناگون وجود شهر و مرکز تجمع لازم را، پیش از ساخت و سازهای مقاطعه کاران بین المللی باور ندارد، تا اختصاص گوشه ای به بنای مسجد جمعه ای ضرور شده باشد. زیرا هر جامعی مقدماتاً به جماعتی نیازمند است که پیش از رسیدن جمعه، به بازار و گرمابه روند و به آسیاب و آب انبار و حمام و کاروان سرا محتاج شوند. این که در حوزه ای، بی تعلقات جنبی و بناهای عام المنفعه مربوط، فقط مسجد جامعی ساخته باشند، از یخ کرده ترین شوخی های متداول یهودیان با فرهنگ مردم ممتاز این منطقه است.

این هم سر در مسجدی در خراسان، که برای رفع نیازهای تاریخ سازانه خود، بر آن نام مسجد سلجوقی گذارده اند، که گنبد و گلدسته ندارد، شبستان آن رو به قبله نیست و فاقد محراب است. فضای بن بستنی که تنها به کار خواب رهگذران از آفتاب گریخته می آید.

حالا اگر بر دیوار خانقاهی در نطنز با این مرقع های آجری نشسته بر زمینه کاشی شطرنجی نوشته باشند، سال ۷۲۵ هجری، هنگامی

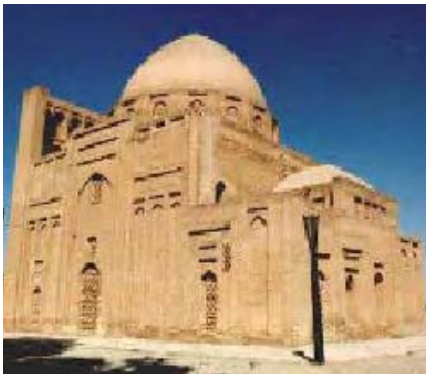
که در عهد صفوی، ساخت و کاربرد کاشی در مساجد معروف اصفهان نیز معمول نبوده، آیا نباید بی درنگ اعلام کنیم که خانقاه بازی ها نیز وجه دیگری از حيله گری های یهود، برای ایجاد شکاف میان مسلمین و تزریق تاریخ و سلسله و مکاتب دروغین در پیشینه فرهنگی این مردم بوده است، هرچند عدم امکان نصب آزاد این پائل تبلیغاتی تشیع، در قرن هشتم هجری، که می گویند زمان اختفای شیعیان بوده، خود به ترین دلیل قلبی و نوساخت بودن آن است!

۱۵۹. مسئله گویش ها

اگر زمان آشنایی با فن و اجرای کاشی کاری ابنیه عقیدتی ایران، این همه به ما نزدیک و تا این حد به صلیب و ستاره ممهور است، پس صفوی سازان و ایران تراشانی که در کار پنهان نگه داشتن رد پای مجریان و ماجرای پوریم بوده اند، هنوز هم در میان ما به انجام ماموریت های گوناگون، از جمله تدوین تاریخ نادرست حضور این شخص و آن قوم، با قصد رواج کینه میان مردم منطقه، بهتان زدن به عرب و اسلام و سرگرم کردن عوام با سنگ و سوراخ هایی است که هرچند از بی ارزشی ممتازترین آن ها به نام تخت جمشید باخبریم، اما هنوز هم عقب ماندگانی، بر زمین پاسارگاد ساخت آستروناخ، سجد می برند، چنان که عوام دیگری نو کاشی های مقتدای بی نشانی، با نام شیخ صفی را می بوسند.

اینک زمان آن است که از این همه گفتار در باب معماری به اصطلاح صفوی نتیجه تاریخی ملموس و ضرور را برداشت کنیم. مظاهری از یک معماری با ساخت مطلقا خشتی و آجری، که در شمایل گوناگون و اغلب با تقلید از اسلوب ابنیه سنتی کلیسایی، در ایرانی ۲۲ قرن از هستی عمومی خالی مانده، به قصد نمایش حضوری متمدن و کهن، در این جا و آن جا برپا کرده اند. در حقیقت تلاش مقاطعه کاران

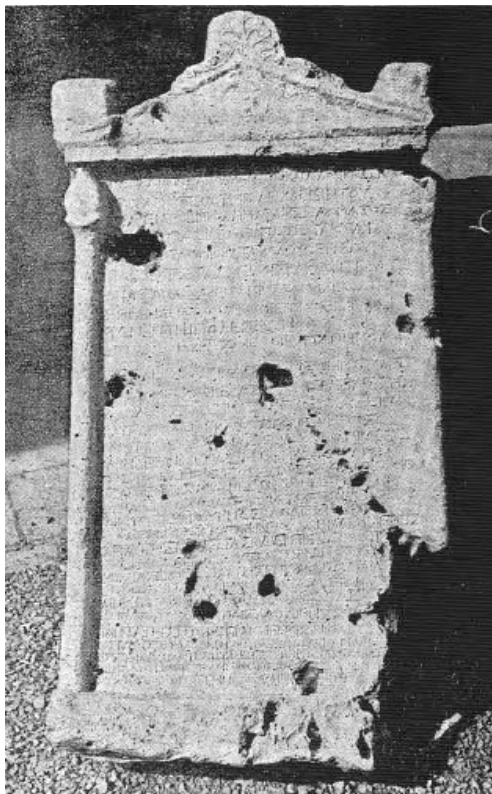
وارداتی آن عصر را می توان نوعی رفتگری تاریخ در سرزمینی شناخت که همه جای آن را مخروبه های سوخته و بقایای استخوان لاشه های انسانی پوشانده بود. آثار و عوارضی که هنوز هم نمونه های بسیاری از آن ها را، به خصوص در استان های کردستان و آذربایجان و مرکزی، به صورت تل هایی از خاکستر و آوار سوخته و بقایای برهم انباشته تجمعاتی دیده می شود که با منظور کردن ارزش دست ساخته های باقی مانده آنان، روزگاری دورتر از ۲۵۰۰ سال پیش، هویت متری داشته اند.

سمت چپ در تصویر بالا بنای آجری هارونیه است، تلفیق بس زیرکانه ای از مظاهر معماری کلیسایی، با ظواهری از ابنیه اسلامی و سمت راست محراب جنوبی مسجد جمعه اصفهان، که در همین اواخر با کاشی کاری پر نقش و جلایی به آن هویت هنری داده و در دوران اخیر پیوسته مشغول به این خدعه بوده اند: نیمه مخروبه های صرفا آجری و اغلب ناشیانه و از نظر معماری کم بهای آن عهد را نوسازی کرده و با آرایه های کاشی و گچ بری و مقرنس و آینه چسبانی های گوناگون پوشانده اند، تا بدین شگرد موزیانه، بتوانند آثار یک معماری در اساس و زمان یکسان را، به ادوار مختلف برند، مسجدی را به یکی، مقبره ای را به دیگری، مناره ای را به این و محرابی را به آن ببخشند و در هر مکان لازم و ممکن نیز، به قصد استحکام این

ترفند، از زبان دریافت کنندگان این ندور معماری، در کتیبه های گوناگون سخن گفته و تاییدیه صادر کرده اند!

این تصویر یک کتیبه مرمرین، به خط یونانی است که در معبد هلنی نهاوند همراه ده ها مجسمه کوچک، از تمام خدایان مذکر و مونث یونان یافته ایم، که زمانی حاجتمدانی از میان یونانیان هجرت کرده به ایران، نذر معبد کرده بوده اند، چنان که نقوش انحصاری ایونیک بر دو سرستون باقی مانده در همین معبد را، پیش تر نمایش داده ام. اگر فقط متن قابل قرائت همین کتیبه را، که در حال حاضر پس از مدت ها به عرصه موزه ملی آورده اند، با رعایت امانت، برای تاریخ ایران بازخوانده بودند، بخشی از اوهام کنونی در باب اشکانی و

ساسانی بر باد رفته بود. بدین ترتیب بر اثر تخریب ۱۵۰ هزار متر مربع بنای ممتاز ایلامی در تخت جمشید و بسیار بیش از آن در شوش کهن و نیز حک کتیبه های قلابی بسیار، در سایت های باستانی و اعزام حلقه ای از حقه بازان، با عنوان قلابی باستان شناس و مرمت کار و هنر پژوه، شناسه های اصلی منطقه ما را چنان تغییر داده و به هم ریخته اند، که اینک مانند جن زدگان بر سر مسائل پوچ با یکدیگر می ستیزیم و از بیم هتک حرمت یکی از امام زاده های ذهنی خود، هنوز آماده نیستیم نگاهی دقیق تر به درون مشیت با زحمت گشوده ایران شناسی ساخت یهود بیاندازیم. با این همه مکتب بنیان اندیشی، با عبور از طوفان یورش فحاشان عوام، اینک دست های خود را به اثبات رسانده، که بی هیچ هراسی اعلام می کند که اگر بی تردید تاریخ بنای شهر شیراز به دور تر از عهد معروف به زندیه نمی رود، پس ناگزیر و بدون اما و اگر، هر متن و نقل و مقوله در مقابل چشم را، که مثلاً از اصفهان ماقبل صفوی و شیراز پیش از زندیه سراغ می دهد و سخن می گوید، جعل مطلق بدانید و بر جمله مطالب آن خط بطلان بکشید و اگر سکه ای یافتید که می گفتند حاصل ضرب در شهری از ایران پیش از صفوی است، سکه را به عنوان جعل جدید دور بیاندازید و از نظر تاریخی بی ارزش بشمارید.

«مهم ترین ضراب خانه های صفاری عبارتند از: آمل، ارجان، استخر، اصفهان، اهواز، بست، بلخ، پنجهر، جنابا، سجستان، عمان، زرنج، فسا، محمدیه، مرو، نیشابور، هرات، فارس و ریکنز. بیش ترین ضراب خانه های سامانی از قرن چهارم هجری، در ناحیه خراسان و نواحی مشرق بود، اما تعدادی ضراب خانه نیز در سایر نقاط ایران قرار داشت. تاکنون نام ۴۵ شهر از روی سکه ها قرائت شده، اما تردیدی نیست که این فهرست هنوز ناقص است. شهرهای مذکور عبارت اند از: آمل، اخسیکت، استرآباد، اشروسنه، البیار، اندرابه، اوزکند، ایلاق، بامیان، بخارا، بدخشان، بنکت، پنجهر، ترمذ، تونکت، ختل، راش، زامین، ساوه، سغد، شمرقند، شاش،

شیراز، صغایان، طالقات، طغامه، گرجستان، فراه، فرغانه، فروان، فریم، قبا، قزوین، قم، کرج، گرگان، ماه بصره، محمدیه، مرغینان، مرو، نصرآباد، نیشابور، هرات و همدان».

ضراب خانه های صفوی: آمل، ابرقو، ابیورد، اردبیل، اردو، اروباد، استرآباد، اشرف، اصفهان، ایروان، بارفروش ده، بدلیس، بسطام، بغداد، بهبهان، تبریز، تربت، ترشیز، تفلیس، تون، تهران، تیمجان، جعفرآباد، خزانه، دامغان، دماوند، دورق، دیلمان، رامهرمز، رشت، زنجان، ساری، ساوه، سبزوار، سرخس، سمنان، شماخی، شوشتر، شیراز، شیروان، فومن، قاین، قزوین، قم، قندهار، قومس، کارجیان، کازرون، کاشان، کرمان، گنجه، لار، لاهیجان، لشت نشاء، مازندران، مرو، مشهد، نایین، نخجوان، نهاوند، نیشابور، نیمروز، هرات، همدان، هویزه و یزد». (علی اکبر سرفراز، فریدون آور زمانی، سکه های ایران، ص ۱۸۲، ۱۸۹ و ۲۴۸)

در مقابل ما مسیرهای چندی گشوده است تا با مراجعه به این نام ها یقین کنیم سکه های ضرب شده در آدرس های فوق و لاجرم نام داران معرفی شده در آن ها، محکوم به انتقال در سیاهه جعلیات اند: نخست از آن باب که خرج کردن این سکه های ضرب شده در زمان صفاری و سامانی، بی بازار و دکان و کاروان سرا ممکن نبوده است، دیگر این که در شهرهایی بدون بقایای حمام و آب انبار و مسجد و مدرسه و آسیاب و همان ضراب خانه و دیگر نشانه های هستی باستان، ضرب سکه احتمالاً کار مهاجرانی از مریخ و برای مصرف در آسمان ها قبول می شود و بالاخره ما به قلابی بودن این ادعاها، از ذکر نام شهرهایی چون شیراز و اصفهان و تهران و بغداد پی می بریم که قدیم ترین آن ها، یعنی اصفهان، در پنجاه سال گذشته صورت شهر گرفته است. اینک در نقطه باور به بروز پوریم و قبول عوارض گسترده آن قرار داریم و می دانیم کم ترین رد و نشانی از هستی اقتصادی و سیاسی و فرهنگی ایران، مقدم بر زمان صفوی، از مبداء پوریم، یعنی از اوایل عهد خشایارشا، به دست نداریم که رد انگشت جاعلان یهود را بر خود نداشته باشد. بنا بر این اینک زمان

آن است به پرونده فرهنگ دوران صفوی و در راس آن ظهور ناگهانی خط و زبان فارسی رسیدگی کنم، که از خود فارسیان نیز غریبه و ناشناخته تر است. بنابراین به مدار دیگری ازگفت وگو وارد می شوم که مانند طلوع صبح موجب بیداری و تحرک دوباره و تازگی در اذهان است و به مقدمه ای نیاز دارد که بی بذل توجه جدی، درک آن آسان نیست، مقدمه ای که برای بار نخست به وجه کنونی می خوانید و دکان های پر زرق و برق دیگری را می بندد که مدت هاست محصول تازه ساختی از کارگاه دانشگاه ها و مراکز تحقیقاتی کنیسه و کلیسا را، با برچسب و نام زبان شناسی تاریخی عرضه می کنند. مبحث و مدخلی که لااقل در ایران پیوسته به عنوان پوشش و روکش ضخیمی بر بروز فاجعه پوریم به کار رفته و با ایجاد توهم قدمت و تحولات مرحله ای برای حضور زبان فارسی، در خدمت سازندگان جعلیات تاریخی و تحقیر دیگر اقوام ساکن این سرزمین بوده اند. زیرا به محض قبول فاجعه پوریم و عواقب آن، زبان شناسان نخست باید توتم معتبر فرهنگ فارسی را در پیشگاه این پذیرش تازه قربانی کنند، هرچند به گواهی مجاورت ها و مذاکرات معمول، زبان شناسان را باید از جمله آخرین پذیرندگان احتمالی ماجرای پوریم بدانیم.

«در زمان ما کوشش فراوان می شود که برخی از گویش ها، مانند بلوچی، پشتو و گویشی که در شرق بین النهرین به کار می رود و کردی نامیده می شود را، در نوشتن به کار برند و برای آن ها ادبیات ویژه و جداگانه ای درست کنند. این کوشش برای نگهداری گویش ها نیست، بل که برای برانداختن زبان و ادبیات فارسی از میان سخن گویان آن ها و جدایی افکندن در بنیان ایرانیان است. نوشته هایی که به این گویش ها چاپ شده ناتوانی آن ها را برای کارهای فرهنگی و دولتی آشکار کرده و نشان داده است که جز برای گفت و گوی روزانه در میان روستاییان آمادگی ندارند.» (صادق کیا، راه نمایی گرد آوری گویش ها، ص ۵)

ارائه چنین هشدار و واضح ترین نشانه حماقت گوینده آن است. این کارشناس مشهور، که خود را دلواپس زبان فارسی نشان می دهد،

معلوم نیست از چه بابت نگران است؟ اگر می گوید گویش های دیگر ایران هم ورژنی از زبان فارسی رسمی است، پس عاقلانه است تنظیم و تقویت آن ها را به سود زبان فارسی بداند و اگر او لهجه های موجود در ایران را به کلی جدا از زبان فارسی می شناسد و رسیدگی به آن ها را موجب ضعف و حتی برافتادن زبان فارسی می داند، پس باید نتیجه بگیریم زبان فارسی، از فرط ناتوانی، از رقابت با لهجه های خود نیز عاجز می ماند!

«در خود تهران به گویشی سخن گفته می شد که با گویش دهات شمیران و کن و سولقان همانند بود... مردم ری نیز گویشی داشتند که بندار رازی از سده چهارم به آن شعر می گفته است... اصفهانی ها هم گویش دیگری داشته اند... شیرازی ها هم گویشی داشتند که خودشان آن را شریزی می نامند... تبریزی ها هم گویشی داشتند که واژه ها و جمله هایی از آن در برخی از کتاب ها یاد شده و برخی از سرایندگان تبریز مانند هماد و محمد شیرین مغربی شعرهایی به آن سروده اند... قزوینی ها هم به گویشی سخن می گفتند که برخی از واژه های آن در فرهنگ ها و برخی از کتاب های دیگر یاد شده است. استرآبادی ها هم گویشی داشتند که فضل الله استرآبادی بنیان گذار فرقه حروفیه در جاودان نامه، نوم نامه و محبت نامه خود آن را به کار برده است...» (صادق کیا، راه نمایی گردآوری گویش ها، ص دو)

بدین ترتیب و به قول این لهجه پژوه پرآوازه زبان فارسی، مردم سراسر ایران با گویش های مخصوص به خود سخن می گفته و شعر می سروده اند، به جز حکیم ابوالقاسم فردوسی، که هزار سال پیش، دیوانی به زبان فارسی خالص و مخصوص دارالفنون گذرانده های اواخر دوره قاجار آفریده است؟! آیا او در میان دهکی در خراسان چه گونه با فارسی نخبه و رسمی امروزی آشنا بوده، که به زمان ما نیز در طوس فهمیده نمی شود؟! در گفتاری با صاحب اطلاعی از خراسان پرسیدم: اگر امروز برای کسبه و دهقانان و مردم متوسط الاحوال طوس مصرع «کز این برتر اندیشه برنگذرد» و یا «ز دانش دل پیر برنا بود» را بخوانند، آیا کسی از مردم محل منظور

شاعر را به نیکی درک خواهد کرد؟ پاسخ داد: خیر! از او خواهش کردم چهارده بیت ابتدای شاه نامہ را به زبان رایج و ہمہ فہم مردم طوس امروز دوبارہ بسراید و حاصل آن شد کہ در زیر می خوانید:

بہ نامِ خدای عقلِ جُون و فِرہ،
 کہ از ای دگہ عقل برنگذرہ
 خدای اسم و رسم و خدای فُلک و جای،
 خدای نون مردم رسون رهنمای
 خدای ہر چہ ہس مین این آسمو،
 دُگرندہ ماہ و خورشیدم او
 از ہر نامی پندری، کُلو ترہ،
 گل مارم مین دو دست اش درہ
 بہ چشمای بابا غوری یک ورہ،
 تو از جاش نبینی اش نزن زور، یرہ
 نمرسہ عقل ر بہ حولی اوپاش،
 کہ حولی اش کُلُون، کہ پیچ پیچ جاش
 ازی پُرگی ہی ہای پُر مِسخرہ،
 عَقَل سَوی او راہ نِمبرہ
 مِبافہ اگر چیزیم پِشمیہ،
 کہ عقل آدم او خورش چشمیہ
 چیہ شُکر ما دِبرج حکمت اش،
 کہ مغفر ر نباشہ بہ جز خدمت اش
 او کہ مغفر ر و جُون ر می سنجیہ،
 خودش کی تو ایی مغز مُگنجیہ
 بہ این چشم و چار و بہ این تار و پود،
 کجا مثل او کَس ر مِشہ سوتود
 بایس عقل ر یک گوشہ پرتو بدی،
 کَلَفچ ر [کَلَفچ ر] ببندی، لب ر تو بدی
 فقط اور پرستی و جویی تو را [ہ]،

به او تَه حرفاش بُکُنِی نگا[ه]
 که پُر زور تَرَه هر که دانا تَرَه،
 و گِر پیرُم هَس از جُوْنا سَرَه

اگر هزار سال پس از فردوسی، مردم طوس معنای شعر او را تنها به شرط این تغییرات درک می کنند، پس ده قرن پیش، شاعری برخاسته از میان آنان، با زبانی که استثنائاً برای او از غیب رسیده، دیوان اش را به قدر درک و فهم چه کسانی سروده و اگر پاسخ دهند: محمود غزنوی، می پرسم مگر آن سلطان مشهور به تعصب ترکی و گرمای دارنده زبان عرب، که می نویسند کتاب روافض را می سوزانده، به زبان تهرانیان امروز احاطه داشته و اگر نمی توانید یا نمی خواهید و یا نباید از این ظاهرا شوخی تلخ، درسی بیاموزید و نتیجه بگیرید، پس اجازه دهید اندک اندک و گام به گام به مغز مطلب نزدیک تر شویم.

«یاقوت حموی در معجم الادبا نوشته است: صاحب بن عباد وزیر معروف آل بویه، کتاب خانه ای در ری داشته، سلطان محمود غزنوی آن را سوخته و افزوده من این کتاب خانه را دیدم و فهرست این کتاب ها را در ده مجلد یافتم. سلطان محمود هنگامی به ری رسیده است به او گفته اند این کتاب ها مربوط به روافض و اهل بدعت است و هرچه را در علم کلام بوده از میان آن ها بیرون آورده و دستور سوختن بقیه آن ها را داده است». (غلام رضا سلیم، محمود غزنوی سرآغاز واپس گرایی در ایران، ص ۹۸)

تراوش نکبت از مجعولات یهود، در حوزه فرهنگ ما، چنان دامن گیر همگان شده، که جرات می کنند از کتاب های گم شده نیز، با چند واسطه و احتمالاً به کمک اسطرلاب، نقل هایی را در تقویت اباطیل و ادعاهای مضحک خویش، به خورد دیگران دهند.

۱۶۰. معماری و خط و گویش

ابتدا به اختصار توضیح دهم آن چه به مدد خداوند در چند یادداشت

آتی عرضه خواهد شد، گرچه مدخل و مبحثی منفرد و مجزا می نماید، اما مقدمه ای است زمینه ساز برای ادای مطالبی که به عنوان برداشت نهایی از مسائل دوران مشهور به صفوی در پیش دارم و در جمله ای بیاورم که محقق با انقیاد خویش در رسن مراعات و تعارفات، قادر نخواهد بود مطالبی را بیان کند و منطقی را به پیش راند که به قدر تغییر آگاهی و فرهنگ، در این یا آن حوزه، مقتدر بماند و اثرگذار شود. از آن جمله است ورود به مبحث خط و زبان و لهجه و غیر آن، که کسانی با تمسک به معلومات زبان شناسی، برای برداشت های تاریخی و تمدنی از مقوله آن، به عنوان ابزار استقرار توهماتی بی پایان در موضوع دیرینگی اقوام و تثبیت هویت هایی سود برده اند، که تاکنون حتی مشمول نظارت های نخستین هم نبوده است. تا آن جا که می توان گفت باز کردن باب گفت و گو، درباره زبان های کنونی و جاری در منطقه ما، نه گشودن دریچه ای بر حوزه شناخت، که فراهم آوردن فرمولی در حاشیه است تا تاریخ سراپا جعلیات شرق میانه را در لفافه لفاظی های دیگری بپوشانند که حاصل آن هرچه بیش تر نشناختن یکدیگر است. مورخ محصول نهایی سالیان متوالی کنکاش خود را، که برای آن اعتباری یگانه و یونیک قائل است، چون آینه ای در برابر ملل شرق میانه قرار می دهد تا مگر بر حوصله خود شناسی و محاسبات رفتاری و گفتاری خویش بیافزاییم و تا مرزی قانع شویم که بدانیم به رغم گمان های گوناگون کنونی، هیچ هویتی در شرق میانه جز اصالت اسلامی، منطق تاریخی و واقعیت مادی و استمرار دورانی ندارد.

«آشوری ها در زمان ساسانیان مدارس متعددی تاسیس کردند که در انتقال تمدن یونانی به ایران و اسلام کمک شایانی کردند. این مدارس در شهرهای نصیبین، اورفا، جندی شاپور، هرات، طوس و بسیاری از شهرهای دیگر ایران، در کنار کلیسا ها و صومعه ها، تا زمان حمله مغول به ایران همچنان فعالیت می کردند. شمار محصلان بعضی از این مدارس بالغ بر دو هزار نفر می شد. بعضی از فارغ

التحصیلان آن‌ها مشهورترین پزشکان و نویسندگان و مترجمان آن زمان محسوب می‌شدند. متأسفانه با آغاز هجوم مغولان به ایران و سقوط خلافت عباسیان و در پی آن یورش بی‌امان لشکریان تیمور به این سرزمین، میلیون‌ها ایرانی قتل عام و تقریباً تمام آشوری‌ها نابود شدند و گروه‌های کوچکی که جان به در بردند به کوهستان‌های غرب دریاچه ارومیه، کردستان ایران و ترکیه پناه بردند». (اسماعیل یوردشاهیان، تبارشناسی قومی و حیات ملی، ص ۶۸)

هنگامی که از سعی کلان یهود در پنهان نگه‌داشتن ماجرای پلید پوریم و اخراج آن قتل عام بزرگ از حوادث تاریخ شرق میانه می‌گویم، نظر به کوهی از چنین نوشته‌های تلقینی و تبلیغی سپرده‌ام، که باورمند به وقوع و عواقب پوریم جمله‌ای از آن را نمی‌پذیرد و مجموعه را شایسته استهزاء می‌بیند. چنان که هر عضوی از اقوام کنونی منطقه، که پوریم و حاصل آن را نشناسد، اگر فرصت و فرم قلم به‌دستان را بیابد، بلافاصله به یوردشاهیان دیگری بدل خواهد شد که بر پرونده تاریخ یهود ساخته‌کنونی، از مخزن تصورات و آرزومندی قوم خود، برگ‌های تازه‌ای اضافه خواهد کرد. بنا بر این، اهمیت پنهان نگه‌داشتن رخ داد پوریم برای یهودیان آن‌گاه آشکارتر می‌شود که مجموع تدوین‌کنندگان تاریخ شرق میانه را نیز برخاسته از میان قوم یهود می‌بینیم و آموختنی است بدانیم که با وارد کردن پوریم به محاسبات سرشت و سرنوشت مردم ممتاز شرق میانه، هیچ یک از این گونه تالیفات هرگز نوشته نمی‌شد و یهودیان رسانی به دست نداشتند تا به هر بهانه، از جمله چندگانگی و تقابل فرهنگی و مذهبی، ما را به جان یکدیگر اندازند! پس جاده کوب این کاروان دروغ، که هر یک از ما را با خود به اسارت می‌برد، جز غلطک حذف پوریم از سرنوشت این منطقه نبوده است. بدین ترتیب صلاح همگان است که بر مبنای بنیان‌اندیشی نوین، به تجزیه و تحلیل جایگاه خود در تاریخ این خطه و مشغول تنظیم نظام نامه‌ای شویم که کنترل‌کننده رفتار و گفتار و ادعا و آداهای آتی ما باشد. شناختی

که به شرح زیر از کوزه تعریف و تاثیر تازه برای معماری و خط و لهجه بیرون می تراود.

۱. اگر قومی نتواند بازمانده معماری کهن و یا لاقل باستانی خود را، با نمونه های اشرافی و اعتقادی کافی و لازم برای هر دوران عرضه کند، پس آن قوم، حتی اگر خود را در پناه هزار افسانه پهلوانی و صدها قرینه قدمت قرار دهد، یا پیشینه ندارد و یا چادرنشین و بیابان گرد بوده است، هرگز به تجمع متمدنانه و به دانش تولید و تجارت و به شرایط لازم برای شهرنشینی وارد نشده و قومی پراکنده و نوپا و یا آفریده امکانات و الزامات خدعه آمیز، در دوران جدید است.

۲. اگر زبانی نتواند خط کهن و یا لاقل باستانی خود را، با نمایش مدارج تغییرات و تحول معمول و منطقی، به فرهنگ عمومی ارائه دهد، پس آن قوم به ارتفاع دانایی لازم نرسیده و برای انتقال درون قومی و یا منطقه ای و جهانی داشته های خود، تدارکات و ابزار مورد نیاز را نداشته است. این فرمول عام با رجوع به خط های عمده و آشنای جهان، معنای روشن خود را ابلاغ می کند. شتاب یهودیان و رومیان و بابلیان و مصریان و سومریان و ایلامیان و اعراب و چینیان و هندیان، برای تدوین خط مستقل، از آن بوده است که هر یک برای آموزش و گسترش فرهنگ دشوار کسب شده، در بیرون و درون قوم، به ابزار خط نیازمند بوده اند. هر قوم فاقد خط مستقل و یا لاقل تولیدات و دست ساخته هایی معرف مهارت های ذهنی و علمی و عملی را، بی اعتنا به هر ادعا و آوازه، فاقد فرهنگ پیشرفته بدانید.

۳. لهجه ها حاصل برخورد دو نوع لغت متفاوت و یا متعادل و توانایی فیزیکی برابر و یا نارسا در امکانات تلفظ اند. کافی است مسیونی را از فرانسه به آفریقا بفرستید و دهه ای در میان قبیله ای مشغول به کار نگهدارید تا به زودی و بی هیچ اختلاط و داد و ستد قومی، صاحب دو لهجه شوید: فرانسویانی که زبان بومیان را با لهجه فرانسوی ادا می کنند و قبایلی که با لهجه بومی خود فرانسه حرف می زنند. اگر در ایران این همه لهجه های گوناگون می یابیم

و کسانی خوش خیالانه و گاه هم به طمع و گمان کسب امتیاز تاریخی و قومی، تمام آن ها را زائده ای از زبان فارسی گمان می دارند، از آن است که در دوران اخیر صاحبان فرهنگ های همسایه از همه سو به این سرزمین وارد شده و در تحولات سیاسی بعد، دست کم در مراودات بیرونی، مجبور به آموختن و کاربرد زبان رسمی فارسی بوده اند. اینک در هرگوشه ایران، با مهاجران مختلفی رو به روییم که فارسی را به طرز خاستگاه اصلی و اولیه خود تلفظ می کنند، چنان که اگر در نقاط پرت افتاده، مردم تجمعی را بباییم که با تلفظ فارسی بی ارتباط باشند، با زبانی غریبه سخن خواهند گفت که نه فقط لفظ فارسی در آن میان نمی یابیم، بل هیچ کس از بنیان لغات آن، مگر به حدس و گمان و تجربه و تدبیر آگاه نخواهد شد.

مورخ رسیدگی به لهجه ها را، مطمئن ترین روش برای بنیان شناسی اقوام می داند و آن جست و جوی آثار نخستین برخورد مردم هر حوزه مهاجر نشین، با عناصر اطراف است، زیرا وارد شوندگان بر هر اقلیم و بسیار پیش از تداخل لغوی با همسایگان و فرمان رویان و دولت مرکزی، ناگزیر و به طور طبیعی و در اندک مدتی بر عناصر اطراف مورد احتیاج: گیاهان، روده ها، کوه ها، جانوران، حشرات، پرندگان، گزندگان، میوه ها و دیگر پدیده های همسان، نام هایی قرار می دهند که غالباً باز بیان نمونه های مشابه در سرزمین اصلی آن ها و یا واژه سازی بر همان اسلوب بر موارد نویافته است. این رمز آن تنوع حیرت آوری است که درسراسرایران برنام گذاری عناصر اطراف دیده می شود، چنان که گوناگونی اسامی مار یا توده ابر با تعداد فرهنگ های مهاجر به ایران، در قرون اخیر برابر است. مثلاً نامی را که مهاجر مازندرانی بر آهو و گل ختمی و درخت غان و سوسک گذارده، با انتخابی که کرد و لر و خراسانی برای همان نمونه ها دارد، به کلی مغایر است. چنین تفاوت فاحشی که گاه به چیستان می ماند، راوی دو حقیقت تاریخی غیر قابل کتمان است: نخست این که در بنیان میان اقوام ساکن ایران، نزدیکی های واژگانی

و بیانی و نژادی و بومی وجود ندارد و نمی توان آن ها را شاخه های یک قوم و زبان و فرهنگ واحد شناخت و دیگر آن که مدت زمان همجواری این اقوام هنوز به میزانی نرسیده است که جوانه هایی از اشتراک زبان و گفتار و فرهنگ، بر درخت روابط آن ها روییده باشد. مثلاً در فرهنگ لارستانی «چترو چوگون تکنده» بیان حالت زنی است که به اقوام شوهر خود به خاطر زیبایی لباس فخر می فروشد و یا «خرکوبی لِه» نام میوه نارس درخت انجیر است، چنان که سمنانی ها و لاسگردی ها برای بز بدون شاخ «داغی چویر لپه گوش کمری» و برای فرزند لفظ «زک» و یا «زائده» را به کار می برند. این گونه بررسی های بنیان شناسانانه، چندان معتبر است که علی رغم کوشش صد ساله اخیر برای تولید ملتی با فرهنگ و زبان یکسان، هنوز در هرکوپه و رامین با گویش دیگری مواجهیم که نشان از تنوع بسیار گسترده ورود مهاجرانی از افغانستان تا عراق و از جنوب تا شمال به آن منطقه دارد.

برابر الگوهای موجود و معمول و در داد و ستد کلان فخر فروشی قومی و حتی قبیله ای، که در اساس مبتذل و غیر مستند است، اقوام ایرانی، بی نشانگی تاریخی خویش، از قماش عرضه معماری و خط و تولیدات باستانی را، با افسانه های اقتدار پر کرده، بازیچه پندارها شده و به حماسه های مختلف شبه شاه نامه ای دل خوش اند که در تطبیق با قرائن پیش رو، بسیار مضحک و در عین حال اسف انگیز است. آن ها در عکس العملی ناگزیر، ناشیانه می کوشند تا با پیوند پیشینه قومی و فرهنگی خود دزدانه و پاورچین، به حوزه هایی از تمدن کهن بخزند و به دامن تاریخ و هستی و هویت هایی بغلطند، که خود مورد پرسش و در مظان ابهام اند. آن ها با نصب ماسک، صورت و در واقع بی صورتی تاریخی خود را در پس آن پنهان نگه می دارند. ماسکی که در حال حاضر به وضوح بر چهره دو قوم پر شماره ایران نصب شده می بینیم. ماسک آریایی بر صورت فارسیان ناشناس و ماسک سومری بر چهره ترکان از راه رسیده. بررسی این

نیاز و توسل مشترک فارسیان و ترک ها به این گونه سمبل کاری های هویت شناسانه زمانی جالب و جدی تر می شود که قوم فارس و ترک را تا همین اواخر از ارائه شناسه معماری و خط کاربردی بومی عاجز یافته ایم. ترکان حتی یک نمونه از معماری، یا حتی صنایع مصرفی و تولیدات باستانی یا مکتوبات بومی و قومی، در هیچ اقلیمی برای عرضه ندارند و در سده های اخیر سرانجام برای ابراز وجود فرهنگی دست به دامان خط عرب شده اند، ماجرای که پس از انهدام کامل اقوام ساکن ایران در قتل عام پوریم، بی کم و کاست بر به اصطلاح فارسیان کنونی نیز گذشته است. آن ها نیز الگوی معماری باستانی پس از پوریم ندارند و در همین اواخر با وام از خط عرب به افاده حضور پرداخته اند. برای مورخ همزمانی کامل و دقیق این هر دو روی داد، یعنی ظهور توأم فرهنگ و زبان و ملت های ترک و فارس، در شرق میانه، توضیح دهنده مسائل پر اهمیتی در سازمان دهی نزاع نوین علیه اسلام از سوی کلیسا و کنیسه است که موجب افتخار هیچ یک از دو قوم نیست، چنان که مشروح آن را به خواست خداوندی بیاورم.

«درباره یک دوران صد و پنجاه ساله از تاریخ عثمانی، یعنی از بدو تاسیس این دولت تا اواسط قرن پانزده، منابع بسیار ناقصی در دست است. بنا بر این اگر برای تدوین این دوره از تاریخ عثمانی بخواهیم منحصرًا از تواریخ عثمانی که اواخر قرن پانزدهم نگاشته شده، بهره بگیریم، بی شک مرتکب اشتباه و خطا شده ایم و اشتباه تر این که بخواهیم منحصرًا با استفاده از منابع بیگانه دست به این مهم بزنیم.» (اسماعیل حق اوزون چارشی لی، تاریخ عثمانی، مقدمه)

تاریکی مطلق حاکم بر نحوه ظهور دولت عثمانی در آسیای صغیر، مورد اتفاق تمام بررسان شکل گیری آن دولت است که هیچ توضیح منطقی و قانع کننده برای آن نیافته اند، چنان که به تفصیل بیش تر آن باز خواهم گشت. مورخ با حذف این ۱۵۰ سال مدفون در سیاهی و ناشناختگی، از مبداء دولت عثمانی، با روشنایی خیره کننده ای در

شناخت علت ظهور دو دولت همزمان صفوی و عثمانی مواجه می شود که هر یک به نحوی و با اتکاء جداگانه به تاریخ و فرهنگی فاقد پیشینه و کاغذین، نخستین پایه های تفرقه اسلامی را بالا برده اند، در عین آن که بسیاری از ما و تحت تاثیر تولیدات مورخان یهودی آن ها را از آغاز در تقابل با یکدیگر گمان می کنیم. تقابلی که تا منشاء سقیفه و صدر اسلام نیز کمانه به دور کرده است!

با این همه اینک سخن بر زمان ظهور زبان و اقوام ترک و فارس می گذرد تا معلوم شود هیچ یک از این دو قوم و ملت، پیش از پیدایش ناگهانی و از منظر تاریخی نامعقول دولت های عثمانی و صفوی، بر هیچ عنصر مادی، از قبیل سنگ و چوب و پوست و پاپیروس و چرم و استخوان و پارچه، حتی کلامی به میزان واژه نان، ننوشته و باقی نگذاشته اند و بنا بر این اصل مسلم هر ادعایی در باب دست خطی به ترکی و یا فارسی که دورتر از چند قرن اخیر عمر کرده باشد، جعل واضح است. این امر بدیهی را می توان با سپردن هر سطر نوشته ای با ادعای قدمت بیش از چهار قرن، به آزمایشگاه های تخصصی معتبر نیز اثبات کرد، که هیچ شخص و مرکزی، از بیم رسوایی، علاقه به انجام آن نشان نمی دهد. چنان که مورخ در میان اقوام پیش از تجاوز هخامنشیان مزد بگیر یهود، برابر فهرست مندرج در کتیبه بیستون، به نام فارس و ترک بر نمی خورد و اگر به سببی نامعلوم و با ندیده انگاری بسیار، هخامنشیان و یا شاخه ای از آن ها را به اتکای اشاراتی نامعین در همان کتیبه، از قوم فارس بدانیم، اینک یقین داریم که آن ها پس از اجرای قتل عام پوریم، با بر جای گذاردن مرکز نیمه ساخت استقرار خویش، به مسقط الراس خود در ماوراء قفقاز باز گشته اند و مطمئنیم که از آن پس، تا زمان رضا شاه، در لوای نام هیچ سلسه ای، یادی از آنان در سرزمین ما نبوده و در مرحله کنونی مستندی برای معتبر و بومی شمردن قدمت این قوم نداریم و چون از حضور فرهنگ ترک نیز در هیچ اندازه و امکانی در شرق میانه تا پیش از ظهور دولت به اصطلاح عثمانی نشانه ای نیافته ایم،

پس عاقلانه است قبول کنیم به سببی که در دنبال خواهد آمد، در مقطع و منظوری معین، به چشم روشنی تاریخ، ناگاه دو قوم ترک و فارس با دو زبان گوناگون ولی با نگارش به الفبایی یگانه! در شرق میانه زاییده شده و ظهور کرده اند؟!

نمونه‌ای از خط عرب در ۲۵۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۲۵۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۳۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۳۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۶۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۶۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۶۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۶۰۰ سال پیش از هجرت

نمونه‌ای از خط عرب در ۶۰۰ سال پیش از هجرت

این ها نمونه های خط عرب، به دست آمده از ماقبل اسلام، بر مواد و در مکان های گوناگون است. تمام آن ها، هر چند به دشواری، اما با

سود بردن از تلفظ و معانی، در الفبا و لغت عرب کنونی، قابل خواندن و معنا کردن است. نه فقط چنین میراثی را در میان مردم ترک و فارس نیافته ایم، بل شاهدیم و گواهی می دهیم که دو ملت اخیر، برای عرض اندام و اظهار وجود فرهنگی، به محض ورود و حضور، در سده های اخیر، از خط بالغ و کامل شده عرب با سهولت تمام سود برده اند و شگفت این که کسانی در میان این آماده خواران، خود را طلب کار فرهنگ عرب هم می دانند؟!

۱۶۱. گنجینه تهی زبان فارسی

در یادداشت بی بدیل ۱۳۰، با نمایش گنجینه ای از پاپیروس نوشته های مصر، به خط عرب، و با تاکید بر آن چند نمونه تاریخ دار این برگ نوشته های باستانی، معلوم شد که خط عرب لااقل تا قرن ششم هجری هویت امروزی را نداشته، هنوز با نقطه و اعراب و تمایز لازم در اشکال حروف آشنا نبوده و از آن بهره نمی برده است. هرچند مطالعه کافی و دقیق و سخت گیر در متن این پاپیروس نوشته ها ظن جعل بر برخی از همین لت نوشته های پاپیروسی را بر می انگیزد، که حاوی اطلاعات عمومی ناممکن و هدمندی است، ولی پیش تر یادآور شدم که اغلب متن های مندرج بر این برگه های پاپیروسی قدیم، چنان از همه سو بی آزار است که تصور فراهم آوردن جاعلانه آن حتی برای یهودیان بی حاصل است. بنا بر این با نمایش الگوی زیر که رسید تصفیه حساب مالیاتی یک مودی مصری در قرن ششم هجری است، مدعی شدم که جهان عرب، به سبب فقدان خط قابل رجوع جهانی و یا حتی منطقه ای و نیز به سبب ارزش مادی بسیار سنگین مواد اولیه مورد نیاز، اعم از برگه های پوستی و پاپیروسی و کاغذی، دست کم تا قرن هفتم هجری و به گمانه هایی تا قرن دهم به نوشتن و ساختن کتاب نپرداخته است.

نمونه ای از خط عرب در قرن ششم هجری

بار دیگر به دو روی این پاپيروس نوشته با دقت نگاه کنید. سمت چپ رسیدی است که تاکید می کند خراج تا آخر ماه **ربیع الاول سال ۵۲۸ هجری** پرداخت شده. «دینار الخراج استوفا الی سلخ ربیع الاول سنه ثمانین و عشرين و خمس مائه». و سمت راست نیز تاییدیه ای بر صحت یک معامله است که انکشاف کامل مطلب آن ممکن نیست. در متن سمت چپ یکی از حروف **ت** و **ن** نقطه دارد و بر دیگر حروف، مانند **ف** و **ب** و **ی** و **ث** و **ش** و **خ** نقطه ای نمی بینیم. فقدان نقطه بر حروف عرب تا قرن ها پس از هجرت پیامبر مطلبی نیست که مصداق های کافی برای آن نیابیم و اگر حتی نبود نقطه را دلیل بی حوصلگی و شتاب نویسنده و یا حتی مصرف کم تر مرکب و پرهیز از برداشتن پیایی قلم از صفحه نگارش بدانیم، چنان که می توان احتمال داد برخی از نقطه ها در این نوشته های پاپيروسی نصب جدید است، اما برای ناخوانایی و تشابه بدون راه نمای حروف، عذر و بهانه ای نداریم و حاصل مختصر مدخل این که چنین خط ناپخته فاقد اسلوبی، بی شک برای ترک و فارس قابل برداشت و استفاده و حتی قرائت

نبوده است، تا با تقلید از آن، متنی فراهم آورد و از آن که هنوز در هیچ مقیاس و اندازه، نیم سطری هم به زبان فارسی و ترکی نیافته ایم که مطلبی را با خطی شبیه این دست نوشته عربی قرن ششم ثبت کرده باشد و تمامی مکتوبات ترکی و فارسی موجود در جهان و به هر صورت و شمایی را به خط تربیت شده نسخ و رقاع و ثلث و بعدها نستعلیق یافته ایم، پس تردید نداریم که شاعران فارسی و ترکی سرای، که زمان حیات شان را به دورانی قدیم تر از قریب قرن دهم هجری می کشانند، برای ثبت اشعار شکرین خود جز بر صحیفه دل و با خط خیال، امکان دیگری برای نگارش نداشته اند. چنان که دیدار از مانده های مکتوب در موزه های جهان اعلام می کند که نخستین برگه های فارسی و ترکی نویسی موجود، به سبب کاربرد سبک ها و مکاتب متعدد و مدرن نگارشی، منطقی نمی توانند مخلوق و مکتوبی دورتر از اصطلاحا عهد صفوی و عثمانی، یعنی قرن یازده و دوازده هجری شمرده شوند. بدین ترتیب معلوم است که ادعای تدوین شاه نامه فردوسی و تاریخ بیهقی و تاریخ سیستان و تفسیر و تاریخ نامه فارسی طبری و کتاب نویسی های ابن سینا به خط و زبان فارس و عرب و از این قبیل، تا چه میزان مستحق استهزا و موکول به محال است!

اینک و با این قرینه ها به جست و جوی تاریخ تولد زبان فارسی می رویم، که در قرن دهم هجری برای زبان گشایی و بیان، دست به دامان و وام بردار خط عرب شده است که در امتداد هزاره نخست اسلامی اندک اندک، برای ابزار ابراز مقاصد و معانی در جهان اسلام تربیت کرده اند. گزینشی ناگزیر که بی اندک تاملی بر محقق معلوم می کند اگر زمان پیدایی گنجینه کنونی زبان فارسی را، بی ضمیمه کردن خطی برای عرضه و بیان، تا قرون اولیه اسلامی امتداد می دهند و به عقب می برند، از دو حال خارج نیست، یا با عضوی از تیم تحمیق فرهنگی مردم ترک و فارس مواجهیم و یا با صاحب گفتاری که به غلط در دام و کار آموزش و فرهنگ غلطیده است. مورخ را با

مراجعه به منابع موجود اعتقاد بر این است که هیچ عامل و ابزار گفتار در سراسر جهان ناتوان تر و معیوب تر از زبان فارس ها و ترک ها نداریم و دامنه و حوزه این زبان های آماده که بر منطقه ما سرازیر کرده اند، تا به حدی است که قرینه دیگری برای آن نمی توان شناخت. به علاوه نخستین قصد اشاره به این زبان ها نیز مصداق معینی ندارد و به حقیقت انتخاب حوزه ای از تجمع انسانی که با یقین کامل بتوان آن ها را مثلاً متکلم به زبان فارسی شمرد، بی ملاحظات عمومی و ندیده انگاری های شرم آور کنونی، ممکن نیست. حتی مدعیانی می شناسیم که زبان خوزی و آذری را شاخه ای از فارسی شناخته اند و معتقدند گیلکی و مازندرانی و خراسانی و کرمانی و سیستانی و لر و کرد، فارس زبان اند، از لغت فارس سود می برند و گویش امروزی آن ها فارسی از دامن مادر دور شده و بی یاور و نان آور مانده است و چیزی نممانده جدولی بسازند و دیارگرمی رسم کنند تا معلوم شود برای تبدیل فارسی به لهجه ای معین باید چه مقدار از پایتخت دور شد و در هر پنج کیلومتر بر سر تلفظ لغات این زبان چه خواهد آمد، هرچند نمی دانند و نمی توانند ساز و کار این بدل شدن زبان رسمی به لهجه ای در پشت و یا پیش کوهی را تابع حکمت و حرکاتی قرار دهند و توضیحی بر این امر ندارند که فی المثل چرا ساکنان روستای دماوند، در حوالی پایتخت و مرکز زبان فارسی، با کلماتی ادای مقصود می کنند که هر چند دایره درک بسیار کوچکی دارد، اما در بساط بی متصدی و صاحب کنونی، بومیان دماوند نیز همچنان فارس زبان شناخته می شوند!

این علیلی علاج نشدنی ذهن از آن است که علم بسیار محترم و مجلل زبان شناسی برای پدیده لهجه، نه این که روند و دلیل پیدایش، بل تعریف معمول و عامیانه نیز ندارد و حضرات زبان شناس حتی تسلیم این امر مسلّم نمی شوند که تولد لهجه از درون زبانی واحد غیر ممکن است و ظهور هر لهجه جز مظاهر حضور یک کلنی مهاجر کوچک یا بزرگ نیست، که به میل یا به ناچار، می کوشد تا شیوه ی

ادای کلام را با فرهنگ و زبان میزبان خود هماهنگ و همراه کند.

«پس جمع واژه‌هایی که فقط از ترکیب ریشه‌ها با پیشوند و پسوندها به دست می‌آید می‌شود: ۲۲۲۷۵۰۰۰ + ۹۰۰۰۰۰ + ۳۷۵۰۰۰ = ۲۲۶۰۰۰۰، یعنی ۲۲۶ میلیون واژه. در این محاسبه فقط ترکیب ریشه‌ها با پیشوندها و پسوندها را در نظر گرفتیم آن هم فقط با یکی از تلفظ‌های هر ریشه. ولی ترکیب‌های دیگری نیز هست مثل ترکیب اسم با فعل مانند (پیاده رو) و اسم با اسم (مانند خرد پیشه) و اسم با صفت مانند (روشن دل) و فعل با صفت (مانند خوش خرام) و فعل با فعل (مانند گفت و گو) و ترکیب‌های بسیار دیگر در نظر گرفته نشده و اگر همه ترکیب‌های ممکن را در زبان‌های هند و اروپایی بخواهیم به شمار بیاوریم، تعداد واژه‌هایی که ممکن است وجود داشته باشد مرز معینی ندارد. و نکته قابل توجه این که برای فهمیدن این میلیون‌ها واژه فقط نیاز به فرا گرفتن ۱۵۰۰ ریشه و ۸۵۰ پیشوند و پسوند داریم در صورتی که دیدیم که در یک زبان سامی برای فهمیدن دومیلیون واژه باید دست کم ۲۵۰۰۰ ریشه از برداشت قواعد پیچیده صرف افعال و اشتقاق را نیز فرا گرفت و در ذهن نگاه داشت.» (مصطفی پاشنگ، فرهنگ پارسی و ریشه‌یابی واژگان، ص ۱۴)

پاشنگ کتابی نوشته است با هدف اولیه آشنایی با ریشه‌ها و در اصطلاح امروز اتیمولوژی لغت فارس، چنان که از نام کتاب او بر می‌آید. او با گزینش ۱۵۰۰ لغت پایه و ارتباط دادن آن‌ها با ۸۵۰ پیشوند و پسوند زبان فارسی، که نمی‌دانیم از کجا به دست آورده، تعادلی ساخته است که دامنه لغت فارسی را تا ۲۲۶ میلیون فقره گسترش می‌دهد. گمان ساده لوحانه و در حقیقت رندانه او بر این است که اگر مثلاً از صورت سوم شخص مفرد افعال گفتن و رفتن با التصاق پسوند ار می‌توان ترکیبی فاعلی با افاده معنای نو درآورد، پس این استعدادی است که در شکم تمام افعال زبان فارسی کاشته‌اند، بی این که بیاندیشد که نشستار و دویدار و خوردار و خوابیدار و خندیدار و پریدار و خزیدار و فهمیدار نداریم، اساسی که در باب ۸۵۰ پیشوند

و پسوند افسانه ای و موهوم زبان فارسی صدق می کند. هوچیگری او در باب لغت زبان فارسی با تکرار افعال و لغاتی بی خانوار، سرانجام عدد مورد علاقه اش، یعنی ۲۲۶ میلیون کلام را استخراج می کند. چنان که انبوه و انواع بی دانشان خودی و بیگانه را، دلقکانه مشغول وام دار و متکی کردن قرآن متین به لغت فارسیان دیده ایم!

«پژوهشگران زبان انگلیسی پیش بینی کردند که در آغاز سال ۲۰۰۹ میلادی، تعداد واژگان این زبان به مرز یک میلیون واحد برسد. به نقل از PNA، پل جی. بیاک، بنیان گذار و رییس موسسه تحقیقاتی گلوبال لنگوایج مانیتور اعلام کرد: روز ۲۹ آوریل ۲۰۰۹ تعداد واژگان زبان انگلیسی که مردم در سراسر جهان آن ها را به کار می برند، از مرز یک میلیون عبور می کند. بر اساس برآوردها و تحقیقات این موسسه که تا پایان ماه ژوئن گذشته محاسبه شده، زبان انگلیسی هم اکنون ۹۹۵ هزار و ۸۴۴ کلمه دارد که تاکنون و در طول تاریخ هیچ زبان دیگری به این جایگاه دست نیافته است». (جام جم، ۱۶ تیر ۱۳۸۷، صفحه آخر)

برای اندازه گیری اوهام در نزد این گونه بررسان زبان فارسی تطابق آن ادعا با این آگاهی کفایت نمی کند و لازم است ببینیم پاشنگ درکتابش از مفهوم ریشه یابی چه ادراکی داشته و چه گونه خاستگاه و بنیان لغت فارسیان را نمایش داده است:

«شبگیر: زمانی میان نیمه شب و بگاه. انوری می گوید:

در صحبت او به که بوی در شب و شبگیر
با صورت او به که خوری می گه و بی گاه» (همان، ص ۳۹۶)

این الگوی واحدی است که به عنوان ریشه شناسی لغات زبان فارسی، قریب هزار بار درکتاب پاشنگ تکرار شده که لغت معنی ساده و معمول و همه جا ریخته ای را، ریشه یابی واژگان فارسی تصور کرده است. مسلم این که در حال حاضر به میزان پاراگرافی منبع قابل ارجاع نداریم که حتی برای یکی از واژه های فارسی یا ترکی،

چنان که در معنای لغت اتیمولوژی نهفته است، پایگاهی ارائه دهد، مگر این که به ناچار برای تدارک خانواده ای ناتنی هر یک از آن ها را دور هندوستان بگردانند و با مسخرگی تمام از شکم اوستای قلابی، وداهای پرمدها و یا زبان اسلاوهای جنوبی بیرون کشند.

«فریتس ولف، متولد ۱۸۸۴، از ایران شناسان گران مایه آلمانی است که از جمله آثار او ترجمه کامل «اوستا» است که در سال ۱۹۲۰ در استراسبورگ انتشار یافت. آن گاه به کار بسیار دقیق و توانگاه استخراج و تنظیم و تدوین واژه های شاه نامه پرداخت و بیش از سی سال در نهایت بی چیزی در این کار شگرف صرف عمر کرد. به سبب یهودی بودن مقامات آلمان نازی به او امکان تدریس و فعالیت نمی دادند.» (فریتس ولف، فرهنگ شاه نامه فردوسی، ص ۲۵)

بار دیگر، یهودی دیگری را می بینیم که برای زیر و رو کردن هستی و هویت مردم شرق میانه و تبلیغ دروغ های ساخت کنیسه و کلیسا، عمرش را بر سر تعمیر اوستا و فهرست کردن لغات شاه نامه فردوسی صرف کرده و چنان که مکتوب است تمام اسامی و افعال و ضمائر و حروف اضافه و قیود و ترکیبات و دیگر اجزاء لغوی به کار رفته در شاهنامه فردوسی را استخراج کرده تا مثلاً معلوم شود موصول که و یا حرف ربط واو چند بار و در کدام ابیات شاه نامه به کار رفته است. زمان سنجی دقیق آماده سازی او چنان بود که انتشار کتاب «فرهنگ شاه نامه فردوسی» فریتس ولف با هزینه دولت و وزارت امور خارجه آلمان، با برگزاری جشن های هزاره فردوسی در عهد رضاشاه مقارن شد. این که چرا دیرین پژوهان و هنر شناسان و زبان دانان یهود این همه به میراث باستانی و اسلامی ایرانیان علاقه مندند، سئوالی است که تاکنون جز مندرجات مجموعه تاملی در بنیان تاریخ ایران، کسی به جست و جوی پاسخی برای آن نبوده است!

«در آن اوقات که فریتس ولف ترجمه اوستا را فراهم می کرد طرح تالیفی توجه اش را جلب کرد که به این سهولت احد دیگری جرأت اقدام به آن را نداشت و آن صورت برداری کامل از گنجینه زبانی

شاه نامه بود. اهمیت چنین کاری روشن و آشکار بود. اگر علی رغم مشکلاتی که با وجود حدود و ثغور غیر عادی این اثر در میان بود، می شد مجموعه لغات موجود در این اثر فخیم و مهم شعر کلاسیک فارسی را یک جا گرد آورد، در آن صورت دیگر تحقیق در کلمات و لغات زبان فارسی سرانجام بر مبنایی مستحکم و قابل اعتماد استوار می گردید و می توانست از قید فرهنگ نویسی ناقص و غیر کافی ایرانیان و هندیان آزاد شود... حسن اتفاق این که در سال ۱۹۳۴، هنگامی که دولت ایران هزاره فردوسی را جشن می گرفت، دولت آلمان می خواست توجهی خاص به ایران مبذول دارد. توفیق نصیب شد تا نظر مساعد بخش فرهنگی وزارت امور خارجه را برای فراهم آوردن مبالغ هنگفتی که چاپ کتاب لازم داشت جلب کند». (فریتس ولف، فرهنگ شاه نامه فردوسی، ص ۲۱)

با این همه بد نیست بدانیم حاصل کار ولف متضمن چه اطلاعاتی است و اگر می گویند زبان فارسی، که چیزی از حیات مقدم آن نمی دانیم و الگویی برای آن نداریم، با دیوان شاه نامه بار دیگر زنده شد و بنا بر متن و نص بالا لغات دخیل در آن را می توان فرهنگ و واژه نامه زبان فارسی گرفت، پس این زبان نو حیات، که تمام یال و کوپال خود را در نمایش شاه نامه نشان داده، دارای چه قواره و قدرت است و چون بیرون از لغات شاه نامه هنوز هم در زبان فارسی واژه ای نمی یابیم، مگر این که وام برداشته نوی عمداً از زبان عرب باشد، گنجینه منحصر به فرد زبان فارسی جمع آمده در کتاب فردوسی، دارای چه ارزش گفتاری و کدام توان انتقال فرهنگ است؟

«در مورد ذکر صیغه های افعال خواهش می کنم توجه داشته باشید که در بدو امر قصد چنین بود که همه آن ها در واژه نامه بیاید. برای این که با تکرار متعدد صیغه هایی یکسان بی جهت بر حجم واژه نامه افزوده نشود، کار را به انتخابی از صیغه های فعلی محدود ساختم. اما عموماً در مورد هر یک از ترکیبات صورتی را بالای همه قرار دادم که بیش از همه در ترکیب منظور نظر ظاهر می شود. مثلاً ذیل آمدن، ۲۴ بار به یاری بیامد. در این حالت دیگر آن چه در بند گذشته ذکر شد از اعتبار ساقط می شود، یعنی این که در بیت هایی

که بلافاصله نقل شده صیغه های فعلی دیگری نیز سوای بیامد از فعل آمدن ذکر گردیده است». (فریتس ولف، فرهنگ شاه نامه فردوسی، مقدمه مولف، ص ۱۳)

حقیقت این که برای این گفتار گنگ اعتباری قائل نشده ام و در بررسی فردی هیچ ترکیب و فعل و لغت و حرف و ضمیر و ادات و صورت و صیغه ای از فعلی را ندیده ام که در شاه نامه یافت شود و در فهرست ولف نیامده باشد. نتیجه این که فهرست ولف تمام دارایی لغوی، ترکیبات رایج و مجموعه میراث و موجودی است که با آن به فارسی سخن می گوئیم و چون فقردل خراش واژگان فارسی مستند معتبرتر و رسمی تر و مرسوم تر از فهرست ولف ندارد، پس بی تردید با این تعداد اندک کلام، ادای هیچ مطلبی میسر نیست مگر این که زبان و لغت و قوانین بیان عرب و زبان های دیگر را به استمداد بخوانیم. زیرا زبان فارسی نه فقط اتیمولوژی که هنوز هم گرامر اختصاصی ندارد. باری، از صفحه ۸۸۵ تا ۹۱۱ کتاب ولف ایندکس واژگانی آمده، که مولف از شاه نامه استخراج کرده است، شامل تمام لغات و ترکیبات و افعال و ضمایر و نداها و حروف اضافه و نام ها و صفات مندرج در شاه نامه فردوسی. چه گمان می کنید؟ ۸۳۰۰ نمونه است، ده درصد آن ها لغات شاذ و بی معنا است، نظیر آرغده و ازغ و بزخفج و بندارسی و تخش و تسوغ و کرغ و جرنگ و درقه. ده درصد آن ها عربی است نظیر حاجت و حاصل و حدیث و حرب و حرص و حرمت و حسرت و حسد و حق و حکیم و و حکم و حمد و حور و حیدر. ده درصد آن فعل و مشتقات آن است. بیست درصد آن نام اشخاص و مکان و جانوران و کوه و دشت و بیابان و دیگر عوارض جغرافیا است. بیست و پنج درصد آن ترکیباتی است چون آتش افروز و آتش پرست و آتشکده و آتشدان و از این قبیل، که اجزاء آن چون آتش و افروز و پرست نیز به طور مجزا در فهرست آمده است. پنج درصد آن حرف است و ادات، مانند این و آن و ار و اگر و از و بر و مگر و چه و چون و چند. و حاصل این که

گرچه این بررسی در مواردی نمونه‌هایی را به سود انباشتن بیش‌تر لغت نادیده گرفته، اما کتاب فردوسی نیز چون لغت نامه دهخدا و هر منبع دیگر، در نهایت امر زبان فارسی را صاحب قریب ۱۵۰۰ لغت می‌کند، که هیچ پیوند ماهوی و به اصطلاح زبان‌شناسانه در میان آن‌ها نمی‌یابیم و چندان بی‌ریشه‌اند، که به مفهوم کامل و رایج، گویا از زیر بته به عمل آمده‌اند! حالا هرکسی می‌تواند امکانات این زبان شیرین را با هر زبان دیگری که می‌داند و می‌شناسد، مقایسه کند.

۱۶۲. بررسی کتاب صدیق

بدین ترتیب بدترین صورت و فرمت قضیه این است که زمان سرودن دیوان شاه‌نامه را به قرن چهارم هجری بکشانیم، آن‌گاه به صراحت اعتراف و سندی فراهم کرده‌ایم که نشان می‌دهد این زبان فارسی چون قند، که تا بنگاله می‌برده‌اند و شاید هم از بنگاله آورده باشند، از فرط خشکی ریشه، در طول ده قرن نتوانسته است واژه‌ای بر ۱۵۰۰ لغت شاه‌نامه بیافزاید، زیرا اگر مثلاً بگویید قدرت، در پلک برهم زدن، اقتدار و مقتدر و قادر را برای برداشت‌های بعد در اختیار می‌گیرید، ولی اگر به جای قدرت گفتید توان، ادامه بنای بیان را باید با همان تک خشت بالا برید و چون خردمندان، این بته مردگی محض و دراز مدت را طبیعی نمی‌دانند، پس آبرومندانه‌تر این که سرودن شاه‌نامه را از عهد قاجار، که زمان عرض اندام و حکم‌روایی واقعی این زبان است، به دورتر نبریم.

«ترکی آذری یا آذی: زبان ترکی آذی یا آذری پیوسته بر نیمه زبان‌ها و گویش‌های محلی رایج در آذربایجان نظیر تاتی، تالشی، گیلکی، آسوری، عبرانی، ارمنی، کردی و غیره تفوق و برتری داشت و در طول قرون و اعصار تمام گویش‌ها و لهجه‌ها و نیم‌لهجه‌ها و نیم‌زبان‌ها و زبان‌ها را تحت سیطره خود قرار داد و فراگیر شد. مردم آذربایجان و سوی‌های آن توانستند ارزشمندترین متون

فرهنگی بشریت را در این زبان ایجاد و ابداع کنند». (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۳۷)

در این جا یک پرویز ورجاوند ترک سخن می گوید با این تفاوت که ورجاوند نظیر همین رجزها را برای زبان فارسی می خواند و صدیق برای زبان ترک. صدیق نیز همانند ورجاوند برای ادعایی به این عظمت خود را نیازمند ارائه ادله نمی بیند و حرف به حرف دروسی را پس می دهد که تورکولوگ های غربی برای زمینه چینی برتر انگاری نسبت به یکدیگر، در انبوهی اوراق صادره از انواع دانشگاه های شبه شیکاگویی بیرون داده اند، تا معلوم شود که صدیق و ورجاوند، در صورت سلامت کامل هم، دست پرورده یک مکتب اند و از سرچشمه شگردهای افتراق واحدی نوشیده اند. صدیق نیز مانند ورجاوند گمان می کند زبان قوم اش دیگرزبان های حقیر ونیمه جان اطراف را به درون خود مکیده، به گوشه ای رانده و «ارزشمند ترین متون فرهنگی بشریت» را ابداع کرده که خود نمونه هایی از این میراث بدیع بشری را چنین معرفی می کند:

«قوتادغو بیلغ: یا سعادت نامه که از سوی «یوسف اولو خاص حاجب»، در سال ۴۴۸ هجری قمری در ۶۶۴۵ بیت به نظم درآمده است. این مثنوی در بحر متقارب مثنی مقصور سروده شده، سر مشق تالیف و تنسیق بسیاری از شاه نامه ها، پند نامه ها و سیاست نامه های ترکی و فارسی بوده، به ترکی سره سروده شده و در سرتاسر آن فقط ۸۵ لغت عربی با مفاهیم دینی و عرفانی به کار رفته است. از این اثر ارزنده تاکنون سه نسخه خطی با ارزش به دست آمده که کهن ترین آن ها در سال ۸۱۸ میلادی استنساخ شده است.» (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۳۸)

همان داستان عوام فریبانه را، که در باب شاه نامه فردوسی برای سودا زده کردن فارسیان سر داده اند، اینک صدیق به گوش ترکان می خواند، با این تفاوت که سوقات صدیق، مادر و مینا و معلم تمام شاه نامه های دیگر معرفی شده است!!! صدیق نیز در باب سره بودن

زبان ترکی به کار رفته در سعادت نامه و بی نیاز بودن آن از لغت عرب، همان تنبوری را می نوازد که ورجاوند و آل او در باب شاه نامه فردوسی کنسرت اش را داده اند. صدیق نمی گوید کتاب یوسف اولو خاص رجب با خط چه ملتی است و چون شعر مقفی را به یقین نمی توان با خط کتیبه های قلابی اورخون سرود، پس در این جا نیز دیوانی با زبان ترک اما به خط عرب می بینیم که قرن ها مقدم بر بلوغ آن خط متولد شده است! با این همه سرگرم کننده ترین بخش این نمایش در باب تاریخ نسخه های دیوان قوتادغو بلیغ و زمان تالیف آن به صحنه آمده است: از سعادت نامه، با این که صدیق می گوید در قرن پنجم هجری سروده اند، که با قرن یازدهم میلادی برابر می شود، نسخه ای از قرن نهم میلادی، یعنی دویست سال پیش از سرودن آن یافته اند؟! چه صدیق تاریخ هجری را میلادی معرفی کرده باشد و چه به جای ۸۱۸، تاریخ ۱۸۱۸ میلادی قرار دهیم، معلوم می شود که از دیوان «یوسف اولو خاص حاجب» نیز، درست همانند شاه نامه فردوسی، نسخه اصل و یا حتی نزدیک به زمان سرودن آن نیافته ایم. در این صورت آیا صاحبان عقل سلیم و دوری گزینان از تعصب، می توانند یکی از این دو شاه نامه را اصیل و دیگری را بی اصل و نسب بدانند؟!

«دیوان حکمت: اثر «خواجه احمد یساوی» متوفای سال ۵۴۵ هجری قمری به نظم در آمده است. اثر عارفانه بسیار با ارزشی است که تاثیر عمیقی درتکوین ادبیات عرفانی در ترکی و فارسی داشته است. از شعرای فارسی زبان، عطار نیشابوری از او تقلید کرده است. خواجه احمد یساوی بانی مکتب عرفانی یسویه نیز است». (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۳۹)

بنیان اندیشانی که وقوع قتل عام نابود کننده پوریم را پذیرفته اند، تردید ندارند که در ایران پس از اسلام، مکتب عرفان و تصوف و عطار و عارفانی نبوده اند تا از کسی، ترک، هندو و یا عرب، چیزی بیاموزند، مضاف بر این که در چند یادداشت پیش، بر همگان معلوم

شد که قبر این یساوی در بخارا را همین اواخر ساخته اند، چنان که می دانیم گور حافظ و سعدی و مولانا و فردوسی و ابن سینا و نادر شاه و خیام و یعقوب لیث و این و آن، همگی محصول برنامه ریزی اورشلیمی در قرن اخیرند.

«نقص الفباهای غیر ترکی: الفباهای موجود در ایران پیش از اسلام، گرچه تحت تاثیر الفبای سومری و گوی تورک بوده اند، اما اغلب متکی به الفبای آرامی و بسیار ناقص بودند و علائم کمی داشتند. مثلاً الفبای پهلوی به صورت موجود تنها ۱۶ حرف داشت و هنگام نگارش هم کلمات با تلفظ عربی نوشته می شده است که به آن هزوارش گویند». (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۵۰)

بدین ترتیب و از عهد عتیق تا به امروز تمام الفباهای غیر ترک، هم تحت تاثیر الفبای گوی تورک و هم به علت اتکای به آرامی بسیار ناقص بوده اند؟! هر ترک اندیشمندی در مواجهه با انشاء بالا بی فاصله در می یابد که صدیق گامی هم در خود پسندی قومی از امثال ورجاوند پیشی گرفته و به جوار گونه های دیگری چون نفیسی و خانلری و فروغی نزدیک می شود و هربنیان اندیش که مصائب و سرگذشت فرهنگی شرق میانه پس از پوریم را می داند، در برابر همین چند سطر نقل صدیق، از فرط خشم، تا به دامن گریبان چاک می زند، زیرا بر او با یقین کامل معلوم است که به دنبال ماجرای پوریم، هیچ گونه خطی رواج و کاربرد نداشته، ارجاع به خط پهلوی، هدایت نابینا به مسیر چاه است و اظهار فضل در باب هزوارش نیز ساقط کردن سنگی بر سر آن کور به چاه سقوط کرده است! اگر بخواهم به رعایت حریمی از توصیف های بالا باز گردم، پس لااقل اعلام کنم که داده های صدیق بسیار از مد افتاده و فاقد زیر بنای فرهنگی است و جز بالا بردن ضریب مطالبات دشمنانه از یکدیگر و انصراف از توجه مستقیم به عدوی اصلی حاصلی ندارد.

«اوستایی و پهلوی تقلیدی از ترکی اویغوری: الفبای اویغوری

سومین الفبای غیر تصویری ترکان است که اختراع کرده اند. بعدها از روی آن الفبای اوستایی، سغدی و پهلوی ساخته شد. همان گونه که پارسیان باستان، خط میخی را به تقلید از ترکی سومری ساختند، الفبای اوستایی و پهلوی را هم به تقلید از الفبای زیبای اویغوری و با ایجاد تغییراتی در آن ابداع کرده اند و دگرگونی ها به گونه ای بود که بر این الفباها توانستند نام محلی نهند و نزدیک یک صد سال است که آن ها را اوستایی یا پهلوی می نامند و اطلاق لفظ ترکی بر آن ها رایج نیست. اما همگی ریشه ترکی دارند. البته اکنون نیز هیچ گاه خط فارسی را عربی یا فینیقی نمی گوئیم. همین گونه است که خط با اصطلاح پارسی باستان را خط ترکی سومری و خط اوستایی و پهلوی را ترکی اویغوری نام نمی دهیم». (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۵۵)

اهل نظر ارزش این گونه گفتارهای منبری را از همان ترکیب «خط میخی ترکی سومری»؟! در می یابند که جز تمرین در شیرین سخنی ولنکارانه عنوانی ندارد. کافی است بر سیاهه بالا بیافزاییم که گرچه جهانیان، از آغاز کتابت، بی اظهار سپاس و تعارف و تعلق، با نمک ناشناسی، ظاهرا تقلید خط اویغوری کرده اند، اما کاش صدیق توضیح می داد که این مادر بزرگ فرهنگی جهان، یعنی خط اویغوری و ترکی، به چه دلیل در جلوه و جوانی تازه ای که در چند قرن اخیر از سرگرفته، از فرط دست تنگی و عریانی، خود را به چادر خط عرب پوشانده است؟! آیا روا نیست قضاوت کنیم این گونه مانورهای فرهنگی، شاید هم بدون خوش خدمتی، فقط بر سر غیرت آوردن جوان ترک برای جنگ با جهان است تا گمان کند همسایگان، از دوران غار نشینی، دائما به حقوق او تجاوز کرده اند و مستحق چماق اند، چنان که صاحبان اندیشه غیر قوم پرستانه می دانند که بر تابلوی نقل قول فوق حتی کلامی برای برداشت آگاهانه از روند امور در شرق میانه پس از قتل عام پوریم میسر نیست و چوبی است که دشمنان عمومی مردم ممتاز شرق میانه، یعنی یهودیان، برای کوبیدن بر نعش یکدیگر به دست مان داده اند.

«باید گفت در گویش های فارسی کنونی همه ی ضمیرهای شخصی تحت تاثیر زبان ترکی باستان قوام یافته است نه اوستایی یا به اصطلاح پارسی باستان! که باستان شناسان شاهنشاهی و برخی از اساتید ادبیات فارسی که ترکی مدان هستند، چنین ادعای پوچی دارند و در مساله ی بررسی تاثیر زبان ترکی در فارسی جاهلانه و ناآگاهانه به اظهار نظر می پردازند و جهالت خود را با تحریف ها و توجیهات مضحک پرده پوشی می کنند. در اوستایی ضمیر اول شخص مفرد «اژم» و ضمیر سوم شخص مفرد «ته» است و اول شخص جمع «وه اژم» است که ربطی با تلفظ های فارسی کنونی ندارد». (محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۸۵)

چه گونه می توان میان آن تاریخ و فرهنگ پژوهی که بسته بندی سیاسی و اقتصادی و فرهنگی موجود برای شرق میانه پس از پوریم و از جمله وبه خصوص دین و کتاب زردشت را، ریزش نخاله و زباله برای پرکردن خلاء هستی ساده انسانی دراین منطقه میداند، با مبالغه و مبادلات صدیق، آشنایی و آشتی برقرار کرد؟ آیا صدیق برای ارائه این احکام شبه زبان شناسانه، که ضمیر اول شخص جمع در زبان فارسی، یعنی ضمیر «ما» را شبیه «وه اژم» اوستا نمی بیند و فارسی را تا آخرین پول سیاه وام دار زبان ترکی کرده است، شاید قصد آن کرده است که ضمیر ما را مستخرجی از بیژن ترکی بشناساند؟! آیا به صاحبان چنین گزافه هایی چه گونه باید توجه داد که زبان فارسی و ترکی دو نوزاد آزمایشگاهی توأمان اند که بنا بر شرح آتی، از لابراتوار اخلاص کنندگان در زبان و فرهنگ قرآن بیرون آمده که در عین حال، زیرکانه هر دو را به ناسازگاری با یکدیگر وادار کرده اند.

«اُلداریز قاغان، دو پسر به اسامی «بیلگه قاغان» و «گول تیگین» داشت. هنگام مرگ وی در سال ۶۹۱م. این دو برادر ۸ و ۷ ساله بودند. هنگام مرگ قاپغان قاغاندر سال ۷۱۶م، فرزندان او به حکومت رسیدند. ولی بیلگه قاغان و گول تیگین مانع این کار شدند و بر عمو زادگان خود چیره گشتند و جانشین باز پسین پدر خود شدند. در این کار، وزیر کاردان پدر و عموی آنان یعنی «تان یوقوق» به یاری

شان شتافت و بیلگه قاغان و گول تیگین توانستند به کمک وی، دولت گوی تورک را به عزت و شوکت تاریخی خود برسانند و به اوج عظمت در آن عصر سوق دهند». (حسین محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۹۹)

چند برگه از تاریخ اشکانیان و ساسانیان یکی از مورخان رسمی، مثلاً رجبی را ورق بزنید، مملو از همین بی مایگی های من درآوردی درباره این شاه و آن سردار است که مثلاً خطاب به فرزندان، زنان، وزیران و یا حتی خواجگان حرمسرا، قصه دربار خود را برای ثبت در تاریخ هایی از همین نوع که صدیق درباره یک خان ترک به هم می بافت، احتمالاً با پیاده کردن نواری، روایت کرده اند! می پرسم این که صاحب نظران ترک، از قبیل صدیق، به ذهن قوم خود بخوراند که ترک ریشه در سومری دارد و اشکانیان طایفه ای از ترکان بوده اند، در ماهیت خود چه تفاوتی با خود شناسی آریایی فارسیان و یا اشکانی خواندن یونانیان دارد؟!]

«[من] بیگله خاقان ترک، به سان آسمان خدای هم اینک [بر تخت] نشستم. سخنم را تا پایان فراگوش دار: باز پسینیان من: برادر کهترم، خویشانم، فرزندانم، تمامی ایلیم، مردمم، سروران راست گزین شاه آپیت و فرمان روایان و طرخان های چپ نشین سی تاتار... سروران نه گانه اوغوز، مردم [اوغوز]، این سخنم را نیک بنیوش، سخت فراگوش دار. در خاوران تا خورشید زایان، در جنوب تا نیمروزان، در باختران تا غروبگان ها [و] مردمان اندورنه شان به تمامی از آن من اند. این همه مردم را... سامان دادم. هم اکنون در آسایش اند. اگر خاقان ترک بر گستره «اوتوکن» سایه زند، غمی نیست. در خاوران، تا صحرای «شان تونگ» اردو تاختم، تا اندک فاصله ای با دریا. در نیمروزان تا «دوققوز ارسن» قشون کشیدم، تا اندک فاصله ای با تبت. در اباختران از رود «اینجی» گذشتم و تا «دمیر قاپی» سپاه بردم. در شمال تا مکان «بیر با بیر کو» تاختم. این همه سرزمین گشودم، به تر از گستره «اوتوکن» سزاوار ایل [من] است». (محمد زاده صدیق، یادمان های ترکی باستان، ص ۱۷۳)

چرا فرهنگ مندرج در تمامی سنگ نبشته های این منطقه چنین یکسان است؟! این هم یک چادر نشین ترک که خود را با خدای آسمان برابر گرفته و به وقت کندن کتیبه، همان ادعاهای داریوش و شاپور را تکرار می کند؟! ما با چنین مدارک سنگی که کندن آن کار یک صبح تا غروب است و نام آورانی باسمة ای را از هر چهار سوی جهان تا انحنای افق به پیش می راند، در سنگ نگاره هایی نزدیک گوش خویش نیز آشناییم و می دانیم جاعلان یهود این یاوه های بی پایان را برای پوشاندن رد پای پوریم و ایجاد برتر اندیشی های قومی و قبیله ای تراشیده اند، که شاپور اول ساسانی و کتیبه قلابی و نوکنده اش در نقش رستم فقط یکی از آن هاست.

«و هر جا که مرد و اسب شاه رسید، در انیران، آتشگاه و موبد ترتیب داد. انطاکیه و سوریه، فراسوریه، تروتوس و کلیکیه و فراکلیکیه، کیساریه و کاپادوکیه و فراکاپادوکیه، گالاتیه و ارمنستان و بلوچان و آلان و بلسکان تا فرا آلانان را، شاهنشاه شاپور با اسب و مرد زد و غارت کرد و بسوخت و ویران کرد. آن جا نیز به فرمان شاه مردان موبد و آتشگاه برقرار کردم». (متن کتیبه کرتیر در کعبه زردشت، سطور ۱۰، ۱۱ و ۱۲)

این یک دیالوگ یک سویه واحد است که یکی را برای سرزمین های فارس و دیگری را برای بیابان های ترکستان از یک دفتر تاریخ نویسی اورشلیمی صادر کرده اند و هر دو نیز به یک میزان از اندک نشانه های امکان وقوع خالی است. چنان که مورخ می داند عمر هیچ یک از نمونه خطوط زیر که برای ما نمایش داده اند، به یک قرن هم نمی رسد. آن طور که در باب کتیبه های پهلوی، با استنادات و تصاویر کامل و لازم، معلوم شد شاه کار جاعلان ممتاز دانشگاه شیکاگو در ۶۰ سال پیش است.

اینک بنیان اندیشان برتمام این اطوارهای قوم پرستانه و پان مسلکانه فاتحه می خوانند. به قول یک کامنت گذار، آن دوستان ترک که مایل اند از ماهیت و مفهوم واقعی کتیبه های آرخون و ترک اویغوری و از

قبیل آن ها باخبر شوند، برای پایان دادن به این گونه موهومات، با جست و جو و معرفی مورخی حقیقت طلب از میان خویش، که مسحور و معتاد خیالات خاص ترک پرستان نباشد، دست به کار شوند.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library